

พระสุตตันตปิฎก

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั

เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

เทวทหวรรค

๑. เทวทหสูตร

ว่าด้วยวาทะของพวคนิครนถ์และพระตถาคต

[๑] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่สักกนิคม อันมีนามว่า เทวทหะ ในสักกชนบท สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสแล้ว.

[๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มี สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อม เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี ข้อ นั้นทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ดังนั้นเพราะกรรมเก่าหมด ด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จัก สิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรม ก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา

เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงจักเป็นอันไม่มีไปเอง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิครนถ์มักมีวาตะอย่างนี้.

[๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเข้าไปหาพวกนิครนถ์ผู้มีวาตะอย่างนี้ แล้วถามอย่างนี้ว่า ท่านนิครนถ์ จริงหรือที่มีชื่อว่า พวกท่านมีวาตะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวยเวทนาอย่างไรอย่างหนึ่ง แม้ว่าสุขทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนั้นทั้งหมดเป็นเพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้เพราะกรรมเก่าหมดด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรม ก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงจักเป็นอันไม่มีไปเอง.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิครนถ์นั้น ถูกเราถามอย่างนี้แล้วก็ยืนยันเราจึงถามอย่างนี้ว่า ท่านนิครนถ์ พวกท่านทราบละหรือว่า เราทั้งหลายได้มีแล้วในก่อน มิใช่ไม่ได้มีแล้ว.

นิครนถ์เหล่านั้น ตอบว่า ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้น่ามิได้เลย.

เรา. ท่านนิครนถ์ พวกท่านทราบละหรือว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมไว้ในก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้น่ามิได้เลย.

เรา. ท่านนิครนถ์ พวกท่านทราบละหรือว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมอย่างนี้บ้าง ๆ.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้น่ามิได้เลย.

เรา. ท่านนิครนถ์ผู้มีอายุ พวกท่านทราบละหรือว่า ทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว หรือว่าทุกข์เท่านี้เราต้องสละเสีย หรือว่าเมื่อทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว ทุกข์ทั้งหมดก็จักเป็นอันไม่มีไปเอง.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้อ่านมิได้เลย.

เรา. ท่านนิครนถ์ พวกท่านทราบการละอกุศลธรรม การบำเพ็ญกุศลธรรมในปัจจุบันละหรือ.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้อ่านมิได้เลย.

[๔] เรา. ท่านนิครนถ์ เท่าที่พูดกันมานี้เป็นอันว่า พวกท่านไม่ทราบว่า เราทั้งหลายได้มีแล้วในก่อน มิใช่ไม่ได้มีแล้ว ไม่ทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมไว้ในก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้ ไม่ทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมอย่างนี้บ้าง ๆ ไม่ทราบว่า ทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว หรือว่าทุกข์เท่านี้เราต้องสลัดเสีย หรือว่าเมื่อทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว ทุกข์ทั้งหมดก็จักเป็นอันไม่มีไปเอง ไม่ทราบการละอกุศลธรรม การบำเพ็ญกุศลธรรมในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านนิครนถ์ไม่ควรจะพยากรณ์ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนั้นทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้ เพราะกรรมเก่าหมดด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรม ก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงจักไม่มีไปเอง.

ท่านนิครนถ์ ก็ถ้าพวกท่านฟังทราบว่า เราทั้งหลายได้มีแล้วแต่ก่อน มิใช่ไม่ได้มีแล้ว ฟังทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมไว้แต่ก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้ ฟังทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมอย่างนี้บ้าง ๆ ฟังทราบว่า ทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว หรือว่าทุกข์เท่านี้เราต้องสลัดเสีย หรือว่าเมื่อทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว ทุกข์ทั้งหมดก็เป็นอันไม่มีไปเอง ฟังทราบการละอกุศลธรรม การบำเพ็ญกุศลธรรมในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านนิครนถ์ ควรจะ

พยากรณ์ได้ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนั้นทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้ เพราะกรรมเก่าหมดด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงก็จักเป็นอันไม่มีไปเอง.

[๕] ท่านนิครนถ์ เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรที่มียาพิษอาบไว้อย่างหนาแล้ว พึงเสวยเวทนาอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ เพราะเหตุการเสียดแทงของลูกศร มิตร สหาย ญาติสาโลหิตของเขาพึงให้หมอผ่าตัดรักษา หมอผ่าตัดใช้ศัสตราชำแหละปากแผลของเขา เขาพึงเสวยทุกข์เวทนาอันกล้า เจ็บแสบ แม้เพราะเหตุถูกเครื่องตรวจค้นหาลูกศร หมอผ่าตัดถอนลูกศรออก เขาพึงเสวยทุกข์เวทนาอันกล้าเจ็บแสบ แม้เพราะเหตุถอนลูกศรออก หมอผ่าตัดใส่ยาถอนพิษที่ปากแผล เขาพึงเสวยทุกข์เวทนาอันกล้า เจ็บแสบ แม้เพราะเหตุใส่ยาถอนพิษที่ปากแผล ต่อมา เขามีแผลหาย มีผิวหนังสนิท จึงไม่มีโรค มีความสุข เสรี อยู่ได้ตามลำพัง ไปไหนไปไหน จึงมีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน เราถูกยิงด้วยลูกศรที่มียาพิษอาบไว้อย่างหนา ได้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้า เจ็บแสบ แม้เพราะเหตุการเสียดแทงของลูกศร มิตร สหาย ญาติสาโลหิตของเราให้หมอผ่าตัดรักษา หมอผ่าตัดใช้ศัสตราชำแหละปากแผล เรานั้นได้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้า เจ็บแสบ แม้เพราะเหตุถูกศัสตราชำแหละปากแผล หมอผ่าตัดใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศร เรานั้นได้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้า เจ็บแสบ แม้เพราะเหตุถูกเครื่องตรวจค้นหาลูกศร หมอผ่าตัดถอนลูกศรออก เรานั้นได้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้า เจ็บแสบ แม้เพราะเหตุถอนลูกศรออก หมอผ่าตัดใส่ยาถอนพิษที่ปากแผล เรานั้นได้เสวยทุกข์เวทนาอันกล้า

เจ็บแสบ แม้เพราะเหตุใส่ยาถอนพิษที่ปากแผล เดียวนี้ เรานั้นมีแผลหาย มีผิวหนังสนิท จึงไม่มีโรค มีความสุข เสรี อยู่ได้ตามลำพัง ไปไหนไปได้ นั่นใด.

ท่านนิครนถ์ ก็ฉันทันเหมือนกันแล ถ้าพวกท่านฟังทราบว่า เราทั้งหลาย ได้มีแล้วในก่อน มิใช่ไม่ได้มีแล้ว ฟังทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมไว้ในก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้ ฟังทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมอย่างนี้บ้าง ๆ ฟังทราบว่า ทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว หรือว่าทุกข์เท่านี้เราต้องสลัดเสีย หรือว่าเมื่อทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว ทุกข์ทั้งหมดก็เป็นอันไม่มีไปเอง ฟังทราบการละอกุศลธรรม การบำเพ็ญกุศลธรรมในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกนิครนถ์ ควรจะพยากรณ์ได้ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนี้ทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้เพราะกรรมเก่าหมดด้วยตะบะไม่ทำกรรมใหม่ จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรม จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ จักสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงจักเป็นอันไม่มีไปเอง.

ท่านนิครนถ์ ก็เพราะเหตุที่พวกท่านไม่ทราบว่า เราทั้งหลายได้มีแล้วในก่อน มิใช่ไม่ได้มีแล้ว ไม่ทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมไว้ในก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้ ไม่ทราบว่า เราทั้งหลายได้ทำบาปกรรมอย่างนี้บ้าง ๆ ไม่ทราบว่า ทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว หรือว่าทุกข์เท่านี้เราต้องสลัดเสีย หรือว่าเมื่อทุกข์เท่านี้เราสลัดได้แล้ว ทุกข์ทั้งหมดก็เป็นอันไม่มีไปเอง ไม่ทราบการละอกุศลธรรม การบำเพ็ญกุศลธรรมในปัจจุบัน ฉะนั้น ท่านนิครนถ์ จึงไม่สมควรจะพยากรณ์ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง

ไม่ว่าสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนั้นทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตน
ทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้ เพราะกรรมเก่าหมดด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ จักไม่
มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรม ก็จักสิ้นทุกข์
เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงก็จักเป็นอัน
ไม่มีไปเอง.

[๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ พวกนิครนถ์นั้น
ได้กล่าวกะเราดังนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านนิครนถ์นาฏบุตร เป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวง
เป็นผู้เห็นธรรมทั้งปวง ยืนยันญาณทัสสนะตลอดทุกส่วนว่า เมื่อเราเดินก็ดี
ยืนก็ดี หลับก็ดี ตื่นก็ดี ญาณทัสสนะได้ปรากฏติดต่อเสมอไป ท่านกล่าว
อย่างนี้ว่า คุณก่อนพวกนิครนถ์ผู้มีอายุ บาปกรรมที่พวกท่านทำไว้ในก่อนมีอยู่
พวกท่านจงสลัดบาปกรรมนั้นเสีย ด้วยปฏิบัติประกอบด้วยการกระทำที่ทำได้
ยากอันเผ็ดร้อนนี้ ข้อที่ท่านทั้งหลายเป็นผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ
ในบัดนี้ นั่น เป็นการไม่ทำบาปกรรมต่อไป ทั้งนี้ เพราะกรรมเก่าหมดด้วย
ตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้น
กรรม เพราะสิ้นกรรม ก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา เพราะ
สิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งหมดก็จักเป็นอันไม่มีไปเอง ก็แหละคำนั้นถูกใจและควร
แก่พวกข้าพเจ้า และเพราะเหตุนี้ พวกข้าพเจ้าจึงได้ชื่นชม.

[๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกนิครนถ์กล่าวแล้วอย่างนี้ เราได้
กล่าวกะพวกนิครนถ์นั้น ดังนี้ว่า ท่านนิครนถ์ ธรรม ๕ ประการนี้แล
มีวิบาก ๒ ทางในปัจจุบัน ๕ ประการเป็นไฉน คือความเชื่อ ความชอบใจ
การฟังตามเขาว่า ความตรึกตามอาการ ความปักใจดิ่งด้วยทิฏฐิ ท่านนิครนถ์
เหล่านี้แล ธรรม ๕ ประการ มีวิบาก ๒ ทางในปัจจุบัน บรรดาธรรม ๕

ประการนั้น ท่านนิครนถ์ มีความเชื่ออย่างไร ชอบใจอย่างไร รำเรียนมาอย่างไร ได้ยินมาอย่างไร ตรึกตามอาการอย่างไร ปีกใจคิงด้วยทฤษฎีอย่างไร ในศาสนาผู้มีวาตะเป็นส่วนอดีต คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรามีวาตะอย่างนี้แล จึงไม่เล็งเห็นการโต้ตอบวาตะอันชอบด้วยเหตุอะไร ๆ ในพวกนิครนถ์.

[๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวกะพวกนิครนถ์นั้นต่อไปอีก อย่างนี้ว่า ท่านนิครนถ์ พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สมัยใด พวกท่านมีความพยายามแรงกล้า มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกท่านย่อมเสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า แต่สมัยใด พวกท่านไม่มีความพยายามแรงกล้า ไม่มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกท่านย่อมไม่เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบอันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า.

นิครนถ์รับว่า ท่านพระโคตม สมัยใด พวกข้าพเจ้ามีความพยายามแรงกล้า มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกข้าพเจ้าย่อมเสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า สมัยใด พวกข้าพเจ้าไม่มีความพยายามแรงกล้า ไม่มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกข้าพเจ้าย่อมไม่เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า

[๙] พ. ท่านนิครนถ์ เท่าที่พูดกันมานี้ เป็นอันว่า สมัยใด พวกท่านมีความพยายามแรงกล้า มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกท่านย่อมเสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า แต่สมัยใด พวกท่านไม่มีความพยายามแรงกล้า ไม่มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกท่านย่อมไม่เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านนิครนถ์ ไม่สมควรจะพยากรณ์ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวย

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนั้นทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้เพราะกรรมเก่าหมดด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรม ก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงก็จักเป็นอันไม่มีไปเอง.

ท่านนิครนถ์ ถ้าสมัยใด พวกท่านมีความพยายามแรงกล้า มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น ทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายาม พึงหยุดได้เอง และสมัยใด พวกท่านไม่มีความพยายามแรงกล้า ไม่มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น ทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามพึงหยุดได้เอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพวกนิครนถ์ก็ควรพยากรณ์ได้ว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนั้น ทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้เพราะกรรมเก่าหมดด้วยตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรม ก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ ก็จักสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนาทุกข์ทั้งปวงก็จักเป็นอันไม่มีไปเอง.

ท่านนิครนถ์ ก็เพราะเหตุที่ สมัยใด พวกท่านมีความพยายามแรงกล้า มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกท่านจึงเสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า แต่สมัยใด พวกท่านไม่มีความพยายามแรงกล้า ไม่มีความเพียรแรงกล้า สมัยนั้น พวกท่านจึงไม่เสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความพยายามแรงกล้า พวกท่านนั้นเสวยทุกขเวทนาอันกล้า เจ็บแสบ อันเกิดแต่ความเพียรเองทีเดียว ย่อมเชื่อผิดไป เพราะอวิชา เพราะความไม่รู้ เพราะความหลงว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวย

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะสุข ทุกข์ หรือมิใช่ทุกข์มิใช่สุข ข้อนั้นทั้งหมดก็เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ทั้งนี้เพราะหมดกรรมเก่าด้วย ตบะ ไม่ทำกรรมใหม่ ก็จักไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลต่อไป ก็จักสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมก็จักสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์ก็จักสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงก็จักเป็นอันไม่มีไปเอง คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรามีวาตะแม้อย่างนี้แล จึงไม่เล็งเห็นการโต้ตอบวาตะอันชอบด้วยเหตุอะไร ๆ ในพวกนิครนถ์.

[๑๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวกะพวกนิครนถ์นั้นต่อไปอีกอย่างนี้ว่า ท่านนิครนถ์ พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน พวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลในปัจจุบัน ขอกรรมนั้นจงให้ผลในชาติหน้า ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด พวกนิครนถ์นั้นกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้น่ามิได้เลย.

พ. และพวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลในชาติหน้า ขอกรรมนั้นจงให้ผลในปัจจุบัน ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้น่ามิได้เลย.

พ. ท่านนิครนถ์ พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน พวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลเป็นสุข ขอกรรมนั้นจงให้ผลเป็นทุกข์ ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้น่ามิได้เลย.

พ. และพวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลเป็นทุกข์ ขอกรรมนั้นจงให้ผลเป็นสุข ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้น่ามิได้เลย.

พ. ท่านนิครนถ์ พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน พวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลเสร็จสิ้นแล้ว ขอกรรมนั้นจงให้ผลอย่าเพื่อเสร็จสิ้น ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พ. และพวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลยังไม่เสร็จสิ้น ขอกรรมนั้นจงให้ผลเสร็จสิ้น ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พ. ท่านนิครนถ์ พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน พวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลมาก ขอกรรมนั้นจงให้ผลน้อย ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พ. และพวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผลน้อย ขอกรรมนั้นจงให้ผลมาก ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พ. ท่านนิครนถ์ พวกท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน พวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดให้ผล ขอกรรมนั้นจงอย่าให้ผล ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

พ. และพวกท่านจะพึงปรารถนาได้ดังนี้หรือว่า กรรมใดไม่ให้ผล ขอกรรมนั้นจงให้ผล ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด.

นิ. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ห้ามมิได้เลย.

[๑๑] พ. ท่านนิครนถ์ ทำที่พูดกันมานี้เป็นอันว่า พวกท่านจะพึงปรารถนาไม่ได้ดังนี้ว่า กรรมใดให้ผลในปัจจุบัน ขอกรรมนั้นจงให้ผลในชาติหน้า ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผลในชาติหน้า ขอกรรมนั้น จงให้ผลในปัจจุบัน ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผลเป็นสุข ขอกรรมนั้นจงให้ผลเป็นทุกข์ ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผลเป็นทุกข์ ขอกรรมนั้นจงให้ผลเป็นสุข ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผลเสร็จสิ้นแล้ว ขอกรรมนั้นจงให้ผลอย่าเพื่อเสร็จสิ้น ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผลยังไม่เสร็จสิ้น ขอกรรมนั้นจงให้ผลเสร็จสิ้นด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผลมาก ขอกรรมนั้นจงให้ผลน้อย ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผลน้อย ขอกรรมนั้นจงให้ผลมาก ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดให้ผล ขอกรรมนั้นจงอย่าให้ผล ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด ว่ากรรมใดไม่ให้ผล ขอกรรมนั้นจงให้ผล ด้วยความพยายามหรือด้วยความเพียรเถิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ความพยายามของพวกนิครนถ์ก็ไร้ผล ความเพียรก็ไร้ผล.

ภิกษุทั้งหลาย พวกนิครนถ์มีวาทะอย่างนี้ การกล่าวก่อนและการกล่าวตาม* ๑๐ ประการอันชอบด้วยเหตุของพวกนิครนถ์ ผู้มีวาทะอย่างนี้น่าตำหนิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าหมูสัตว์ย่อมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน พวกนิครนถ์ต้องเป็นผู้ทำกรรมชั่วไว้ก่อนแน่ ในบัดนี้ พวกเขาจึงได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเจ็บแสบเห็นปานนี้ ถ้าหมูสัตว์ย่อมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุที่พระผู้เป็นใหญ่เนรมิตให้ พวกนิครนถ์ต้องเป็นผู้
๑. คือวาทะของพวกครู และอนวาทะของศิษย์ที่ว่าตามกัน

ถูกพระผู้เป็นใหญ่ชั้นเลวเนรมิตมาแน่ ในบัดนี้ พวกเขาจึงได้เสวยทุกขเวทนา
อันกล้าเจ็บแสบเห็นปานนี้ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุเคราะห์
กรรม พวกนิครนถ์ต้องเป็นผู้มีเคราะห์กรรมชั่วแน่ ในบัดนี้ พวกเขาจึงได้เสวย
ทุกขเวทนาอันกล้าเจ็บแสบเห็นปานนี้ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์ เพราะ
เหตุอภิชาติ พวกนิครนถ์ต้องเป็นผู้มีอภิชาติเลวแน่ ในบัดนี้ พวกเขาจึงได้
เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเจ็บแสบเห็นปานนี้ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์
เพราะเหตุพยายามในปัจจุบัน พวกนิครนถ์ต้องเป็นผู้มีความพยายามในปัจจุบัน
เลวแน่ ในบัดนี้ พวกเขาจึงได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเจ็บแสบเห็นปานนี้
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุกรรมที่ตนทำ
ไว้แต่ก่อน พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์ เพราะ
เหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ยอม
เสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุที่พระผู้เป็นใหญ่เนรมิตให้ พวกนิครนถ์ต้องนำ
คำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุที่พระผู้เป็นใหญ่เนรมิต
ให้ พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุ
เคราะห์กรรม พวกนิครนถ์ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์ เพราะ
เหตุเคราะห์กรรม พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์
เพราะเหตุอภิชาติ พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์
เพราะเหตุอภิชาติ พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์
เพราะเหตุพยายามในปัจจุบัน พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่
เสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุพยายามในปัจจุบัน พวกนิครนถ์ก็ต้องนำคำหานี้
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิครนถ์มีวาตะอย่างนี้ วาตะของอาจารย์และวาตะ
ของศิษย์ ๑๐ ประการ อันชอบด้วยเหตุของพวกนิครนถ์ผู้มีวาตะอย่างนี้ นำ
คำหานี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความพยายามไร้ผล ความเพียรไร้ผล อย่างนี้แล.

[๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ความพยายามจึงจะมีผล ความเพียรจึงจะมีผล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เอาทุกข์ ทับถมตนที่ไม่มีทุกข์ทับถม ๑ ไม่สละความสุขที่เกิดโดยธรรม ๑ ไม่เป็นผู้ หมกมุ่นในความสุขนั้น ๑ เธอย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า ถึงเรานี้ยังมีเหตุแห่ง ทุกข์ เมื่อเริ่มตั้งความเพียร วิราคะย่อมมีได้เพราะการตั้งความเพียร อนึ่ง ถึงเรานี้ยังมีเหตุแห่งทุกข์ เมื่อวางเฉย บำเพ็ญอุเบกขาอยู่ วิราคะก็ย่อมมีได้ เธอพึงเริ่มตั้งความเพียร ในทำนองที่ภิกษุยังมีเหตุแห่งทุกข์ เริ่มตั้งความเพียร ย่อมมีวิราคะ เพราะการเริ่มตั้งความเพียรและบำเพ็ญอุเบกขา ในทำนองที่ ภิกษุยังมีเหตุแห่งทุกข์ วางเฉย บำเพ็ญอุเบกขาอยู่ ย่อมมีวิราคะ เมื่อเธอ นั้นยังมีเหตุแห่งทุกข์ เริ่มตั้งความเพียร วิราคะย่อมมีได้เพราะการตั้งความ เพียร แม้อย่างนี้ ทุกข์นั้นก็เป็นอย่างอื่นไม่มีไปเอง เมื่อเธอนั้นยังมีเหตุแห่งทุกข์ วางเฉย บำเพ็ญอุเบกขาอยู่ วิราคะย่อมมีได้ แม้อย่างนี้ ทุกข์นั้นก็เป็นอย่างอื่น ไม่มีไปเอง.

[๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนชายผู้กำหนด มีจิตปฏิพัทธ์ พอใจอย่างแรงกล้า มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิง เขาเห็นหญิงนั้นยืนพูดจา กระซิกกระซิว่าเรงอยู่กับชายอื่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญ ความข้อนั้นเป็นไฉน ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ จะพึงเกิดขึ้นแก่ชายนั้น เพราะเห็นหญิงคนโน้นยืน พูดจากระซิกกระซิว่าเรงอยู่กับชายอื่นบ้างหรือไม่.

พวกภิกษุทูลว่า ต้องเป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุไร.

ภ. พระพุทธเจ้าข้า เพราะชายคนโน้นกำหนด มีจิตปฏิพัทธ์พอใจ อย่างแรงกล้า มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนโน้น ฉะนั้น ความโศก

ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจ จึงเกิดขึ้นได้แก่เขา เพราะเห็นหญิงนั้นยืนพูดจากระซิกกระซี้ว่าเรงอยู่กับชายอื่น.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่อมาชายคนนั้น มีความคำรืออย่างนี้ว่า เรา กำหนด มีจิตปฏิพัทธ์ พอใจอย่างแรงกล้า มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนโน้น ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจ จึงเกิดขึ้นแก่เราได้ เพราะเห็นหญิงคนโน้นยืนพูดจากระซิกกระซี้ว่าเรงอยู่กับชายอื่น อย่างกระนั้นเลย เราพึงละความกำหนด พอใจในหญิงคนโน้นที่เรา มีนั้นเสียเถิด เขาจึงละความกำหนดพอใจในหญิงคนโน้นนั้นเสีย สมัยต่อมา เขาเห็นหญิงคนนั้นยืนพูดจากระซิกกระซี้ว่าเรงอยู่กับชายอื่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ จะพึงเกิดขึ้นแก่ชายนั้น เพราะเห็นหญิงคนโน้น ยืนพูดจากระซิกกระซี้ว่าเรงอยู่กับชายอื่นบ้างหรือไม่.

ภ. ข้อนั้นหามิได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร.

ภ. พระพุทธเจ้าข้า เพราะชายคนโน้น คลายกำหนดในหญิงคนโน้นแล้ว ฉะนั้น ถึงเห็นหญิงนั้นยืนพูดจากระซิกกระซี้ว่าเรงอยู่กับชายอื่น ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจ ก็ไม่เกิดแก่เขา.

[๑๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นแล ภิกษุไม่เอาทุกข์ทัฬหมตน์ ที่ไม่มีทุกข์ทัฬห ๑ ไม่สละความสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม ๑ ไม่เป็นผู้หมกมุ่นในความสุขนั้น ๑ เขาย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า ถึงเรานี้ยังมีเหตุแห่งทุกข์ เมื่อเริ่มตั้งความเพียร วิราคะย่อมมีได้เพราะการตั้งความเพียร หนึ่ง ถึงเรา

นี้ยังมีเหตุแห่งทุกข์ เมื่อวางเฉย บำเพ็ญอุเบกขาอยู่ วิราคะก็ย่อมมีได้ เธอจึงเริ่มตั้งความเพียร ในทำนองที่ภิกษุยังมีเหตุแห่งทุกข์ เริ่มตั้งความเพียร ย่อมมีวิราคะ เพราะการเริ่มตั้งความเพียร และบำเพ็ญอุเบกขา ในทำนองที่ภิกษุยังมีเหตุแห่งทุกข์ วางเฉย บำเพ็ญอุเบกขาอยู่ ย่อมมีวิราคะ เมื่อเธอนั้นยังมีเหตุแห่งทุกข์ เริ่มตั้งความเพียร วิราคะย่อมมีได้เพราะการตั้งความเพียร แม้อย่างนี้ทุกข์นั้นก็เป็นอันไม่มีไปเอง เมื่อเธอนั้นยังมีเหตุแห่งทุกข์ วางเฉย บำเพ็ญอุเบกขาอยู่ วิราคะย่อมมีได้ แม้อย่างนี้ ทุกข์นั้นก็เป็นอันไม่มีไปเอง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความพยายามมีผล ความเพียรมีผล แม้อย่างนี้.

[๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็น ดังนี้ว่า เมื่อเราอยู่ตามสบาย อกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง กุศลธรรมย่อมเสื่อม แต่เมื่อเราเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง อย่างกระนั้นเลย เราพึงเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบากเถิด เธอจึงเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก เมื่อเธอเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบากอยู่ อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง สมัยต่อมา เธอไม่ต้องเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก ซ่อนั้นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษุนั้นเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นของเธอ เป็นอันสำเร็จแล้ว ฉะนั้น สมัยต่อมา เธอจึงไม่ต้องเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนช่างศร อย่างลนลูกศรบนข่าไฟ ๒ อัน คัดให้ตรงจนใช้การได้ เพราะเหตุที่ลูกศรเป็นของอันช่างศรอย่างลนบนข่าไฟ ๒ อัน คัดให้ตรงจนใช้การได้แล้ว สมัยต่อมา ช่างศรนั้นไม่ต้องอย่างลนลูกศรนั้นบนข่าไฟ ๒ อัน คัดให้ตรงจนใช้การได้ ซ่อนั้นเพราะเหตุไร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะช่างศรนั้นพึงอย่างลนลูกศรบนข่าไฟ ๒ อัน คัดให้ตรงจนใช้การได้ เพื่อประโยชน์ใด

ประโยชน์นั้นของเขาเป็นอันสำเร็จแล้ว ฉะนั้น สมัยต่อมา ช่างศรจึงไม่ต้อง
ย่างลนลูกศรบนข้าไฟ ๒ อัน คัดให้ตรงจนใช้การได้ ฉันทใด คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกันแล ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เมื่อเราอยู่ตาม
สบาย อกุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง กุศลธรรมย่อมเสื่อม แต่เมื่อเราเริ่มตั้งตน
เพื่อความลำบาก อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญยิ่ง อย่างกระนั้นเลย
เราพึงเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบากเถิด เธอจึงเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก เมื่อ
เธอเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบากอยู่ อกุศลธรรมย่อมเสื่อม กุศลธรรมย่อมเจริญ
ยิ่ง สมัยต่อมา เธอไม่ต้องเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะภิกษุนั้นเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบาก เพื่อประโยชน์
ใด ประโยชน์นั้นของเธอ เป็นอันสำเร็จแล้ว ฉะนั้น สมัยต่อมา เธอจึง
ไม่ต้องเริ่มตั้งตนเพื่อความลำบากแล คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความพยายามมีผล
ความเพียรมีผล แม้อย่างนี้.

[๑๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ตถาคตอุบัติขึ้นในโลกนี้
เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี
รู้แจ้งโลก เป็นสารถิผู้ฝึกนุรุษที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้ เป็นครูของ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้แจกธรรม ตถาคตนั้นทำให้
แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหม
โลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ทั่ว แสดงธรรม
งามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ประกาศ
พรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง กถุหบดีก็ดี บุตรของกถุหบดี คนเกิด
ภายหลังในสกุลใดสกุลหนึ่งก็ดี ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นฟังแล้ว ย่อมได้ความ
เชื่อในตถาคต เขาประกอบด้วยการได้ความเชื่อโดยเฉพาะนั้น จึงพิจารณา

เห็นดังนี้ว่า ฆราวาสคับแคบเป็นทางมาแห่งชุกติ บรรพชาเป็นช่องว่าง เรายังอยู่ครองเรือน จะประพาศิพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียวจุดสังข์ที่เขาขัดแล้วนี้ไม่ใช่ทำได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวด หนุ่งหม่ผ้ากาสาวพัสตร์แล้ว ออกจากเรือนบวชเถิด สมัยต่อมาเขาละโกศสมบัติ น้อยบ้าง มากบ้าง ละเครื่องญาติเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง ปลงผมและหนวด หนุ่งหม่ผ้ากาสาวพัสตร์แล้วออกจากเรือนไม่มีเรือนบวช เขาบวชแล้วอย่างนี้ ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ละปาณาติบาต เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางไม้ วางมีดแล้ว มีความละอาย ถึงความเอ็นดูอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล ในสรรพสัตว์อยู่ ละอทินนาทาน เป็นผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังแต่ของที่เขาให้ มีตนเป็นคนสะอาด ไม่ใช่ขโมยอยู่ ละกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ เป็นผู้ประพาศิพรหมจรรย์ ประพาศิห่างไกล เว้นเมถุนอันเป็นเรื่องของชาวบ้าน ละมุสาวาท เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท เป็นผู้กล่าวคำจริงดำรงอยู่ในคำสัตย์ เป็นหลักฐานเชื่อถือได้ ไม่พูดลวงโลก ละวาจาต่อเสียด เป็นผู้เว้นขาดจากวาจาต่อเสียด ได้ยินจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่บอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ยินจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่บอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ทั้งนี้ เมื่อเขาแตกแยกกันแล้ว ก็สมานให้ดีกัน หรือเมื่อเขาดีกันอยู่ก็ส่งเสริม ชอบความพร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนที่พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมในคนที่พร้อมเพรียงกัน เป็นผู้กล่าววาจาสมานสามัคคีกัน ละวาจาหยาบ เป็นผู้เว้นขาดจากวาจาหยาบ เป็นผู้กล่าววาจาซึ่งไม่มีโทษ เสนาะหู ชวนให้รักใคร่ จับใจ เป็นภาษาชาวเมือง อันคนส่วนมากปรารถนา และชอบใจ ละการเจรจาเพื่อเจ้อ เป็นผู้เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้อ กล่าวถูกกาล กล่าวตามเป็นจริง กล่าวอิงอรรถ กล่าวอิงธรรม กล่าวอิงวินัย เป็นผู้กล่าววามีหลักฐาน มีที่อ้าง มีขอบเขต ประกอบด้วยประโยชน์

ตามกาล เธอเป็นผู้เว้นจากการพราศพิษคามและภูตคาม เป็นผู้ฉันหนเดียว งดการฉันในราตรี เว้นขาดจากการฉันในเวลาวิกาล เป็นผู้เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เป็นผู้เว้นขาดจากการตัดทรงและตกแต่งด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิวอันเป็นฐานะแห่งการแต่งตัว เป็นผู้เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับทองและเงิน เป็นผู้เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับหุญงและกุมาริ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับทาสีและทาส เป็นผู้เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร เป็นผู้เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้าและลา เป็นผู้เว้นขาดจากการรับไธนาและที่ดิน เป็นผู้เว้นขาดจากการประกอบพฤติกรรมและการรับใช้ เป็นผู้เว้นขาดจากการซื้อและการขาย เป็นผู้เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอมและการโกงด้วยเครื่องตวงวัด เป็นผู้เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวงและการตลบตะแลง เป็นผู้เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้นและการกรรโชก เธอเป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย และบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง จะไปที่ใด ๆ ย่อมถือเอาบริวารไปได้หมด เหมือนนกมีปีก จะบินไปที่ใด ๆ ย่อมมีแต่ปีกของตัวเองเท่านั้นเป็นภาระบินไป.

[๑๗] เธอประกอบด้วยศีลขันธอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ย่อมเสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ถือเอาโดยนิमित และโดยอนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว ฟังเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออกิษณาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ได้ยินเสียงด้วยโสต..... ได้ดม

กลืนด้วยมานะ... ได้ลิ้มรสด้วยชีวหา.. ได้ถูกต้องโศภฐัพพะด้วยกาย...

ได้รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมไม่ถือเอาโดยนิमितและโดยอนุพยัญชนะ
ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศล
ธรรมอันลามกคืออกิขมาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามโนทริย ถึงความ
สำรวมในมโนทริย.

[๑๘] เธอประกอบด้วยอินทริยสังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้แล้ว ย่อม
เสวยสุขอันไม่เจือทุกข์ในภายใน เป็นผู้ทำความรู้สึกในเวลาก้าวไปและถอย
กลับ ในเวลาแลดูและเหลียวดู ในเวลาสู้เข้าและเหยียดออก ในเวลาทรง
สังฆาฏี บาตรและจีวร ในเวลาฉัน คิม เคี้ยว และลิ้ม ในเวลาถ่ายอุจจาระ
และปัสสาวะ ในเวลาเดิน ยืน นั่ง นอนหลับ ตื่น พุด และนิ่ง.

[๑๙] เธอประกอบด้วยศีลขันธอันเป็นอริยะเช่นนี้ ประกอบด้วย
อินทริยสังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ และประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะ
เช่นนี้แล้ว ย่อมพอใจเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ถ้ำ ป่าช้า
ป่าชุก ที่แจ้ง และลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้ว
นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น เฉพาะหน้า ละอกิขมาในโลกได้แล้ว
มีจิตปราศจากอกิขมาอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอกิขมาได้ ละความ
ประทุษร้ายคือพยาบาท เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล
ในสรรพสัตว์อยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้ายคือพยาบาท
ละถีนมิทระแล้ว เป็นผู้มิจิตปราศจากถีนมิทระ มีอาโลกัตถัญญา มีสติสัม
ปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทระได้ ละอุทัจจะกุกุจจะแล้ว
เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทัจจะ-
กุกุจจะได้ ละวิจิจิฉณาแล้ว เป็นผู้ข้ามความสงสัย ไม่มีปัญหาอะไรในกุศล
ธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิจิฉณาได้.

[๒๐] เธอ ครั้นละนิวรณ์ ๕ ประการอันเป็นเครื่องทำให้เศร้า

หมอง ทำปัญญาให้ถอยกำลังนี้ได้แล้ว จึงส่งจากกาม ส่งจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ก็ชื่อว่า ความพยายามมีผล ความเพียรมีผล.

[๒๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ก็ชื่อว่า ความพยายามมีผล ความเพียรมีผล.

[๒๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้วางเฉย เพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌาน ที่พระอรหิยะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุขอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ก็ชื่อว่า ความพยายามมีผล ความเพียรมีผล.

[๒๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ก็ชื่อว่า ความพยายามมีผล ความเพียรมีผล.

[๒๔] เธอ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่อง ยีเยียน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่ หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่ออุปเพณิวาสนาสติปัญญา ระลึกถึงขั้นที่ ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สอง ชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏก์บ้าง หลายวิวัฏก์บ้าง หลายสังวัฏก์วิวัฏก์บ้าง

ว่าในชาติโน้น เรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว บังเกิดในชาติโน้น แม้ในชาตินั้น เราก็มียชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว จึงเข้าถึงในชาตินี้ เธอย่อมระลึกถึงขันธุ์ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ เช่นนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ก็ชื่อว่า ความพยายามมีผล ความเพียรมีผล.

[๒๕] เธอ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่อง ยีวน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่ หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่อญาณเครื่องรู้จตุติและอุปบัติของสัตว์ ทั้งหลาย มองเห็นหมู่สัตว์กำลังจตุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ทราบชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมได้ว่า สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบ แล้วด้วยกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ตีเตียนพระอรียะ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เชื่อมั่น กรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เมื่อตายไป จึงได้เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ ประกอบแล้วด้วยกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอรียะ เป็นสัมมาทิฎฐิ เชื่อมั่นกรรมด้วย อำนาจสัมมาทิฎฐิ เมื่อตายไปจึงได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เธอ่อมมองเห็นหมู่ สัตว์ที่กำลังจตุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยากด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทราบชัดหมู่ สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม เช่นนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ก็ชื่อว่า ความ พยายามมีผล ความเพียรมีผล.

[๒๖] เธอ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่อง ยีวน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่ หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว ย่อมโน้มจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ รู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ปฏิบัติทำให้ถึงความดับทุกข์ รู้ ชัดตามเป็นจริงว่าเหล่านี้อัสวะ นี้เหตุให้เกิดอัสวะ นี้ความดับอัสวะ นี้ปฏิบัติทำให้ถึงความดับอัสวะ เมื่อเธอรู้รู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อม มีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ความพยายามจึงมีผล ความเพียรจึงมีผล.

[๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีวาทะอย่างนี้ วาทะ ๑๐ ประการ อันชอบด้วยเหตุของตถาคตผู้มีวาทะอย่างนี้ ย่อมถึงฐานะควรสรรเสริญ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าหมุ่สัตว์ย่อมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่ง กรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ตถาคตต้องเป็นผู้ทำกรรมดีแต่ก่อนแน่ ผลในบัดนี้ จึงเสวยสุขเวทนาอันหาอัสวะมิได้เห็นปานนี้ ถ้าหมุ่สัตว์ย่อมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุที่พระผู้เป็นใหญ่เนรมิตให้ ตถาคตต้องเป็นผู้ที่พระผู้เป็นใหญ่ขึ้นดี เนรมิตแน่ ผลในบัดนี้ จึงเสวยสุขเวทนาอันหาอัสวะมิได้เห็นปานนี้ ถ้าหมุ่ สัตว์ย่อมเสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุเคราะห์กรรม ตถาคตต้องเป็นผู้มีเคราะห์ กรรมดีแน่ ผลในบัดนี้ จึงเสวยสุขเวทนาอันหาอัสวะมิได้เห็นปานนี้ ถ้าหมุ่ สัตว์ย่อมเสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุอภิชาติ ตถาคตต้องเป็นผู้มีอภิชาติดีแน่ ผลในบัดนี้ จึงเสวยสุขเวทนาอันหาอัสวะมิได้เห็นปานนี้ ถ้าหมุ่สัตว์ย่อมเสวย สุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่งความพยายามในปัจจุบัน ตถาคตต้องเป็นผู้มีความ

พยายามในปัจจุบันดีแน่ ผลในบัดนี้ จึงเสวยสุขเวทนาอันหาอาสวะมิได้เห็น
ปานนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่ง
กรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ตถาคตต้องนำสรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและ
ทุกข์ เพราะเหตุแห่งกรรมที่ตนทำไว้แต่ก่อน ตถาคตก็ควรนำสรรเสริญ ถ้า
หมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุที่อิศวรเนรมิตให้ ตถาคตต้องนำ
สรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุที่อิศวรเนรมิตให้
ตถาคตก็ควรนำสรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุเคราะห์
กรรม ตถาคตก็ควรนำสรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์ เพราะ
เหตุเคราะห์กรรม ตถาคตก็ควรนำสรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์
เพราะเหตุอุภิชาติ ตถาคตต้องนำสรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์
เพราะเหตุอุภิชาติ ตถาคตต้องนำสรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์ยอมเสวยสุขและทุกข์
เพราะเหตุแห่งความพยายามในปัจจุบัน ตถาคตต้องนำสรรเสริญ ถ้าหมุ่สัตว์
ไม่ใช่เสวยสุขและทุกข์ เพราะเหตุแห่งความพยายามในปัจจุบัน ตถาคตก็ควร
นำสรรเสริญ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีวาทะอย่างนี้ วาทะ ๑๐ ประการ
อันชอบด้วยเหตุของตถาคตผู้มีวาทะอย่างนี้ จึงถึงฐานะควรสรรเสริญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ เทวหสูตรที่ ๑

ปปัญจสูทนี

อรรถกถามัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั

อรรถกถาทเวทหวรรค

อรรถกถาทเวทหสูตรที่ ๑

เวทหสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในเวทหสูตรนั้นดังต่อไปนี้. พระราชาทั้งหลายเขาเรียกว่าเทวะ ในบทว่า เทวทห นาม นี้. ก็ในนิคมนั้น พวกเจ้าศากยะ มีสระโบกขรณีอันเป็นมงคลน่าเลื่อมใส พรั่งพร้อมด้วยการอารักขา. สระนั้นเขาเรียกว่าเทวทหะ เพราะเป็นสระของเจ้าทั้งหลาย. อาศัยสระเทวทหะนั้น แม้ นิคมนั้นก็เรียกว่าเทวทหะเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยนิคมนั้น ประทับอยู่ในลุมพินีวัน. บทว่า ทั้งหมดนั้นเพราะเหตุที่ทำไว้ในปางก่อน ความว่า เพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นปัจจัย. ด้วยคำนี้ทรงแสดงว่า พวกนิครนถ์ก็ปฏิเสธการเสวยกรรม และการเสวยการกระทำ ย่อมรับการเสวย วิบากอย่างเดียวกัน. ด้วยคำว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกนิครนถ์มีวาตะ อย่างนี้ ดังนี้ ทรงกำหนดแสดงพระดำรัสที่ตรัสไม่ได้กำหนดไว้ แต่ก่อน บทว่า เราทั้งหลายได้มีแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบ ว่า พวกนิครนถ์เหล่านั้นไม่รู้เลย ทรงประสงค์จะตรัสบอกคำสอนอันเป็นโทษ ล้วน ๆ จึงตรัสคำนี้. เพราะชนเหล่าใดไม่รู้ที่เราทั้งหลายได้มีมาแล้ว ชน เหล่านั้นจะรู้ว่าทำกรรมไว้แล้ว หรือไม่ได้ทำไว้แล้วได้อย่างไร. แม้ในคำถาม ที่สูง ๆ ขึ้นไป ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **เอวํ สนฺเต** ในจุฬทุกขกัณฑ์สูตร ความว่า เมื่อคำของ
นิครนถ์ผู้ใหญ่ เป็นความจริงมีอยู่. แต่ในที่นี้ความว่า เมื่อพวกท่านไม่รู้ฐานะ
มีประมาณเท่านี้มีอยู่. บทว่า **น กลลฺลํ** แปลว่า ไม่ควร.

บทว่า **คาพฺพหฺนุปลเปเนน** แปลว่า ที่อาบยาพิษไว้มาก คือ อาบ
ด้วยยาพิษบ่อยๆ แต่ไม่ใช่เหมือนทาด้วยแป้งเปียก. บทว่า **เอสฺนินฺยา** ได้
แก่ ขึ้นเครื่องมือทำผลของศัลยแพทย์ จนขึ้นที่สุดหัว. บทว่า **เอเสยฺย**
ความว่า พึงพิจารณาว่า (แผล) ลึกหรือตื้น. บทว่า **อคทฺงฺคารํ** ได้แก่
ผงสมอ หรือมะขามป้อมเผาไฟ. บทว่า **โอทฺเทยฺย** แปลว่า พึงใส่เข้าไป.
คำว่า **อโรโค** เป็นต้น ตรัสไว้แล้วในมาคคณฺขยสูตรนั้นแล. ในคำว่า **เอ-**
เมว โข นี้ เปรียบเทียบข้ออุปมา ดังนี้ เหมือนอย่างว่า เวลาที่นิครนถ์
เหล่านี้รู้ว่า เราได้มีแล้วในปางก่อนหรือหาไม่ เราได้ทำบาปกรรมไว้หรือไม่
ได้ทำ หรือเราทำบาปเห็นปานนี้ไว้แล้ว ก็เหมือนเวลาที่เวทนาในเวลาที่ถูกศร
แทง ปราบกฏแก่คนที่ถูกศรแทงจะนั้น เวลาที่รู้ว่า ทุกข์มีประมาณเท่านี้ของ
เรา ไม่มีแล้ว เมื่อทุกข์ประมาณเท่านี้ไม่มีแล้ว ทุกข์ทั้งหมดก็จักชื่อว่าตั้งอยู่
ในความบริสุทธิ์ ก็เหมือนเวลาที่เวทนาปราบกฏในกาล ๔ ครั้ง มีกาลชำแหละ
ปากแผลเป็นต้น จะนั้น. เวลาที่จะรู้การละอกุศลธรรม ทำกุศลธรรมให้เกิด
ขึ้นในปัจจุบัน ก็เหมือนเวลาที่รู้ความผาสุกในเวลาต่อมาภายหลัง จะนั้น.
ในเรื่องนี้ ทรงแสดงข้อความ ๓ ข้อ ด้วยอุปมาข้อเดียว (และ) แสดงข้อ
ความเรื่องเดียวด้วยอุปมา ๔ ข้อ ด้วยประการฉะนี้.

ก็พวกนิครนถ์เหล่านั้น ไม่รู้ความ แม้แต่ข้อเดียว จากข้อความ
ที่กล่าวนั้น. เชื่อเรื่องนั้นทั้งหมดด้วยเพียงคำของนิครนถ์ผู้ใหญ่อันเดียว
เหมือนคนไม่ถูกลูกศรเลย เพราะลูกศรพลาดไป ก็สำคัญว่า เราถูกศรแทง

โดยเพียงคำของข้าศึกที่พูดว่า ท่านถูกลูกศรแทงแล้ว ประสบทุกข์อยู่ละนั้น
ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข่มด้วยการเปรียบเทียบด้วยลูกศรอย่างนี้ ก็ไม่อาจ
โต้ตอบ ใ้ว่าทะเข้าในสมองของนิครนถ์ผู้ใหญ่กล่าวคำว่า ท่านนิครนถ์ ดัง
นี้เป็นต้น เหมือนสุนัขที่อ่อนแอลุกขึ้นไล่เนื้อให้วิ่งไปตรงหน้าเจ้าของ แล้ว
ตนเองก็หมดแรงไล่ละนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงข่มนิครนถ์ศิษย์เหล่านั้น
พร้อมทั้งอาจารย์ จึงตรัสว่า **ธรรม ๕ ประการนี้แล** ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **ตตรายสมุทนทานิ** ได้แก่ ธรรม ๕ ประการ เหล่านั้น ท่าน
ผู้มีอายุทั้งหลาย. ด้วยคำว่า **กา อตีตเส สตฺถริ สทฺธา** พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสถามว่า จะเชื่อถืออะไรในศาสนาผู้มีวาทะอันเป็นส่วนอดีต. คือ
ความเชื่อถือในนิครนถ์ผู้ใหญ่ของพวกท่าน ผู้ซึ่งเชื่อวาทะอันเป็นส่วนอดีต
นั้น เป็นไหน. มีประโยชน์ ไม่มีประโยชน์ มีผล ไม่มีผล อย่างไร แม้
ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สทฺทมมิกิ** แปลว่า มีเหตุ คือ
มีการณ์. บทว่า **วาทปฺปฏิหาริ** ได้แก่ วาทะที่สะท้อนมา (โต้ตอบ) ด้วย
พระคำรัสเพียงเท่านี้ ทรงแสดงวาทะที่ตัดความเชื่อของนิครนถ์เหล่านั้นว่า
พวกท่านจงเอาความเชื่อออกไปให้หมด ความเชื่อนี้อ่อน.

บทว่า **อวิชฺชา อญฺญาณา** ได้แก่ เพราะอวิชา เพราะไม่รู้.

บทว่า **สมฺโมหา** แปลว่า เพราะงมงาย. บทว่า **วิปฺจูเจต** ได้แก่ เชื่อโดย
วิปริต. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ถือเอาคลาดเคลื่อน.

บทว่า **ทิสฺสุรชฺชมเวทนียิ** ความว่า ให้วิบากในอรรถภาพนี้ทีเดียว.

บทว่า **อุปฺกุกฺกเมน** แปลว่า ด้วยความพยายาม. บทว่า **ปฺชานน** แปลว่า
ด้วยความเพียร. บทว่า **สมฺปรายเวทนียิ** ความว่า ให้วิบากในอรรถภาพที่ ๒
หรือที่ ๓. บทว่า **สุชเวทนียิ** ความว่า กุศลกรรมที่ให้วิบากอันเป็นอริฏฐารมณ.

ที่ตรงกันข้าม (อกุศลกรรม) ให้ผลเป็นทุกข์. บทว่า **ปริปกุกเวทนีย** ความว่า ให้ผลในอรรถภาพที่สุกงอมแล้ว คือสำเร็จแล้ว. บทว่า **ปริปกุกเวทนีย** นี้ เป็นชื่อของกรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน. บทว่า **อปริปกุกเวทนีย** ได้แก่ ให้ผลในอรรถภาพที่ยังไม่สุกงอม. บทว่า **อปริปกุกเวทนีย** นี้เป็นชื่อของกรรมที่ให้ผลในภพหน้า. แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ ใจความที่แปลกกันในเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้

กรรมใดที่ทำไว้ในตอนปฐมวัย ให้วิบากในปฐมวัย มัชฌิมวัยหรือปัจฉิมวัย ที่กระทำไว้ในตอนมัชฌิมวัย ให้วิบากในมัชฌิมวัยหรือปัจฉิมวัย ที่ทำไว้ในตอนปัจฉิมวัย ให้วิบากในปัจฉิมวัยนั้นเลย กรรมนั้นชื่อว่าให้ผลในปัจจุบัน ส่วนกรรมใดที่ให้วิบากภายใน ๗ วัน กรรมนั้นชื่อว่า ให้ผลเสร็จแล้ว กรรมที่ให้ผลเสร็จแล้วนั้น เป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล. ในเรื่องกรรมที่ให้ผลภายใน ๗ วัน นั้นมีเรื่องราวดังต่อไปนี้ :-

ทฎฐิธรรมเวทนียกรรม

ได้ยินว่าคนเข็ญใจ ชื่อ **ปุลณะ** อาศัยท่านสุมนเศรษฐีอยู่ในเมืองราชคฤห์. วันหนึ่งเขาโฆษณาการเล่นนักขัตฤกษ์ในเมือง ท่านเศรษฐีจึงกล่าวกะนายปุลณะนั้นว่า ถ้าวันนี้เจ้าจะไถนา จะได้โค ๒ ตัวกับไถ (ใหม่) ๑ คัน เจ้าจะเล่นนักขัตฤกษ์ หรือจะไถนา. นักขัตฤกษ์จะมีประโยชน์อะไรแก่ผม ผมจักไถนา. ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงเลือกเอาโคตัวที่ต้องการเอาไปไถนา. เขาไปไถนา ในวันนั้น พระสารีบุตรเถระออกจากนิโรธสมาบัติรำพึงว่า เราจะสงเคราะห์ใคร เห็นนายปุลณะ จึงถือบาตรจีวรไปยังที่ที่เขาไถนา.

นายปुณณะวางไถถวายไม้ชำระฟัน แล้วถวายน้ำบ้วนปากแก่พระเถระ พระเถระปฏิบัติเสร็จแล้ว นั่งในที่ไม้ไถที่เขาซึ่งกำลังทำงาน คอยการนำภัตตาหารมา. ทันทีนั้นท่านเห็นภรรยาของเขากำลังนำอาหารมา จึงได้แสดงตน (ให้เห็น) ในระหว่างทางทันที.

นางจึงเอาอาหารที่นำมาให้สามี ใส่งในบาตรของพระเถระแล้ว กลับไปปรุงอาหารใหม่ ต่อเวลาสายจึงได้ไปถึง. นายปุณณะไถนาคราวแรก แล้วนั่งลง. ฝ่ายภรรยาถืออาหารมาแล้วกล่าวว่า นายจ๋า ฉันนำอาหารมาให้ท่านแต่เช้าตรู่ แต่ในระหว่างทางฉันเห็นพระสารีบุตร จึงถวายอาหารนั้นแก่ท่าน แล้วไปหุงต้มอาหารชุดใหม่มา จึงสาย โกรธไหมนาย. นายปุณณะพูดว่า แม่มหาจำเริญ เธอทำดีแล้ว ตอนเช้าตรู่ ฉันก็ได้ถวายไม้ชำระฟัน และน้ำบ้วนปากแก่พระเถระ. แม้บิดาบิดา พระเถระนี้ก็ได้อัน เพราะการถวายทานของเรา วันนี้เรามีส่วนแห่งสมณธรรมที่พระเถระบำเพ็ญแล้ว ดังนี้ ได้ทำจิตให้เลื่อมใส. สถานที่ที่เขาไถครั้งแรก ก็กลายเป็นทองคำ เขาบริโภคแล้วแลดูสถานที่ที่ไถไว้ เห็นโชติช่วง จึงลุกขึ้นเอาไม้เท้าเคาะดูรู้ว่าเป็นทองคำ สีสุกปลั่ง คิดว่าเรายังไม่ได้ทูลพระราชาให้ทรงทราบแล้ว ไม่อาจจะใช้สอย จึงไปกราบทูลพระราชา พระราชารับสั่งให้เอาเกวียนบรรทุกทองคำทั้งหมดนั้นมากองที่พระลานหลวง แล้วตรัสถามว่า ในพระนครนี้ใครมีทองประมาณเท่านี้บ้าง. และเมื่ออำมาตย์กราบทูลว่า ของใคร ๆ ไม่มี จึงประทานตำแหน่งเศรษฐีแก่นายปุณณะนั้น. เขาจึงมีชื่อว่า **ปุณณะเศรษฐี**.

อีกเรื่องหนึ่ง ในพระนครราชคฤห์นั้นนั่นแหละ มีคนเงี้ยวใจคนหนึ่ง ชื่อว่า กภาพิยะ ภรรยาของเขาหุงข้าวยากู้กับผักดอง. พระมหากัสสปเถระ ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วรำพึงว่า เราจะทำการสงเคราะห์ใคร เห็นภรรยา

ของนายกาฬพิยะ จึงได้ไปยืนที่ประตูบ้าน นางรับบาตรใส่ข้าวยาकुทั้งหมดลงในบาตรนั้นแล้ว ถวายพระเถระ. พระเถระไปยังวิหารแล้วน้อมถวายแด่พระศาสดา. พระศาสดาทรงรับเอาแก่พอเป็นยาปนมัตต์สำหรับพระองค์. ข้าวยาकुที่เหลือเพียงพอสำหรับพระภิกษุ ๕๐๐ รูป. แม้นายกาฬพิยะก็ได้ตำแหน่งจุฬกเศรยฐี. พระมหากัสสปทูลถามวิบากของนายกาฬพิยะกะพระศาสดา. พระศาสดาตรัสว่า ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ไป เขาก็ได้นัครเศรยฐี. นายกาฬพิยะฟังพระคำรัสนั้นแล้วไปบอกภรรยา.

ครั้งนั้น พระราชาเสด็จเลียบพระนครได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษนั่งอยู่บนหลาวสำหรับประหารชีวิต นอกพระนคร. บุรุษเห็นพระราชาจึงตะโกนทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์ได้โปรดส่งอาหารที่พระองค์เสวยมาให้ข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่าจะส่งมาให้ ครั้นพวกวิเสทเตรียมพระกระยาหารตอนเย็น จึงระลึกขึ้นได้ ตรัสว่า พวกเจ้าจงหาคนที่สามารถนำอาหารนี้ไป (ให้เขา). พวกราชบุรุษเอาห่อทรัพย์พันหนึ่งเที่ยว (ป่าวร้องหาผู้สามารถ) ในพระนคร. ครั้งที่ ๓ ภรรยาของนายกาฬพิยะได้รับเอา (ห่อทรัพย์พันหนึ่งไป). พวกราชบุรุษได้กราบทูลเบิกตัวนางแด่พระราชานางปลอมตัวเป็นชาย ผูกสอดอาวุธ ๕ ประการ ถี้อถาดอาหารออกจากพระนครไป. ยักษ์ ชื่อทีฆตาละสิงอยู่ที่ต้นตาลนอกพระนคร เห็นนางเดินไปตามโคนไม้จึงกล่าวว่า หยุค หยุค เจ้าเป็นอาหารของเรา เราไม่ได้เป็นอาหารของท่าน เราเป็นราชทูต. จะไปไหน? ไปสำนักของบุรุษที่นั่งอยู่บนหลาวสำหรับประหารชีวิต. เจ้าสามารถนำข้าวของเราไปสักข้าวหนึ่งได้ไหม? ได้. ยักษ์กล่าวว่า เจ้าฟังบอกดังนี้ว่า นางกาฬิธิดาของเจ้าสุมนเทพ ผู้เป็นภริยาของทีฆตาลยักษ์ตลอดบุตรเป็นชาย ที่โคนตาลต้นนี้ มีขุมทรัพย์อยู่ ๗ ขุม เจ้าจงถือเอาขุมทรัพย์นั้นไป. นางได้ไปป่าวร้องว่า นางกาฬิธิดาของเจ้าสุมนเทพ ผู้เป็นภริยาของทีฆตาลยักษ์ ตลอดบุตรเป็นชาย.

สุมนเทพนั่งอยู่ในยักษสมาคมได้ยินจึงกล่าวว่า มนุษย์คนหนึ่งนำข่าวอันน่ายินดีของพวกเรามาป่าวร้อง พวกท่านจงไปเรียกเขามา ได้ฟังข่าวนั้นแล้ว เลื่อมใสจึงกล่าวว่า ขุมทรัพย์ในปริมณฑลแห่งร่มเงาของต้นไม้ใหญ่นี้แผ่ไปถึงเราให้เจ้า. บุรุษผู้นั่งบนหลาวสำหรับประหารชีวิต บริโภคอาหารแล้ว ถึงเวลา (นางเอาผ้ามา) เช็ดหน้า ก็รู้ว่าเป็นสัมผัสของหญิง จึงก้มมวยผม นางจึงเอาดาบตัดมวยผมของตน แล้วกลับไปยังสำนักของพระราชาทันที. พระราชาตรัสว่า ภาวะที่บุรุษคนนั้นได้บริโภคอาหารแล้ว จะรู้ได้อย่างไร? นางทูลว่า รู้ได้ด้วยเครื่องหมายของมวยผม (ที่ถูกตัดไป) แล้วกราบทูลพระราชาราชให้ขนทรัพย์นั้นมา. พระราชาตรัสถามว่า ชื่อว่าทรัพย์มีประมาณเท่านี้ของคนอื่นมีไหม ตอบว่า ไม่มีพระเจ้าข้า. พระราชาจึงทรงตั้งสามีของนางให้เป็นชน-เศรษฐีในพระนครนั้น. แม้เรื่องของพระนางมัลลิกาเทวีก็ควร (นำมา) กล่าว. เรื่องตามที่ได้มานี้เริ่มด้วย เรื่องที่เกี่ยวกับกุศลกรรม ก่อน.

ส่วนนั้นทมาณพ ปฏิบัติผิดต่อพระอุบลวัณณาเถรี. เมื่อเขาลุกขึ้นจากเตียงแล้วออกไป แผ่นดินใหญ่ได้สูบเขาลงสู่มหานรก ณ ที่ตรงนั้นเอง แม้นายโคฆาตก์ชื่อ นันทะ ทำการฆ่าโคอยู่ถึง ๕๐ ปี วันหนึ่ง เขาไม่ได้เนื้อในเวลาบริโภคอาหาร จึงตัดลิ้นโคทั้งเป็นตัวหนึ่งให้ปิ้งที่ถ่านไฟแล้ว เริ่มลงมือเคี้ยวกิน. ที่นั่น ลิ้นของเขาขาดตรงโคนตกลงในภษณะอาหารทันที เขาร้อง (ดังเสียงโค) ตายไปเกิดในนรก. แม้นันทยักษ์ เหาะไป กับยักษ์คนอื่น เห็นพระสารีบุตรเถระมีผมที่ปลงไว้ใหม่ๆ นั่งอยู่กลางแจ้ง ในเวลากลางคืน ใครจะตีศีรษะ จึงบอกแก่ยักษ์ที่มาด้วยกัน แม้จะถูกยักษ์นั้นห้ามปรามก็ตีจนได้ พลังร้องว่า ร้อนๆ แล้วก็จมลงในแผ่นดินตรงที่นั่นเอง เกิดในมหานรก เรื่องดังกล่าวมานี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับกุศลกรรม.

กิจกรรมที่บุคคลกระทำแล้ว ขั้นที่สุดแม้ในเวลาใกล้จะตายให้ผลในภพอื่นได้ ทั้งหมดนั้นชื่อว่า **กรรมที่ให้ผลในภพต่อไป**. ในเรื่องวิบากของกรรมนั้น วิบากอันใดของฌานที่ไม่เสื่อม วิบากอันนั้นท่านกล่าวว่า วิบากที่เกิดแล้ว ในที่นี้ ท่านไม่ได้วิจารณ์ไว้ว่า กรรมที่เป็นต้นเหตุมูลของวิบากนั้น ไม่ให้ผลในปัจจุบัน ไม่ให้ผลในสัมปรายภพ. ท่านไม่วิจารณ์ไว้ก็จริง แต่ถึงกระนั้นพึงทราบว่า กรรมนั้นให้ผลในสัมปรายภพแน่นอน. วิบากคือผลสมบัติอันใดในลำดับแห่งการเกิดของปฐมมรรคเป็นต้น วิบากคือผลสมบัติอันนั้น ท่านกล่าวว่า เป็นคุณความดีอันเกิดขึ้นแล้ว ในที่นี้. ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นก็จริง แต่ถึงกระนั้น มรรคกรรม พึงทราบว่าให้ผลเสร็จสิ้นไปแล้ว เพราะมรรคเจตนาเท่านั้น ให้ผลเร็วกว่าเขาทั้งหมด เพราะเป็นผลในลำดับติดต่อกันไปแล.

บทว่า **พหุเวทนีย์** คือ เข้าถึงสัญญาภพ. บทว่า **อุปเวทนีย์** คือ เข้าถึงอสัญญาภพ. บทว่า **สเวทนีย์** คือ กรรมที่มีผล. บทว่า **อเวทนีย์** คือ กรรมที่ไม่มีผล. บทว่า **เอว สนุเต** ความว่า เมื่อกรรมที่ให้ผลในปัจจุบันเป็นต้นเหล่านี้ ไม่ได้เหตุแห่งความเป็นกรรมที่ให้ผลในสัมปรายภพเป็นต้น ด้วยความพยายามมีอยู่. บทว่า **อผลโต** คือ ไร้ผล ไร้ประโยชน์ ด้วยพระดำรัสเพียงเท่านั้น พึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ความเพียรในศาสนาที่ไม่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ไม่มีผล แล้วทรงแสดงถึงวาทะอันเป็นเครื่องตัดความเพียร (ที่ไร้ผล). บทว่า **สทหมมิกา วาทานู-
วาทา** ได้แก่ วาทะของนิครนถ์อาจารย์ วาทะของนิครนถ์ศิษย์ที่มีเหตุกล่าวไว้. บทว่า **การยหฺภูจฺจัน อากฺขณฺนุติ** ได้แก่ มาถึงเหตุที่วิญญูชนทั้งหลายจะพึงติเตียน. ปาฐะว่า **วาทานูปฺตฺตา การยหฺภูจฺจนา** ดังนี้ก็มี.

ใจความของปาฐะนั้นว่า วาตะ ของเหล่านี้ครันถ์ที่เป็นเหตุเพราะเหตุที่ผู้อื่นกล่าว ทำวาตะที่ตามมาถึงเหือดแห้งไป ย่อมมาถึงฐานะที่น่าตำหนิ มีเป็นผู้ทำกรรมชั่ว เป็นต้น.

บทว่า สงฺกตภาวเหตุ ได้แก่ เพราะเหตุแห่งศุกฺกระาะห์. บทว่า อภิชชาติเหตุ ได้แก่ เหตุแห่งอภิชชาติ ๖. บทว่า ปาปสงฺกตภาว ได้แก่ ผู้มีบาปเคราะห์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครันทรแสดงว่า ความพยายามของพวกนิครันถ์เป็นการไร้ผลอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงควาว่า ความพยายามและความเพียรในศาสนาอันเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ มีผล จึงตรัสว่า กถญจ ภิกฺขเว ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนทฺธญฺจ คือ อันทุกข์ไม่ครอบงำ. อตฺถภาพของมนุษย์ ท่านเรียกชื่อว่า อันทุกข์ไม่ทับถม อธิบายว่า ทุกข์ย่อมไม่ทับถม คือไม่ครอบงำอตฺถภาพนั้น. บุคคลประกอบอตฺถภาพเมื่อนั้น ในการกระทำกิจที่ทำได้ยากมีประการต่างๆ ชื่อว่า เอาทุกข์ทับถม ส่วนคนเหล่าใดบวชในพระศาสนาแล้ว อยู่ป่าหรืออยู่โคนไม้เป็นต้น ก็ตามที่ คนเหล่านั้นได้ชื่อว่า ไม่เอาทุกข์ทับถม. เพราะว่าความเพียรในพระศาสนาอันเป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ ชื่อว่าเป็นสัมมาวายามะ ความพยายามชอบ.

ฝ่ายพระเถระกล่าวว่า บุคคลใดเกิดในตระกูลที่ยิ่งใหญ่ พอมีอายุครบ ๗ ขวบ คนใช้ประดับตกแต่งร่างกายให้นั่งบนตักของบิดา เมื่อพระสงฆ์นั่งฉันภัตตาหารเสร็จแล้วกล่าวอนุโมทนา ครันทรท่านแสดงสมบัติทั้ง ๓ (คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ) แล้วประกอบอริยสัจ ๔ เขาบรรลุพระอรหัต. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ถูกบิดามารดาถามว่า จักบวชไหม ลูกกล่าวว่า จักบวช บิดามารดาจึงให้อาบน้ำตบแต่งร่างกายนำไปยังวิหาร นั่ง

รับตบปัญจกรรมฐาน เมื่อเขากำลังโกนผม ก็บรรลุพระอรหัต ในขณะ
จรดปลายมีดโกนนั้นแล ก็หรือว่า ยังเป็นผู้บวชใหม่ มีศิระทาน้ำมันผสม
มนโศลา วันรุ่งขึ้น ฉันทตอาหารที่บิดามารดาส่งไปให้นั่งอยู่ในวิหารนั้นแหละ
บรรลุพระอรหัต ผู้นี้ไม่ชื่อว่า เอาทุกข์ทัฬหมตฺต. แต่ผู้นี้เป็นผู้ชื่อว่ามี
สักการะอย่างสูง. ผู้ใดเกิดในท้องของนางทาสี ประดับประดาชั้นที่สุดแม้แต่
แหวนเงิน ไล้ทาด้วยเพียงท่อนผ้าและข้าวฟ่าง ถูกนำไปโดยพูดว่า จงให้เขา
บวช ได้บรรลุพระอรหัตในขณะที่จรดปลายมีดโกน หรือในวันรุ่งขึ้น แม้ผู้
นี้ก็ไม่ชื่อว่า เอาทุกข์ทัฬหมตฺต. ที่ยังไม่ถูกทัฬห.

สุขอันเกิดแต่ปัจจัย ๔ ที่เกิดจากสงฆ์ หรือคณะ ชื่อว่า สุขอัน
ชอบธรรม. บทว่า อนธิมุจฺจโถ ได้แก่ ผู้ไม่หมกมุ่นด้วยความหมกมุ่น
คือตัณหา. คือไม่พึงทำความอยากได้ในสุขนั้น ด้วยความหวังว่า เราจะ
ไม่
สละสุขอันชอบธรรม. จริงอยู่ ภิกษุกำหนดเอาสลาภกัถหรือวัสสาวาสสิกกัถ
อันเกิดจากสงฆ์ว่า นี่เป็นประโยชน์อย่างหนึ่งแล้วบริโภคอยู่ในระหว่างพวก
ภิกษุ ในท่ามกลางสงฆ์ ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยศีล สมาธิ วิปัสสนา มรรคและ
ผล อุปมาเหมือนดอกบัวเจริญงอกงามอยู่ในระหว่างใบฉะนั้น. บทว่า อิมสฺส
ได้แก่ เป็นมูลแห่งขันธห้าอันเป็นปัจจุบัน. บทว่า ทุกฺขุณิทานสฺส ได้แก่
ตัณหา. จริงอยู่ ตัณหานั้นเป็นเหตุแห่งทุกข์ คือ เบญจขันธ. บทว่า สจฺจขาร
ปทฺโถ คือ กระทบความเพียรในการประกอบกิจ. บทว่า วิราโค โหติ
ได้แก่ ย่อมมีการคลายกิเลสด้วยมรรค. ท่านอธิบายว่า เราคลายเหตุแห่งทุกข์
นี้ ด้วยการเริ่มตั้งความเพียร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสุขาปฏิบัติปาฏิญญา
ด้วยบทว่า เอว ปชานาติ นี้. ตรัสอาการที่เป็นกลาง ๆ แห่งความเพียรใน
การประกอบกิจนั้นด้วยทุติยวาร. ในคำว่า โส ยสฺส หิ ขฺวาสุส นี้ มีความ
ย่อดังต่อไปนี้. บุคคลใด ย่อมคลี่คลายเหตุแห่งความทุกข์ด้วยการเริ่มตั้งความ

เพียร บุคคลนั้นย่อมเริ่มตั้งความเพียรในเหตุแห่งทุกข์นั้น ย่อมเริ่มตั้งความเพียรด้วยความเพียรในมรรค. ส่วนบุคคลใดเจริญอุเบกขาโดยเป็น **อัญญ-เบกขา** ย่อมคลี่คลายเหตุแห่งทุกข์ได้ บุคคลนั้นย่อมเจริญอุเบกขา ในเหตุแห่งทุกข์นั้น ย่อมเจริญด้วยมรรคภาวนา. บทว่า **ตสฺส** ได้แก่ บุคคลนั้น.

บทว่า **ปฏิพุทธจิตโต** ได้แก่ มีจิตผูกพันด้วยฉันทราคะ. บทว่า **ติพฺพจฺจนฺโท** ได้แก่ มีฉันทะหนา. บทว่า **ติพฺพาเปกฺโข** ได้แก่ มีความปรารถนาหนาแน่น. บทว่า **สนฺติญฺจนฺตี** คือ ยืนอยู่ด้วยกัน. บทว่า **สขฺยชฺฌนฺตี** คือ หัวเราะใหญ่. บทว่า **สํหสนฺตี** คือ ทำการยิ้มแย้ม. ในคำว่า **เอวเมว โข ภิกขเว** นี้ จะกล่าวให้แจ่มแจ้งด้วยข้ออุปมาดังต่อไปนี้

เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้หนึ่งมีความกำหนดต่อหญิงผู้หนึ่ง ให้ของกิน เครื่องนุ่งห่ม พวงมาลัย และเครื่องประดับเป็นต้น แล้วอยู่ครองเรือนกัน. นางประพฤตินอกใจเขาคบหาชายอื่น. เขาคิดว่า เราคงไม่ให้ของขวัญอันเหมาะสมแก่นางเป็นแน่ (นางจึงมีชู้) จึงเพิ่มของขวัญให้. นางยังประพฤตินอกใจหนักยิ่งขึ้น. เขาคิดว่า นางนี้แม้เราให้ของขวัญ ก็ยังประพฤตินอกใจอยู่นั้นแหละ. ขึ้นอยู่ครองเรือนกันก็จะก่อกรรมทำเข็ญให้ เราจะไถ่นางไปเสีย ดังนี้ จึงด่าเสียจนหน้าใจ ท่วมกลางประชุมชน. แล้วปล่อยไปด้วยการกล่าวห้ามว่า อย่าเข้ามาบ้านข้าอีกต่อไป. นางไม่อาจทำความสนิทสนมกับเขาไม่ว่าด้วยอุบายไร ๆ จึงเที่ยวไปกับพวกนักฟ้อนรำเป็นต้น. เพราะได้เห็นหญิงนั้น เขาไม่เกิดความเสียใจเลย แต่กลับเกิดความดีใจ. พึงทราบความในข้อเปรียบเทียบนั้น. ความอาลัยในอรรถภาพของภิกษุนี้ พึงเห็นเหมือนเวลาที่ชายเกิดกำหนดในหญิง. เวลาที่ประดับประคองอรรถภาพ พึงเหมือนเวลาที่ชายให้ของกินและเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น แล้วอยู่ครองเรือนกัน. ความที่อรรถภาพ อันภิกษุรักษา

อยู่นั้นแหละ เกิดอาพาธด้วยโรคศิกำเริบเป็นต้น พึงเห็นเหมือนเวลาที่หญิง
นั้นประพฤตินอกใจ. เวลาที่กำหนดไว้ว่า โรคเมื่อไม่ได้ยาจึงเป็นอย่างนี้ จึง
กอบยา พึงเห็นเหมือนชายกำหนดได้ว่า (หญิงนี้) ไม่ได้ของขวัญ อัน
คู่ควรแก่ตน จึงประพฤตินอกใจ จึงเพิ่มของขวัญให้. ความที่เมื่อโรคอย่าง
หนึ่งมีศิกำเริบเป็นต้น ที่ภิกษุประกอบยารักษาอยู่กลับมีอาพาธด้วยโรคอย่าง
อื่นกำเริบขึ้น พึงเห็นเหมือนเมื่อชายเพิ่มของขวัญให้หญิงนั้น ก็ยังประพฤติ
นอกใจอีก. การถึงความหมดอาลัยในอรรถภาพนั้นว่า เดียวนี้ เราไม่ได้เป็น
ทาส ไม่ได้เป็นกรรมกรของเจ้า เราเที่ยวบำรุงเจ้าถ่ายเดียว ในสังสารอันหา
เบื้องต้นมิได้ เราไม่ต้องการอะไรจากเจ้า เจ้าจงขาดสูญไป หรือแตกทำลาย
ไปก็ตามดังนี้ แล้วกระทำความเพียรให้มั่น ถอนกิเลสด้วยมรรค พึงเห็น
เหมือนการที่ชายค่าหญิงเสียจนหน้าใจในท่ามกลางประชุมชน แล้วลุกคร่าออก
จากเรือน เพราะเห็นหญิงนั้นเที่ยวพ้อรำกับพวกนักพ้อรำเป็นต้น ความ
เสียใจย่อมไม่เกิดแก่ชายนั้น มีแต่ความดีใจอย่างเดียวเกิดขึ้นฉันทใด ภิกษุนี้ก็
ฉันทนั้นเหมือนกัน บรรลุพระอรหัตแล้ว ความเสียใจย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะ
ได้เห็นอรรถภาพมีความป่วยไข้ด้วยโรคศิกำเริบเป็นต้น เกิดความดีใจอย่างเดียว
ว่าเราจักพ้นจากทุกข์ อันเกิดแต่การฆ่า การจองจำ และการบริหารชั้น. ก็
อุปมานี้พึงทราบว่ายกมาเพื่อทำเนื้อความนี้ให้ชัดเจนว่า ชายย่อมละความ
กำหนดด้วยอำนาจความพอใจต่อหญิง เพราะรู้ว่าความเสียใจย่อมเกิดแก่ผู้มีจิต
ปฏิบัติ เมื่อไม่มีจิตปฏิบัติ ความเสียใจนั้น ก็ไม่มี ดังนี้ ฉันทใด ภิกษุ
นี้รู้ว่า เมื่อเราเริ่มตั้งความเพียรหรืออบรมอุเบกขาอยู่ ย่อมละเหตุแห่งทุกข์
ได้ ไม่ใช่ละได้โดยประการอื่น ดังนี้ แล้วทำการเริ่มตั้งความเพียร และ
อบรมอุเบกขาทั้งสองอย่างนั้นให้สมบูรณ์ ย่อมละเหตุแห่งทุกข์ (คือค้นหา)
ได้ ฉันทนั้น.

บทว่า ยถาสฺย โข เม วิหโรโต ความว่า อยู่ตามความสุข
ที่เราต้องการจะอยู่. บทว่า ปทหนตฺตสฺส ได้แก่ ส่งไป. ก็ในคำว่า ยถาสฺย
โย เม วิหโรโต นี้ ภิกษุใดมีการปฏิบัติสะดวก (แต่) ไม่เป็นที่สบาย ภิกษุ
นั้น ครองจิรวรเนื้อละเอียด อยู่ในเสนาสนะอันน่าเลื่อมใส จิตย่อมฟุ้งซ่าน.
ภิกษุใด มีการปฏิบัติลำบาก (แต่) เป็นที่สบาย. ภิกษุนั้นครองจิรวรเนื้อหยาบ
ทั้งขาดทั้งวันอยู่ป่าช้าและโคนไม้เป็นต้น จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ทรงหมายเอา
ภิกษุนั้น จึงตรัสคำนี้. ในคำว่า เอวเมว โข นี้ เทียบเคียงข้ออุปมาดังต่อ
ไปนี้. ท่านผู้ประกอบความเพียรซึ่งกลัวต่อชาติ ชรา และมรณะ พึงเห็น
เหมือนช่างศร จิตอันคดโกง พึงเห็นเหมือนลูกศรอันคดโค้งและงอ ความ
เพียรทางกายและทางจิต พึงเห็นเหมือนค้อนฟันสองค้อน. ศรัทธา พึงเห็น
เหมือนยางน้ำข้าว ของช่างศรผู้ตัดลูกศรให้ตรง โลกุตรมรรค พึงเห็น
เหมือนท่อนไม้สำหรับตัด. การที่ภิกษุเอาศรัทธาขโลมจิตที่คดโกงและงอแล้ว
อย่าง ด้วยความเพียรทางกายและทางจิต ทำให้ตรงด้วยโลกุตรมรรค พึงเห็น
เหมือนช่างศรเอายางน้ำข้าวขโลมลูกศรที่คดโค้งงอแล้วอย่างในฟัน แล้วตัดให้
ตรงด้วยไม้สำหรับตัด. การเสวยสุขอันเกิดแต่ผลสมวัตติ ของภิกษุผู้ประกอบ
ความเพียรนี้ แทนหมุกิเลสด้วยจิตทำให้ตรงอย่างนั้น มีกำลังชั้นเยี่ยมด้วย
นิโรธ (อยู่) ในเสนาสนะอันน่าเลื่อมใส พึงเห็นเหมือนช่างศรนั้นแลยิงเข้าศึก
ด้วยลูกศรที่ตัดให้ตรงอย่างนั้น แล้วได้เสวยสมบัติในที่นี้ เพื่อจะตรัสข้อปฏิบัติ
สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติสะดวกและรู้เร็ว กับภิกษุผู้ปฏิบัติลำบากแต่รู้เร็ว ที่ยัง
ไม่ได้ตรัส สำหรับภิกษุสองพวกนอกนี้ พระตถาคตจึงทรงเริ่มเทศนาภคณนี้.
เมื่อตรัสข้อปฏิบัติทั้งสองเหล่านี้ (คือ สุขขาปฏิบัติทาจิปปาภิญญา และ
ทุกขาปฏิบัติทาจิปปาภิญญา) แม้ข้อปฏิบัตินอกนี้ (คือ ทุกขาปฏิบัติทาทัน-

ชาภิณฑา และสุขาปฏิบัติทันทชาภิณฑา) ก็เป็นอันตรัสไว้ด้วย. ส่วน **อากม-**
นียปฏิบัติ ข้อปฏิบัติที่ควรบรรลु มิได้ตรัสไว้. เพื่อตรัสอากมณียปฏิบัติ
นั้น จึงทรงเริ่มเทศนากัณฑ์นี้. อีกอย่างหนึ่ง ข้อปฏิบัติแม้เป็น **สหาคม-**
นียะ ข้อปฏิบัติที่ควรบรรลुพร้อมกัน ก็ตรัสไว้แล้วเหมือนกัน. แต่เพื่อ
ทรงแสดงพุทธรูปปาทกาล สมัยอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า สมัยหนึ่ง ซึ่งยังไม่
ได้ทรงแสดงไว้แล้วทรงแสดงว่าเราจักเปลี่ยนแปลงเทศนาว่าด้วยเนกขัมมการ
ออกไป (จากกาม) แก่กุลบุตรผู้หนึ่ง ด้วยพระอรหัต ดังนี้ จึงทรงเริ่ม
เทศนากัณฑ์นี้. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งงายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาทเวทหสูตรที่ ๑.

๒. ปัญจัตตยสูตร

ว่าด้วยความเห็นผิดต่างๆ

[๒๘] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระคำรัสแล้ว.

[๒๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำหนดขันธส่วนอนาคต มีทิฏฐิคล้อยตามขันธส่วนอนาคต ย่อมปรารถนขันธส่วนอนาคต กล่าวยืนยันบทแห่งความเชื่อมั่นหลายประการ คือ พวกหนึ่งกล่าวยืนยันอย่างนี้ว่า อตตาทิมีสัญญาเป็นของยังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป พวกหนึ่งกล่าวยืนยันอย่างนี้ว่า อตตาทิไม่มีสัญญาเป็นของยังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป พวกหนึ่งกล่าวยืนยันอย่างนี้ว่า อตตาทิมีสัญญาก็มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่เป็นของยังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป อีกพวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดของสัตว์ที่มีอยู่ และอีกพวกหนึ่งกล่าวยืนยันนิพพานในปัจจุบัน เป็นอันว่าสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมบัญญัติอตตาทิมือว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไปพวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดของสัตว์ที่มีอยู่พวกหนึ่ง กล่าวยืนยันนิพพานในปัจจุบัน อีกพวกหนึ่ง รวมบทแห่งความเชื่อมั่น เหล่านี้เป็น ๕ บท แล้วเป็น ๓ บท เป็น ๓ ขยายเป็น ๕ นี้อุเทศของบทห้า ๓ หมวด ของความเชื่อมั่น.

[๓๐] คุณก่อนิกขุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติอัตตาที่มีสัญญาว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมบัญญัติอัตตาที่มีสัญญา

- (๑) ชนิดมีรูป ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๒) ชนิดไม่มีรูป ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๓) ชนิดทั้งมีรูปและไม่มีรูป ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๔) ชนิดมีรูปก็มีมิใช่ไม่มีรูปก็มีมิใช่ ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๕) ชนิดมีสัญญาอย่างเดียวกัน ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๖) ชนิดมีสัญญาต่างกัน ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๗) ชนิดมีสัญญาน้อย ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๘) ชนิดมีสัญญาหาประมาณมิได้ ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

แต่ยังมีอีกพวกหนึ่ง กล่าวยืนยันวิญญาณกสิณของอัตตามีสัญญาชนิดใดชนิดหนึ่งเหล่านี้ ที่เป็นไปล่วงชนิดทั้ง ๘ ว่า หาประมาณมิได้ คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ตถาคตย่อมทราบเรื่องนี้ดี.

ท่านสมณพราหมณ์ พวกบัญญัติอัตตาที่มีสัญญาว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมบัญญัติอัตตาที่มีสัญญา

- (๑) ชนิดมีรูป ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๒) ชนิดไม่มีรูป ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๓) ชนิดทั้งมีรูปและไม่มีรูป ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๔) ชนิดมีรูปก็มีมิใช่ไม่มีรูปก็มีมิใช่ ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๕) ชนิดมีสัญญาอย่างเดียวกัน ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๖) ชนิดมีสัญญาต่างกัน ว่ายั่งยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

(๗) ชนิดมีสัญญาน้อย ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

(๘) ชนิดมีสัญญาหาประมาณมิได้ ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

แต่ยังมีอีกพวกหนึ่ง กล่าวยืนยันอายุสัญญาตนนะว่า หาประมาณมิได้ไม่หวั่นไหว ด้วยเหตุที่สัญญาอันบัณฑิตกล่าวว่าเป็นวิสุทธิ เยี่ยมยอดไม่มีสัญญาอื่นยิ่งกว่าสัญญาเหล่านี้ทั้งที่เป็นสัญญาในรูป ทั้งที่เป็นสัญญาในอรุพ ทั้งที่เป็นสัญญาอย่างเดียวกัน ทั้งที่เป็นสัญญาต่างกัน ไม่มีสักน้อยหนึ่ง เรื่องสัญญาคังนี้ นั้น อันปัจฉัยปรุงแต่ง เป็นของหยาบ และความดับของสิ่งที่ปัจฉัยปรุงแต่งมีอยู่ ตถาคตทราบว่าเป็นสิ่งที่ยังมีอยู่ จึงเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจฉัยปรุงแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจฉัยปรุงแต่งนั้นได้

[๓๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติอัตตตาที่ไม่มีสัญญาว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมบัญญัติอัตตตาที่ไม่มีสัญญา

(๑) ชนิดมีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

(๒) ชนิดไม่มีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

(๓) ชนิดทั้งมีรูปและไม่มีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

(๔) ชนิดมีรูปก็มีไม่ใช่ไม่มีรูปก็มีใช่ ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์พวกบัญญัติอัตตตาที่มีสัญญาว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมคัดค้านสมณพราหมณ์พวกอัสสัญญาวาทะนั้น นั้นเพราะเหตุไร เพราะสัญญาเป็นเหมือนโรค เป็นเหมือนหัวฝี เป็นเหมือนลูกศร สิ่งดี ประณีต นี้คือความไม่มีสัญญา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมทราบเรื่องนี้ดี.

ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติอัตตตาที่ไม่มีสัญญาว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมบัญญัติอัตตตาที่ไม่มีสัญญา

- (๑) ชนิดมีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๒) ชนิดไม่มีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๓) ชนิดทั้งมีรูปและไม่มีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๔) ชนิดมีรูปก็มีใจไม่มีรูปก็มีใจ ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมาเกิด หรือการไปเกิด การจุติ การอุปบัติ ความเจริญ ความงอกงาม ความไพบุลย์ นอกจากรูป นอกจากเวทนา นอกจากสัญญา นอกจากสังขาร นอกจากวิญญาณ คำกล่าวดังนี้ของสมณพราหมณ์นั้น ไม่ใช่ฐานะที่มีได้ เรื่องไม่มีสัญญาดังนี้ นั้น อันปัจจยปรุ้งแต่ง เป็นของหายาบ และความดับของสิ่งที่ปัจจยปรุ้งแต่งมีอยู่ ตลาคตทราบว่สิ่งนี้ยังมีอยู่ จึงเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจยปรุ้งแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจยปรุ้งแต่งนั้นเสีย.

[๓๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ท่าน สมณพราหมณ์พวกบัญญัติอัตตาที่มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีสัญญาก็มีใจ ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมบัญญัติอัตตาที่มีสัญญาก็มีใจ ไม่มีสัญญาก็มีใจ

- (๑) ชนิดมีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๒) ชนิดไม่มีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๓) ชนิดทั้งมีรูปและไม่มีรูป ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๔) ชนิดมีรูปก็มีใจไม่มีรูปก็มีใจ ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์ พวกบัญญัติอัตตาที่มีสัญญาว่ายังยืนเบื้องหน้าแต่ตายไป ย่อมคัดค้านสมณพราหมณ์พวกเนวสัญญินาสัญญิวาทะนั้น แม้ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติ

อ้ตตาทัไมม่ีสัญญาว่ายังยืนเบือ่งหน้าแต่ตายไป ก็ยอมค้ดค้านสมณพราหมณ์ พวกเนวส์ัญญาสัญญาวาทะนั้น นั้นเพราะเหตุไร เพราะสัญญาเป็นเหมือนโรค เป็นเหมือนห้วฬั เป็นเหมือนลูกศร ความไม่มีสัญญาเป็นความหลง ลัิ่งดี ประณัิตนี้ ก็อ ความมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ตถาคคยอมทราบเรือ่งนี้ดี.

ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญูติอ้ตตาทัมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญา ก็มิใช่ ว่ายังยืน เบือ่งหน้าแต่ตายไป ย่อมบัญญูติอ้ตตาทัมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

- (๑) ชนิดมีรูป ว่ายังยืน เบือ่งหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๒) ชนิดไม่มีรูป ว่ายังยืน เบือ่งหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๓) ชนิดทั้งมีรูปและไม่มีรูป ว่ายังยืน เบือ่งหน้าแต่ตายไป ก็มี
- (๔) ชนิดมีรูปก็มิใช่ไม่มีรูปก็มิใช่ ว่ายังยืน เบือ่งหน้าแต่ตายไป ก็มี

คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บัญญูติ การเข้าอายตนะนี้ ด้วยเหตุเพียงสังขารที่ตนรู้แจ้ง โดยได้เห็นได้ยินและได้ ทราบ การบัญญัติของสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น บัณฑิตกกล่าวว้า เป็น ความพินาศของการเข้าอายตนะนี้ เพราะอายตนะนี้ ท่านไม่กล่าวว้า พึงบรรลุด ด้วยความถึงพร้อมของสังขาร แต่ท่านกล่าวว้า พึงบรรลุดด้วยความถึงพร้อม ของขันธัที่เหลือจากสังขาร เรือ่งเนวส์ัญญานาสัญญาตนะดั่งนี้ นั้น อันปัจจย ปรุ่งแต่งเป็นของหยาบ และความดับของลัิ่งที่ปัจจยปรุ่งแต่งมีอยู่ ตถาคค ทราบว้าลัิ่งนี้ยังมีอยู่ จึงเห็นอุบายเป็นเครื่องสล้คออกจากลัิ่งที่ปัจจยปรุ่งแต่ง นั้น เป็นไปลั้วลัิ่งที่ปัจจยปรุ่งแต่งนั้นเสีย.

[๓๓] คู่ออนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์ที่กำหนดขันธั ส่วนอนาคค นั้น สมณพราหมณ์พวกบัญญูติอ้ตตาทัมีสัญญา ว่ายังยืนเบือ่งหน้าหน้า

แต่ตายไป ย่อมคัดค้านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดของสัตว์ที่มีอยู่ แม้ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติอิตตาที่ไม่มี สัญญา ว่ายังยืน เบื้องหน้าแต่ตายไป ก็ย่อมคัดค้านสมณพราหมณ์พวก อูจเฉทวาทะนั้น แม้ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติอิตตาที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ว่ายังยืนเบื้องหน้าแต่ตายไป ก็ย่อมคัดค้านสมณพราหมณ์ พวกอูจเฉทวาทะนั้น นั่นเพราะเหตุไร เพราะท่านสมณพราหมณ์เหล่านี้ แม้ ทั้งหมด ย่อมหมายมั่นกาลข้างหน้า กล่าวยืนยันความหวังอย่างเดียวว่า เรา ละโลกไปแล้ว จักเป็นเช่นนี้ ๆ เปรียบเหมือนพ่อค้าไปค้าขายย่อมมีความหวังว่า ผลจากการค้าเท่านั้น จักมีแก่เรา เพราะการค้าขายนี้เราจักได้ผลเท่านั้น ดังนี้ ฉันทใด ท่านสมณพราหมณ์พวกนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกันแล ชะรอยจะเห็น ปราภฏเหมือนพ่อค้า จึงหวังว่า เราละโลกไปแล้ว จักเป็นเช่นนี้ ๆ คู่ก่อน ภิภษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมทราบเรื่องนี้ดี.

ท่านสมณพราหมณ์พวกบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความ ไม่เกิดของสัตว์ที่มีอยู่ เป็นผู้กลัวสักกายะ เกลียดสักกายะ แต่ยังวนเวียนไป ตามสักกายะอยู่นั้นแล เปรียบเหมือนสุนัขที่เขาผูกโซ่ล่ามไว้ที่เสาหรือที่หลักมัน ย่อมวนเวียนไปตามเสาหรือหลักนั่นเอง ฉันทใด ท่านสมณพราหมณ์พวกนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกันเป็นผู้กลัวสักกายะ เกลียดสักกายะ แต่ก็ยังวนเวียนไปตาม สักกายะอยู่นั้นแล เรื่องสักกายะคังนินัน อันปัจจยปรุจแต่ง เป็นของหยาบ และความดับของสิ่งที่ปัจจยปรุจแต่งมีอยู่ ตถาคตทราบว่สิ่งนี้ยังมีอยู่ จึงเห็น อุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจยปรุจแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจย ปรุจแต่งนั้นเสีย.

[๓๔] คู่ก่อนภิภษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กำหนด ขันธส่วนอนาคต มีทิฏฐิคล้อยตามขันธส่วนอนาคต ย่อมปรารถนขันธส่วน

อนาคต กล่าวยืนยันบทแห่งความเชื่อมั่นหลายประการ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมกล่าวยืนยันอายตนะ ๕ นี้ทั้งหมด หรือเฉพาะอายตนะใดอายตนะหนึ่ง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำหนดชั้นชั่วส่วนอดีต มีทิฏฐิคล้อยตามชั้นชั่วส่วนอดีต ย่อมปรารถนาชั้นชั่วส่วนอดีต กล่าวยืนยันบทแห่งความเชื่อมั่นหลายประการ คือ

พวกหนึ่งกล่าวยืนยันอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริงอย่างอื่นเปล่า

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกไม่เที่ยง...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกเที่ยงก็มีไช้ ไม่เที่ยงก็มีไช้...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีที่สุด...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกไม่มีที่สุด...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกทั้งมีที่สุดและไม่มีที่สุด...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีที่สุดก็มีไช้ ไม่มีที่สุดก็มีไช้...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาอย่างเดียวกัน...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาต่างกัน...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาน้อย...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาหาประมาณมิได้...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีสุขโดยส่วนเดียว...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีทุกข์โดยส่วนเดียว...

พวกหนึ่ง... ว่า อตฺตาและโลกมีทั้งสุขและทุกข์...

พวกหนึ่งกล่าวยืนยันอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลก มีทุกข์ก็มีไช่ สุขก็มีไช่ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า.

[๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์พวกใด มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกเที่ยง นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า ข้อที่ญาณเฉพาะตัวอันบริสุทธิ์ผุดผ่องของสมณพราหมณ์พวกนั้น จักมีเองได้ นอกจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตรึกตามอาการ ความปักใจคิดด้วยทิฏฐิ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อไม่มีญาณเฉพาะตัวอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านสมณพราหมณ์พวกนั้น ย่อมชำระได้เพียงส่วนของความรู้ในญาณนั้นเท่านั้น แม้ส่วนของความรู้นั้น บัณฑิตก็เรียกว่า อุปาทานของท่านสมณพราหมณ์พวกนั้น เรื่องอุปาทานดังนี้ นั้น อันปัจจัยปรุงแต่ง เป็นของหายาบ และความดับของสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งมีอยู่ ตถาคตทราบว่สิ่งนี้ยังมีอยู่ จึงเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้นเสีย.

[๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์พวกใด มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า อตฺตาและโลกไม่เที่ยง นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกเที่ยงก็มีไช่ ไม่เที่ยงก็มีไช่ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีที่สุด นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกไม่มีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกทั้งมีที่สุดและไม่มีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น
เปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีที่สุดก็มีใช่ ไม่มีที่สุดก็มีใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่าง
อื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาอย่างเดียวกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น
เปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาต่างกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาน้อย นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีสัญญาหาประมาณมิได้ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น
เปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีสุขโดยส่วนเดียว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีทุกข์โดยส่วนเดียว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลกมีทั้งสุขและทุกข์ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเปล่า...

ว่า อตฺตาและโลก มีทุกข์ก็มีใช่ สุขก็มีใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น
เปล่า ข้อที่ญาณเฉพาะตัวอันบริสุทธิตุคผล่องของสมณพราหมณ์พวกนั้น ๆ จัก
มีเองได้ นอกจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามเขาว่า ความตริที่ตรง
ตามอาการ ความปักใจคิดด้วยทฤษฎี นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อไม่มีญาณเฉพาะตัวอันบริสุทธิตุคผล่อง
ท่านสมณพราหมณ์พวกนั้น ๆ ย่อมให้เพียงส่วนของความรู้แม้ใดในญาณนั้น
แจ่มแจ้ง แม้ส่วนของความรู้นั้น บัณฑิตก็เรียกว่าอุปาทานของท่านสมณ-
พราหมณ์พวกนั้น ๆ เรื่องอุปาทานคตินี้ อันปัจฉัยปรุงแต่ง เป็นของหายาบ

และความดับของสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งมีอยู่ ตถาคตทราบว่ามันยังมีอยู่ จึงเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้นเสีย.

[๓๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เพราะไม่ตั้งกามสัจฉญาณไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทวิภูมิจนกล้อยตามขั้นส่วนอดีต และทวิภูมิจนกล้อยตามขั้นส่วนอนาคตเสียได้ ย่อมเข้าถึงปิตินันเกิดแต่วิเวกอยู่ด้วยสำคัญว่า เรากำลังเข้าถึงสิ่งที่ดี ประณีต คือปิตินันเกิดแต่วิเวกอยู่ ปิตินันเกิดแต่วิเวกนั้นของเธอย่อมดับไปได้ เพราะปิตินันเกิดแต่วิเวกดับย่อมเกิดโทมนัส เพราะโทมนัสดับ ย่อมเกิดปิตินันเกิดแต่วิเวก เปรียบเหมือนร่มเงาในที่แห่งใด แดดย่อมแผ่ไปยังที่แห่งนั้น แดดละที่แห่งใด ร่มเงาก็ย่อมแผ่ไปยังที่แห่งนั้น ฉะนั้นจิตนั้นเหมือนกันแล เพราะปิตินันเกิดแต่วิเวกดับย่อมเกิดโทมนัส เพราะโทมนัสดับ ย่อมเกิดปิตินันเกิดแต่วิเวก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมทราบเรื่องนี้ดี.

ท่านสมณะหรือพราหมณ์นี้แล เพราะไม่ตั้งกามสัจฉญาณไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทวิภูมิจนกล้อยตามขั้นส่วนอดีต และทวิภูมิจนกล้อยตามขั้นส่วนอนาคตเสียได้ ย่อมเข้าถึงปิตินันเกิดแต่วิเวกอยู่ ด้วยสำคัญว่า เรากำลังเข้าถึงสิ่งที่ดี ประณีต คือปิตินันเกิดแต่วิเวกอยู่ ปิตินันเกิดแต่วิเวกนั้นของเธอย่อมดับไปได้ เพราะปิตินันเกิดแต่วิเวกดับ ย่อมเกิดโทมนัส เพราะโทมนัสดับย่อมเกิดปิตินันเกิดแต่วิเวก เรื่องปิตินันเกิดแต่วิเวกตั้งนี้ นั่น อันปัจจัยปรุงแต่งเป็นของหาย และความดับของสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งมีอยู่ ตถาคตทราบว่ามันยังมีอยู่ จึงเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้นเสีย.

[๓๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เพราะไม่ตั้งกามตัณหา โยชนาไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทิฏฐิอันคล้อยตาม ชั้นส่วนอดีต และทิฏฐิอันคล้อยตามชั้นส่วนอนาคตเสียได้ และเพราะก้าวล่วงปีติอันเกิดแต่วิเวกได้ ย่อมเข้าถึงสุขอันปราศจากอามิสอยู่ ด้วยสำคัญว่าเรากำลังเข้าถึงสิ่งที่ดี ประณีต คือนิรามิสสุขอยู่ สุขเสมือนปราศจากอามิสนั้นของเธอย่อมดับไปได้ เพราะสุขเสมือนปราศจากอามิสดับ ย่อมเกิดปีติอันเกิดแต่วิเวก เพราะปีติอันเกิดแต่วิเวกดับ ย่อมเกิดสุขเสมือนปราศจากอามิส เปรียบเสมือนร่มเงาละที่แห่งใด แดดย่อมแผ่ไปยังที่แห่งนั้น แดดละที่แห่งใด ร่มเงาก็ย่อมแผ่ไปยังที่แห่งนั้น ฉนั้นใด ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล เพราะสุขเสมือนปราศจากอามิสดับ ย่อมเกิดปีติอันเกิดแต่วิเวก เพราะปีติอันเกิดแต่วิเวกดับ ย่อมเกิดสุขเสมือนปราศจากอามิส คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมทราบเรื่องนี้เป็นดี.

ท่านสมณะหรือพราหมณ์นี้แล เพราะไม่ตั้งกามตัณหา โยชนาไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทิฏฐิอันคล้อยตามชั้นส่วนอดีต และทิฏฐิอันคล้อยตามชั้นส่วนอนาคตเสียได้ และเพราะก้าวล่วงปีติอันเกิดแต่วิเวกได้ ย่อมเข้าถึงสุขเสมือนปราศจากอามิสอยู่ ด้วยสำคัญว่า เรากำลังเข้าถึงสิ่งที่ดี. ประณีต คือนิรามิสสุขอยู่ สุขเสมือนปราศจากอามิสนั้นของเธอย่อมดับไปได้ เพราะสุขเสมือนปราศจากอามิสดับ ย่อมเกิดปีติอันเกิดแต่วิเวก เพราะปีติอันเกิดแต่วิเวกดับ ย่อมเกิดสุขเสมือนปราศจากอามิส เรื่องสุขเสมือนปราศจากอามิสดังนี้ นั้น อันปัจจยปรุ้งแต่ง เป็นของหายาบ และความดับของสิ่งที่ปัจจยปรุ้งแต่ง มีอยู่ ตถาคตทราบว่าสิ่งนี้ยังมีอยู่ จึงเห็นอุปายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจยปรุ้งแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจยปรุ้งแต่งนั้นเสีย.

[๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เพราะไม่ตั้งงามสัจฉญาณไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทิฏฐิอันคล้อยตาม ชั้นส่วนอดีต และทิฏฐิอันคล้อยตามชั้นส่วนอนาคตเสียได้ และเพราะก้าวล่วงปีติอันเกิดแต่วิเวก ก้าวล่วงสุขเสมือนปราศจากอามิสได้ ย่อมเข้าถึงเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจอยู่ ด้วยสำคัญว่า เรากำลังเข้าถึงสิ่งที่ดี ประณีต คือออกทุกข์มสุขเวทนาอยู่ เวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจนั้นของเธอ ย่อมดับไปได้ เพราะเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจดับ ย่อมเกิดสุขเสมือนปราศจากอามิส เพราะสุขเสมือนปราศจากอามิสดับ ย่อมเกิดเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจเปรียบเสมือนร่มเงาละที่แห่งใด แดดย่อมแผ่ไปยังที่แห่งนั้น แดดละที่แห่งใด ร่มเงาก็ย่อมแผ่ไปยังที่แห่งนั้น ฉนั้นใดฉนั้นนั้นเหมือนกันแล เพราะเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจดับ ย่อมเกิดสุขเสมือนปราศจากอามิส เพราะสุขเสมือนปราศจากอามิสดับ ย่อมเกิดเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมทราบเรื่องนี้ดี.

ท่านสมณะหรือพราหมณ์นี้แล เพราะไม่ตั้งงามสัจฉญาณไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทิฏฐิอันคล้อยตามชั้นส่วนอดีต และทิฏฐิอันคล้อยตามชั้นส่วนอนาคตเสียได้ และเพราะก้าวล่วงปีติอันเกิดแต่วิเวก ก้าวล่วงสุขเสมือนปราศจากอามิสได้ ย่อมเข้าถึงเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจอยู่ ด้วยสำคัญว่า เรากำลังเข้าถึงสิ่งที่ดี ประณีต คือออกทุกข์มสุขเวทนาอยู่ เวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจนั้นของเธอ ย่อมดับไปได้ เพราะเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจดับ ย่อมเกิดสุขเสมือนปราศจากอามิส เพราะสุขเสมือนปราศจากอามิสดับ ย่อมเกิดเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจ เรื่องเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มี ใจตั้งนี้ ฉนั้น อันปัจจยปรุ้งแต่งเป็นของหายาบ และความดับ

ของสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งมีอยู่ ตถาคตทราบว่าสิ่งนี้ยังมีอยู่ จึงเห็นอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้นเสีย.

[๔๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เพราะไม่ตั้งกามตัณหา โยชนไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทิฏฐิอันคล้อยตามขั้นส่วนอดีตและทิฏฐิอันคล้อยตามขั้นส่วนอนาคตเสียได้ และเพราะก้าวล่วงปีติอันเกิดแต่วิเวก ก้าวล่วงสุขเสมือนปราศจากอามิส ก้าวล่วงเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มีได้ ย่อมเล็งเห็นตัวเองว่า เป็นผู้สงบแล้ว เป็นผู้ดับแล้ว เป็นผู้ไม่มีอุปาทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมทราบเรื่องนี้ดี.

ท่านสมณะหรือพราหมณ์นี้แล เพราะไม่ตั้งกามตัณหา โยชนไว้โดยประการทั้งปวง เหตุสลัดทิฏฐิอันคล้อยตามขั้นส่วนอดีต และทิฏฐิอันคล้อยตามขั้นส่วนอนาคตเสียได้ และเพราะก้าวล่วงปีติอันเกิดแต่วิเวก ก้าวล่วงสุขเสมือนปราศจากอามิส ก้าวล่วงเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มีได้ ย่อมเล็งเห็นตัวเองว่า เป็นผู้สงบแล้ว เป็นผู้ดับแล้ว เป็นผู้ไม่มีอุปาทาน ท่านผู้ นี้ ย่อมกล่าวยืนยันปฏิบัติปฏิบัติให้สำเร็จนิพพานอย่างเดียวโดยแท้ แต่ก็ท่านสมณะหรือพราหมณ์นี้ เมื่อถือมั่นทิฏฐิอันคล้อยตามขั้นส่วนอดีต ก็ชื่อว่ายังถือมั่นอยู่ หรือเมื่อถือมั่นทิฏฐิอันคล้อยตามขั้นส่วนอนาคต ก็ชื่อว่า ยังถือมั่นอยู่ หรือเมื่อถือมั่นกามตัณหา โยชน ก็ชื่อว่ายังถือมั่นอยู่ หรือเมื่อถือมั่นปีติอันเกิดแต่วิเวก ก็ชื่อว่ายังถือมั่นอยู่ หรือเมื่อถือมั่นสุขเสมือนปราศจากอามิส ก็ชื่อว่า ยังถือมั่นอยู่ หรือเมื่อถือมั่นเวทนาอันเป็นทุกข์ก็มี สุขก็มีได้ ก็ชื่อว่ายังถือมั่นอยู่ และแม้ข้อที่ท่านผู้นี้เล็งเห็นตัวเองว่า เป็นผู้สงบแล้ว เป็นผู้ดับแล้ว เป็นผู้ไม่มีอุปาทานนั้น บัณฑิตก็เรียกว่าอุปาทานของท่านสมณพราหมณ์นี้ เรื่องอุปาทานคตินี้ อันปัจจัยปรุงแต่ง เป็นของหายาบ

และความดับของสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งมีอยู่ ตถาคตทราบวาสังขมียังมีอยู่ จึงเห็น
อุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้น เป็นไปล่วงสิ่งที่ปัจจัย
ปรุงแต่งนั้นเสีย.

[๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บทอันประเสริฐ สงบ ไม่มีบิณฑอื่นยิ่ง
กว่า ที่ตถาคตตรัสรู้เองด้วยปัญญาอันยิ่งนี้แล คือ ความรู้เหตุเกิด เหตุดับ
คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งผัสสาชณะทั้ง ๖ ตามความเป็น
จริง แล้วหลุดพ้นได้ด้วยไม่ถือมั่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บทอันประเสริฐ
สงบ ไม่มีบิณฑอื่นยิ่งกว่านี้ นั่น คือ ความรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และอุบาย
เป็นเครื่องออกไปแห่งผัสสาชณะทั้ง ๖ ตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นได้
ด้วยไม่ถือมั่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม
ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ ปัญจัตถยสูตรที่ ๒

อรรถกถาปัญญาจัตตยสูตร

ปัญญาจัตตยสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

ฟังทราบวินิจฉัยในปัญญาจัตตยสูตรนั้นดังต่อไปนี้. บทว่า เอเก ได้แก่ บางพวก. บทว่า สมณพราหมณา ความว่า ชื่อว่า สมณะ โดยเป็นนักบวช ชื่อว่า พราหมณ์ โดยชาติ. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่โลกสมมติไว้อย่างนี้ว่า สมณะและว่าพราหมณ์ ดังนี้. ชื่อว่า อปรันตกัปปะ เพราะกำหนดยึดซึ่งชั้นส่วนอนาคต. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อปรันตกัปปะ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นมีการกำหนดยึดชั้นส่วนอนาคต ดังนี้ก็มี ก็ในคำว่า-อปรันตกัปปะ นั้น ในที่นี้ ส่วน ท่านประสงค์เอาส่วนว่า อนุต คุณในประโยชน์เป็นต้นว่า ผู้มีอายุ สักกายะ (กายของตน) แล เป็นส่วนอันหนึ่ง ดังนี้. ตัณฑาและทิกฺกุสิ ชื่อว่า กัปปะ.

สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า โดยอุทานว่า กัปปะ ดังนี้ กัปปะ มี ๒ อย่าง คือ ตัณฑากัปปะ และ ทิกฺกุสิกัปปะ เพราะฉะนั้น ฟังเห็นเนื้อความในคำว่า กัปปะ นี้อย่างนี้ว่า ชื่อว่า อปรันตกัปปะ เพราะกำหนด ซึ่งส่วนแห่งชั้นอันเป็นอนาคต โดยตัณฑาและทิกฺกุสิ. ชื่อว่า อปรันตาทิกฺกุสิ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นกำหนดส่วนแห่งชั้นอันเป็นอนาคต ยืนหยัดอยู่อย่างนั้นแล้ว. มีความเห็นคล้อยตามส่วนแห่งชั้นอันเป็นอนาคตนั้นแหละ โดยที่เกิดขึ้นบ่อยๆ. สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีความเห็นอย่างนั้น เริ่มฟังปาอาศัยส่วนแห่งชั้นอันเป็นอนาคตนั้น กระทำแม้คนอื่นให้ดำเนินไปตามทิกฺกุสิ กล่าวยืนยัน อธิมุติบท (บทคือ ความน้อมใจเชื่อ) หลายอย่าง. บทว่า อนะกวิหิตานิ แปลว่า หลายอย่าง. บทว่า อธิมุติปทานิ ได้

แก่ บทเรียกชื่อ. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลาย ท่านเรียกว่า อธิมุตติ (เพราะ
ครอบงำความเป็นจริง ไม่ถือเอาตามเป็นจริงปฏิบัติ. บทแห่งอธิมุตติทั้ง
หลาย ชื่อว่า อธิมุตติบท อธิบายว่า คำที่แสดงทิฏฐิ. บทว่า สญฺญิ ได้แก่
พรั้งพร้อมด้วยสัญญา. บทว่า อโรโค ได้แก่ เป็นของเที่ยง บทว่า อิตฺเตเก
ตัดบทเป็น อิตฺถํ เอเก อธิบายว่า พวกหนึ่ง (กล่าว) อย่างนี้. ตรีสํสญฺญิ
วาทะ ๑๖ ด้วยบทว่า อิตฺเตเก นี้. ตรีสํ อสํญฺญิวาทะ ๘ ด้วย บทว่า
อสํญฺญิ นี้. ตรีสํ เนวสํญฺญินาสํญฺญิวาทะ ๘ ด้วยบทว่า เนวสํญฺญินาสํญฺญิ
นี้. ตรีสํ อจฺเจทวาทะ ๗ ด้วยคำนี้ว่า สโต วา ปน สตฺตสฺส. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า สโต แปลว่า มีอยู่. บทว่า อจฺเจท ได้แก่ ขาดสูญ.
บทว่า วินาส ได้แก่ ไม่เห็น. บทว่า วิภว ได้แก่ ไปปราศจากภพ. คำ
เหล่านี้ทั้งหมด เป็นไวพจน์ของกันและกันทั้งนั้น. ตรีสํติฏฐธรรมนิพพาน-
วาทะ ๕ ด้วยบทนี้ว่า ทิฏฐธมฺมนิพฺพานํ วา.

ในบทว่า ทิฏฐธมฺมนิพฺพานํ วา นั้น ธรรมที่เห็นชัด เรียกว่า
ทิฏฐธรรม. คำว่า ทิฏฐธรรมนี้เป็นชื่อของอรรถภาพที่ได้มาในภพนั้น ๆ. นิพ-
พานในปัจจุบัน ชื่อว่า ทิฏฐธรรมนิพพาน. อธิบายว่า ความเข้าไปสงบ
ทุกข์ในอรรถภาพนั้นนั่นแหละ. บทว่า สนฺตํ วา ความว่า สงบแล้วด้วย
อาการทั้ง ๓ ด้วยคำเป็นต้นว่า มีสัญญา ดังนี้. คำว่า ติณฺโหนฺติ หมาย
ความว่า บทว่า สญฺญิ อตฺตา ดังนี้เป็นต้น เป็น ๓ อย่างนี้ คือ เป็น ๑
เนื่องด้วยอตฺตา สงบ นอกนี้ อีก ๒ (คือ ขาดสูญและนิพพานในปัจจุบัน).

บทว่า รูปี วา ได้แก่ มีรูป ด้วยกรัชรูป หรือ กสิณรูป. ผู้ได้
ในอตฺตามีรูปนั้น ย่อมถือเอากรัชรูป ว่า อตฺตา ผู้ตรีกในกสิณรูป ย่อม
ถือเอารูปแม้ทั้งสองทีเดียว. บทว่า อรูปี ความว่า ทั้งผู้ได้และผู้ตรีกทั้งสอง

เมื่อบัญญัตินิमितในอรุปรสมาบติ หรืออรุปรธรรมที่เหลือ เว้นสัญญาชั้นยอม บัญญัติอย่างนั้น. ก็ทักขณิกที่สาม เป็นไปด้วยอำนาจการถือถือปนกัน ทักขณิกที่สี่ เป็นไปด้วยการถือเอาด้วยการตริกเอาเท่านั้น. ฟังทราบว่าเป็นจุดกะที่สอง ตรีศทักขณิกที่หนึ่งด้วยวาทะที่ถึงพร้อม ตรีศทักขณิกที่สองด้วยวาทะที่ไม่ถึงพร้อม ตรีศทักขณิกที่สามด้วยอำนาจสถิตบริกรรม ขนาดกระดิ่ง หรือขนาดขันจอก ตรีศทักขณิกที่ ๔ ด้วยอำนาจสถิตที่กว้างใหญ่. คำว่า **เอตัง วา ปเนตลั อูปาทิวตฺตตํ** ดังนี้ ตรีศไว้โดยสังเขปด้วยบทว่า สัญญี อธิบายว่าก้าวล่วง สัญญาทั้ง ๗ หมวด. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ๘ หมวด. คำทั้งสองนั้น จักมีแจ้งข้างหน้า. ส่วนในที่นี้ มีเนื้อความย่อคงต่อไปนี้. ก็คนบางพวกอาจ ก้าวล่วงสัญญา ๗ หรือ ๘ นี้ได้. ส่วนบางพวกไม่อาจ. ในสองพวกนั้น บุคคลใดอาจ บุคคลนั้นเท่านั้น ก็ยึดไว้ได้ ก็เมื่อชนเหล่านั้น อาจก้าว ล่วงสัญญาแต่ละชนิด ชนพวกหนึ่งกล่าวว่า วิญญาณัญญาตนะ หา ประมาณมิได้ ไม่หวั่นไหวเหมือนในพวกมนุษย์ผู้ข้ามแม่น้ำคงคา ไปถึงแคบิ่ง ใหญ่แล้วก็หยุดอยู่ ส่วนอีกคนหนึ่งไปถึงบ้านใหญ่ข้างหน้าบึงใหญ่นั้น แล้ว หยุดอยู่ ฉะนั้น. บรรดาวิญญาณัญญาตนะ และอาภิญญัญญาตนะนั้น เพื่อ แสดงวิญญาณัญญาตนะก่อน จึงตรัสว่า พวกหนึ่ง (กล่าวยืนยัน) กถิตคือ วิญญาณ ดังนี้. จักกล่าวคำว่า พวกหนึ่ง (กล่าวยืนยัน) อาภิญญัญญาตนะ ดังนี้ ข้างหน้า. บทว่า **ตยิทํ ตตฺตบพเทณํ ตํ อิทํ** แปลว่า ทักขณิก และอารมณ์ ของทักขณิกนี้นั้น. บทว่า **ตถาคโตนํ อภิชานาติ** ความว่า ย่อมรู้ด้วยญาณ อันวิเศษยิ่งว่า ทรศนะชื่อนี้อันปัจจันตนี้ยึดแล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำทรศนะนั้นนั้นแล ให้ พิสดารจึงตรัสคำมีอาทิว่า **เย โข เต โภจนโต** ดังนี้. บทว่า **ยา วา ปเนตลั**

สญฺญานํ ความว่า ก็หรือว่า สัจฺญญาใด (บัณฑิตกล่าวว่ายอดเยี่ยม) กว่า สัจฺญญาที่กล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าวา (ทั้งที่) เป็นสัจฺญญาในรูปเหล่านั้น. บทว่า **ปริสุทฺธา** คือ หมกอุปกิเลส. บทว่า **ปรมา** คือ สูงสุด. บทว่า **เลิศ** คือ ประเสริฐสุด. บทว่า **อนุตฺตริยา อกุขายติ** ความว่า กล่าวว่ามีอะไร เหมือน. **ตรัส**รูปร่างสัจฺญญา ๔ ด้วยบทนี้ว่า **ยทิ รูปสญฺญานํ**. **ตรัส** อากาสนัญฺจายตฺนสัจฺญญาและวิญฺญาณัญฺจายตฺนสัจฺญญา ด้วยบทนี้ว่า **ยทิ อรูปสญฺญานํ**. **ตรัส**สมาปັນนกวาระและอสมापັນนกวาระด้วยบททั้งสองกับบท นอกนี้ สัจฺญญาเหล่านี้ จัดเป็น ๘ ส่วน อย่างที่กล่าวมาด้วยประการดังนี้. แต่โดยใจความ สัจฺญญามี ๗ อย่าง. จริงอยู่ สมาปັນนกวาระสงเคราะห์ด้วย สัจฺญญา ๖ ข้างต้น เท่านั้น. บทว่า **ตยิทํ สงฺขตํ** ความว่า สัจฺญญาแม้ทั้งหมด นี้ขึ้นกับด้วยทิวฏฺฐิอันปัจจยปรุํงแต่ง คือประมวลมาแล้ว. บทว่า **โอพาริกํ** ความว่า ชื่อว่า หยาบ เพราะปัจจยปรุํงแต่งเทียว. บทว่า **อตฺถิ โข ปน** **สงฺขารานํ นิโรธ** ความว่า ก็ชื่อวานิพพานที่นับได้ว่า ความดับสังขาร ทั้งหลายที่ท่านกล่าวว่า อันปัจจยปรุํงแต่ง เหล่านั้น มีอยู่. คำว่า **อตฺถตฺนุติ อิติ วิทิตฺวา** ความว่า ก็เพราะรู้นิพพานนั้นแลอย่างนี้ว่า นิพพานนั้นมีอยู่. คำว่า **ตสฺส นิสฺสฺสธมฺมตฺสสาวิ** ความว่า มีปกติเห็นการสลัดออก คือ มีปกติเห็นความดับสิ่งที่ปัจจยปรุํงแต่งนั้น. บทว่า **ตถาคโต ตพฺปาติวตฺโต** ความว่า ก้าวล่วง อธิบายว่า ก้าวล่วงพร้อมซึ่งสิ่งที่ปัจจยปรุํงแต่งนั้น.

บทว่า **ตฺตร** ได้แก่ บรรดา อสัจฺญญาวิหะ ๘ ประการเหล่านั้น. คำว่า **อรุปี วา** ดังนี้เป็นต้น พึงทราบโดยนัยดังกล่าวไว้ในสัจฺญญาวิหะนั้นแล. ก็เพราะวาทะนี้เป็นอัสัจฺญญาวิหะ ฉะนั้น จึงไม่กล่าวจตุกกะที่สองนี้ไว้.

บทว่า **ปฏิกฺโกสนฺติ** ได้แก่ห้าม คือ ปฏิเสธ. ในบทว่า **สญฺญา** **โรโค** เป็นต้น ชื่อว่า เป็นคังโรค เพราะอรรถว่า เบียดเบียน. ชื่อว่า

เป็นเหมือนหัวผี เพราะอรรถว่ามีโทษ. ชื่อว่า เป็นเหมือนลูกศร เพราะ
อรรถว่า ตามเข้าไป. ในบทว่า อาคติ วา เป็นต้น ชื่อว่า การมาเพราะ
อำนาจปฏิสนธิ. ชื่อว่า การไป เพราะอำนาจคติ ชื่อว่า จุตติ เพราะ
อำนาจการเคลื่อนไป. ชื่อว่า อุปบัติ เพราะอำนาจการเข้าถึง. ชื่อว่า เจริญ
งอกงามไปพลุลย์ เพราะอำนาจการเข้าถึงบ่อย ๆ แล้วไป ๆ มา ๆ. ในภพที่มี
ชั้น ๔ แม้เว้นรูป ความเป็นไปของวิญญาณย่อมมีได้โดยแท้ แต่ในภพ
ที่เหลือ เว้นชั้น ๓ วิญญาณย่อมเป็นไปไม่ได้. แต่สำหรับปัญหานี้ท่านกล่าว
ด้วยอำนาจภพที่มีชั้น ๕ ก็ในภพที่มีชั้น ๕ เว้นชั้นทั้งหลายประมาณเท่านี้
ชื่อว่า ความเป็นไปของวิญญาณย่อมไม่มี ส่วนในอภิการนี้ นักพูดเคาะ
กล่าวในข้อนี้ว่า เพราะพระบาลีว่า เว้นจากรูป ดังนี้ เป็นต้น แม้ในอรูปภพ
ก็มีรูป และแม้ในอสังขณภพก็มีวิญญาณ.

สำหรับท่านผู้เข้านิโรธสมาบัติ ก็มีอย่างนั้น เหมือนกันซิ. ท่าน
ผู้ชอบพูดเคาะนั้นจะต้องถูกต้องว่า หากจะค้ำความหมายตามรูปของพยัญชนะ
เพราะพระบาลีว่า อาคติ วา เป็นต้น วิญญาณนั้นจะต้องกระโดดไปข้าง
เดินไปด้วยเท้าบ้าง เหมือนนกและสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้า และเลื้อยไปเหมือน
เตาแดง เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสภพ ๓ ไว้ในพระสูตรหลายร้อยสูตร
ภพเหล่านั้นก็ต้องเป็นสองภพเท่านั้น เพราะไม่มีอรูปภพ เพราะฉะนั้น ท่าน
อย่าได้กล่าวอย่างนั้น จงทรงจำข้อความตามที่กล่าวมาแล้วเถิด.

คำว่า ตตฺตร เป็นสัตตมีวิภคตติลงในเนวสังขณินาสังขณิวาทะ ๘ ประการ
แม้ในที่นี้พึงทราบคำว่า รูปิ เป็นต้น โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า
อสถฺวลา อสมฺโมโห ความว่า ชื่อว่า ความไม่มีสังขณินี้ เป็นที่ตั้งแห่ง
ความหลง. ก็ท่านกล่าวภพที่ไม่รู้อะไร ๆ นั้นว่า นั่นอสังขณภพ. บทว่า

ทิฏฐสุตมุตวิญญาตพุพสงฺขารมตฺเตน ความว่า ด้วยสักว่าที่พึงรู้แจ้งด้วยการเห็น ด้วยสักว่าที่พึงรู้แจ้งด้วยการฟัง ด้วยสักว่า ที่พึงรู้แจ้งด้วยการทราบ. ก็ในบทว่า **ทิฏฐมตฺเตน** ธรรมชาติโดยอ้อมรู้ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า **วิญญาตฺพะ** พึงรู้แจ้ง โดยอาการสักว่ารู้แจ้งอารมณ์ที่เห็นได้ยิน และทราบ คือด้วยเหตุสักว่า ความเป็นไปแห่งสัญญาทางทวารทั้ง ๕ ในคำนี้ มีความหมายดังกล่าวมานี้. บทว่า **สงฺขารมตฺเตน** ความว่า ด้วยความเป็นไปแห่งสังขารอย่างหยาบ. บทว่า **เอตฺตสฺตายตฺนสฺส** ได้แก่เนวสัญญา-นาสัญญาตนะนี้. บทว่า **อุปสมฺปทํ** ได้แก่ การได้เฉพาะ. บทว่า **พฺยสนํ** เหตุ ความว่า นั้น เป็นความพินาศ อธิบายว่า นั้นเป็นการออก. เพราะเนวสัญญานาสัญญาตนะนั้น เป็นไปด้วยสัญญาทางทวาร ๕ พึงเข้าโดยกระทำให้เป็นไปด้วยสังขารอย่างหยาบ หรือไม่ให้เป็นไป. ท่านแสดงว่า ก็เพราะเนวสัญญานาสัญญาตนะนั้นเป็นไป การออกจากเนวสัญญานาสัญญาตนะนั้นย่อมมี. บทว่า **สงฺขารสมฺปตฺติปตฺตพฺพมกฺขายติ** ความว่า ย่อมกล่าววว่า พึงบรรลุด้วยความเป็นไปแห่งสังขารหยาบ. บทว่า **สงฺขาราว-เสสสมฺปตฺติปตฺตพฺพ** ความว่า บรรดาสังขารทั้งหลายนั้นแล สังขารที่เหลือ ชื่อว่าถึงความ เป็นสังขารที่ละเอียดกว่าสังขารทั้งปวง ด้วยอำนาจภาวนา อยตนะนั้นพึงบรรลุด้วยความเป็นไปแห่งสังขารเหล่านั้น. เพราะเมื่อสังขารทั้งหลายเห็นปานนั้นเสียไปแล้ว อยตนะนั้นย่อมชื่อว่าเป็นอันพึงบรรลุด. บทว่า **ตฺยิทํ** ความว่า **เนวสัญญานาสัญญาตนะ**นี้ แม้เป็นของละเอียดก็เป็นของที่ปัจจัยปรุงแต่ง และเพราะเป็นของที่ปัจจัยปรุงแต่งจึงเป็นของหยาบ.

บทว่า **ตฺตร** เป็นสัทตมีวิภัตติ ลงในความหมายว่า อุกฺเขทวาทะ (วาทะว่าขาดสูญ) ๒ ประการ. บทว่า **อฺทฺธํ ปฺรามาสฺนฺติ** ความว่า วาทะ

ว่าสัตตัญญาอันยังไม่มาถึง เรียกว่า กาลข้างหน้า พวกสมณพราหมณ์ย่อม
หมายมั่น กาลอันยังไม่มาถึง คือ วาพะว่า สังสาระ (การเวียนว่าย). บทว่า
อาสตุตีเยว อภิวทนุติ ความว่า ย่อมกล่าวการติดอยู่อย่างเดียว. บทว่า
อาสตุตี ดังนี้ก็มี อธิบายว่า กล่าวถึงความทะยานอยาก. บทว่า อิติ เปจฺจ
ภวิสฺสาม ความว่า เราละไปแล้ว จักเป็นอย่างนี้. ในบทนี้พึงนำเอาอันย่ออย่างนี้
มาว่า เราจักเป็นกษัตริย์ จักเป็นพราหมณ์ ดังนี้. บทว่า วาณิชนูปมํ มนุญฺเ
ความว่า ย่อมปรากฏแก่เราเหมือนพอค้ำ คือ เช่นกับพอค้ำ. บทว่า สกฺกายภยา
ได้แก่ เป็นผู้กลัวสักกายะ ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อเกลียดสักกายะ
กล่าวคือ ธรรมที่เป็นไปในภุมิสามนัสนันนัณหละ ย่อมกลัวสักกายะ ย่อม
เกลียดสักกายะ เหมือนสัตว์ ๔ จำพวกเหล่านี้ ย่อมกลัวต่อสิ่งที่ไม่ควรกลัว
(ดังมีที่มา) ว่า ข้าแต่มหाराช สัตว์ ๔ จำพวกแล ย่อมกลัวต่อสิ่งที่ไม่ควร
กลัวแล จำพวกไหนบ้าง ข้าแต่มหाराช ใต้เดือนแล ย่อมไม่กินดิน
เพราะกลัวว่า แผ่นดินจะหมด ข้าแต่มหाराช นกจะเรียนยอมยื่นเท้าเดียว
(บนแผ่นดิน) เพราะกลัวว่าแผ่นดินจะทรุด ข้าแต่มหाराช นกต้อยตีวิด
นอนหงาย เพราะกลัวว่าฟ้าจะถล่ม ข้าแต่มหाराช พราหมณ์ผู้ประพฤติธรรม
แลยอมไม่ประพฤติพรหมจรรย์ (คือต้องมีภรรยา) เพราะกลัวว่าโลกจะขาด
สูญ ฉะนั้น. บทว่า สว คทฺทลพฺนุโร ความว่า สุนัขที่เขาเอาเชือกล่าม
ผูกไว้ที่ท่อนไม้. บทว่า เอวเมวีเม นี้ พึงเห็นสักกายทิฏฐิ กล่าวคือ
ธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ เหมือนหลักแน่น และเหมือนเสาเขื่อน บุคคลผู้เป็น
ไปตามคติของทิฏฐิเหมือนสุนัข ทิฏฐิเหมือนท่อนไม้ ตัณหาเหมือนเชือก พึง
ทราบการวนเวียนของบุคคลผู้เป็นไปตามคติของทิฏฐิ ถูกผูกด้วยเชือกคือตัณหา
ที่สอดเข้าไปในท่อนไม้ คือทิฏฐิ แล้วมัดไว้ที่สักกายะเหมือนการวังวนเวียน
ของสุนัขที่เขาเอาเชือกหนั่งล่ามแล้วผูกไว้ที่เสาหรือเขื่อน ไม่สามารถจะทำให้
ขาดไปได้โดยธรรมชาติของตน.

บทว่า อิมานิว ปญฺจายตนาหิ ความว่า เหตุ ๕ ประการนี้เท่านั้น.
แม้เมื่อตั้งแม่บทคือหัวข้อ ก็ตั้งไว้ ๕ ข้อ แม้เมื่อสรุปก็สรุปไว้ ๕ ข้อ แต่
เมื่อแจกออก แจกออก ๔ ข้อ. ดังกล่าวจะนี้ นิพพานในปัจจุบันจะจัดเข้า
ในข้อไหน. พึงทราบฯ จัดเข้าในบททั้งสอง คือ เอกัตตสัญญา และ
นาคัตตสัญญา.

ก็ครั้งทรงแสดงการกำหนดชั้นส่วนอนาคต ๔๔ ประการอย่างนี้แล้ว
เพื่อจะทรงแสดงการกำหนดชั้นส่วนอดีต ๑๘ ประการในบัดนี้ จึงตรัสว่า
สนฺตุ ภิภฺขเว ดังนี้ เป็นต้น. ในคำว่า สนฺตุ ภิภฺขเว ดังนี้ เป็นต้นนั้น
ชื่อว่า กำหนดชั้นส่วนอดีต เพราะกะกำหนดชั้นส่วนก่อน กล่าวคือ ส่วน
อดีตแล้วถือเอา. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ากำหนดชั้นส่วนอดีต เพราะอรรถว่า
สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีการกำหนดชั้นส่วนอดีต. แม้ในบทที่เหลือ บทซึ่งมี
ประการดังกล่าวในก่อนพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ ด้วยประการ
ดังกล่าวแล้ว บทว่า สสุโต อตุตา จ โลโก จ ความว่า ถือเอาอายตนะ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาอายตนะทั้งหลายมีรูป เป็นต้น ว่าคนและว่าโลก
แล้วกล่าวยืนยันว่า เทียง ไม่ตาย แน่นอน ยั่งยืน สมดังตรัสไว้ ความ
พิสดารว่า ย่อมบัญญัติคนและโลกว่า รูปเป็นคนด้วย เป็นโลกด้วย เป็นความ
ยั่งยืนด้วย. แม้ในวาทะว่า อตฺตาและโลกไม่เที่ยง เป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.
ก็ในบรรดาวาทะเหล่านี้ กล่าววาทะว่าเที่ยง ๔ ประการ ด้วยวาทะแรก.
กล่าววาทะว่าขาดสูญ ด้วยวาทะที่สอง. ถ้ามว่า ก็วาทะเหล่านี้ มีมาแล้วใน
หนหลังมิใช่หรือ เพราะเหตุไร จึงเอามาพูดในที่นี้อีก. ตอบว่า ที่เอามาพูด
ในหนหลัง เพื่อแสดงว่า สัตว์ตายในที่นั้นๆ ย่อมขาดสูญในที่นั้นๆ นั้นแหละ
แต่ในที่นี้ ผู้ที่ระลึกรู้ชาติได้เป็นไปตามคติของทิวฏฐิ ย่อมเห็นอดีตไม่เห็นอนาคต
เขาผู้นั้นย่อมมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า ตนที่มาจากชั้นส่วนอดีต ย่อมขาดสูญ

ในที่นี้แน่นอน ไม่ไปต่อไปอีก. เพื่อจะแสดงเนื้อความดังกล่าวนี้ จึงเอามา (กล่าวอีก). กล่าววาทะว่าเที่ยงบางอย่าง ๔ ประการด้วยวาทะที่สาม. กล่าว อมราวิกเขปิกวาทะ (คือวาทะที่คืนได้ไม่ตายตัว) ๔ ประการ ด้วยวาทะที่ ๔. บทว่า อนนุตวา ได้แก่ มีที่สุด คือมีทางซึ่งกำหนดไว้. สำหรับผู้ไม่ได้ เจริญกุศล ย่อมถือเอากุศลนั้นว่า เป็นตนและเป็นโลกแล้วเป็นอยู่อย่างนั้น. วาทะที่สองกล่าวด้วยอำนาจของผู้ที่เจริญกุศล วาทะที่สามกล่าวสำหรับผู้ ที่เจริญกุศลไปทางขวาง (คือทางด้านข้าง) แต่ไม่เจริญกุศลไปทางเบื้องบน และเบื้องล่าง วาทะที่สี่กล่าวเนื่องด้วยคนผู้ใช้การตรีก อนันตรจตุกกะ (๔ หมวดที่ติดต่อกัน) มีนัยดังกล่าวไว้ในหนหลังนั้นแหละ. บทว่า เอกนุตสูจิ ความว่า มีสุขโดยส่วนเดียว คือ มีสุขเป็นนิรันดร. ทิฏฐินี้ย่อมเกิดขึ้นด้วย อำนาจแห่งผู้ได้ (มี) ทิฏฐิ ผู้ระลึกชาติ และผู้คาดคะเน. เพราะทิฏฐิอย่างนี้ ย่อมเกิดแก่ผู้ได้ (มีทิฏฐิ) ผู้ระลึกชาติของตนซึ่งมีความสุขโดยส่วนเดียวใน ตระกูลกษัตริย์ เป็นต้น ด้วยบุพเพนิวาสญาณ ย่อมเกิดแก่ผู้ระลึกชาติได้ ผู้กำลังเสวยสุขปัจจุบัน ระลึกถึงอรรถภาพเช่นนั้นนั้นแหละในอดีตชาติ ๗ ชาติ ก็เหมือนกัน. แต่สำหรับผู้ใช้การคาดคะเน (คือนักตรีก) พรั่งพร้อมด้วย ความสุขในโลกนี้ ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้นด้วยการคาดคะเนนั้นแล้ว แม้ในอดีต เราก็ได้เป็นแล้วอย่างนี้ ดังนี้. บทว่า มิทุกข์โดยส่วนเดียว ความว่า ทิฏฐินี้ย่อมไม่เกิดแก่ผู้ได้ (มี) ทิฏฐิ. เพราะเขามีความสุขด้วยมานุสขในโลกนี้โดยส่วนเดียว. ก็ทิฏฐินี้ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ใช้การคาดคะเนเท่านั้น ผู้อัน ทุกข์สัมผัสแล้วในโลกนี้ระลึกชาติได้อยู่. ทิฏฐิที่สามย่อมเกิดแก่คนเหล่านั้น แม้ทั้งหมด ผู้มีทั้งสุขและทุกข์ปะปนกัน. ก็ทิฏฐิที่สี่ก็เหมือนกัน ย่อมเกิด แก่ผู้ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข ด้วยอำนาจจตุตถกถาในบัดนี้ ระลึกถึงพรหมโลกอันมี

ด้วยฌานที่สี่เท่านั้น แม้ในกาลก่อน. ทิฏฐินี้ย่อมเกิด ทั้งแก่ผู้ระลึกชาติได้ ผู้วางตนเป็นกลาง (วางเฉย) อยู่ในปัจจุบัน ระลึกถึงฐานะอันเป็นกลาง ๆ เท่านั้น ทั้งแก่ผู้ใ้การคาดคะเน ผู้วางตนเป็นกลางอยู่ในปัจจุบัน ถือเอา อยู่ด้วยการคาดคะเนอย่างเดียวกันว่า แม้ในอดีตก็จักเป็นอย่างนี้ ดังนี้ ด้วยการ กล่าวมาเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นอันกล่าวการกำหนดขั้นส่วนอดีตทั้ง ๑๘ ประการ คือ วาทะว่าโลกเที่ยงยั่งยืน ๔ ประการ วาทะว่าโลกเที่ยงยั่งยืน บางอย่าง ๔ ประการ วาทะว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด ๔ ประการ กล่าววาทะที่คิดได้ ไม่ตายตัว ๔ ประการ กล่าววาทะว่าเกิดขึ้นเลื่อนลอย ๒ ประการ.

บัดนี้ เมื่อจะทรงขยาย (ความ) ทิฏฐิ จึ่งตรัสคำว่า **ตตฺร ภิกฺข-เว** ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น ญาณที่ประจักษ์ ชื่อว่า **ญาณเฉพาะตน**. บทว่า **ปริสุทฺธิ** คือหมดอุปกิเลส. บทว่า **ปริโยทาคฺ** คือประกัสน. ตรัสวิปัสสนาญาณอย่างเดียวกับทุกบท. เพราะธรรม ๕ ประการ มีศรัทธาเป็นต้น ย่อมมีในลัทธิภายนอก (ส่วน) วิปัสสนาญาณมีในพระพุทธศาสนาเท่านั้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ญาณภาคมตฺตเมว ปริโยทเปหฺนุติ** ความว่า ย่อมยังส่วนแห่งความรู้ในญาณนั้นให้ยังลงไปอย่างนี้ว่า สิ่งนี้พวกเรา รู้ ดังนี้. บทว่า **อุปาทนมกฺขายติ** ความว่า ส่วนแห่งความรู้ นั้น ไม่ใช่ญาณ นั้นเป็นชื่อของมิจฉาทัสสนะ เพราะฉะนั้น บัณฑิต จึงกล่าวส่วนแห่งความรู้เมื่อนั้น ว่าเป็นทิฏฐุปาทานของท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ความรู้นั้น เป็นเพียงส่วนของความรู้เท่านั้น เพราะมีลักษณะเพียงสักว่ารู้. แม้ถึงเช่นนั้น ก็ชื่อว่าเป็นอุปาทานเพราะไม่พ้นไปจากวาทะ เพราะเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน. บทว่า **เป็นไปลวงสิ่งทีปัจจัยปรุณฺแตงนํ** ได้แก่กล่าวลวงทิฏฐินั้น. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ย่อมเป็น

อันกล่าวทักขิไธสง ๖๒ ประการ ซึ่งมาในพรหมชาลสูตร คือวาทะว่า อตฺตา และโลกเทียง ๔ อย่าง วาทะว่าเทียงเป็นบางอย่าง ๔ อย่าง วาทะว่ามีที่สุดและไม่มีที่สุด ๔ อย่าง วาทะดินได้ไม่ตายตัว ๔ อย่าง วาทะว่าเกิดขึ้นเลื่อนลอย ๒ อย่าง วาทะว่ามีสัญญา ๑๖ อย่าง วาทะว่าไม่มีสัญญา ๘ อย่าง วาทะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ๘ อย่าง วาทะว่าขาดสูญ ๗ อย่าง วาทะว่านิพพานในปัจจุบัน ๕ อย่าง ก็เมื่อกล่าวพรหมชาลสูตรแล้ว สูตรนี้ย่อมเป็นอันไม่กล่าวเลย เพราะสักกายทักขิไธสงเกินกว่าพรหมชาลสูตรนั้น มีมาในสูตรนี้ แต่เมื่อกล่าวสูตรนี้แล้วพรหมชาลสูตรย่อมเป็นอันกล่าวแล้วทีเดียว.

บัดนี้ เพื่อแสดงว่าทักขิไธสง ๖๒ ประการเหล่านั้น เมื่อเกิดย่อมเกิดขึ้นโดยมีสักกายทักขิไธสงเป็นใหญ่เป็นประธาน จึงตรัสว่า อธิ ภิกขเว เอกจฺโจ ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปฏินิสฺสคฺคา ได้แก่ เพราะบริจาต. บทว่า กามสญฺโฆชนานํ อนธิจฺจฺจนา ได้แก่ เพราะสลัดค้นหาในกามคุณ ๕. บทว่า ปวิเวกํ ปิตี ได้แก่ ปิตินี้แห่งฉนทั้งสอง ซึ่งมีปิตินี้. บทว่า นิรุชฺฌตฺติ ได้แก่ ดับด้วยความดับด้วยฉน. ก็สำหรับผู้ออกจากสมาบัติ ปิตินี้ ย่อมชื่อว่าเป็นอันดับแล้ว. เหมือนอย่างว่า ในคำนี้ที่ว่า นิรามิสฺสุขเกิดเพราะอทุกขมสุขเวทนาดับ อทุกขมสุขเวทนาเกิดเพราะนิรามิสฺสุขดับ ดั่งนี้ ไม่มีความหมายอันนี้ว่า เพราะจตุตถฉนดับ จึงเข้าถึงตติยฉนอยู่. ก็ในคำนี้ มีความหมายนี้ว่า ออกจากจตุตถฉนแล้ว เข้าตติยฉน ออกจากตติยฉนแล้วเข้าจตุตถฉน. ดั่งนี้ ฉนใด พึงทราบชื่ออุปไมยนี้ฉนนั่น. บทว่า อุปปชฺชติ โทมนสฺสุ ได้แก่ โทมนัสที่ครอบงำฉนอย่างต่ำ ๆ ก็ท่านกล่าวถึงความคล่องตัว สำหรับท่านผู้มีจิตออกจากสมาบัติ. บทว่า ปิตินฺนเกิดแต่วิเวก ได้แก่ ปิตินั้นเอง. บทว่า

ยัม ฉายา ขหติ ได้แก่ ยัม ฉานัม ฉายา ขหติ (แปลว่า ร่มเงาย่อมละทิ้ง
ที่ใดไป). คำนี้ท่านอธิบายว่า ร่มเงามีอยู่ในที่ใดแสงแดดย่อมไม่มีในที่นั้น
แสงแดดมีในที่ใดร่มเงาย่อมไม่มีในที่นั้น ดังนี้.

บทว่า นิรามิสฺ สุกฺขํ ได้แก่ สุขในตติยฌาน.

บทว่า อทุกขมสุขํ ได้แก่ เวทนาในจตุตถฌาน.

บทว่า อรูปาทาโนหมสุมิ ความว่า เราเป็นผู้ไม่ยึดถือ. บทว่า
นิพพานสปรปายํ ความว่า เป็นสัปปายะ คือ เป็นอุปการะแก่พระนิพพาน. ก็
ธรรมการเห็นมรรคย่อมเกิดขึ้นในเมื่อความใคร่ในสิ่งทั้งปวงถูกทำให้แห้งหาย
ไปมิใช่หรือ? ความเห็นนั้น ชื่อว่า เป็นข้อปฏิบัติอันเป็นอุปการะแก่นิพพาน
ได้อย่างไร? ชื่อว่า เป็นข้อปฏิบัติอันเป็นอุปการะได้ ด้วยอำนาจไม่ถือมั่น
คือด้วยอำนาจการไม่ยึดถือในสิ่งทั้งปวง. บทว่า อภิวทติ ได้แก่ กล่าวด้วย
มานะจัด บทว่า ปุพฺพุตฺตานุทิจฺฉิ. ได้แก่ ทิฏฐิคล้อยตามขั้น ส่วนอดีต
ทั้ง ๑๘ อย่าง. บทว่า อปรนุตฺตานุทิจฺฉิ ได้แก่ ทิฏฐิคล้อยตามขั้น
ส่วนอนาคตทั้ง ๔๔ อย่าง. บทว่า อรูปาทานมกฺขายติ ความว่า ย่อม
เรียกว่า ทิฏฐุปาทาน เพราะการถือว่าเรามี เป็นการถือที่นับเนื่องในสักกายะ-
ทิฏฐิ บทว่า สนฺตํ วรํ ปทํ ได้แก่ บทอันสูงสุด ชื่อว่า สงบ เพราะ
เป็นบทสงบระงับกิเลส.

บทว่า ฉนฺนํ ผสฺสสายตฺตนาณํ ความว่า ในบาลีนี้ที่ว่า आयตฺตนะอณ
บุคคลควรรู้ไว้ คือ จักขุคัพ ฌ ที่ใด รูปสัจญญาก็สิ้นไป ฌ ที่นั้น ดังนี้
เป็นต้น ทรงแสดงนิพพานด้วยการปฏิเสธอายตนะ ๒ ในพระบาลีนี้ที่ว่า

น้ำ ดิน ไฟ ลม ย่อมไม่ตั้งอยู่ใน

ที่ใด ภพหน้า (สงสาร) ย่อมกลับแต่ที่นี้

โทษ (วัฏฏ) ย่อมกลับในที่นี้ นามรูปย่อม

ดับหมดในที่นี้ ดังนี้เป็นต้น.

ทรงแสดงนิพพานด้วยการปฏิเสธสังขาร ในบาลีนั้นที่ว่า

อาโปฐาตุ ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ และ
วาโยธาตุ ย่อมไม่ตั้งอยู่ในที่ใด อupaทายรูป
ที่ยาว สั้น ละเอียด หยาบ งาม และไม่
งาม ย่อมไม่ตั้งอยู่ในที่นั้น (ใด) นามรูป
ย่อมดับหมดในที่นั้น ดังนี้ เป็นต้น.

มีไวยากรณ์ (คือข้อความเป็นร้อยแก้ว) ว่า ในพระบาลีนี้ที่ว่า วิญญาณ
มองเห็นไม่ได้ หาที่สุดไม่ได้ ผ่องใสโดยประการทั้งปวง ดังนี้ เป็นต้น ทรงแสดง
นิพพานโดยการปฏิเสธสังขารในที่ทุกแห่ง. แต่ในสูตรนี้ทรงแสดงโดยการ
ปฏิเสธอายตนะ ๖. ก็ในสูตรอื่นทรงแสดงเฉพาะนิพพานเท่านั้นด้วยบทว่า
อนุปาทา วิโมกฺโข ได้แก่ การหลุดพ้นโดยไม่ถือมั่น. แต่ในสูตรนี้ ทรง
แสดงอรหัตผลสมบัติ. คำที่เหลือในที่ทุกแห่ง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาปัญญาจัดตยสูตรที่ ๒

๓. กินติสูตร

พระพุทธโฆษาทเรื่องสามัคคี

[๔๒] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในป่าชัฏ สถานที่บวง
สรวงพลีกรรม ณ กรุงกุสินารา สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมี
ความดำริในเราบ้างหรือว่า สมณโคดมแสดงธรรมเพราะเหตุจิวร หรือเพราะ
เหตุบิณฑบาตหรือเพราะเหตุเสนาสนะ หรือเพราะเหตุหวังสุขในภพน้อยภพ
ใหญ่ด้วยอาการนี้.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่มีความ
ดำริในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้เลย ว่า พระสมณโคดมทรงแสดงธรรม
เพราะเหตุจิวรหรือเพราะเหตุบิณฑบาต หรือเพราะเหตุเสนาสนะหรือเพราะ
เหตุหวังสุขในภพน้อยภพใหญ่ด้วยอาการนี้.

[๔๓] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นอันว่า พวกเธอไม่มีความดำริ
ในเราอย่างนี้เลย ว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมเพราะเหตุจิวร หรือเพราะเหตุ
บิณฑบาตหรือเพราะเหตุเสนาสนะ หรือเพราะเหตุหวังสุขในภพน้อยภพใหญ่
ด้วยอาการนี้ ถ้าเช่นนั้น พวกเธอมีความดำริในเราอย่างไรเล่า.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มี
พระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงอนุเคราะห์ ทรงแสวงหา
ประโยชน์แก่กุล ทรงอาศัยความอนุเคราะห์แสดงธรรม.

[๔๔] พ. คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นอันว่าพวกเธอมีความดำริในเราอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลอาศัยความอนุเคราะห์ที่แสดงธรรม เพราะฉะนั้น ธรรมเหล่าใด อันเราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายด้วยความรู้อยิ่ง คือ สติปัญฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เธอทั้งปวงพึงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ ในธรรมเหล่านั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพวกเธอนั้นพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ จะพึงมีภิกษุผู้กล่าวต่างกัน ในธรรมอันยิ่ง เป็นสองรูป.

[๔๕] ถ้าพวกเธอมีความเห็นในภิกษุสองรูปนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งสองนี้ มีวาทะต่างกันโดยอรรถและโดยพยัญชนะ พวกเธอสำคัญภิกษุรูปใดในสองรูปนั้นว่า ว่าง่ายกว่ากัน พึงเข้าไปหาภิกษุรูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาทะต่างกันโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ขอท่านโปรดทราบความต่างกันนั้น แม้โดยอาการที่ต่างกันโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ท่านทั้งสอง อย่าถึงต้องวิวาทกันเลย ต่อนั้น พวกเธอสำคัญภิกษุอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายเดียวกันรูปใดว่า ว่าง่ายกว่ากัน พึงเข้าไปหารูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาทะต่างกันโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ขอท่านโปรดทราบความต่างกันนั้น แม้โดยอาการที่ต่างกัน โดยอรรถและโดยพยัญชนะ ท่านทั้งสองอย่าถึงต้องวิวาทกันเลย ด้วยประการนี้ พวกเธอต้องจำชื่อที่ภิกษุทั้งสองนั้นถ้อยผิด โดยเป็นชื่อผิดไว้ ครั้นจำได้แล้ว ชื่อใดเป็นธรรมเป็นวินัย พึงกล่าวชื่อนั้น.

[๔๖] ถ้าพวกเธอมีความเห็นในภิกษุสองรูปนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งสองนี้แล มีวาทะต่างกันแต่โดยอรรถ ย่อมลงกันได้โดยพยัญชนะ พวกเธอ

สำคัญภิกขุรูปใดในสองรูปนั้นว่า ว่าง่ายกว่ากัน พึงเข้าไปหาภิกขุรูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาตะต่างกันโดยอรรถย่อมลงกันได้โดยพยัญชนะ ขอท่านโปรดทราบความต่างกันนี้นั้น แม้โดยอาการที่ลงกันได้โดยพยัญชนะ ท่านทั้งสอง อย่าถึงต้องวิวาทกันเลย ต่อนั้น พวกเธอสำคัญภิกขุอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายเดียวกันรูปใดว่า ว่าง่ายกว่า พึงเข้าไปหารูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาตะต่างกัน แต่โดยอรรถ ย่อมลงกันได้โดยพยัญชนะ ขอท่านโปรดทราบความต่างกันนี้นั้น แม้โดยอาการที่ลงกันได้โดยพยัญชนะ ท่านทั้งสอง อย่าถึงต้องวิวาทกันเลย ด้วยประการนี้ พวกเธอต้องจำข้อที่ภิกขุทั้งสองนั้นถือผิด โดยเป็นข้อผิด และจำข้อที่ภิกขุทั้งสองนั้นถือถูก โดยเป็นข้อถูกไว้ ครั้นจำได้แล้ว ข้อใดเป็นธรรม เป็นวินัย พึงกล่าวข้อนั้น.

[๔๗] ถ้าพวกเธอมีความเห็นในภิกขุสองรูปนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งสองนี้แล มีวาตะลงกันได้โดยอรรถ ยังต่างกันแต่โดยพยัญชนะ พวกเธอสำคัญภิกขุรูปใดในสองรูปนั้นว่า ว่าง่ายกว่ากัน พึงเข้าไปหาภิกขุรูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาตะลงกันได้โดยอรรถ ต่างกันแต่โดยพยัญชนะ ขอท่านโปรดทราบความต่างกันนี้นั้น แม้โดยอาการที่ลงกันได้โดยอรรถ ต่างกันแต่โดยพยัญชนะ ก็เรื่องพยัญชนะนี้เป็นเรื่องเล็กน้อย ท่านทั้งสองอย่าถึงต้องวิวาทกันในเรื่องเล็กน้อยเลย ต่อนั้น พวกเธอสำคัญภิกขุอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายเดียวกันรูปใดว่า ว่าง่ายกว่า พึงเข้าไปหารูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาตะลงกันได้โดยอรรถ ต่างกันแต่โดยพยัญชนะ ขอท่านโปรดทราบความต่างกันนี้นั้น แม้โดยอาการที่ลงกันได้โดยอรรถ ต่างกันแต่โดยพยัญชนะ ก็เรื่องพยัญชนะนี้เป็นเรื่องเล็กน้อย ท่านทั้งสอง อย่าถึงต้องวิวาทกันในเรื่องเล็กน้อยเลย ด้วยประการนี้ พวกเธอต้องจำข้อที่ภิกขุทั้งสองนั้น ถือถูกโดยเป็นข้อถูก และจำข้อที่ภิกขุทั้งสองนั้น

ถือผิด โดยเป็นข้อผิดไว้ ครั้นจำได้แล้ว ข้อใดเป็นธรรมเป็นวินัย ฟังกล่าว
ข้อนั้น.

[๔๘] ถ้าพวกเธอมีความเห็นในภิกษุสองรูปนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง
นี้แล มีวาทีเสมอกันลงกันทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ พวกเธอสำคัญ
ภิกษุรูปใดในสองรูปนั้นว่า ว่าง่ายกว่ากัน ฟังเข้าไปหาภิกษุรูปนั้น แล้วกล่าว
แก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาทีเสมอกันลงกันทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ
ขอท่านโปรดทราบคำที่ต่างกันนี้้น แม้โดยอาการที่เสมอกันลงกันได้ทั้งโดย
อรรถและโดยพยัญชนะ ท่านผู้มีอายุทั้งสอง อย่าถึงต้องวิวาทกันเลย ต่อนั้น
พวกเธอสำคัญภิกษุอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายเดียวกัน รูปใดว่า ว่าง่ายกว่า ฟัง
เข้าไปหารูปนั้นแล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านทั้งสอง มีวาทีเสมอกันลงกัน
ทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ขอท่านโปรดทราบคำที่ต่างกันนี้้น แม้โดย
อาการที่เสมอกันลงกันได้ทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ท่านทั้งสอง อย่าถึงต้อง
วิวาทกันเลย ด้วยประการนี้ พวกเธอต้องจำข้อที่ภิกษุทั้งสองนั้นถือถูก โดย
เป็นข้อถูกไว้ ครั้นจำได้แล้ว ข้อใดเป็นธรรม เป็นวินัย ฟังกล่าวข้อนั้น.

[๔๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพวกเธอนั้นพร้อมเพรียงกัน ยินดี
ต่อกันไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ ภิกษุรูปหนึ่งฟังมีอาบัติ มีวิตกกัมโทษ พวก
เธออย่าเพื่อโจทภิกษุรูปนั้นด้วยข้อโจท ฟังสอนสวนบุคคลก่อนว่า ด้วยอาการนี้
ความไม่ลำบากจักมีแก่เรา และความไม่ขัดใจจักมีแก่บุคคลผู้ต้องอาบัติ เพราะ
บุคคลผู้ต้องอาบัติเป็นคนไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่มีทิฏฐิมั่น ขอมสละ
คืนได้ง่ายและเราอาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลได้ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรพูด.

อนึ่ง ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความลำบากจักมีแก่เรา และ
ความขัดใจจักมีแก่บุคคลผู้ต้องอาบัติ เพราะบุคคลผู้ต้องอาบัติ เป็นคนมักโกรธ

มีความผูกโกรธ มีทิฐิมั่น แต่ยอมสละคืนได้ง่าย และเราอาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลได้ ก็เรื่องความลำบากของเรา และความจิตใจของบุคคลผู้ต้องอาบัตินี้ เป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่องที่เราอาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลนั้นแล เป็นเรื่องใหญ่กว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรพูด.

อนึ่ง ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความลำบากจักมีแก่เราและความไม่จิตใจจักมีแก่บุคคลผู้ต้องอาบัติ เพราะบุคคลผู้ต้องอาบัติเป็นคนไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ แต่มีทิฐิมั่น ยอมสละคืนได้ง่าย และเราอาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลได้ ก็เรื่องความลำบากของเรา เป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่องที่เราอาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลได้นั้นแล เป็นเรื่องใหญ่กว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรพูด.

ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความลำบากจักมีแก่เราและความจิตใจจักมีแก่บุคคลผู้ต้องอาบัติ เพราะบุคคลผู้ต้องอาบัติเป็นคนมักโกรธ มีความผูกโกรธ มีทิฐิมั่น สละคืนได้ยาก แต่เราอาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลได้ ก็เรื่องความลำบากของเราและความจิตใจของบุคคลผู้ต้องอาบัตินี้เป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่องที่เราอาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลได้นั้นแล เป็นเรื่องใหญ่กว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรพูด.

แต่ถ้าพวกเธอมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความลำบากจักมีแก่เราและความจิตใจจักมีแก่บุคคลผู้ต้องอาบัติ เพราะบุคคลผู้ต้องอาบัติเป็นคนมักโกรธ มีความผูกโกรธ มีทิฐิมั่น สละคืนได้ยาก ทั้งเราก็ไม่อาจจะให้เขาออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลได้ พวกเธอก็ต้องไม่ละเลยอุเบกขาในบุคคลเช่นนี้.

[๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเรานั้นที่พร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ พึงเกิดการพุดุเหี้ยม ตีเสมอกันด้วยทิวฐิ ผูกใจเจ็บกัน ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกันขึ้น บรรดาภิกษุที่เป็นฝ่ายเดียวกัน ในที่นั้นหมายสำคัญเฉพาะรูปใดว่าเป็นผู้ว่าง่าย เธอพึงเข้าไปหารูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ เรื่องที่พวกเราพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ เกิดการพุดุเหี้ยมกัน ตีเสมอกัน ด้วยทิวฐิกัน ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกันขึ้นนั้น พระสมณะเมื่อทรงทราบจะพึงทรงติเตียนได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุจะชี้แจงโดยชอบ พึงชี้แจงอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ เรื่องที่พวกเราพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ เกิดการพุดุเหี้ยม ตีเสมอกันด้วยทิวฐิ ผูกใจเจ็บกัน ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกันขึ้นนั้น พระสมณะเมื่อทรงทราบจะพึงทรงติเตียนได้ ก็ภิกษุอื่น ๆ จะพึงถามเธอว่า ท่านผู้มีอายุ ภิกษุไม่ละธรรมนี้แล้ว จะพึงทำนิพพานให้แจ้งได้หรือ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ภิกษุไม่ละธรรมนี้แล้ว จะพึงทำนิพพานให้แจ้งไม่ได้ ต่อนั้น พวกเธอสำคัญในเหล่าภิกษุอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายเดียวกันเฉพาะรูปใดว่า เป็นผู้ว่าง่าย พึงเข้าไปหารูปนั้น แล้วกล่าวแก่เธออย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ เรื่องที่พวกเราพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ เกิดการพุดุเหี้ยมกัน ตีเสมอกัน ด้วยทิวฐิ ผูกใจเจ็บกัน ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกันขึ้นนั้น พระสมณะเมื่อทรงทราบจะพึงทรงติเตียนได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะชี้แจงโดยชอบ พึงชี้แจงอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ เรื่องที่พวกเราพร้อมเพรียงกัน ยินดีต่อกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ เกิดการพุดุเหี้ยม ตีเสมอกันด้วยทิวฐิ ผูกใจเจ็บกัน ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกันขึ้นนั้น พระสมณะเมื่อทรงทราบจะพึงติเตียนได้ ก็ภิกษุอื่น ๆ จะพึงถามเธอว่า ท่านผู้มีอายุ ภิกษุไม่ละธรรมนี้

แล้ว จะพึงทำนิพพานให้แจ้งได้หรือ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะพยากรณ์โดยชอบพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ภิกษุไม่ละธรรมนี้แล้ว จะพึงทำนิพพานให้แจ้งไม่ได้.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอื่น ๆ พึงถามเธออย่างนี้ว่า ท่านให้ภิกษุเหล่านี้ของพวกเรา ออกจากอกุศล ดำรงอยู่ในกุศลแล้วหรือ ภิกษุเมื่อจะพยากรณ์โดยชอบ พึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าฟังธรรมของพระองค์แล้ว ได้กล่าวแก่ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้น ฟังธรรมแล้ว ออกจากอกุศล และดำรงอยู่ในกุศลได้แล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อพยากรณ์อย่างนี้แล ชื่อว่าไม่ยกตน ไม่ข่มคนอื่น พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรมด้วย ทั้งวาตะของศิษย์อะไร ๆ อันชอบด้วยเหตุ ย่อมไม่ประสบข้อนำตำหนิด้วย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสภายิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดี ภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ กินติสูตรที่ ๓

อรรถกถากินติสูตร

กินติสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในกินติสูตรนั้น ดังต่อไปนี้. บทว่า กุสินาราย์ ได้แก่ในมณฑลประเทศที่มีชื่ออย่างนี้ บทว่า พลิหฺรณฺเ ความว่า คนทั้งหลาย นำพลีมาเช่นสรวงภูตทั้งหลายในไพโรสถ์นั้น เพราะฉะนั้นไพโรสถ์นั้น จึงเรียกว่า เป็นที่นำพลีมาเช่นสรวง. บทว่า จีวรเหตุ แปลว่า เพราะเหตุจีวร อธิบายว่า หวังได้จีวร. บทว่า อิติ ภาวภูเหตุ ความว่า พวกเธอได้มีความคิดอย่างนี้หรือว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมด้วยความหวังว่า เราจักอาศัยบุญกิริยาวัตถุอันสำเร็จด้วยการแสดงธรรมแล้ว จักได้เสวยสุขในภพนั้น ๆ ด้วยประการอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มีว่าสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้ เป็นต้น ทั้งโลกิยะและโลกุตระที่เดียว. บทว่า ตตุถ ได้แก่ ในธรรม ๓๗ ประการนั้น. บทว่า ลियฺ แปลว่า ฟังเป็น. บทว่า อภิธฺมเม ได้แก่ ในธรรมอันวิเศษยิ่ง. อธิบายว่า ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเหล่านี้ บทว่า ตตุร เจ แม้ นี้ เป็นสัตตมมีวิภัตติลงในอรรถว่า โพธิปักขิยธรรมทั้งหลายเท่านั้น. ในคำนี้ที่ว่า อตุถโต เจว นานํ พุญฺชนโต จ นานํ ดังนี้ เมื่อกล่าววว่า กายสติปัฏฐาน เวทนาสติปัฏฐาน เป็นการต่างกันโดยอรรถ แต่เมื่อกล่าววว่า (กาย เวทนา) ในสติปัฏฐาน ดังนี้ ย่อมชื่อว่าต่างกันโดยพยัญชนะ. บทว่า ตทมิหนปิ ความว่า ฟังเทียบอรรถและพยัญชนะแล้ว จึงถึงความที่อรรถถือเอาความเป็นอย่างอื่น และพยัญชนะที่ลงไว้คิดว่า ท่าน

ทั้งหลายจงทราบ (ความต่างกัน) นั้น ด้วยเหตุนี้ อรรถและพยัญชนะ เป็นเหตุให้เข้าใจความนั้นแล เป็นธรรมและวินัย ในคำว่า โย ทมฺโม โย วินโย นี้.

ในคำว่า อตุลโต หิ โข สเมติ นี้ ท่านถือเอาว่าสตินั้นแล เป็น สติปัญญา. บทว่า ต่างกันโดยพยัญชนะ ความว่า พยัญชนะอย่างเดียวกันนั้น ลงไว้คิดว่า สติปัญญาโน หรือ สติปัญญานา ดังนี้. บทว่า อปฺปมตฺตํ โข ความว่า ครั้นพอถึงพระสูตร พยัญชนะย่อมชื่อว่าไม่เป็นประมาณเลย แม้ในการยกพยัญชนะที่มีเสียงเบา ทำให้มีเสียงหนัก (คือพยัญชนะที่เป็นชนิด) อาจกลายเป็นพยัญชนะดับได้. ในข้อนี้ มีเรื่องต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง

ได้ฟังมาว่า พระเถระจีณาสพรูปหนึ่ง อยู่ในวิขยารามวิหาร เมื่อนำเอาพระสูตรมาบอกกรรมฐานแก่พระภิกษุ ๒ รูป กล่าวให้มีเสียงหนักไปว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุณฺชนผู้ไม่ได้สติบยอมกล่าวว่า สมุทฺธะ สมุทฺธะ ดังนี้. ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า อะไร ชื่อสมุทฺธะขอรับ. พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุเมื่อกล่าว ว่า สมุทฺธะก็ดี กล่าว ว่า สมุทฺธะก็ดี พวกเราก็ยอมรู้ว่า (หมายถึง) ทะเล น้ำเค็มนั้นแหละ. ก็พวกเธอไม่ค้นหาเนื้อความ ค้นหาแต่พยัญชนะ พวกเธอ จงไปพิสูจน์พยัญชนะ ในสำนักของภิกษุผู้ชำนาญเรื่องพยัญชนะในมหาวิหาร เกิด ดังนี้แล้ว ไม่บอกกรรมฐานเลย ลุกไปเสีย. ครั้นต่อมาท่านพระเถระ จีณาสพองค์นั้น ให้ตีกลองในมหาวิหาร (เป็นสัญญาณให้มาประชุมกัน) แล้ว กล่าวปัญหาในมรรค ๔ แก่หมู่ภิกษุแล้วก็นิพพาน. พอถึงพระสูตร พยัญชนะ ชื่อว่าไม่เป็นประมาณอย่างนี้.

แต่พอถึงพระวินัย จะชื่อว่าไม่เป็นประมาณไม่ได้. เพราะแม้การ บวชเป็นสามเณรต้องบริสุทฺธิ์ ๒ อย่าง (คืออรรถและพยัญชนะ) จึงจะควร. แม้กรรมมีการอุปสมบทเป็นต้น ก็ยอมกำเริบได้ ด้วยเหตุเพียงทำเสียงเบา

ให้เป็นเสียงหนักเป็นต้น. แต่ในที่นี้ท่านกล่าวคำนี้โดยหมายถึงพยัญชนะในพระสูตร.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ในจุดถวาร กล่าวแย้งกันเพราะเหตุไร? ตอบว่า กล่าวแย้งกันเพราะสัญญาว่า เราย่อมกล่าวสดินั้นแหละว่าสติปัฏฐาน ท่านผู้นี้กล่าวว่า กายสติปัฏฐาน. แม้ในพยัญชนะก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า น โจทนาย โจทิตพุพฺพ ได้แก่ อย่าฟังโจทด้วยความต้องการโจท เพราะบุคคลบางคนถูกเขาพูดทักว่า มีต่อมเท่าเมล็ดฝักกาดที่หน้าผาก (ของท่าน) ก็กล่าวว่า ท่านเห็นต่อมเท่าเมล็ดฝักกาดที่หน้าผากของเรา (แต่) ไม่เห็นหัวผีใหญ่เท่าลูกตาลสุกที่หน้าผากของตัว ดังนี้. เพราะฉะนั้นตัวบุคคลควร (จะต้อง) สอบสวน. บทว่า ไม่มีทิกฺขณํมํ คือไม่มีทิกฺขณในการยึดถือ คือไม่ถือมั่น เหมือนใส่จระเข้ไว้ในหัวใจ.

บทว่า อุปฺมาโต ความว่า ก่อความทุกข์ เพราะความเป็นคนดู เหมือนถูกเสียดสีที่แผล. บทว่า สุปฺปฏินิสฺสคฺคิ สละคืนได้ง่าย ความว่า แม้กล่าวหนึ่งวาระสองวาระว่า ผมต้องอาบัติชื่อไร ต้องเมื่อไร ดังนี้ หรือว่า ท่านต้องอาบัติแล้ว อุปัชฌาย์ของท่านต้องอาบัติแล้ว ดังนี้ แล้วเตือนให้ระลึกว่า ท่านขอรับ ท่านต้องอาบัติชื่อโน้น ในวันชื่อโน้น ท่านจงถ้อยๆ นึกเถิด ดังนี้ จักสละได้เพียงนั้นทีเดียว. บทว่า วิเหสา ความลำบาก ได้แก่ ความลำบากกายและใจ ของบุคคลผู้ชักเอาความและเหตุเป็นอันมากมา. บทว่า สกฺโกมิ ความว่า ก็บุคคลเห็นปานนี้ได้โอกาสแล้ว เมื่อใครกล่าวว่า ท่านต้องอาบัติแล้วขอรับ จะกล่าวว่าต้องเมื่อไร ในเรื่องอะไร เมื่อเขากล่าว

ว่า ในวันโน้น ในเรื่องโน้น จะกล่าวว่า ผมนี่ไม่ได้ดอกคุณ. แต่นั่นอัน
คนอื่นกล่าวมากมายให้ระลึกว่า ท่านจงค่อย ๆ นึกเถิดขอรับ ดังนี้ พอระลึก
ได้ก็ยอมสละเสีย (คือปลงอาบัติ). เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
สกุโณมิ ดังนี้ พึงทราบเนื้อความในทุก ๆ บทโดยนัยนี้.

บทว่า **อุเปกขา นาทิมลลิตพฺพา ไม่พึงละเลย อุเบกขา**

ความว่า ไม่พึงล่วงเลยอุเบกขา อธิบายว่า พึงทำ พึงให้อุเบกขาเกิดขึ้น.
ก็บุคคลใดแม้เห็นบุคคลปานนี้ ยืนถ่ายปัสสาวะก็พูดว่า ควรนั่งมิใช่หรือคุณ
ดังนี้ บุคคลนั้น ชื่อว่า **ล่วงเลยอุเบกขา**.

บทว่า **วจีสฺขฺวโร** แปลว่า พูดุแหย่ อธิบายว่า ชักนำคำที่คน
พวกนี้กล่าวในระหว่างคนพวกโน้น ชักนำคำที่คนพวกโน้นกล่าวในระหว่าง
คนพวกนี้ว่า ท่านทั้งหลายถูกคนพวกนี้กล่าวอย่างนี้ ๆ. ตรัสภาวะที่จิตไม่ยินดี
ด้วยบททั้งหลาย มีอาทิว่า **ทิกฺขุจิปฺลาโส** ดังนี้. บทว่า **ตํ ชานมาโน**
สมาโน ครหะย ความว่า พระบรมศาสดาเมื่อทรงทราบเรื่องนั้นพึงทรง
ตำหนิพวกเรา. บทว่า **เอตํ ปนาวุโส ฌมฺมํ** ได้แก่ ธรรม คือความ
ทะเลาะเบาะแว้งกันนั้น. บทว่า **ตณฺเจะ** ได้แก่ ภิกษุผู้กระทำสัตยัญญัติ (การ
ประกาศให้รู้) รูปนั้น. บทว่า **เอวํ พฺยากรเยยฺย** ความว่า เมื่อจะแสดง
เหตุที่ภิกษุกระทำสัตยัญญัติ ไม่พูดว่าภิกษุเหล่านั้น เราให้ตั้งอยู่ในความบริสุทธิ์
แล้วดังนี้ นั่นแหละ พึงพยากรณ์อย่างนี้. สาราณียธรรมท่านหมายถึง **ธรรม**
ในคำที่นี้ว่า **ตสฺสาคํ ฌมฺมํ สุตฺวา** ดังนี้. ก็ในบทมีอาทิว่า **น เจ อุตฺตํ**
ดังนี้ ภิกษุผู้กล่าวว่า ไฟประมาณเท่าพรหมโลกนี้ ตั้งขึ้นแล้ว เว้นเราเสีย
ใครจะสามารถให้ไฟนั้นดับได้ ดังนี้ ชื่อว่า **ยกตน**. ภิกษุผู้พูดว่า คน

ประมาณเท่านี้เที่ยวพูดกันไปก็ไม่ได้โอกาส เชื่อว่าผู้สามารถจะยังเรื่องราว
ประมาณเท่านี้ให้ดับลง ย่อมไม่มีแม่สักคนเดียว ดังนี้ เชื่อว่า ช่มคนอื่น
ภิกษุนี้ย่อมไม่ทำแม่ทั้งสองอย่าง. ก็การพยากรณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เชื่อว่า ธรรม ในที่นี้. การกระทำสัตถุติของภิกษุเหล่านั้น เชื่อว่า ธรรม
อันสมควร. ภิกษุนี้เชื่อว่า พยากรณ์ ธรรมอันสมควรแก่ธรรมนั้น คำว่า
น จ โภจิ สหรมมิโก ความว่า การกล่าวของอาจารย์หรือการกล่าวตาม
ของศิษย์ไร ๆ อันอันสมแก่เหตุที่ภิกษุนี้กล่าวด้วยบททั้งหลาย ไม่น่าจะต้อง
ตำหนิ บทที่เหลือในที่ทุกแห่งงายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถากินตีสสูตรที่ ๓

๔. สามคามสูตร

ว่าด้วยนครนถ์แตกเป็น ๒ พวกเพราะการตายของนิครนถ์นาฏบุตร

[๕๑] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านสามคามสักกชนบท ก็สมัยนั้น นิครนถ์นาฏบุตรตายลงใหม่ ๆ ที่เมืองปาวา เพราะการตายของ นิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์แตกกันเป็น ๒ พวก เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกัน เสียสติกันและกันด้วยฝีปากอยู่ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรา รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ไฉนท่านจรรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ท่านปฏิบัติผิด เรา ปฏิบัติถูก ของเรามีประโยชน์ ของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูดก่อน ท่านพูดทีหลัง คำที่ควรพูดทีหลัง ท่านพูดก่อน ข้อปฏิบัติที่เคยชินอย่างยิ่ง ของท่านกลายเป็นผิด แม้ว่าทะเลของท่าน ที่ยกขึ้นมา เราก็ข่มได้ ท่านจงเที่ยวแก้ คำพูดหรือจงถอนคำพูดเสียถ้าสามารถ นิครนถ์เหล่านั้นทะเลาะกันแล้ว ความตายประการเดียวเท่านี้จำเป็นสำคัญเป็นไปในพวกนิครนถ์ศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร แม้สาวกของนิครนถ์นาฏบุตรฝ่ายคฤหัสถ์ ผู้นุ่งขาวห่มขาว ก็เป็นผู้เบื่อหน่าย คลายยินดี มีใจถอยกลับในพวกนิครนถ์ศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร ดูว่าเบื่อหน่าย คลายยินดี มีใจถอยกลับ ในธรรมวินัยที่นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวผิด ให้รู้ผิด ไม่ใช่ นำออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้รู้ทั่ว เป็นสอุปที่แตกไม่เป็นที่พึ่งอาศัยได้.

[๕๒] ครั้งนั้นแล สมณฑุทเทสจุนทะ จำพรรษาที่เมืองปาวาแล้วเข้าไปยังบ้านสามคามหาท่านพระอานนท์ กราบท่านพระอานนท์แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิครนถ์นาฏบุตรตายลงใหม่ ๆ ที่เมืองปาวา เพราะการตาย

ของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกันเป็น ๒ พวก เกิดจิตใจ
ทะเลาะวิวาทกันเสียดสีกันด้วยฝีปากอยู่ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่ว
ถึงธรรมวินัยนี้ ไฉนท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติถูก
ของเรามีประโยชน์ ของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูดก่อน ท่านพูดทีหลัง
คำที่ควรพูดทีหลัง ท่านพูดก่อน ข้อปฏิบัติที่เคยชินอย่างดียิ่งของท่านกลายเป็น
ผิด แม้ว่าทะเลของท่านที่ยกขึ้นมา เราก็ข้ามได้ ท่านจงเที่ยวแก้คำพูด
หรือจงถอนคำพูดเสีย ถ้าสามารถ นิครนถ์เหล่านั้นทะเลาะกันแล้ว ความตาย
ประการเดียวเท่านั้นเป็นสำคัญ เป็นไปในพวกนิครนถ์ศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร
แม้สาวกของนิครนถ์นาฏบุตร ฝ่ายคฤหัสถ์ ผู้นุ่งขาวห่มขาว ก็เป็นผู้เบื่อ
หน่าย คลายยินดี มีใจถอยกลับในพวกนิครนถ์ศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร ดูว่า
เบื่อหน่าย คลายยินดี มีใจถอยกลับ ในธรรมวินัยที่นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวผิด
ให้รู้ผิด ไม่ใช่ นำออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ มีใช้ธรรมวินัยที่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้รู้ทั่ว เป็นสอุปที่แตกไม่เป็นที่พึ่งอาศัยได้ เมื่อ
สมณทูตเทศจนทะเล่าอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์จึงกล่าวดังนี้ว่า ท่าน
จุนทะ เรื่องนี้ มีเค้าพอจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ มาเถิด เราทั้งสอง
จักเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลเรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า
สมณทูตเทศจนทะเล่ารับคำท่านพระอานนท์แล้ว.

[๕๓] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์และสมณทูตเทศจนทะเล่า เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง. ท่านพระอานนท์พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สมณทูตเทศจนทะเล่าอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ
นิครนถ์นาฏบุตรตายลงใหม่ ๆ ที่เมืองปาวา เพราะการตายของนิครนถ์นาฏบุตร
นั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกันเป็น ๒ พวก เกิดจิตใจทะเลาะวิวาทกันเสียดสีกัน
ด้วยฝีปากอยู่ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ฯลฯ

แม้สาวกของนิครนถ์นาฏบุตรฝ่ายคฤหัสถ์ ผู้นั่งขานหม่อมขาน ก็เป็นผู้เบื้อหน่ย
คลายยินดี มีใจถอยกลับในพวกนิครนถ์ศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร จุว่าเบื้อหน่ย
คลายยินดี มีใจถอยกลับ ในธรรมวินัยที่นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวผิด ให้รู้ผิด
ไม่ใช่เนาออกจากทุกข์ ไม่ใช่ไปเพื่อความสงบ มิใช่ธรรมวินัยที่พระสัมมา
สัมพุทธเจ้าให้รู้ทั่ว เป็นสญฺที่แตกไม่เป็นที่พึ่งอาศัยได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ข้าพระองค์มีความดำริอย่างนี้ว่า สมัยเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าลวงลับไป ความ
วิวาทอย่าได้เกิดขึ้นในสงฆ์เลย ความวิวาทนั้นมีแต่เพื่อไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก
ไม่ใช่สุขของชนมาก ไม่ใช่ประโยชน์ของชนมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความ
ทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์.

[๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอนนทฺ์ เธอจะสำคัญ
ความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่าใด อันเราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายด้วยความ
รู้ยิ่ง คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ คู่ก่อนอนนทฺ์ เธอจะยังเห็นภิกษุของเรา
แม้สองรูป มีวาทะต่างกันได้ในธรรมเหล่านี้หรือ

ท่านพระอนนทฺ์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเหล่าใด อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยความรู้ยิ่ง คือ
สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ ข้าพระองค์ยังไม่เห็นภิกษุแม้สองรูป มีวาทะต่างกัน
ในธรรมเหล่านี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มิได้แลที่บุคคลทั้งหลายผู้อาศัยพระผู้มี
พระภาคเจ้าอยู่นั้น พอสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าลวงลับไป จะพึงก่อวิวาทให้
เกิดในสงฆ์ได้ เพราะเหตุอาชีวะอันยิ่งหรือปาติโมกข์อันยิ่ง ความวิวาทนั้น
มีแต่เพื่อไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก ไม่ใช่สุขของชนมาก ไม่ใช่ประโยชน์ของชนมาก
เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์.

พ. คู่ก่อนอนานนท์ ความวิวาทที่เกิดเพราะเหตุอาชีวะอันยิ่งหรือ
ปาติโมกข์อันยิ่งนั้นเล็กน้อย ส่วนความวิวาทอันเกิดในสงฆ์ ที่เกิดเพราะ
เหตุมรรคหรือปฏิบัติ ความวิวาทนั้นมีแต่เพื่อไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก ไม่ใช่สุข
ของชนมาก ไม่ใช่ประโยชน์ของชนมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่
เทวดาและมนุษย์.

มูลเหตุแห่งความวิวาท ๖ อย่าง

[๕๕] คู่ก่อนอนานนท์ มูลเหตุแห่งความวิวาทนี้มี ๖ อย่าง ๖ อย่าง
เป็นไฉน คู่ก่อนอนานนท์

(๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธ ภิกษุที่
เป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธนั้น ย่อมไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง
แม้ในพระศาสดา แม้ในพระธรรม แม้ในพระสงฆ์อยู่ ทั้งไม่เป็นผู้ทำให้
บริบูรณ์ในสิกขา ภิกษุที่ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง แม้ในพระศาสดา
แม้ในพระธรรม แม้ในพระสงฆ์อยู่ ทั้งไม่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสิกขานั้น
ย่อมก่อความวิวาทให้เกิดในสงฆ์ซึ่งเป็นความวิวาท มีเพื่อไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก
ไม่ใช่สุขของชนมาก ไม่ใช่ประโยชน์ของชนมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความ
ทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ คู่ก่อนอนานนท์ ถ้าหากพวกเขาพิจารณาเห็นมูลเหตุ
แห่งความวิวาทเช่นนี้ในภายในหรือในภายนอก พวกเขาพึงพยายามละมูลเหตุ
แห่งความวิวาทอันลามกนั้นเสียในที่นั้น ถ้าพวกเขาพิจารณาไม่เห็นมูลเหตุ
แห่งความวิวาทเช่นนี้ในภายในหรือในภายนอก พวกเขาพึงปฏิบัติไม่ให้มูลเหตุ
แห่งความวิวาทอันลามกนั้นแล ลุกลามต่อไปในที่นั้น การละมูลเหตุแห่งความ
วิวาทอันลามกนี้ ย่อมมิได้ด้วยอาการเช่นนี้ ความไม่ลุกลามต่อไปของมูลเหตุ
แห่งความวิวาทอันลามกนี้ ย่อมมิได้ด้วยอาการเช่นนี้.

[๕๖] คู่ก่อนอนานนท์ ประการอื่นยังมีอีก

(๒) ภิกษุเป็นผู้มีความลบลหู่ มีความดีเสมอ....

(๓) ภิกษุเป็นผู้มีความริษยา มีความตระหนี่....

(๔) ภิกษุเป็นผู้โง่โง่ เป็นผู้มีมายุ....

(๕) ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิด....

(๖) ภิกษุเป็นผู้ถือความเห็นเอาเอง มีความเชื่อถือผิดเพี้ยน มีความถือมั่น สละคืนได้ยาก ภิกษุที่เป็นผู้มีความเห็นเอาเอง มีความเชื่อถือผิดเพี้ยน มีความถือมั่น สละคืนได้ยากนั้น ย่อมไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง แม้ในพระศาสดา แม้ในพระธรรม แม้ในพระสงฆ์อยู่ ทั้งไม่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ภิกษุที่ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง แม้ในพระศาสดา แม้ในพระธรรม แม้ในพระสงฆ์อยู่ ทั้งไม่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสิกขานั้น ย่อมก่อความวิวาทให้เกิดในสงฆ์ ซึ่งเป็นความวิวาทมีเพื่อไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก ไม่ใช่สุขของชนมาก ไม่ใช่ประโยชน์ของชนมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ คู่ก่อนอนันท์ ถ้าพวกเขาพิจารณาเห็นมูลเหตุแห่งความวิวาทเช่นนี้ในภายในหรือในภายนอก พวกเขาพึงพยายามละมูลเหตุแห่งความวิวาทอันลามกนั้นเสียในที่นั้น ถ้าพวกเขาพิจารณาไม่เห็นมูลเหตุแห่งความวิวาทเช่นนี้ในภายในหรือในภายนอก พวกเขาพึงปฏิบัติไม่ให้มูลเหตุแห่งความวิวาทอันลามกนั้นแล ลุกตามต่อไปในที่นั้น การละมูลเหตุแห่งความวิวาทอันลามกนี้ ย่อมมิได้ด้วยอาการเช่นนี้ ความไม่ลุกตามต่อไปของมูลเหตุแห่งความวิวาทอันลามกนี้ ย่อมมิได้ด้วยอาการเช่นนี้ คู่ก่อนอนันท์ เหล่านี้แล มูลเหตุแห่งความวิวาท ๖ อย่าง.

อธิกรณ์ ๔ อย่าง

[๕๗] คู่ก่อนอนันท์ อธิกรณ์นี้มี ๔ อย่าง อย่างเป็นไฉน คือ

วิวาทาธิกรณ์ อนุวาทาธิกรณ์ อาปัตตาธิกรณ์ กิจจาธิกรณ์ คู่ก่อนอาณนที่
เหล่านี้แล อธิกรณ์ ๔ อย่าง.

อธิกรณ์สมณะ ๗ อย่าง

คู่ก่อนอาณนที่ ก่ออธิกรณ์สมณะนี้มี ๗ อย่าง คือ เพื่อระงับอธิกรณ์
อันเกิดแล้วเกิดเล่า สงฆ์พึงใช้สัมมุขาวินัย เขกขยสิกา สติวินัย อมุพหวินัย
ปฎิญาตกรณะ ตัสสปาปิยสิกา ตินวัตถารกะ.

[๕๔] คู่ก่อนอาณนที่ กัสัมมุขาวินัยเป็นอย่างไร คือ พวกภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ ย่อมโต้เถียงกัน ว่าธรรมหรือมิใช่ธรรม ว่าวินัยหรือมิใช่วินัย
คู่ก่อนอาณนที่ ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด พึงพร้อมเพรียงกันประชุมพิจารณา
แบบแผนธรรม ครั้นพิจารณาแล้ว พึงให้อธิกรณ์นั้นระงับโดยอาการที่เรื่อง
ลงกันได้แบบแผนธรรมนั้น คู่ก่อนอาณนที่ อย่างนี้แล เป็นสัมมุขาวินัย
ก็แหละความระงับอธิกรณ์บางอย่างในธรรมวินัยนี้ ย่อมมิได้ด้วยสัมมุขาวินัย
อย่างนี้.

[๕๕] คู่ก่อนอาณนที่ กี่เขกขยสิกาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุเหล่านั้น
ไม่อาจระงับอธิกรณ์นั้นในอาวาสนั้นได้ พึงพากันไปยังอาวาสที่มีภิกษุมากกว่า
ภิกษุทั้งหมดพึงพร้อมเพรียงกันประชุมในอาวาสนั้น ครั้นแล้วพึงพิจารณา
แบบแผนธรรม ครั้นพิจารณาแล้ว พึงให้อธิกรณ์นั้นระงับโดยอาการที่เรื่องลง
กันได้แบบแผนธรรมนั้น คู่ก่อนอาณนที่ อย่างนี้แล เป็นเขกขยสิกา ก็แหละ
ความระงับอธิกรณ์บางอย่างในธรรมวินัยนี้ ย่อมมิได้ด้วยเขกขยสิกาอย่างนี้.

[๖๐] คู่ก่อนอาณนที่ กี่สติวินัยเป็นอย่างไร คือ พวกภิกษุในธรรม
วินัยนี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียง
ปาราชิกว่า ท่านผู้มีอายุระลึกได้หรือไม่ว่า ท่านต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้
คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ภิกษุนั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้เลย ว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ

ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิก เมื่อเป็นเช่นนี้ สงฆ์ต้องให้สติวินัยแก่ภิกษุ นั้นแล คุณก่อนอนานนท์ อย่างนี้แล เป็นสติวินัย ก็แหละความระงับอธิกรณ์ บางอย่างในธรรมวินัยนี้ ย่อมมิได้ด้วยสติวินัยอย่างนี้

[๖๑] คุณก่อนอนานนท์ ก็อุมพหวินัยเป็นอย่างไร คือ พวกภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียง ปาราชิกว่า ท่านผู้มีอายุ จงระลึกดูเถิดว่าท่านต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ภิกษุนั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้เลยว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิกหรือ ใกล้เคียงปาราชิก ภิกษุผู้โจทนั้นพลอบโยนเธอผู้กำลังทำลายอยู่ที่นี่ว่า เธอละ ท่านผู้มีอายุ จงรู้ตัวให้ดีเถิด เพื่อจะระลึกได้ว่าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ทั้งหลาย ข้าพเจ้าเป็นบ้า ใจฟุ้งซ่านแล้ว กรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็น อันมาก ข้าพเจ้าผู้เป็นบ้าได้ประพฤติกดง และได้พูดพล่ามไป ข้าพเจ้าระลึก มันไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าผู้หลงทำกรรมนี้ไปแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ สงฆ์ต้องให้ อุมพหวินัยแก่ภิกษุนั้นแล คุณก่อนอนานนท์ อย่างนี้แล เป็นอุมพหวินัย ก็แหละ ความระงับอธิกรณ์บางอย่างในธรรมวินัยนี้ ย่อมมิได้ด้วยอุมพหวินัยอย่างนี้.

[๖๒] คุณก่อนอนานนท์ ก็ปฏิญญาตมณะเป็นอย่างไร คือ ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ ถูกโจทหรือไม่ถูกโจทก็ตาม ย่อมระลึกและเปิดเผยอาบัติได้ เธอพึงเข้าไปหาภิกษุผู้แก่กว่า ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วไหว้ทำ นั่ง กระห่ยมประคองอัญชลี กล่าวแก่ภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้า ต้องอาบัติชื่อนี้แล้ว ขอแสดงคืนอาบัตินั้น ภิกษุผู้แก่กว่านั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านเห็นหรือ เธอตอบว่า ข้าพเจ้าเห็น ภิกษุผู้แก่กว่านั้นกล่าวว่า ท่านพึง ถึงความสำรวมต่อไปเถิด เธอกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักถึงความสำรวม คุณก่อน

อานนทฺ์ อย่างนี้แล เป็นปฎิญาตถรรณะ ก็แหละความระงับอริกรรมบางอย่าง
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมมิได้ด้วยปฎิญาตถรรณะอย่างนี้.

[๖๓] ดูก่อนอานนทฺ์ ก็ตัสสปาปิยสิกาเป็นอย่างไร คือ พวกภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิกหรือใกล้
เคียงปาราชิกว่า ท่านผู้มีอายุระลึกได้หรือไม่ว่า ท่านต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้
คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ภิกษุนั้นตอบอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้เลยว่่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ
ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิก ภิกษุผู้โจทกั้้นนั้นพลอบโยนเรอผู้กำลังทำลายอยู่
นี้ว่า เขาเออะ ท่านผู้มีอายุจงรู้ตัวให้ตึเถิด เพื่อจะระลึกได้ว่าต้องอาบัติหนักเห็น
ปานนี้คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้
มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้เลยว่่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้
คือปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิก แต่ข้าพเจ้าระลึกได้ว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติชื้อ
นี้เพียงเล็กน้อย ภิกษุผู้โจทกั้้นนั้นพลอบโยนเรอผู้กำลังทำลายอยู่
นี้ว่า เขาเออะ ท่านผู้มีอายุ จงรู้ตัวให้ตึเถิด เพื่อจะระลึกได้ว่าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ
ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้ง
หลาย อันที่จริง ข้าพเจ้าต้องอาบัติ ชื้อนี้เพียงเล็กน้อย ไม่ถูกใครถามยังรับ
ไฉนข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว
ถูกถาม จักไม่รับเล่า ภิกษุผู้โจทกั้้นนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ก็ท่านต้อง
อาบัติชื้อนี้เพียงเล็กน้อยไม่ถูกถามยังไม่รับ ไฉนท่านต้องอาบัติหนัก เห็นปาน
นี้ คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ไม่ถูกถามจักรับเล่า เขาเออะท่าน
ผู้มีอายุ จงรู้ตัวให้ตึเถิด เพื่อจะระลึกได้ว่าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ
ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้ง
หลาย ข้าพเจ้ากำลังระลึกได้ ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก

หรือใกล้เคียงปาราชิกแล้ว คำที่ว่า ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกนี้ ข้าพเจ้าพูดปลั่งพูดพลาดไป คู่ก่อนอาnant อยู่นี้แล เป็นตัสสปาปิยสิกา ก็แหละความระงับอิทธิกรณบางอย่างในธรรมวินัยนี้ ย่อมมิได้ด้วยตัสสปาปิยสิกาอย่างนี้.

[๖๔] คู่ก่อนอาnant ก็คิดวัตถารกะเป็นอย่างไร คือ พวกภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกันอยู่ ได้ประพฤติล่วงและได้พูดละเมิดกรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมาก ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดพึงพร้อมเพรียงกันประชุม ครั้นแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดในบรรดาภิกษุที่เป็นฝ่ายเดียวกัน พึงลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีประกาศให้สงฆ์จงฟังข้าพเจ้า เราทั้งหลายในที่นี้ เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกันอยู่ ได้ประพฤติล่วงกรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมาก และได้พูดพล่าม ถ้าสงฆ์มีความพร้อมถึงที่แล้ว ข้าพเจ้าพึงแสดงอาบัติของท่านผู้มีอายุเหล่านี้และของตน ยกเว้นอาบัติที่มีโทษหายและอาบัติที่พัวพันกับคฤหัสถ์ ด้วยวินัยเพียงดังกลบไว้ด้วยหญ้า ในท่ามกลางสงฆ์ เพื่อประโยชน์แก่ท่านผู้มีอายุเหล่านี้และแก่ตน ต่อแต่นั้นภิกษุผู้ฉลาดในบรรดาภิกษุที่เป็นฝ่ายเดียวกันอีกฝ่ายหนึ่ง พึงลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลี ประกาศให้สงฆ์ทราบว่า ข้าแต่สงฆ์ผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า เราทั้งหลายในที่นี้ เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกันอยู่ ได้ประพฤติล่วงกรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมาก และได้พูดพล่าม ถ้าสงฆ์มีความพร้อมถึงที่แล้ว ข้าพเจ้าพึงแสดงอาบัติของท่านผู้มีอายุเหล่านี้และของตน ยกเว้นอาบัติที่มีโทษหายและอาบัติที่พัวพันกับคฤหัสถ์ ด้วยวินัยเพียงดังว่ากลบไว้ด้วยหญ้า ในท่ามกลางสงฆ์ เพื่อ

ประโยชน์แก่ท่านผู้มีอายุเหล่านี้และแก่ตน คุณก่อนอนนทฺ์ อย่างนี้แล เป็น
ติณวัตตารกะ ก็แหละ ความระงับอธิกรณ์บางอย่างในธรรมวินัยนี้ ย่อมมิได้
ด้วยติณวัตตารกะอย่างนี้.

สาราณียธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ๖ อย่าง

[๖๕] คุณก่อนอนนทฺ์ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความ
รัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความ
พร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้มี ๖ อย่าง ๖ อย่างเป็นไฉน

(๑) คุณก่อนอนนทฺ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีกายกรรมประกอบด้วย
เมตตา ปราภุในเพื่อนร่วมพระพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี้
คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไป
เพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอัน
หนึ่งอันเดียวกัน ประการหนึ่ง.

(๒) คุณก่อนอนนทฺ์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุมิวัจฉิกรรมประกอบด้วย
เมตตา ปราภุในเพื่อนร่วมพระพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ
นี้คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไป
เพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอัน
หนึ่งอันเดียวกัน.

(๓) คุณก่อนอนนทฺ์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุมิมโนกรรมประกอบ
ด้วยเมตตา ปราภุในเพื่อนร่วมพระพฤติพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่
ลับ นี้คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ
เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอัน
เดียวกัน.

(๔) คุณก่อนอนนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุมีลาภใด ๆ เกิดโดยธรรม ได้โดยธรรม ที่สุดแม้เพียงอาหารติดบาตร เป็นผู้ไม่แย่งกันเอาลาภ เห็นปานนั้น ไว้บริโภคนแต่เฉพาะผู้เดียว ย่อมเป็นผู้บริโภคนเสียทั่วไปกับเพื่อนร่วมพระพฤติพรหมจรรย์ผู้มีศีล นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

(๕) คุณก่อนอนนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุถึงความเป็นผู้เสมอ กันโดยศีล ในศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ อันค้นหาและทักขุไม่แต่ละต้อง เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ เห็นปานนั้น กับเพื่อนร่วมพระพฤติพรหมจรรย์อยู่ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

(๖) คุณก่อนอนนท์ ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุถึงความเป็นผู้เสมอ กันโดยทักขุ ในทักขุที่เป็นของพระอรชยะ อันนำออก ชักนำผู้กระทำตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เห็นปานนั้น กับเพื่อนร่วมพระพฤติพรหมจรรย์อยู่ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

คุณก่อนอนนท์ นี้แล ธรรม ๖ อย่าง เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

[๖๖] คุณก่อนอนนทฺ์ ถ้าพวกเธอพึงสมาทานสาราณียธรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ ประพฤติอยู่ พวกเธอจะยังเห็นทางว่ากล่าวพวกเราได้ น้อยก็ตาม มากก็ตาม ซึ่งจะอดกลั้นไว้ไม่ได้ละหรือ.

ท่านพระอนนทฺ์กราบทูลว่า ข้าพเจ้าทำได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงสมาทานสาราณีย-
ธรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ ประพฤติเถิด ข้าพเจ้าจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความ-
สุขแก่พวกเธอตลอดกาลนาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสภายิตนี้แล้ว ท่านพระอนนทฺ์ชื่นชมยินดี
พระภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ สามคามสูตรที่ ๔

อรรถกถาสูตตรสามกามสูตร

สามกามสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ ดังนี้.

ในสามกามสูตรนั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า สามกามเก ได้แก่ ในบ้านอัน ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะชาวบ้านสามกะมีหนาแน่น. บทว่า อรุณา กาลโกโต คือ กระทำกาละบัดเดี๋ยวนี้เอง. บทว่า เทวพหุกขาตาเกิด เป็นสองพวก คือ เกิด (แตกกัน) เป็นสองฝ่าย. บรรดาการขัดใจกัน เป็นต้น การทะเลาะกันในเรื่องต้น ชื่อว่า ภัณฑนะ การบาดหมาง การทะเลาะกันที่ขยายออกไปด้วยการถือไม้เป็นต้น และด้วยอำนาจการละเมิดพระบัญญัติ ชื่อว่า กลหะ การทะเลาะ. การพุดขัดแย้งกันเป็นต้นว่า ท่านไม่รู้ธรรมวินัยข้อนี้ ดังนี้ ชื่อว่า วิวาทโต้เถียงกัน. บทว่า วิตุทนต์ตา คือ ทิ่มแทงกัน (ด้วยปาก). บทว่า สหิตมฺมุเม คือ คำของเราประกอบด้วยประโยชน์. คำว่า อธิจฺฉณฺณ เต วิปฺรารุตฺตํ ความว่า ข้อปฏิบัติที่เคยชินยิ่งของท่าน ซึ่งเป็นของคล่องแคล่วโดยเป็นระยะกาลนานนั้น มาถึงวาระของเราเข้าก็เปลี่ยนแปลงไป. คำว่า อโรปิโต เต วาโท ความว่า เรายกโทษขึ้นเหนือท่านแล้ว. บทว่า จร วาทปฺปโมกขาย ความว่า ท่านจงถือห่อข้าวเข้าไปหาคนนั้น ๆ เทียวหาให้อิ่มขึ้น เพื่อต้องการแก้วาทะนั้น. บทว่า นิพฺพเพเชหิ ความว่า จงปลดเปลื้องตนเสียจากวาทะที่เรายกขึ้น. บทว่า สเจ ปโหสิ แปลว่า ถ้ำท่านอาจ. บทว่า วโรเยว คือ ความตายเท่านั้น. บทว่า นาฏฺฐปฺตฺติเยสุ ได้แก่ ในพวกอันเตวาสิกของนาฏบุตร. บทว่า นิพฺพินฺนรฺรูปา คือ มีความระอาเป็นสภาวะ ไม่กระทำแม้แต่การกราบไหว้ เป็นต้น. บทว่า วิรตฺตฺรฺรูปา คือ เป็นผู้ปราศจากความรัก. บทว่า ปฏฺวิวาน-

รูปา คือ มีสภาวะหวนกลับจากการกระทำบนอบพวกนิครนถ์เหล่านั้น. บทว่า ยถาคั ได้แก่ ฟังเป็นคุณเบื้องหน้าย กลายยินดี มีใจที่ถ้อยในธรรมวินัยอัน มีสภาวะที่กล่าวไว้ไม่ดีเป็นต้น. บทว่า ทูรกุขาเต แปลว่า กล่าวชั่ว. บทว่า ทูปฺปเวทิตะ แปลว่า ให้เข้าใจผิด. บทว่า อนุปสมสวตฺตนิเก คือ ไม่สามารถกระทำความสงบระงับกิเลสมีรากะเป็นต้น. บทว่า ภินฺนญฺเป คือ เป็นที่ฟังที่แตก. เพราะในลัทธินี้นาฏบุตรเท่านั้นเป็นจุดศุภ เพราะเป็นที่ฟังอาศัยของนิครนถ์เหล่านั้น ก็นาฏบุตรนั้นแตก ดายแล้ว. เพราะเหตุนี้จึงตรัสว่า เป็น สฎฺฐที่แตก. บทว่า อปฺปฏิสฺสฺรณะ คือ ปราศจากที่ฟังพาอาศัย เพราะไม่มีนาฏบุตรนั้นนั่นเอง.

ถามว่า ก็นาฏบุตรนี้ เป็นชวานาถันทามิไซหรือ เพราะเหตุไร เขาจึงไปตายที่ป่าวา. ตอบว่า ได้ยินว่า เขาได้ฟังอุบาลีคฤหบดีผู้แห่งตลอดตั้งจะกล่าวพระพุทฺธคุณ ๑๐ คาถา ถึงสำรอกโลหิตอุณ ๆ (รากเลือด). ครั้งนั้น พวกศิษย์ได้นำเขาผู้กำลังไม่สบาย ไปยังเมืองป่าวา. เขาได้ตาย ณ เมืองป่าวา นั้น แต่เมื่อจะตายเขาคิดตกลงใจว่า ลัทธิของเรา ไม่เป็นนิกายนิกธรรมไร้สาระ เราจับหายก่อน คนที่เหลืออย่าได้แอ้อดในอบายเลย ก็หากเราจักบอกว่ คำสอนของเราไม่มีนิกายนิกธรรม (นำออกจากทุกข์ไม่ได้) พวกเขจักไม่เชื่อ ถ้ากระไรเราจะไม่ให้คนแม่ ๒ คนเรียนลัทธิโดยวิธีเดียวกัน ต่อเราล่วงกลับไป พวกเขจักวิวาทกัน พระศาสดาจักทรงอาศัยวาทีนั้นแล้ว จักตรัสธรรมกถา เรื่องหนึ่ง จากนั้น พวกเขจักรู้ความที่ศาสนาเป็นเรื่องใหญ่ ดังนี้. ครั้งนั้น ศิษย์คนหนึ่งเข้าไปหานาฏบุตรนั้นแล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านมีกำลังอ่อนเปลี้ย ขอโปรดบอกสาระในธรรมนี้แก่ข้าพเจ้าเท่า ๆ กับท่านอาจารย์เถิด. ผู้มีอายุ ต่อเมื่อเราล่วงกลับไปแล้ว เธอจึงถือว่า "เที่ยง" (ยังยืน) (สัสสตทิกฺขุ) ศิษย์อีกคนก็เข้าไปหา เขาก็ให้ศิษย์คนนั้นถือเอาการขาดสูญ (อุจฺเจททิกฺขุ)

เขาไม่กระทำศิษย์แม้ทั้งสองคนให้มีลัทธิต่ออย่างเดียวกัน ได้ให้เรียนเอามากวิธี ด้วยอาการอย่างนี้ แล้วก็ตายไป. ศิษย์เหล่านั้นกระทำฌาปนกิจอาจารย์แล้ว ประชุมกัน ต่างถามกันว่า ผู้มีอายุ อาจารย์บอกสาระแก่ใคร. ศิษย์คนหนึ่ง ลุกขึ้นพูดว่า บอกแก่ข้าพเจ้า. บอกอย่างไร? บอกว่า เทียงยังยืน. ศิษย์อีก คนหนึ่งห้ามศิษย์คนนั้น แล้วกล่าวว่า บอกสาระแก่ข้าพเจ้า เมื่อเป็นอย่างนั้น ศิษย์ทั้งหมดก็ขยายการวิวาทกันและกัน โดยกล่าวว่า อาจารย์บอกสาระแก่ ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้า ดังนี้ แล้วก็ลุกลามเป็นการด่า การบริภาษ และการประหารกันด้วยมือและเท้าเป็นต้น ๒ คนมา (ด้วยกัน) ตามทางสาย เดียวกัน (ต่างก็) แยกกันไปคนละทิศ ศิษย์บางพวกก็เป็นคฤหัสถ์ไป. ก็แม้ ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ การวิวาทยังไม่เกิดขึ้นในหมู่ ภิกษุ. เพราะพระศาสดา เมื่อกรณีวิวาทกัน พอเกิดขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้นเท่านั้น ก็เสด็จไปเอง ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นแหละมา ตรัสเหตุอย่างหนึ่งในธรรม คือ ขันติ เมตตา การพิจารณา การไม่เบียดเบียนและธรรมที่ทำให้ระลึกถึงกัน ทรงระงับการวิวาทเสีย. เมื่อเป็นอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ทรงพระชนม์ อยู่ ก็ได้ทรงเป็นที่พึ่งอาศัยของพระสงฆ์ แม้เมื่อจะเสด็จปรินิพพานก็ทรง กระทำเหตุแห่งการไม่วิวาทกันไว้ เสด็จปรินิพพาน. เป็นความจริง มหาปเทศ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในพระสูตร เป็นที่พึ่งและเป็นที่อาศัยแก่ ภิกษุทั้งหลาย มาจนตราบเท่าทุกวันนี้. มหาปเทศ ๔ ที่ทรงแสดงไว้ในจันชกะ และปัญหาพยากรณ์ ๔ ชื่อที่ตรัสไว้ในพระสูตร เป็นที่พึ่งอาศัยของภิกษุ ทั้งหลายได้เหมือนอย่างนั้น เพราะเหตุนี้แหละ จึงตรัสว่า "อานนท์ ธรรม และวินัยอันใดที่เราตถาคตแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย เมื่อเรา ตถาคตล่วงไป ธรรมและวินัยอันนั้น จะเป็นศาสดาของพวกเธอ" ดังนี้.

บทว่า **อด โข จุนโท สมณทุเทโส** ความว่า พระเถระรูปนี้ เป็นน้องชายคนเล็กของพระธรรมเสนาบดี. ในเวลายังเป็นอนุปลัมบัน (สาม เณร) ภิกษุทั้งหลายเรียกท่านว่า **จุนทะ สมณทุเทส** แม้ในเวลาท่านเป็น พระเถระก็ยังคงเรียกอย่างนั้นอยู่. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ **จุนทะ สมณทุเทส** ดังนี้. บทว่า **อุปสงฺกมิ** ถาว่า เข้าไปหาเพราะเหตุไร ได้ยิน ว่า เมื่อนาฏบุตรตายแล้ว พวกมนุษย์ในชมพูทวีปก็ยิ่งประกาศถ้อยคำใน ที่นั้น ๆ ว่า นิครนถ์นาฏบุตร ปรากฏว่าเป็นศาสดาเอก. เพราะท่านกระทำ กาละ เหล่าสาวกก็เกิดการโต้แย้งกัน เห็นปานนี้ ส่วนพระสมณโคดมปรากฏว่า เป็นจุพระจันทร์ และพระอาทิตย์ ในชมพูทวีป เมื่อพระสมณโคดมปริ นิพพานแล้ว เหล่าสาวกจกวิวาทโต้แย้งกันเช่นไรหนอ ดังนี้. พระเถระได้ สดับถ้อยคำนั้นแล้ว คิดว่า เราจักถือเอาถ้อยคำนี้ไปกราบทูลแก่พระทศพล พระศาสดาจักรทรงกระทำเรื่องนั้นให้เป็นอตุปปัตติ เหตุเกิดขึ้นแห่งเรื่องราว แล้วจักรัสเทศนาอย่างหนึ่ง. ท่านจึงออกไปแล้วเข้าไปหาท่านพระอานนทที่ สามคาม ท่านยังไม่ไปสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยตรง เข้าไปหาท่าน พระอานนทผู้เป็นอุปัชฌาย์. ได้ยินว่าท่านมีความคิดอย่างนี้ อุปัชฌาย์ของเรา มีปัญญามาก ท่านจักราบทูลข่าวนี้แก่พระศาสดา ที่นั้น พระศาสดาจักรทรง แสดงธรรมอันเหมาะสมกับวาทะ (ที่เกิดขึ้น).

บทว่า **กถาปาภภู** แปลว่า ถ้อยคำอันเป็นต้นเรื่อง จริงอยู่ ต้นทุน ท่านเรียกว่า ปาภภู. สมดังที่ตรัสไว้ว่า

อุปฺปกเนปิ เมธาวิ ปาภภูณ วิจกฺขโณ

สมฺภูจฺจาเปติ อตุตฺตานํ อญฺ อคฺคิวิ สนฺธมฺม.

ผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ ย่อมตั้งตนได้ด้วย

ทรัพย์ อันเป็นต้นทุน แม้มีประมาณน้อย เหมือน
คนก่อกองไฟกองน้อยให้เป็นกองใหญ่ ฉะนั้น
ดังนี้.

บทว่า **ทสฺสนาย** คือ เพื่อประโยชน์แก่การเข้าเฝ้า. ถามว่า ก็
พระจุนทะไม่เคยเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าหรือ? ตอบว่า ไม่ใช่ไม่เคยเฝ้า.
ก็ท่านผู้นี้ไปเฉพาะที่ปรนนิบัติวันหนึ่ง ๑๘ ครั้ง คือ กลางวัน ๕ ครั้ง กลาง
คืน ๕ ครั้ง. แต่วันหนึ่งประสงค์จะไปรื้อยพันครั้งก็ได้ (ท่าน) จะไปเพราะ
ไม่มีเหตุก็หาไม่ได้ ท่านถือเอาปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งเท่านั้นจึงจะไป. วันนั้น
ท่านประสงค์จะไปด้วยเรื่องนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า **อหิตาย ทุกฺขาย**
เทวมนุสฺसानํ ความว่า ความวิวาทเกิดขึ้นท่ามกลางสงฆ์ในวิหารแห่งหนึ่ง
ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอย่างไร.
ก็เมื่อภิกษุสองรูปวิวาทกัน ศิษย์ของภิกษุเหล่านั้นในวิหารนั้นก็ย่อมวิวาทกัน
เหมือนในโกสัมพิกขันธกะ ภิกษุณีสงฆ์ผู้รับโอวาทของภิกษุเหล่านั้น ก็วิวาท
กัน. แต่นั้น อุปัฏฐากของภิกษุเหล่านั้นก็วิวาทกัน. ลำดับนั้น อารักขเทวดา
ของพวกมนุษย์ย่อมเป็นสองฝ่าย. ในสองฝ่ายนั้น อารักขเทวดาของพวกที่เป็น
ธรรมวาที ย่อมเป็นธรรมวาที. ของพวกที่เป็นอธรรมวาที ก็เป็นอธรรมวาที.
ต่อจากนั้น ภูมมเทวดาผู้เป็นมิตรของอารักขเทวดา ย่อมแตกกัน. เทวดาและ
มนุษย์ทั้งหมด ยกเว้นพระอริยสาวกย่อมเป็นสองพวก ต่อ ๆ กันไปอย่างนี้
จนถึงพรหมโลก. ก็พวกอธรรมวาทีย่อมมากกว่าพวกธรรมวาที. ต่อแต่นั้นย่อม
ถือเอาสิ่งที่คนมากถือ พวกที่มากกว่านั้นแล สละธรรมเสีย ถือเอาแต่ธรรม
พวกที่ถือธรรมเหล่านั้น ก็ทำธรรมให้บริบูรณ์อยู่ ก็จะพากันไปบังเกิดใน
อบาย. ความวิวาทกันเกิดขึ้นท่ามกลางสงฆ์ในวิหารหนึ่ง ย่อมมีเพื่อสิ่งไม่
เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่ชนเป็นอันมาก ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **อภิณฺหา เทลิตฺตา** ความว่า (เรา) นั่งที่โคนไม้มหาโพธิ์
กระทำให้ประจักษ์แล้วประกาศให้รู้. บทว่า **ปฏิสฺสยมานรูปา วิหรนฺติ**
คือ เข้าไปอาศัยอยู่. ด้วยคำว่า **ภควโต อจฺจุเยน** ดังนี้ ท่านพระอานนท์
กล่าวว่า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลาย กระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เป็นเชษฐบุคล
มีความเคารพอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะพระองค์เป็นผู้มีพระเดชกล้า
เพราะทรงเป็นผู้ที่ใคร ๆ เข้าเฝ้าได้ยาก ภิกษุทั้งหลาย ย่อมไม่อาจก่อความวิวาท
ให้เกิดขึ้น แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าล่วงไปแล้ว ฟังก่อวิวาทนั้นให้เกิดขึ้น.
เมื่อจะทรงแสดงเหตุที่ทำให้ความวิวาทนั้นให้เกิด จึงตรัสว่า **อชฺฌมาชีเว วา**
อธิปาฏิโมกฺเข วา. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺฌมาชีเว** ได้แก่ เพราะ
เหตุแห่งอาชีวะ หรือ เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีพ. สิกขาบท ๖ ที่ทรงบัญญัติ
ไว้ในคัมภีร์ปริวารโดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุกล่าวอดอุตตริมนุสสรธรรม ต้อง
อาบัติปาราชิก ดังนี้ เว้นสิกขาบท ๖ เหล่านั้นเสีย สิกขาบททั้งหมดที่เหลือชื่อ
ว่าปาติโมกข์อันยิ่ง. บทว่า **อปฺปมตฺตโก โส อานนฺท** ความว่า ธรรมดาว่า
ความวิวาทที่เกิดขึ้น เพราะปรารถนาอาชีวะอันยิ่ง และปาติโมกข์อันยิ่ง ก็เพราะ
เหตุที่เป็นของละได้ง่าย เพราะกำหนดด้วยถ้อยคำของคนอื่นบ้าง ด้วยธรรมคา
ของตนบ้าง ฉะนั้นจึงตรัสว่า **เล็กน้อย**. ในบทว่า **เล็กน้อย** นั้น มีนัยดัง
ต่อไปนี้. ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้คิดเป็นต้นว่า ผู้ไม่อดอุตตริมนุสสรธรรม
ไม่อาจได้อะไร ๆ ดังนี้ เพราะเหตุอาชีวะ เพราะการเลี้ยงชีพ จึงพูดอด
อุตตริมนุสสรธรรมบ้าง เทียวชักสือบ้าง ทำการพูดเลียบเคียงโดยนัยเป็นต้นว่า
ภิกษุใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุนั้นเป็นพระอรหันต์ ดังนี้บ้าง ไม่เป็นใช้
ขอขบิณฑบาตอันประณีต เพื่อประโยชน์ตนมาบริโภคนบ้าง ก็หรือว่า ภิกษุณี
ขอขบิณฑบาตอันประณีตเหล่านั้น ย่อมต้องอาบัติปาฏิเทสนิยะ ภิกษุรูปใดรูป
หนึ่ง ทำการขอแกลงและข้าวสุกอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นวัตถุแห่งอาบัติทุกกฏ

บ้าง ก็หรือว่าทำการล่วงละเมิดพระบัญญัติได้อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อนร่วมพรหมจรรย์ จำเธอได้อย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรของภิกษุนี้ ด้วยลาภที่ได้ นี้ ผู้ใดบวชในพระศาสนาแล้วเลี้ยงชีพด้วยมิจฉาอาชีพะ ผู้นั้นชื่อว่า กระทำการล่วงละเมิดพระบัญญัติ. เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ แม้โดยธรรมดาของตน. ภิกษุกำหนดว่า ประโยชน์อะไรของเราด้วยลาภนี้ เราบวชในธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วอย่างนี้ เลี้ยงชีพด้วยมิจฉาชีพนั้น ย่อมกระทำการล่วงละเมิดพระบัญญัติ ดังนี้ แล้วงดเว้นจากการกระทำนั้น. ความวิวาทย่อมเป็นอันละได้ง่าย เพราะกำหนดได้ด้วยถ้อยคำของคนอื่นบ้าง ด้วยประการอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสกะพระอานนท์ นั้นว่าเล็กน้อย ดังนี้.

คำว่า มกุเล วา หิ อานนุท ปฏิปทาย วา ความว่า ชื่อว่า ความวิวาท พอถึงโลกุตตรมรรคย่อมระงับไป โดยประการทั้งปวง ความวิวาทย่อมไม่มีแก่ท่านผู้บรรลุมรรคทั้งหลาย คำนี้ตรัสหมายถึงมรรคอันเป็นส่วนเบื้องต้น และปฏิบัติอันเป็นส่วนเบื้องต้น. ในคำนั้นมีนัยดังต่อไปนี้. คนทั้งหลายย่อมยกย่องภิกษुरुูปนั้นไว้ในโลกุตตรธรรม. ภิกษุนั้นตามสัททิวาฬิกเป็นต้น ผู้มาไหว้แล้วยืนอยู่ว่า พวกเธอมาทำไม. มาเพื่อจะถามกรรมฐานที่ควรทำไว้ในใจ ขอรับ. ภิกษุนั้นกล่าวว่า พวกเธอจงนั่งลง ฉันจักบอกกรรมฐานที่สามารถให้บรรลุพระอหัตถันที่ทันใดได้อย่างไร แล้วกล่าวว่า ภิกษุในพระศาสนา นี้ เข้าไปในที่อยู่ของตน แล้วนั่งกระทำไว้ในใจถึงมูลกรรมฐานเมื่อเธอทำไว้ในใจถึงซึ่งกรรมฐานนั้น โอกาสย่อมเกิดขึ้น นี้ชื่อว่าปฐมมรรค. เธอทำญาณในโอกาสที่สองให้เกิดขึ้น. ทุคติมรรคย่อมเป็นอันบรรลุแล้ว ทำญาณในโอกาสที่สามและที่สี่ให้เกิดขึ้นด้วยวิธีอย่างนี้ ย่อมเป็นอันบรรลุมรรคและผล ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ดังนี้. ที่นั้น ภิกษุเหล่านั้น ตกลงใจว่า

ธรรมดาผู้มีใช้พระจีณาสพ ย่อมไม่อาจบอกกรรมฐานข้อหนึ่งได้ ท่านผู้นี้เป็นพระจีณาสพแน่ ดังนี้ สมัยต่อมาท่านบอกกรรมฐานแล้ว มรณภาพ. มนุษย์ทั้งหลายในบ้านที่เกี่ยวภิกขาจารโดยรอบมาถามว่า ท่านขอรับ ใคร ๆ ได้ถามปัญหากะพระเถระหรือเปล่า. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายก็ในกาลก่อนพระเถระได้บอกปัญหาแก่พวกอาตมาไว้. พวกเขาจัดแจงมณฑป ดอกไม้ เรือนยอดไม้ สร้างเครื่องปิดตาและเครื่องปิดหน้าด้วยทองคำ บูชาด้วยเครื่องหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น เล่นสาธุกิพาทตลอด ๗ วัน แล้วทำฌापณกิจ ถือน้ำอัญชลีไปทำเจดีย์ (บรรจุไว้). พระอื่นที่จรมา มายังวิหาร ล้างเท้าแล้ว คิดว่าจักเยี่ยมพระมหาเถระ จึงไปถามว่า ท่านผู้มีอายุ พระมหาเถระไปไหน. ปรินิพพานนานแล้วขอรับ. ท่านผู้มีอายุ พระเถระผู้ทำมรรคและผลให้เกิด กระทำสิ่งที่ทำได้ยาก ท่านผู้มีอายุ พวกท่านได้ถามปัญหาไว้หรือ. ท่านผู้เจริญ พระเถระเมื่อบอกกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย บอกแล้วโดยท่านเองนี้. ผู้มีอายุ นั่นไม่ใช่มรรค นั่นชื่อว่าวิปัสสนูปกิเลส พวกท่านไม่รู้ ท่านผู้มีอายุ พระเถระเป็นปุถุชน. ภิกษุเหล่านั้นทำการทะเลาะกัน ลูกถามขึ้นว่า ภิกษุทั้งหลายในวิหารทั้งสิ้น และมนุษย์ทั้งหลายในบ้านที่เกี่ยวภิกขาจาร ย่อมไม่รู้ พวกท่านเท่านั้นรู้ พวกท่านมาโดยหนทางไหน พวกท่านไม่เห็นเจดีย์ที่ประตฺววิหารหรือ. ก็ภิกษุผู้มีวาตะอย่างนี้ จะเป็นร้อยรูปพันรูปก็ตาม ตราบไคยังไม่ละถ้ถินั้น สวรรคก็ดี มรรคก็ดี ก็ถูกห้ามอยู่ตราบนั้น. คนอื่น ๆ เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อจะบอกกรรมฐานย่อมบอกอย่างนี้ว่า ฟังเอาจิตนั่นแหละ ยกกระเบื้อง ๓ แผ่นขึ้นวางบนเตา ๓ เตา แล้วก่อไฟข้างใต้เอาจิตนั่นแหละ เบิกอาการ ๓๒ ของคนใส่ลงบนกระเบื้อง ฟังเอาจิตนั่นแหละ ใช้ท่อนไม้ให้พลิกไปพลิกมา แล้วฟังอย่าง เมื่ออาการ ๓๒ ถูกไฟเผา ถ้ำที่มี (เหลือ) อยู่ นั้น ฟังใช้ลมปากเป่าให้ปลิวไป ด้วยวิธี

๑. ม. กษชิตพุทฺ.

การเท่านี้ สมณะนี้ย่อมเชื่อว่ามิบาปอันขจัดแล้ว. คำที่เหลือฟังให้พิสดารโดยนัยก่อนนั้นแล. อาจารย์อื่นอีกย่อมบอกอย่างนี้ว่า เอาจิตนั้นแหละวางภาชนะใหญ่แล้วประกอบเนยเหลว เอาจิตนั้นแหละเบิกอาการ ๓๒ ของคนใส่ลงในภาชนะใหญ่นั้น ใส่เนยเหลวลงแล้วกววน อาการ ๓๒ ที่ถูกกววนย่อมเหลว. เมื่อเหลว ฟองก็ย่อมผุดขึ้นข้างบน. ฟองนั้นฟังบริโภคได้. ด้วยการทำเพียงเท่านี้ อมตะจักชื่อว่าเป็นอันท่านทั้งหลายบริโภคแล้ว. เบื้องหน้าแต่นี้ไป คำทั้งหมดมีคำว่า ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้น ดังนี้ เป็นต้น ฟังให้พิสดารโดยนัยก่อนเหมือนกัน.

บัดนี้ เมื่อทรงแสดงมูลแห่งวิวาทที่จะพึงเกิดขึ้นอย่างนั้น จึงตรัสคำว่า จนิมานิ ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อคารโว ได้แก่ เว้นจากความเคารพ. บทว่า อปฺปติสุโธ คือ ไม่ยำเกรง ได้แก่ ไม่ประพฤติถ่อมตน. ก็ในอธิการนี้พึงทราบความดังนี้ ภิกษุใด เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ไม่ไปปรนนิบัติ ๓ เวลา. เมื่อพระศาสดาไม่มีฉลองพระบาท เสด็จจงกรม สวมรองเท้าจงกรม เมื่อเสด็จจงกรมอยู่ในที่จงกรมต่ำ (ตัว) อยู่ในที่สูง. ในที่ที่แลเห็นพระศาสดา คลุมไหล่ทั้งสองข้าง กั้นร่ม สวมรองเท้า ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ณ ที่ท่าอาบน้ำ. หรือว่า เมื่อพระศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว ไม่ไปไหว้พระเจดีย์ กระทำกิจทั้งปวงดังกล่าว ในที่ที่พระเจดีย์ปรากฏและในที่ที่แลเห็นพระศาสดา. และเมื่อภิกษุทั้งหลายอื่นกล่าวว่า เพราะเหตุไรท่านจึงทำอย่างนี้ การกระทำนี้ไม่ควร ธรรมดาสละอายุพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมควร ดังนี้ กลับกล่าวว่า ท่านจงนั่งเสียเถิด ท่านพูดอะไรว่า พระพุทธเจ้า ๆ ดังนี้ นี้ชื่อว่า ไม่มีความเคารพในพระศาสดา. ส่วนภิกษุใด เมื่อเขาป่าวร้องการฟังธรรม ไม่ไปโดยเคารพ ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ หลับเสีย หรือนั่งเจรจาอยู่ ไม่เรียน ไม่สอนโดยเคารพ. เมื่อกล่าวว่า ทำ

ไม่ว่าท่านไม่ทำความเคารพใน พระธรรม ก็กล่าวว่ ท่านจงเป็นผู้นึ่งเสีย ท่าน
รื่องว่ ธรรม ๆ อะไรชื่อว่าธรรม นี้ชื่อว่า **ไม่เคารพในพระธรรม.**

ส่วนภิกษุใดอันพระเถระไม่เชอเชิญแสดงธรรม กล่าวถามปัญหา เดิน ยืน
นั่ง เบียดเสียดพระผู้ใหญ่ เอาผ้ารัดเข้า หรือ เอามือรัดเข้า คลุมไหล่ทั้ง
สองข้าง ท่วมกลางสงฆ์ กั้นร่ม สวมรองเท้า เมื่อภิกษุทั้งหลายแม้จะพูดว่
ควรละอายภิกษุสงฆ์ ก็กล่าวคำเป็นต้นว่ ท่านจงนึ่งเสียเถิด ท่านรื่องว่สงฆ์ ๆ
อะไรเป็นสงฆ์ เนื้อสงฆ์ แพะสงฆ์หรือ นี้ชื่อว่า **ไม่เคารพในพระสงฆ์.** ก็เมื่อ
ทำความไม่เคารพแม้ในภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมเป็นอันทำความไม่เคารพในสงฆ์
ด้วย. ก็เมื่อไม่ทำสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์นั้นแล ชื่อว่ **ไม่เคารพในสิกขา.**

บทว่ **อชฺมตฺตํ** วา คือ ในตนและบริษัทของตน. บทว่ **พหิทฺฐา** วา
คือ ในคนอื่น หรือในบริษัทของคนอื่น.

บัดนี้ วิวาทที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยฐานะ ๖ ประการนี้ ขยายตัว ย่อม
ต้องอธิกรณ์ใด เพื่อจะทรงแสดงอธิกรณ์นั้น จึงตรัสว่ จตุตทาริมานี ดังนี้
เป็นต้น. ก็ในพระดำรัสนั้น ชื่อว่ **อธิกรณ์** เพราะต้องกระทำให้งดด้วย
สมณะทั้งหลายที่ดำเนินอยู่ เพื่อต้องการระงับ. วิวาทด้วย อธิกรณ์นั้นด้วย
ชื่อว่า **วิวาทาธิกรณ์.** แม้ในอธิกรณ์นอกนี้ ก็นัยนี้แหละ. บัดนี้ วิวาท แม้
นั้นเมื่อเป็นอธิกรณ์ ๔ แม้เหล่านี้แล้วก็ยังขยายเพิ่มขึ้น ย่อมระงับได้ด้วย
สมณะทั้งหลายเหล่าใด เพื่อจะทรงแสดงสมณะเหล่านั้น จึงตรัสคำว่ **สตฺต**
โจ ปนิเม ดังนี้ เป็นต้น. ในพระดำรัสนั้น ที่ชื่อว่า **อธิกรณ์สมณะ** เพราะ
อธิกรณ์สงบระงับ. บทว่ **อุปฺปนฺนุอุปฺปนฺนํ** แปลว่ เกิดขึ้นแล้วเกิด
ขึ้นเล่า. บทว่ **อธิกรณ์านํ** ได้แก่ อธิกรณ์ ๔ มีวิวาทาธิกรณ์เป็นต้นเหล่า
นั้น. บทว่ **สมถาย รูปสมาย** แปลว่ เพื่อสงบและเพื่อระงับ. ฟังให้
อธิกรณ์สมณะ ๗ ประการเหล่านี้ คือ ฟังให้สัมมุขาวินัย ฯลฯ **ติณฺวัต-**

ถารกะ. ในอธิกรณสมณะนั้น มีวินิจฉัยยกถาดังต่อไปนี้. พึงทราบวินิจฉัยใน
อธิกรณก่อน วิวาทอันใดของภิกษุทั้งหลายผู้วิวาทกันอยู่ด้วยเรื่อง ๑๘ เรื่อง
(มีเรื่อง) ว่าธรรมหรือไม่ใช่ธรรม นี้ชื่อว่า วิวาทาธิกรณ. การโจท คือ
การว่ากล่าวและการทักท้วงของภิกษุทั้งหลาย ผู้โจทด้วยความวิบัติแห่งศีล
หรือความวิบัติแห่งอาจารย์ ติฎฐิ และอาชีวะ นี้ชื่อว่า อนุวาทาธิกรณ.
กองอาบัติ ๗ กอง คือ ที่มาในมาติกา ๕ กอง ในวิภังค์ ๒ กอง ชื่อว่า
อาปตตาธิกรณ. การทำสังฆกรรม ๔ อย่าง มีอุปโลกนกรรมเป็นต้น นี้ชื่อ
ว่า กิจจาธิกรณ. ในอธิกรณ ๔ นั้น วิวาทาธิกรณ ย่อมระงับได้ด้วย
สมณะ ๒ คือ สัมมุขาวินัย และเขภุยยสิกา. อธิกรณที่สงบระงับด้วยสัมมุขา-
วินัยนั้นแหละ เกิดขึ้นในวิหารใด มอบให้สงฆ์ในวิหารนั้น นั้นแหละ หรือไป
ในที่ใด มอบให้แก่สงฆ์ในที่นั้นนั้นแหละหรือในระหว่างทาง สำหรับพวก
ภิกษุผู้ไปเพื่อระงับ (อธิกรณ) ในที่อื่น สงฆ์หรือคณะในที่นั้นไม่อาจจะรับ
ได้ ก็สมมติด้วยอุพพาหิกาญัตติ ยกเลิกเสีย หรืออันบุคคลทั้งหลายตัดสิน
ในที่นั้น ย่อมระงับได้. ก็ความพร้อมหน้าสงฆ์ ความพร้อมหน้าธรรม ความ
พร้อมหน้าวินัย ความพร้อมหน้าบุคคล ในอธิกรณที่ระงับด้วยอาการอย่าง
นี้ นี้ชื่อว่า สัมมุขาวินัย. ก็บรรดาความพร้อมหน้านั้น ความที่การกสงฆ์
พร้อมหน้าด้วยอำนาจสังฆสามัคคี ชื่อว่า ความพร้อมหน้าสงฆ์. ความที่
เรื่องอันจะพึงระงับมี ชื่อว่า ความพร้อมหน้าธรรม. การระงับโดยวิธีที่
อธิกรณจะพึงระงับได้ ชื่อว่า ความพร้อมหน้าวินัย. การที่มีผู้วิวาทกับมี
เรื่องวิวาทเกิดพร้อมหน้าผู้วิวาท ผู้มีประโยชน์ขัดกัน ชื่อว่า ความพร้อม
หน้าบุคคล. แต่เพราะอธิกรณระงับด้วย อุพพาหิกาญัตติ ความพร้อมหน้า
สงฆ์ในที่นี้ก็ย่อมเสียไป. ก่อนอื่น อธิกรณย่อมระงับด้วยสัมมุขาวินัยเท่านั้น
อย่างนี้ ก็หากว่า แม้อย่างนั้น อธิกรณก็ไม่ระงับ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุที่

สมมติด้วยอุพพาหิกาญัตติ ฟังมอบอภิกรณ์นั้นแก่สงฆ์เท่านั้นว่า พวกกรรม
ไม่อาจระงับได้. แต่ฉัน สงฆ์สมมติภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ให้เป็นผู้แจก
สลาก ภิกษุผู้ได้รับสมมติฉัน ให้จับสลากด้วยอำนาจการจับสลากอย่างใด
อย่างหนึ่ง ในบรรดาการจับสลาก ๓ อย่าง มีอย่างลับ อย่างเปิดเผย และ
อย่างกระซิบที่หูของตน เพราะกรรมวาทีบุคคลในบริษัทที่มาประชุมกันมีมาก
กว่า กรรมวาทีบุคคลย่อมกล่าวโดยประการใด อภิกรณ์ที่ระงับโดยประการนั้น
ย่อมเป็นอันสงบระงับด้วย สัมมุขาวินัย และ เภยยยติกา. บรรดาอภิกรณ์-
สมณะเหล่านั้น สัมมุขาวินัยมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. ก็การกระทำความโดยมี
พวกมากอย่างนี้ ชื่อว่า เภยยยติกา.

วิวาทาธิกรณ์ย่อมระงับด้วยสมณะ ๒ อย่าง อนุวาทาธิกรณ์ย่อมระงับ
ด้วยสมณะ ๔ อย่าง คือ ด้วย สัมมุขาวินัย สติวินัย อมูพหวินัย
และตัสสปาปิยติกา. เมื่อระงับด้วยสัมมุขาวินัยนั้นแล วินัยธรฟังคำของ
ผู้เป็นโจทก์และจำเลยเหล่านั้นแล้ว วินิจฉัยอย่างนี้ว่า ถ้าอาบัติใดๆ ไม่มี
ให้ทั้งสองฝ่ายขอขมาโทษ ถ้ามี ในเรื่องนั้นก็เป็อาบัติชื่อนี้ ดังนี้ (อภิกรณ์)
ย่อมระงับ. ในอภิกรณ์สมณะเหล่านั้น ลักษณะของสัมมุขาวินัย มีนัยดังกล่าว
แล้วนั้นแล ก็ในกาลใด ภิกษุขิณาสพถูกกำจัดด้วยศีลวิบัติอันไม่มีมูล
ขอสติวินัย สงฆ์ให้สติวินัยด้วยญัตติจตุตถกรรม ในกาลนั้นอภิกรณ์ย่อมเป็น
อันระงับด้วยสัมมุขาวินัย และสติวินัย. ก็เมื่อให้สติวินัยแล้ว ใคร ๆ ย่อม
โจทไม่ขึ้นในบุคคลนั้นอีก. ในกาลใด ภิกษุเป็นบ้า เมื่อกระทำอชฌาจาร
อันมิใช่ของสมณะ ด้วยอำนาจของความเป็นบ้า ถูกภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า
ท่านผู้มีอายุ จงระลึกอาบัติเห็นปานนี้ ดังนี้ แม้กล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ ผมเป็น
บ้า กระทำกรรมนั้น ผมระลึกข้อนั้นไม่ได้ จึงถูกภิกษุทั้งหลายโจทเอายอม
ขออมูพหวินัย เพื่อต้องการมิให้โจทอีก แม้สงฆ์ก็ยอมให้ออมูพหวินัยแก่เธอ

ด้วยฉัตตจิตตุดุทธกรรม ในกาลนั้น อธิกรณ์ยอมเป็นอันระงับด้วยสัมมุขาวินัย และ
อมุพหวินัย. แต่เมื่อให้อมุพหวินัยแล้ว แต่เพราะความบ้านั้นเป็นปัจจัย
ใคร ๆ ก็ใจทมิไม่ขึ้นในบุคคลนั้นอีก. ก็ในกาลใด เมื่อบุคคลถูกใจทด้วย
ปาราชิกหรือเจียด (ฉายา) ปาราชิก ให้การกลับไปกลับมา เป็นคนเลวเพราะ
เป็นผู้มีความชั่วมาก สงฆ์สำคัญอยู่ว่า ถ้าผู้นี้จักไม่เป็นมูลเจต (คือ ขาดจาก
พระ) ประพฤติชอบแล้ว จักได้การเรียกเข้าหมู่ ถ้าเป็นมูลเจต ก็จักมีแต่นาสนะ
(คือการกำจัดออกไป) แก่เธอนี้เท่านั้นดังนี้ กระทำตสสปาปิยสิกาคด้วย **ฉัตต-**
จิตตุดุทธกรรม. ในกาลนั้น อธิกรณ์ยอมเป็นอันระงับด้วยสัมมุขาวินัย และ
ตสสปาปิยสิกา. อนุวาทาธิกรณ์ยอมระงับด้วยสมณะ ๔ ประการอย่างนี้ ด้วย
ประการฉะนี้. **อาปัตตาธิกรณ์** ย่อมระงับด้วยสมณะ ๓ คือ **สัมมุขาวินัย**
ปฎิญาตกรณะ และ**ติณวัตถารกะ.** อาปัตตาธิกรณ์นั้น ย่อมไม่มีการ
ระงับด้วยสัมมุขาวินัยอย่างเดียว. ก็ในกาลใด ภิกษุแสดงอาบัติเบาในสำนัก
ภิกษุรูปหนึ่ง หรือในท่ามกลางสงฆ์ ในกาลนั้น อาปัตตาธิกรณ์ยอมระงับ
ด้วยสัมมุขาวินัย และปฎิญาตกรณะ. ในสมณะ ๒ อย่างนั้น จะว่าโดยสัมมุขา-
วินัยก่อน ความพร้อมหน้าของผู้แสดงและผู้รับแสดงนั้น ชื่อว่า ความพร้อม
หน้าบุคคล. ที่เหลือมีนัยดังกล่าวมาแล้ว.

ในเวลาแสดงแก่บุคคล และแก่คณะ ความพร้อมหน้าสงฆ์ยอมเสียไป
ก็ในที่นี้ การกระทำ (แสดงอาบัติ) ว่า ท่านพึงสำรวมต่อไป ดังนี้. ตาม
การปฎิญาว่า ท่านขอรับ ผมต้องอาบัติชื่อนี้ ดังนี้ และว่า ขอรับ ผมเห็น
ดังนี้ ชื่อว่า **ปฎิญาตกรณะ.** การขออยู่ปริวาสเป็นต้น ในอาบัติสังฆา-
ทิสเสส และการให้ปริวาสเป็นต้น ตามปฎิญา ชื่อว่า **ปฎิญาตกรณะ.**
ส่วนภิกษุผู้กระทำความบาดหมางกันเกิดเป็นสองฝ่าย ประพฤติล่วงอชฌาจาร
อันมิใช่ของสมณะเป็นอันมาก เมื่อกลับเกิดลัทธิธรรมขึ้นใหม่ เห็นโทษในการ

ที่จะให้กันและกันกระทำ (คืน) อาบัติว่า ถ้าพวกเราจักให้กันและกันกระทำ (คืน) จากอาบัติเหล่านี้ บางทีอริกรรมนั้นก็จะพึงเป็นไปเพื่อความเป็นอริกรรม ที่รุนแรงดังนี้แล้ว กระทำ ติณวัตตารกะ การประนีประนอม ดังกลบด้วยหญ้า ในกาลใด ในกาลนั้น อริกรรมย่อมระงับด้วยสัมมุขาวินัย และด้วยติณวัตตารกะ. ก็ในเรื่องติณวัตตารกะนั้น ภิกษุผู้อยู่ในหัตถบาสมิประมาณเท่าไร ไม่ทำความเห็นแย้งออกไปอย่างนี้ว่า กรรมนั้นไม่ชอบใจข้าพเจ้าแล้ว ไม่รู้ก็เห็นว่า กรรมทำไม่ดี กรรมต้องทำใหม่ เป็นผู้กลับอาบัติทั้งปวง แม้ของ ภิกษุทั้งปวง ยกเว้นอาบัติมีโทษหายาบ และอาบัติที่เกี่ยวกับกฤหัสถ์ ย่อมออกไป. อาบัติตาริกรรมย่อมระงับด้วยสมณะ ๓ ด้วยประการอย่างนี้. กิจจาทริกรรมระงับด้วยสมณะเดียว คือ สัมมุขาวินัย เท่านั้น. อริกรรม ๔ นี้ ย่อมระงับด้วยสมณะ ๓ อย่างนี้ ตามควร. เพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่า พึงให้ สัมมุขาวินัย ฯลฯ ติณวัตตารกะ เพื่อสงบ เพื่อระงับอริกรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นเล่า ดังนี้. นายแห่งการวินิจฉัยในเรื่องอริกรรมสมณะนี้ เพียงเท่านั้น. ส่วนความพิสดารมาในสมณชันษกะ นั้นแล. แม้การวินิจฉัยอริกรรม นั้น ก็ได้กล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกา.

ก็ในพระสูตรนี้ ความพิสดารมีเป็นต้น ว่า อริธานุท ภิกขุ วิทนุติ ดังนี้ ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วนั้น พึงทราบที่ ตรัสไว้โดยนัยนั้น โดยสังเขปแท้. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ธรรม เป็นต้น ในพระบาลีนั้นโดยปริยายแห่งพระสูตรก่อน. กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า ธรรม อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า อธรรม. โภธิปักกิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งมาในหนหลังว่า สติปัญญา ๔ เป็นต้น ก็ชื่อว่า ธรรม เหมือนกัน. สภาวธรรมนี้คือ สติปัญญา ๓ สัมมัปปธาน ๓ อิทธิบาท ๓ อินทรีย์ ๖ พละ ๖ โพชฌงค์ ๘ และ มรรคมีองค์ ๘ และสังกิลิฏฐธรรม มีอาทิว่า อุปาทาน ๔ นิ वर्ณ ๕ ดังนี้ ชื่อว่า อธรรม

ในบรรดาธรรมและอธรรมนั้น กิษุถือเอาส่วนแห่งอธรรมส่วนหนึ่งอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วปรึกษากันว่า พวกเราจักกระทำธรรมนี้ว่า **ธรรม** เมื่อเป็นอย่างนี้ ตระกูลอาจารย์ของพวกเราจักเป็นตระกูลนำออก (จากทุกข์) และพวกเราจักเป็นผู้ปรากฏในโลก ดังนี้ แล้วกล่าวอธรรมนั้นว่า นี่เป็นธรรม ดังนี้ ย่อมโต้แย้งกันว่า **ธรรม**. ถือเอาส่วนแห่งอธรรมส่วนหนึ่งในบรรดาส่วนแห่งธรรมทั้งหลาย เหมือนอย่างนั้นแหละ แล้วกล่าวว่า นี่เป็นอธรรม โต้แย้งกันว่า **อธรรม**. แต่เมื่อว่าโดยปริยายพระวินัย กรรมที่ทักท้วงให้ระลึกด้วยเรื่องที่เป็นจริง แล้วกระทำตามปฎิญา ชื่อว่า **ธรรม**. ส่วนกรรมที่ทักท้วงให้ระลึกด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริงแล้วทำตามปฎิญา ชื่อว่า **อธรรม**. แม้ในธรรมและอธรรมนั้น กล่าวอธรรมว่า นี่ธรรม ชื่อว่า **วิวาทกันเรื่องธรรม**. กล่าว **ธรรม** ว่า นี่อธรรม ชื่อว่า **วิวาทกันเรื่องอธรรม**. แต่เมื่อว่าโดยปริยายพระสูตร สภาวะนี้ คือการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะให้พินาศ การสำรวม การละ การพิจารณา ชื่อว่า **วินัย**. สภาวะอันนี้ คือ การไม่กำจัดราคะ เป็นต้นให้พินาศ การไม่สำรวม การไม่ละ การไม่พิจารณา ชื่อว่า **อวินัย**. ว่าโดยปริยายพระวินัย สภาวะนี้ คือ **วัตถุสมบัติ ญัตติสมบัติ อนุสาสนสมบัติ สีมัสสมบัติ ปริสสมบัติ** ชื่อว่า **วินัย**. สภาวะนี้คือ **วัตถุวิบัติ ฯลฯ ปริสวิบัติ** ชื่อว่า **อวินัย**. แม้ในวินัยและอวินัยเหล่านั้น กล่าวอวินัยอย่างใดอย่างหนึ่งว่า นี่วินัย ชื่อว่า **วิวาทกันเรื่องวินัย**. กล่าววินัยว่า อวินัย ชื่อว่า **วิวาทกันเรื่องอวินัย**. บทว่า **ธมฺมเนตฺติ สมนฺมุขชิตฺตพฺพา** ความว่า สายเชือกคือธรรม ฟังพิจารณา คือ ฟังขัดสีสอบสวนด้วยญาณก็แบบธรรมนี้นั้น ท่านกล่าวว่า มาแล้วในมหาวัจจโคตตสูตรอย่างนี้ว่า วัจจะ ดังนั้นแล ธรรม ๑๐ ประการนี้เป็นอกุศลธรรม ๑๐ ประการนี้เป็นกุศล ดังนี้. แบบธรรมนั้น จะเป็นอย่างไร (ที่ตรัสไว้ในพระสูตร) นี้ หรือเป็นธรรมและวินัยที่ตรัสไว้ในที่นี้ก็ได้. บทว่า **ยถา ตตฺถ สเมติ** ความว่า ย่อมลงกันแบบ

แห่งธรรมนั้น ด้วยประการใด คือธรรมย่อมเป็นธรรม อธรรมย่อมเป็นอธรรม วินัยย่อมเป็นวินัย และอวินัยย่อมเป็นอวินัย. ในบทว่า ตถา ตั นี้ ความว่า อธิกรณ์นั้น ฟังระงับโดยประการนั้น. ในบทว่า เอกจฺจนํ อธิกรณ์ํ ดังนี้ ในที่นี้ทรงแสดงเฉพาะวิวาทาธิกรณ์ไว้อย่างเดียว ส่วนสัมมุขาวินัยย่อมไม่ได้ ในอธิกรณ์ไร ๆ ห้ามได้.

กัวิวาทาธิกรณ์นี้ นั้น เพราะเหตุที่ระงับด้วยสมณะ ๒ อย่าง คือ สัมมุขาวินัยและยกฺขยสีกา ฉะนั้น ในบัดนี้ แม้เมื่อถึงวาระของสตินัย ตามลำดับหัวข้อที่วางไว้ในหนหลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะไม่ตรัสถึงสตินัยนั้น เมื่อจะทรงแสดงสมณะที่สองของวิวาทาธิกรณ์นั้นแหละก่อน จึงตรัสว่า กถญฺ- จานนุท ยกฺขยสีกา ดังนี้ เป็นต้น. ในพระดำรัสนั้น บทว่า พุทฺตรา คือ อย่างต่ำเกินกว่า ๒, ๓ สมณะ. คำที่เหลือในที่นี้ ฟังทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว ในหนหลัง.

บัดนี้ เพื่อจะตรัสสมณะที่เหลือจากสมณะที่พิสดารแล้ว ให้พิสดารไป ตามลำดับ ตั้งแต่สตินัยที่ยังมิได้ตรัสให้พิสดารเป็นต้นไป จึงตรัสพระดำรัสว่า กถญฺจนนิตฺ สตินนโย ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า ปาราชิกสามนุเตน ความว่า ไกล่เคียงมี ๒ คือ ไกล่เคียงชั้นระ (กองอาบัติ) ๑ ไกล่เคียงตัวอาบัติ ๑ บรรดาไกล่เคียง ๒ อย่างนั้น ไกล่เคียงส่วนหลังของ กองอาบัติส่วนหน้าอย่างนี้ คือ ปาราชิกาปัตติขันธ สังฆาทิเสสาปัตติขันธ อุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาสิตาปัตติขันธ ชื่อว่า ไกล่เคียงชั้น. ไกล่เคียงอันนี้ คือ ในส่วนเบื้องต้นแรกของปฐมปาราชิก เป็นทุกกฏ สำหรับที่เหลือเป็น อุลลัจจัย ชื่อว่า ไกล่เคียงอาบัติ. ในบรรดา ไกล่เคียงนั้น ชื่อว่า ครุกาบัตติ ย่อมมีในไกล่เคียงชั้น หรือในไกล่เคียง ปาราชิก. บทว่า สรตฺยสุมา ตักฺคตฺยเป็น สรตฺย อายสุมา (แปลว่าท่าน

ผู้มีอายุจงระลึก). ในบทว่า **เอกจฺจนํ อธิกรณํ** ทรงแสดงเฉพาะอนุวาทาธิกรณ์เท่านั้น.

บทว่า **ภาสิตปริกฺขตุ** ได้แก่ พุดด้วยวาจา และพยายามด้วยกาย อธิบายว่า ทำรอบด้าน. ในบทว่า **เอกจฺจนํ** นี้ก็ทรงประสงค์เอาเฉพาะอนุวาทาธิกรณ์เท่านั้น. ในปฎิญาตฺถระ ทรงแสดงอาปัตตาธิกรณ์ด้วยคำว่า " **เอกจฺจนํ** "

บทว่า **ทวา** แปลว่า ผลุนผลัน. บทว่า **รวา** (พลังพลาด) ได้แก่ ต้องการพุดอย่างหนึ่ง แต่กลับพุดไปเสียอีกอย่างหนึ่ง.

คำว่า **เอว โข อานนฺท ตสฺสปาปิยสิกา โหติ** ความว่า ความที่บุคคลนั้นเป็นผู้มีบาปหนา ทรงแสดงวัตถุแห่งกรรมด้วยความเป็นคนมีบาปหนา. เพราะต้องทำกรรม (คือสมณะ) อันนั้น แก่บุคคลเห็นปานนั้น เพราะอธิกรณ์ ย่อมระงับด้วยกรรม มิใช่ระงับด้วยความเป็นบาปหนาของบุคคล. อีกอย่างหนึ่ง อนุวาทาธิกรณ์นั้นแหละ ฟังทราบว่าเป็น **อธิกรณ์** ในที่นี้

ในคำว่า **กถญฺจานนฺท ตินฺวตฺถารโก** ดังนี้ ท่านกล่าวกรรมนี้ว่า ชื่อว่า **ตินฺวตฺถารกะ** เพราะเป็นเสมือนกลบไว้ด้วยหญ้า. เปรียบเทียบเหมือนคูหรือมูตร บุคคลกระทบเข้าย่อมโยยกลิ้น เพราะเป็นของเหม็น แต่เมื่อมันถูกปกปิดกลบไว้ด้วยหญ้า กลิ่นนั้นย่อมไม่โยยไป ฉะนั้น อธิกรณ์ที่ถึงมูลเหตุน้อยใหญ่อันชั่วหยาบ ยังไม่สงบ ย่อมเป็นไปเพื่อความแตกสามัคคี เพราะหยาบร้าย เมื่อสงบระงับด้วยกรรมนี้ ย่อมเป็นอันระงับจุกจุกที่ถูกกลบปิดไว้ด้วยหญ้า ฉะนั้นเหมือนกันแล. ด้วยคำว่า **อิธานนฺท ภิกฺขุณฺ** **ภณฺทฺนชาตานิ** ดังนี้ เป็นต้น ทรงแสดงเพียงอาการอธิกรณ์นั้นเท่านั้น. ส่วนกรรมวาจาที่มากในชั้นธกะเท่านั้น เป็นประมาณในที่นี้. ก็ในคำนี้ว่า **รเปตฺวา** **ถุลฺลวชฺ** **รเปตฺวา** **คิหิปฺภฺยฺยุตฺต** ดังนี้ อาบัติปาราชิกและ

อาบัติสังฆาติเสถอันมีโทษชั่วหยาบ **ชื่อว่ามีโทษชั่วหยาบ** อาบัติที่ต้อง เพราะขู่ ตะเพิด และรับคำอันชอบธรรมด้วยถ้อยคำอันเลวต่อคฤหัสถ์ทั้งหลาย ชื่อว่า อาบัติที่เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์. ในบทว่า อธิกรณ์ นี้ ฟังทราบ เฉพาะอาบัติตาริกรณ์เท่านั้น. ก็ในที่นี้ ไม่ตรัสคำอะไร ๆ ด้วยอำนาจกิจจา. ธิกรณ์. แม้ไม่ตรัสไว้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ฟังทราบการระงับกิจจาธิกรณ์นั้น ก็ด้วยสัมมุขาวินัยเท่านั้น.

ในคำว่า ฉนิเม อานนุท ฐมมา สาราณียา ดังนี้ ทรงเริ่มพระสูตร เนื่องด้วยการทะเลาะกันในหนหลัง สาราณียธรรมก็มาแล้วข้างหน้า ดังนั้น เทศนาย่อมเป็นอันมาแล้วตามอนุสนธิ ก็ในโกสัมพียสูตรหนหลัง ตรัสสัมมา ทิฏฐิโนโสคาปัตติมรรค ในพระสูตรนี้ฟังทราบว่า ตรัสสัมมาทิฏฐิโนโสคา- ปัตติผล. บทว่า อญฺ คือ มีโทษน้อย. บทว่า ญฺ คือมีโทษมาก. คำที่ เหลือในที่ทุกแห่งมีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาสามกามสูตรที่ ๔

๕. สุนัขขัตตสูตร

ว่าด้วยภาวะแห่งอรหัตผล

[๖๗] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ก็สมัยนั้น ภิกษุมากรูปทุลพยากรณ์อรหัตผลในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พวกข้าพระองค์รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี.

[๖๘] พระสุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้ทราบว่าได้ทุลพยากรณ์อรหัตผล ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พวกข้าพระองค์รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ทราบข่าวดังนี้ว่า ภิกษุมากรูปได้ทุลพยากรณ์อรหัตผลในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พวกข้าพระองค์รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกภิกษุที่ทุลพยากรณ์อรหัตผลในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนั้น ได้ทุลพยากรณ์อรหัตผล โดยชอบหรือ หรือว่าภิกษุบางเหล่าในพวกนี้ได้ทุลพยากรณ์อรหัตผล ด้วยความสำคัญว่าตนได้บรรลุ.

[๖๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสุนัขขัตตะ พวกภิกษุที่ทุลพยากรณ์อรหัตผลในสำนักของเราว่า พวกข้าพระองค์รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่าง

นี้มีได้มีนั้น มีบางเหล่าในพวกนี้ได้พยากรณ์หรือหัตผลโดยชอบแท้ แต่ก็มี
ภิกษุบางเหล่าในที่นี้ได้พยากรณ์หรือหัตผล ด้วยความสำคัญว่า ตนได้บรรลุ
คูก่อนสุนัขขัตตะ ในภิกษุเหล่านั้นภิกษุพวกที่พยากรณ์หรือหัตผลโดยชอบแท้
นั้น ย่อมมีหรือหัตผลจริงทีเดียว ส่วนในภิกษุพวกที่พยากรณ์หรือหัตผลด้วย
ความสำคัญว่าตนได้บรรลุ นั้น ตถาคตมีความดำริอย่างนี้ว่า จักแสดงธรรมแก่
เธอ คูก่อนสุนัขขัตตะ ในเรื่องนี้ตถาคตมีความดำริว่าจักแสดงธรรมแก่ภิกษุ
เหล่านั้นด้วยประการฉะนี้ แต่ถ้าในธรรมวินัยนี้ มีโมฆบุรุษบางพวกคิดแต่ง
ปัญหาเข้ามาถามตถาคต ข้อที่ตถาคตมีความดำริในภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้ว่า จัก
แสดงธรรมแก่เธอนั้น ก็จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นไป.

พระสุนักขัตตะทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคต ขณะนี้เป็น
กาลสมควรแล้ว ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงธรรม ภิกษุทั้งหลายได้
ฟังพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้.

พ. คูก่อนสุนัขขัตตะ ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจัก
กล่าวต่อไป.

พระสุนักขัตตะ ลิขณวิบุตร ทูลรับพระดำรัสแล้ว.

[๗๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คูก่อนสุนัขขัตตะ กามคุณ
นี้มี ๕ อย่างแล ๕ อย่างเป็นไฉน คือ

(๑) รูปที่รู้ด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็น
ที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

(๒) เสียงที่รู้ด้วยโสต อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็น
ที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

(๓) กลิ่นที่รู้ด้วยฆานะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็น
ที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

(๔) รสที่รู้ได้ด้วยชีวหา อันน่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

(๕) โสภณวัตถุที่รู้ได้ด้วยกาย อันน่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ เป็นที่รัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

ดูก่อนสุณักขัตตะ นี้แลกามคุณ ๕ อย่าง.

[๗๑] ดูก่อนสุณักขัตตะ ข้อที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ พึงเป็นผู้ น้อมใจไปในโลกามิส นั้นเป็นฐานะที่มีได้แล บุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในโลกามิส ถนัดแต่เรื่องที่เหมาะสมแก่โลกามิสเท่านั้น ย่อมตริก ย่อมครองธรรมอันควรแก่โลกามิส คบแต่คนชนิดเดียวกัน และใส่ใจกับคนเช่นนั้น แต่เมื่อมีใครพูดเรื่องเกี่ยวกับอาณนุชสมบัติ ย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เจียโสตสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ ไม่คบคนชนิดนั้น และไม่ใส่ใจกับคนชนิดนั้น เปรียบเหมือนคนที่จากบ้านหรือนิคมของตนไปนาน พบบุรุษใดคนหนึ่งผู้จากบ้านหรือนิคมนั้นไปใหม่ ๆ ต้องถามบุรุษนั้นถึงเรื่องที่บ้านหรือนิคมนั้นมีความเกษม ทำมาหากินดี และมีโรภภัยไข้เจ็บน้อย บุรุษนั้นพึงบอกเรื่องที่บ้านหรือนิคมนั้นมีความเกษม ทำมาหากินดี และมีโรภภัยไข้เจ็บน้อยแก่เขา ดูก่อนสุณักขัตตะ เธอจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน เขาจะพึงสนใจฟังบุรุษนั้น เจียโสตสดับ ตั้งจิตรับรู้ คบบุรุษนั้นและใส่ใจกับบุรุษนั้นบ้างไหมหนอ.

สุ. แน่นอน พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนสุณักขัตตะ ฉะนั้นเหมือนกันแล ข้อที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ พึงเป็นผู้ น้อมใจไปในโลกามิส นั้นเป็นฐานะที่มีได้แล บุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในโลกามิส ถนัดแต่เรื่องที่เหมาะสมแก่โลกามิสเท่านั้น ย่อมตริก ย่อมครองธรรมอันควรแก่โลกามิส คบแต่คนชนิดเดียวกัน และใส่ใจกับคนเช่น

นั่น แต่เมื่อมีใครพูดเรื่องเกี่ยวกับอาเนญชสมาบัติ ย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงี้ยโศต-
สคัป ไม่ตั้งจิตรับรู้ ไม่คบคนชนิคนั้น และไม่ใส่ใจกับคนชนิคนั้น บุคคล
ที่เป็นอย่างนี้นั้น พึงทราบเถิดว่า เป็นบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในโลกามิส.

[๑๒] ดูก่อนสุนัขขัตตะ ข้อที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ พึงเป็น
ผู้น้อมใจไปในอาเนญชสมาบัติ นั้นเป็นฐานะที่มีได้แล บุรุษบุคคลผู้น้อมใจ
ไปในอาเนญชสมาบัติ ถนัดแต่เรื่องที่เหมาะสมแก่อาเนญชสมาบัติเท่านั้น ย่อม
ตริก ย่อมตรองธรรมอันควรแก่อาเนญชสมาบัติ คบแต่คนชนิคเดียวกัน และ
ใส่ใจกับคนเช่นนั้น แต่เมื่อมีใครพูดเรื่องเกี่ยวกับโลกามิส ย่อมไม่สนใจฟัง
ไม่เงี้ยโศตสคัป ไม่ตั้งจิตรับรู้ ไม่คบคนชนิคนั้น และไม่ใส่ใจกับคนชนิคนั้น
เปรียบเสมือนใบไม้เหลือง หลุดจากขั้วแล้ว ไม่อาจเป็นของเขียวสดได้ ฉัน
ใด ดูก่อนสุนัขขัตตะ ฉันนั้นเหมือนกันแล เมื่อความเกี่ยวข้องในโลกามิส
ของบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในอาเนญชสมาบัติหลุดไปแล้ว บุคคลที่เป็นอย่างนี้
พึงทราบเถิดว่า เป็นบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในอาเนญชสมาบัติ พรากแล้วจาก
ความเกี่ยวข้องในโลกามิส.

[๑๓] ดูก่อนสุนัขขัตตะ ข้อที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ พึงเป็นผู้
น้อมใจไปในอาทิญญัตถสมาบัติ นั้นเป็นฐานะที่มีได้แล บุรุษบุคคลผู้
น้อมใจไปในอาทิญญัตถสมาบัติ ถนัดแต่เรื่องที่เหมาะสมแก่อาทิญญัตถสมา-
ตสมาบัติเท่านั้น ย่อมตริก ย่อมตรอง ธรรมอันควรแก่อาทิญญัตถสมาบัติ
คบแต่คนชนิคเดียวกัน และใส่ใจกับคนเช่นนั้น แต่เมื่อมีใครพูดเรื่องเกี่ยว
กับอาเนญชสมาบัติ ย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงี้ยโศตสคัป ไม่ตั้งจิตรับรู้ ไม่คบ
คนชนิคนั้น และไม่ใส่ใจกับคนชนิคนั้น เปรียบเหมือนศิลาก้อน แดกออก
เป็น ๒ ซีกแล้ว ย่อมเชื่อมกันให้สนิทไม่ได้ ฉันใด ดูก่อนสุนัขขัตตะ ฉัน
นั้นเหมือนกันแล เมื่อความเกี่ยวข้องในอาเนญชสมาบัติ ของบุรุษบุคคลผู้น้อม

ใจไปในอาภิญญาตนสมาบัติแตกไปแล้ว บุคคลที่เป็นอย่างนี้นั้น ฟังทราบเถิดว่า เป็นบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในอาภิญญาตนสมาบัติ พรากแล้วจากความเกี่ยวข้องในอาเนชสมาบัติ.

[๗๔] คุก่อนสุนัขขัตตะ ข้อที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ ฟังเป็นผู้้น้อมใจไปในเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ นั้นเป็นฐานะที่มีได้แล บุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ ถนัดแต่เรื่องที่เหมาะสมแก่เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ ย่อมตริก ย่อมตรง ธรรมอันควรแก่เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ คบแต่คนเช่นเดียวกัน และใฝ่ใจกับคนเช่นนั้น แต่เมื่อมีใครพูดถึงเรื่องเกี่ยวกับอาภิญญาตนสมาบัติ ย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงียโสตสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ ไม่คบคนชนิดนั้น และไม่ใฝ่ใจกับคนชนิดนั้น เปรียบเหมือนคนบริโภกโภชนะที่ถูกอิมหันแล้วฟังทิงเสย คุก่อนสุนัขขัตตะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เขาจะฟังมีความปรารถนาในโภชนะนั้นอยู่หรือหนอ.

สุ. ข้อนี้หามีได้เลย พระพุทธเจ้าข้า

พ. นั้นเพราะเหตุไร.

สุ. เพราะว่าโภชนะนั้น ตนเองรู้สึกว่าเป็นของปฎิภูตเสยแล้ว.

พ. คุก่อนสุนัขขัตตะ ฉันทันนั้นเหมือนกันแล เมื่อความเกี่ยวข้องในอาภิญญาตนสมาบัติ อันบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติคายเสยแล้ว บุคคลที่เป็นอย่างนี้นั้น ฟังทราบเถิดว่า เป็นบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ พรากแล้วจากความเกี่ยวข้องในอาภิญญาตนสมาบัติ.

[๑๕] คุณก่อนสุกข์ชัตตะ ข้อที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้
น้อมใจไปในนิพพานโดยชอบ นั่นเป็นฐานะที่มีได้แล บุรุษบุคคลผู้น้อม
ใจไปในนิพพานโดยชอบ ถนัดแต่เรื่องที่เหมาะสมแก่นิพพานโดยชอบเท่านั้น
ย่อมตรึก ย่อมตรองธรรมอันควรแก่นิพพานโดยชอบ คบแต่คนเช่นเดียวกัน
ใส่ใจกับคนเช่นนั้น แต่เมื่อมีใครพูดถึงเรื่องเกี่ยวกับเนวสัญญานาสัญญายตน
สมาบัติ ย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงี้ยวโตศตดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ ไม่คบคนชนิดนั้น
และไม่ใส่ใจกับคนชนิดนั้น เปรียบเหมือนตาลยอดด้วนไม่อาจงอกงามได้อีก
ฉันใด คุณก่อนสุกข์ชัตตะ ฉะนั้นเหมือนกันแล เมื่อความเกี่ยวข้องในเนว-
สัญญานาสัญญายตนสมาบัติ อันบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในนิพพานโดยชอบตัด
ขาดแล้ว ถอนรากขึ้นแล้ว ไม่มีเหตุตั้งอยู่ได้ตั้งต้นตาล เป็นไปไม่ได้แล้ว มี
ความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา บุคคลที่เป็นอย่างนี้นั้น พึงทราบเถิดว่าเป็น
บุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในนิพพานโดยชอบ พรากแล้วจากความเกี่ยวข้องใน
เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ.

[๑๖] คุณก่อนสุกข์ชัตตะ ข้อที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พึงมีความ
ดำริอย่างนี้ว่า พระสมณะตรัสลูกศรคือตัณหาไว้แล โทษอันเป็นพิษคืออวิชชา
ย่อมกำเริบด้วยฉันทราคะและพยาบาท เราละลูกศรคือตัณหานั้นได้แล้ว กำจัด
โทษอันเป็นพิษคืออวิชชาได้แล้ว จึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพานโดยชอบ นั่น
เป็นฐานะที่มีได้แล สิ่งที่เป็นผลเบื้องต้นพึงมีได้ดังนี้ คือ เธอประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งอารมณ์อันไม่เป็นที่สบายของใจอันน้อมไปในนิพพานโดยชอบ ได้
แก่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเห็นรูปอันไม่เป็นที่สบายด้วยจักขุ ประกอบเนื่อง ๆ
ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบายด้วยโสตะ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกลิ่นอันไม่เป็นที่สบาย
ด้วยฆานะ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งรสอัน ไม่เป็นที่สบายด้วยชีวหา ประกอบเนื่อง ๆ
ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมารมณ์อันไม่
เป็นที่สบายด้วยมโน เมื่อเธอประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเห็นรูปอันไม่เป็นที่

สบายด้วยจักขุ ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบายด้วยโสตะ ซึ่งกลิ่นอันไม่เป็นที่สบายด้วยฆานะ ซึ่งรสอันไม่เป็นที่สบายด้วยชีวหา ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ซึ่งธรรมารมณอันไม่เป็นที่สบายด้วยมโนแล้ว รากะพึงตามกำจัดจิต เขมมีจิตถูกรากะตามกำจัดแล้ว พึงตาย หรือทุกข์ปางตาย เปรียบเหมือนบุรุษถูกลูกศรที่มียาพิษอาบไว้อย่างหนาแล้ว มิตรสหายญาติสาโลหิตของเขาให้หมอบ่าตัดรักษา หมอบ่าตัดใช้ศัสตราแหละปากแผลของเขา ครั้นแล้วใช้เครื่องตรวจค้นหาลูกศรแล้วถอนลูกศรออก กำจัดโทษคือพิษที่ยังมีเชื้อเหลือติดอยู่ จนรู้ว่าไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่ จึงบอกอย่างนี้ว่า พ่อมหาจำเรณู เราถอนลูกศรให้ท่านเสร็จแล้ว โทษคือพิษเราก็กำจัดจนไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่แล้ว ท่านหมคอันตราย และพึงบริโภคนโภชนะที่สบายได้ เมื่อท่านบริโภคนโภชนะที่แสลง ก็อย่าให้แผลต่อกำริบและท่านต้องชะแผลตามเวลา ทายาสมานปากแผลตามเวลา เมื่อท่านชะแผลตามเวลา ทายาสมานปากแผลตามเวลา อย่าให้น้ำเหลืองและเลือดรัศปากแผลได้ และท่านอย่าเที่ยวตากลมตากแดดไปเนื่อง ๆ เมื่อท่านเที่ยวตากลมไปเนื่อง ๆ แล้วยกอย่าให้ละอองและของสกปรกติดตามทำลายปากแผลได้ พ่อมหาจำเรณู ท่านต้องคอยรักษาแผลอยู่นกว่าแผลจะประสานกัน บุรุษนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า หมอถอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษคือพิษ หมอื่กกำจัดจนไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่แล้ว เราหมคอันตราย เขาจึงบริโภคนโภชนะที่แสลง เมื่อบริโภคนโภชนะที่แสลงอยู่ แผลก็กำริบ และไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาสมานปากแผลตามเวลา เมื่อเขาไม่ชะแผลตามเวลา ไม่ทายาสมานปากแผลตามเวลา น้ำเหลืองและเลือดก็รัศปากแผล และเขาเที่ยวตากลม ตากแดด ไปเนื่อง ๆ เมื่อเขาเที่ยวตากลมตากแดดไปเนื่อง ๆ แล้วย ปล่อยให้ละอองและของสกปรกติดตามทำลายปากแผลได้ ไม่คอยรักษาแผลอยู่ จนแผลประสานกันไม่ได้ เพราะเขาทำสิ่งที

แสดงนี้แล แผลจึงถึงความบวมได้ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ไม่กำจัดของไม่สะอาดและโทษคือพิษอันยังมีเชื้อเหลือติดอยู่ เขามีแผลถึงความบวมแล้ว พึงเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตายได้ นั่นใด ดูก่อนสุนัขขัตตะ ฉะนั้น เหมือนกันแล ข้อที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พึงมีความดำริอย่างนี้ว่า พระสมณะตรัสลูกศรคือค้นหาไว้แล โทษอันเป็นพิษคืออวิชชาย่อมงอกงามได้ด้วยฉันทราคะและพยาบาท เราละลูกศรคือค้นหานั้นได้แล้ว กำจัดโทษอันเป็นพิษคืออวิชชาได้แล้ว จึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพานโดยชอบ นั่นเป็นฐานะที่มีได้ สิ่งที่เป็นแผลเบื้องต้นพึงมีได้ดังนี้ คือ เธอประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอารมณ์ไม่เป็นที่สบายของใจอันน้อมไปในนิพพานโดยชอบ ได้แก่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเห็นรูปอันไม่เป็นที่สบายด้วยจักขุ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบายด้วยโสตะ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกลิ่นอันไม่เป็นที่สบายด้วยฆานะ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งรสอันไม่เป็นที่สบายด้วยชีวหา ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมารมณ์อันไม่เป็นที่สบายด้วยมโน เมื่อเธอประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งภาวะเห็นรูปอันไม่เป็นที่สบายด้วยจักขุ ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบายด้วยโสตะ ซึ่งกลิ่นอันไม่เป็นที่สบายด้วยฆานะ ซึ่งรสอันไม่เป็นที่สบายด้วยชีวหา ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ซึ่งธรรมารมณ์อันไม่เป็นที่สบายด้วยมโนแล้ว รากะพึงตามกำจัดจิต เธอมีจิตถูกรากะตามกำจัดแล้ว พึงเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย.

ดูก่อนสุนัขขัตตะ ก็ความตายนั้นวินัยของพระอรियะ ได้แก่ลักษณะที่ภิกษุบอกคืนสิกขาแล้วเวียนมาเพื่อหินเพศ ส่วนทุกข์ปางตายนี้ ได้แก่ลักษณะที่ภิกษุต้องอาบัติมัวหมองข้อใดข้อหนึ่ง.

[๗๗] คุณก่อนสนักขัตตะ ชื่อที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พึงมีความ
คำรืออย่างนี้ว่า พระสมณะตรัสลูกศรคือค้นหาไว้แล โทษอันเป็นพิษคืออวิชา
ย่อมงอกงามได้ด้วยฉันทราคะและพยาบาท เราละลูกศรคือค้นหานั้นได้แล้ว
กำจัดโทษอันเป็นพิษคืออวิชาได้แล้ว จึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพานโดยชอบ
นั่นเป็นฐานะที่มีได้แล เมื่อใจน้อมไปในนิพพานโดยชอบนั่นแล เธอไม่
ประกอบเนื่องๆ ซึ่งอารมณ์อันไม่เป็นที่สบายของใจอันน้อมไปในนิพพาน โดย
ชอบแล้ว ได้แก่ไม่ประกอบเนื่องๆ ซึ่งการเห็นรูปอันไม่เป็นที่สบายด้วยจักขุ
ไม่ประกอบเนื่องๆ ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบายด้วยโสตะไม่ประกอบเนื่องๆ ซึ่ง
กลิ่นอันไม่เป็นที่สบายด้วยฆานะ ไม่ประกอบเนื่องๆ ซึ่งรสอันไม่เป็นที่สบาย
ด้วยชีวาหา ไม่ประกอบเนื่องๆ ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ไม่
ประกอบเนื่องๆ ซึ่งธรรมารมณอันไม่เป็นที่สบายด้วยมโน เมื่อเธอไม่ประกอบ
เนื่องๆ ซึ่งการเห็นรูปอันไม่เป็นที่สบายด้วยจักขุ ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบาย
ด้วยโสตะ ซึ่งกลิ่นอันไม่เป็นที่สบายด้วยฆานะ ซึ่งรสอันไม่เป็นที่สบายด้วย
ชีวาหา ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ซึ่งธรรมารมณอันไม่เป็นที่
สบายด้วยมโน ราคะก็ไม่ตามกำจัดจิต เธอมีจิตไม่ถูกราคะตามกำจัดแล้ว
ไม่พึงเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย เปรียบเหมือนบุรุษถูกลูกศรมียาพิษ
อาบไว้อย่างหนาแล้ว มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขาให้หมอมผ่าตัดรักษา
หมอมผ่าตัดใช้ศัสตราชำแหละปากแผลของเขา ครั้นแล้วใช้เครื่องตรวจค้นหา
ลูกศร แล้วถอนลูกศรออก กำจัดโทษคือพิษที่ยังมีเชอเหลือติดอยู่ จนรู้ว่า
ไม่มีเชอเหลืออยู่ จึงบอกอย่างนี้ว่า พ่อมหาจำเริญ เราถอนลูกศรให้ท่าน
เสร็จแล้ว โทษคือพิษเราก็กำจัดจนไม่มีเชอเหลือติดอยู่ แล้วท่านหมดอันตราย
และพึงบริโภค โภชนะที่สบายได้ เมื่อท่านจะบริโภค โภชนะที่แสลงก็อย่าให้แผล
ต้องกำเริบ และท่านต้องชะแผลตามเวลา ทายาสมานปากแผลตามเวลา เมื่อ

ท่านจะแผลตามเวลา ทายาสมานปากแผลตามเวลา อย่าให้น้ำเหลืองและเลือด
รัดปากแผลได้ และท่านอย่าเที่ยวตากลมตากแดดไปเนื่อง ๆ เมื่อท่านเที่ยว
ตากลมตากแดดไปเนื่อง ๆ แล้ว ก็อย่าให้ละอองและของโสโครกติดตามทำลาย
ปากแผลได้ พ่อมหาจำเริญ ท่านต้องคอยรักษาแผลอยู่จนกว่าแผลจะประสาน
กัน บุรุษนั้นมีความคิดอย่างนี้ หมอถอนลูกศรให้เราเสร็จแล้ว โทษคือพิษ
หมอก็กำจัดจนไม่มีเชื้อติดอยู่แล้ว เราหมคอันตราย เขาจึงบริโภคโภชนะที่
สบาย เมื่อบริโภคโภชนะที่สบายอยู่ แผลก็ไม่กำเริบ และจะแผลทุกเวลา
ทายาสมานปากแผลทุกเวลา เมื่อเขาจะแผลทุกเวลา ทายาสมานปากแผลทุก
เวลา น้ำเหลืองและเลือดก็ไม่รัดปากแผล และเขาไม่เที่ยวตากลมตากแดดไป
เนื่อง ๆ เมื่อเขาไม่เที่ยวตากลมตากแดดไปเนื่อง ๆ ละอองและของสกปรกก็ไม่
ติดตามทำอันตรายปากแผล เขาคอยรักษาแผลอยู่ จนแผลหายประสานกัน
เพราะเขาทำสิ่งที่สบายนี้แล แผลจึงหายได้ด้วย ๒ ประการคือ กำจัดของไม่
สะอาด และโทษคือพิษจนไม่มีเชื้อเหลือติดอยู่แล้ว เขามีแผลหาย ผิวหนัง
สนิทแล้ว จึงไม่พึงเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย ฉันทใด ดูก่อนสุนัขขัตตะ
ฉันทันั้นเหมือนกันแล ข้อที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พึงมีความดำริอย่างนี้ว่า
พระสมณะตรัสลูกศรคือตัดหาไว้แล โทษอันเป็นพิษคืออวิชา ย่อมกำเริบ
ด้วยฉันทราคะและพยายาม เราละลูกศรคือตัดหาได้แล้ว กำจัดโทษอันเป็น
พิษคืออวิชาได้แล้ว จึงเป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพานโดยชอบ นั้นเป็นฐานะ
ที่มีได้ เมื่อใจน้อมไปในนิพพานโดยชอบอยู่นั้นแล เธอไม่ประกอบเนื่อง ๆ
ซึ่งอารมณ์อันไม่เป็นที่สบายของใจ อันน้อมไปในนิพพานโดยชอบแล้ว ได้แก่
ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเห็นรูปอันไม่เป็นที่สบายด้วยจักขุ ไม่ประกอบ
เนื่อง ๆ ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบายด้วยโสตะ ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่ง
กลิ่นอันไม่เป็นที่สบายด้วยฆานะ ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งรสอันไม่เป็นที่สบาย

ด้วยชีวหา ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมารมณอันไม่เป็นที่สบายด้วยมโน เมื่อเธอไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเห็นรูปอันไม่เป็นที่สบายด้วยจักขุ ซึ่งเสียงอันไม่เป็นที่สบายด้วยโสตะ ซึ่งกลิ่นอันไม่เป็นที่สบายด้วยฆานะ ซึ่งรสอันไม่เป็นที่สบายด้วยชีวหา ซึ่งโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่สบายด้วยกาย ซึ่งธรรมารมณอันไม่เป็นที่สบายด้วยมโนแล้ว ราคะก็ไม่ตามกำจัดจิต เธอมีจิตไม่ถูกราคะตามกำจัดแล้ว ไม่พึงเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย.

ดูก่อนสุณักขัตตะ เราอุปมาเปรียบเทียบดังนี้ เพื่อให้รู้เนื้อความในอุปมานี้ คำว่าแผล เป็นชื่อของอายตนะภายใน โทษคือพิษ เป็นชื่อของตัณหา เครื่องตรวจเป็นชื่อของสติ ศัสตราเป็นชื่อของปัญญาของพระอริยะ หมอผ่าตัดเป็นชื่อของตถาคตผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว ดูก่อนสุณักขัตตะ ข้อที่ภิกษุนั้นทำความสำรวมในอายตนะอันเป็นที่กระทบ ๖ อย่าง รู้ดังนี้ว่า อุปธิเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ จึงเป็นผู้ปราศจากอุปธิ พันวิเศษแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ จักน้อมกายหรือปล่อยจิตไปในอุปธิ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ เปรียบเหมือนภานะมีน้ำดื่มเต็มเปี่ยม ถึงพร้อมด้วยสี ด้วยกลิ่น ด้วยรสแต่ระคนด้วยยาพิษ เมื่อบุรุษผู้รักชีวิต ยังไม่ยอมตาย บรรารณาสุข เกลียดทุกข์ พึงมาพบเข้า ดูก่อนสุณักขัตตะ เธอสำคัญความข้อนั้นเป็นโณน บุรุษนั้นจะพึงดื่ม น้ำที่เต็มเปี่ยมภานะนั้นทั้ง ๆ ที่รู้ว่า ดื่มแล้วจะเข้าถึงความตาย หรือทุกข์ปางตาย บ้างไหมหนอ.

สุ. ข้อนี้น่ามิได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๗๘] พ. ดูก่อนสุณักขัตตะ ฉะนั้นเหมือนกันแล ข้อที่ภิกษุนั้นทำความสำรวมในอายตนะอันเป็นที่กระทบ ๖ อย่าง รู้ดังนี้ว่า อุปธิเป็นรากเหง้า

แห่งทุกข์ จึงเป็นผู้ปราศจากอุปธิ พันวิเศษแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ จัก
น้อมกายหรือปล่อยจิตไปในอุปธิ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ คู่ก่อนสุนัขขัตตะ
เปรียบเหมือนงูพิษ มีพิษร้ายแรง เมื่อบุรุษผู้รักชีวิต ยังไม่ยอมตาย ปรารถนา
สุข เกลียดทุกข์ ฟังมาพบเข้า คู่ก่อนสุนัขขัตตะ เธอจะสำคัญความข้อนั้น
เป็นไฉน บุรุษนั้นจะฟังก้มมือหรือหัวแม่มือให้แก่งูพิษ ที่มีพิษร้ายแรงนั้น
ทั้ง ๆ ที่รู้ว่า ถูกงูกัดแล้ว จะถึงตาย หรือทุกข์ปางตาย บ้างไหมหนอ.

สุ. ข้อนี้น่ามิได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

[๗๕] พ. คู่ก่อนสุนัขขัตตะ ฉะนั้นเหมือนกันแล ข้อที่ภิกษุนั้นทำ
ความสำรวมในอายตนะเป็นที่กระทบ ๖ อย่าง รู้ดังนี้ว่า อุปธิเป็นรากเหง้า
แห่งทุกข์ จึงเป็นผู้ปราศจากอุปธิ พันวิเศษแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ จัก
น้อมกายหรือปล่อยจิตไปในอุปธิ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสภายิตนี้แล้ว พระสุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร
ชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ สุนัขขัตตสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุนัขขัตตสูตร

สุนัขขัตตสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้
ดังนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในสุนัขขัตตสูตรนั้นดังต่อไปนี้. พระอรหันต์ชื่อว่า
อัญญา. บทว่า พุยากตา ความว่า อัญญา คือ พระอรหันต์ ท่านกล่าวด้วยบท
ทั้ง ๔ มีอาทิว่า อธิมานน ความว่า เป็นผู้มีความสำคัญธรรมที่ตนยังไม่ถึง
ว่าถึงแล้ว มีความสำคัญผิดว่า พวกเราได้บรรลุแล้วดังนี้.

บทว่า เอว เอตถ สุนกขตฺต ตถาคตฺส โหติ ความว่า คุณก่อน
สุนัขขัตตะ ในการที่พวกภิกษุเหล่านี้ พยากรณ์พระอรหันต์นี้ ตถาคตมีความดำริ
อย่างนี้ว่า ฐานะนี้ยังไม่แจ่มแจ้ง ยังมีคอยู่สำหรับภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วย
เหตุ ภิกษุเหล่านั้นจึงเป็นผู้มีความสำคัญในธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุว่าบรรลุ
แล้ว เอาเถิด เราตถาคตแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้น ทำให้บริสุทธิ์ให้ปรากฏ.
บทว่า อถ จ ปณีเชกฺขเจ ๗ป๗ ตสฺส โหติ อญฺญตฺตํ ความว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่พวกภิกษุผู้ปฏิบัติในเรื่องที่มีโมฆบุรุษบางพวก
ตั้งอยู่ในอิจฉาจาร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเห็นว่าโมฆบุรุษเหล่านั้นเรียนปัญ-
หานี้แล้ว ไม่รู้เลย ก็ทำเหมือนรู้ เมื่อยังไม่ถึงก็สำคัญว่าถึง จักเที่ยวโพนทนา
คุณพิเศษไปในตามนิคมเป็นต้น ชื่อนั้นก็จักไม่เป็นประโยชน์ จักเป็นทุกข์แก่
โมฆบุรุษเหล่านั้นตลอดกาลนาน. พระดำริที่เกิดขึ้นแต่พระตถาคตว่า เราจัก
แสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ย่อมจะเปลี่ยนแปลงไป เพราะเหตุที่พวก
โมฆบุรุษตั้งอยู่ในอิจฉาจารด้วยอาการอย่างนี้ ทรงหมายเอาข้อความนั้นจึงได้
ตรัสคำนี้.

บทว่า โลกามิสาธิมุตโต ความว่า น้อมไป คือโน้มไป โอนไป
เง้อมไป ในกามคุณ ๕ อันเป็นเหยื่อล่อของวิญญะ เป็นเหยื่อล่อของกามและ
เป็นเหยื่อล่อของโลก. บทว่า ตปปฏิรูปิ ได้แก่มีกามคุณเป็นสภาวะ. บทว่า
อาเนญชปฏิยตุตตาย แปลว่า เกี่ยวกับอาเนญชสมาบัติ. บทว่า ถัสเยย
แปลว่า ฟังกเล่า. บทว่า อาเนญชสโยชนน หิ โข วิลยตุโต ได้แก่
ไม่คลุกคลีด้วยการเกี่ยวข้องในอาเนญชสมาบัติ. บทว่า โลกามิสาธิมุตโต
ความว่า ก็พระเถระเห็นปานนี้ ครองจีวรปอน ๆ ถือบาตรดินไปยังปัจฉันต-
ชนบทกับพระที่เหมือนกับคน ๒-๓ รูป ในเวลาเข้าบ้านไปบิณฑบาต พวก
มนุษย์เห็นแล้ว พวกนั้นกล่าวว่า ท่านผู้ถือมหาบังสุกุลมาแล้ว ต่างก็ตระเตรียม
ข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น ถวายทานโดยเคารพ. เมื่อท่านฉันเสร็จ ได้ฟัง
อนุโมทนาแล้วกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ถึงวันพรุ่งนี้ก็ขอนิมนต์ท่านเข้ามา
บิณฑบาตในที่นี้แหละ. พระเถระกล่าวว่า อย่าเลย อุบาสกทั้งหลาย แม้วันนี้
ท่านก็ถวายมากแล้ว. ชนทั้งหลายกล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ถ้าอย่างนั้นขอท่านทั้ง
หลายพึงอยู่ในที่นี้ตลอดพรรษา ดังนี้ ให้พระเถระรับนิมนต์แล้วถามทางไปยัง
วิหาร. ภิกษุทั้งหลายถือเสนาสนะในวิหารนั้นแล้ว ถือบาตรและจีวร. ใน
เวลาเย็น ภิกษุเจ้าถิ่นรูปหนึ่งได้ถามภิกษุเหล่านั้นว่า พวกท่านเที่ยวบิณฑบาต
ที่ไหน ? พระอัครันตูกะ ตอบว่า ในบ้านโน้น. ถามว่า ภิกษาสมบุรณ์
หรือ ตอบว่า สมบุรณ์ขอรับ มนุษย์ทั้งหลายมีศรัทธาเห็นปานนี้ยังมีอยู่.
ถามว่า คนเหล่านั้นจะเป็นเช่นนี้ เฉพาะวันนี้หรือหนอ ? หรือเป็นเช่นนี้
เป็นนิจเลย ? ตอบว่า มนุษย์เหล่านั้นมีศรัทธาเช่นนี้เป็นนิจ วิหารนี้อาศัยคน
เหล่านั้นเท่านั้นจึงเจริญดังนี้ ต่อแต่นั้น พวกภิกษุผู้ถือปิงสุกุลิกจีวรกัฏฐงค์
เหล่านั้น กล่าวสรรเสริญคุณของคนเหล่านั้นบ่อย ๆ กล่าวตลอดหมดทั้งวัน
แม้กลางคืนก็กล่าว. ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ ศีรษะของผู้ตั้งอยู่ในอิฉาจาร

ก็หลุดไป ต้องก็แตก. ฟังทราบบุคคลผู้น้อมใจไปในโลกามิส ด้วยประการ
ฉะนี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงบุคคลผู้ได้อาเนญชสมาบัติ ผู้สำคัญผิด จึง
ตรัสว่า **จាន โข ปน** ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **อาเนญชาธิมุตตลุต** ความ
ว่า ผู้น้อมไป คือ โนมไป โอนไป เจื่อมไปในสมาบัติ ๖ มีในเบื้องต่ำอัน
เว้นจากเครื่องหวั่นไหว คือกิเลส บทว่า **เส ปวุตเต** แปลว่า นั้นหลุดไป
แล้ว. เพราะอมิส คือ กามคุณ ๕ ย่อมปรากฏแก่ผู้ได้สมาบัติ ๖ ผู้สำคัญผิด
เหมือนใบไม้เหลืองหลุดจากขั้วฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้จึงตรัสคำนั้น.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงถึงความลำบาก ของผู้ได้อากิญจัญญายตน-
สมาบัติซึ่งสำคัญผิด จึงตรัสคำว่า **จาน โข ปน** ดังนี้เป็นต้น. บรรดา
บทเหล่านั้น บทว่า **เทวธา ภินฺนา** (แตก ๒ ซีก) 'ได้แก่แตกตรงกลาง
(หักกลาง). บทว่า **อปฺปฏิสนฺธิกา** ความว่า หินก้อนเล็ก ขนาดหลังแผ่น
หินอาญาต่อให้ติดกันด้วยชันหรือยางเหนียว. แต่ท่านหมายเอาหินก้อนใหญ่
ขนาดเท่าเรือนยอด จึงกล่าวคำนี้. บทว่า **เส ภินฺนา** 'ได้แก่ หินน้ำ แปล
ว่า มันแตกแล้ว เบื้องต่ำย่อมเป็นเหมือนหินแตกออก ๒ ซีก (หัก ๒ ท่อน)
สำหรับผู้ได้สมาบัติสูงขึ้นไป. ย่อมไม่เกิดความคิดว่า เราจักเข้าสมาบัตินั้นดัง
นี้ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสคำนั้น. บทว่า **อาเนญชสญฺโฆชเนหิ วิสฺยุตฺโต**
ความว่า คลุกคลีด้วยการประกอบในอาเนญชสมาบัติ.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงความลำบากของท่านผู้ได้นิวาสัญญานาสัญญ-
ายตนสมาบัติผู้สำคัญผิด จึงตรัสว่า **จาน โข ปน** ดังนี้เป็นต้น. ใน
บทเหล่านั้น บทว่า **เส วนฺเต** 'ได้แก่ ความเกี่ยวข้องในอากิญจัญญายตนะ
นั้น อันผู้ได้นิวาสัญญานาสัญญายตนสมาบัติตายแล้ว เกิดขึ้น จริ่งอยู่ สมาบัติ
เบื้องต่ำ ย่อมปรากฏเป็นเหมือนตายแล้ว สำหรับผู้ได้สมาบัติ ๘ ย่อมไม่เกิด

ความคิดว่า เราจักเข้าสมบัติอีก ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสคำ (ว่า เสดวนฺเต) นั้น.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความลำบากของพระชีณาสพ จึงตรัสว่า **ธานํ โข ปน** ดังนี้เป็นต้น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เส อัจฉินฺเน** ได้แก่ ความเกี่ยวข้องในเนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติที่อันผู้น้อมใจไปในพระนิพพานโดยชอบ ตัดขาดแล้ว. เพราะสมาบัติเบื้องต่ำ ย่อมปรากฏเหมือนตาลรากขาด. สำหรับผู้ได้สมาบัติเบื้องสูง ย่อมไม่เกิดความคิดที่ว่า เราจักเข้าสมาบัติที่นั้น ดังนี้ ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสคำนี้.

คำว่า **ธานํ โข ปน** เป็นต้น นี้ เป็นอนุสนธิอันหนึ่ง จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความลำบากของท่านผู้ได้สมาบัติ ทั้งที่สำคัญผิดทั้งที่เป็นพระชีณาสพไว้ในหนหลัง. แต่สำหรับท่านที่เป็นสุกขวิปัสสก ทั้งที่สำคัญผิดทั้งที่เป็นพระชีณาสพ มิได้ตรัสไว้. เพื่อทรงแสดงความลำบาก แห่งท่านแม่ทั้งสอง (คือผู้ได้สมาบัติและสุกขวิปัสสก) เหล่านี้จึงทรงเริ่มเทศนา นี้ ก็คำนี้ นั้นท่านคัดค้าน เพราะเมื่อกล่าวความลำบากของท่านผู้ได้สมาบัติ ที่สำคัญผิด ย่อมเป็นอันกล่าว สำหรับท่านที่เป็นสุกขวิปัสสก ทั้งท่านที่สำคัญผิด และเมื่อกล่าวความลำบากของท่านผู้ได้สมาบัติที่เป็นพระชีณาสพ ก็เป็นอันกล่าว สำหรับท่านที่เป็นสิกขวิปัสสกแม้ที่เป็นพระชีณาสพด้วย. แต่เพื่อจะตรัส สัพปาเยและอสัพปาเยของภิกษุทั้งสองเหล่านั้น จึงทรงเริ่มเทศนา นี้. ในข้อนี้ พึงมีอธิบายดังต่อไปนี้. สำหรับปุถุชน อารมณ์ยังไม่เป็นสัพปาเย ก็ช่างเถอะ แต่สำหรับพระชีณาสพอย่างไรจึงไม่เป็นสัพปาเยเล่า ? ไม่เป็นสัพปาเยแก่ปุถุชนด้วยอารมณ์ใด ก็ไม่เป็นสัพปาเยเลยแม้แก่พระชีณาสพ แม้ด้วยอารมณ์นั้น. ขึ้นชื่อว่ายาพิษ รู้แล้วกินก็ตาม ก็คงเป็นยาพิษอยู่นั่นเอง. อันพระชีณาสพจะพึงเป็นผู้ไม่สังวร เพราะคิดว่าเราเป็นพระชีณาสพ ดังนี้ ก็หาไม่ แม้พระชีณาสพก็ควรจะเป็นผู้ระมัดระวังจึงจะควร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สมณน ได้แก่ พุทธสมณะ. บทว่า ฉนุทธราคพฺยาปาเทน ความว่า โทษอันเป็นพิษ คือ อวิชชา นั้น ย่อมแปรปรวน ย่อมกำเริบด้วยฉนุทธราคะ และพยาบาท. บทว่า อสฺปฺปายานิ ได้แก่ อารมณ์ที่ไม่เจริญใจ. บทว่า อนุทฺธเสยฺย ได้แก่ ฟังทำให้ร่วงโรย คือ ให้เหี่ยวแห้ง. บทว่า สตฺปาทิสเสถ ได้แก่ สิ่งที่ยึดถือเป็นส่วนเหลือ ก็สิ่งที่ยึดมั่น คือ สิ่งที่ยึดถือนี้ท่านเรียกว่า อุปาทิ. บทว่า อลฺล จ เต อนุทฺถยาย ความว่า ไม่สามารถทำอันตรายแก่ชีวิตของท่าน. ชฺฐลฺลิตฺเต ลละอองมีละอองข้าวเปลือกเป็นต้น ชื่อว่า รโฆสุกฺก. บทว่า อสฺสุจิวฺลโทโส ได้แก่ โทษอันเป็นพิษนั้นด้วย. บทว่า ตทฺถุภเยน ได้แก่ ด้วยกิริยาอันไม่เป็นสัปปายะ และโทษอันเป็นพิษทั้งสองนั้น. บทว่า ปฺลฺลุตฺตํ ได้แก่ ความเป็นแผลใหญ่.

ในคำว่า เอวเมว โข นี้ ฟังเห็นโทษอันมีพิษ คือ อวิชชาที่ยังละไม่ได้ เหมือนการถอนลูกศรอันมีเชื้อ ฟังเห็นเวลาที่ไม่สำรวมในทวารทั้ง ๖ เหมือนภาวะคือการทรงอยู่ แห่งกิริยาอันไม่สบาย การบอกคืนสิกขาแล้วเวียนมาเพื่อความเป็นคนเลว เหมือนการตาย เพราะแผลบวมขึ้นด้วยเหตุ ๒ ประการนั้น ฟังเห็นการต้องอาบัติหนัก เสร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนทุกข์ปางตาย. แม้ในฝ่ายขาว. ฟังทราบการเปรียบเทียบด้วยความอุปมา โดยนัยนี้แหละ.

สติในคำว่า สตฺติยา เอตํ อธิวจนํ นี้มีคติเหมือนปัญญา. โลภิก-ปัญญา ย่อมมิได้ช่วยปัญญาอันเป็นโลกิยะ โลกุตระปัญญาย่อมมิได้ช่วยปัญญาอันเป็นโลกุตระ บทว่า อธิยาเยตํ ปญฺญาเย ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา อันบริสุทธิ์.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงกำลังของพระจิณาสพ จึงตรัสคำว่า โส วัต
ดังนี้เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อสูตการิ** ได้แก่ผู้มีปกติปิด. บทว่า
อิติ วิทิตฺวา นิรุปธิ ความว่า เพราะรู้อย่างนี้แล้วละอุปธิคือกิเลส ย่อมเป็น
ผู้ไม่มีอุปธิ อธิบายว่า ย่อมเป็นผู้ไม่มีอุปาทาน. บทว่า **อุปฺธิสงฺขเย วิมฺหฺตุโต**
ความว่า น้อมไปแล้วโดยอารมณ์ในพระนิพพานอันเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปธิทั้ง
หลาย. บทว่า **อุปฺธิสฺมุ** ได้แก่ในอุปธิคือกาม. บทว่า **กายํ อุปฺสํหริสฺสตี**
ความว่า จักยังกายให้ติดอยู่. ท่านอธิบายว่า ข้อที่พระจิณาสพพ้นแล้วด้วย
อารมณ์ในนิพพานอันเป็นที่สิ้นตัณหา จักน้อมกายเข้าไปหรือจักยังจิตให้เกิด
ขึ้น เพื่อเสพกามคุณ ๕ นั้น มิใช่ฐานะที่จะมีได้. คำที่เหลือในทุกแห่งง่าย
ทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาสุตตันตปิฎกที่ ๕

๖ อานนุชตัปปายสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติทาส่วนโลกิยะและโลกุตระ

[๘๐] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิคมชื่อกัมมาศธรรมของชาวกุรุ ในแคว้นกุรุ. สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระคำรัสแล้ว.

[๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามไม่เที่ยง เป็นของว่างเปล่า เลื่อนหายไปเป็นธรรมดา ลักษณะของกามดังนี้ ได้ทำความล่องลอยเป็นที่บ่นถึงของคนพาล กามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้า และกามสัญญาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้าทั้งสองอย่างนี้ เป็นแก่งแห่งมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรของมาร บาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สारัมภะบ้าง เป็นอยู่ในกามนี้ กามนั่นเอง ย่อมเป็นอันตรายแก่อริยสาวก ผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้.

[๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นในเรื่องกามนั้นดังนี้ว่า กามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้า และกามสัญญาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้า ทั้งสองอย่างนี้ เป็นแก่งแห่งมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรของมาร บาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สारัมภะบ้าง เป็นไปอยู่ในกามนี้ กามนั่นเอง ย่อมเป็นอันตรายแก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ ถ้ากระไรเราพึงมีจิตเป็นมหัคคตะอย่างไรบุญลย์ อริยฐานใจครอบโลกอยู่ เพราะเมื่อเรามีจิตเป็น

มหัคคะอย่างไพบูลย์ อริยฐานใจครอบโลกอยู่ บาปอกุศลทางใจ คืออกิษณา กิ์ดี พยาบาทกิ์ดี สारัมภะกิ์ดี นั้นจักไม่มี เพราะละอกุศลเหล่านั้นได้ จิตของเราที่ไม่เป็นกามาจรนั้นแหละ จักกลายเป็นจิตหาประมาณมิได้ อันเราอบรมดีแล้ว เมื่ออริยสาวกนั้นปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมส่องใสในอายตนะ เมื่อมีความส่องใสก็จะเข้าถึงอาเนญชสมาบัติ หรือจะน้อมใจไปในปัญญาได้ในปัจจุบัน เมื่อตายไป ข้อที่วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงสภาพหาความหวั่นไหวมิได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทามีอาเนญชสมาบัติเป็นที่สบายข้อที่ ๑.

[๘๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง อริยสาวกพิจารณาเห็นดังนี้ ซึ่งกามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก และกามสังขยาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก ซึ่งรูปบางชนิดและรูปทั้งหมด คือ มหาภูต ๔ และรูปอาศัยมหาภูตทั้ง ๔ เมื่ออริยสาวกนั้นปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ด้วยประการนี้ เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมส่องใสในอายตนะ เมื่อมีความส่องใสก็จะเข้าถึงอาเนญชสมาบัติหรือจะน้อมใจไปในปัญญาได้ในปัจจุบัน เมื่อตายไป ข้อที่วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงสภาพหาความหวั่นไหวมิได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทามีอาเนญชสมาบัติเป็นที่สบายข้อที่ ๒.

[๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก และกามสังขยาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก. รูปทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก และรูปสังขยาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก ทั้งสองอย่างนี้ เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น ไม่ควรยินดี ไม่ควรบ่นถึง ไม่ควรติดใจ เมื่ออริยสาวก

นั้นปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมส่องใสในอายตนะ เมื่อมีความส่องใสก็จะเข้าถึงอานนชสมาบัติ หรือจะน้อมใจไปในปัญญาได้ในปัจจุบัน เมื่อตายไป ข้อที่วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงสภาพหาความหวั่นไหวมิได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทามีอานนชสมาบัติเป็นที่สบายข้อที่ ๓.

[๘๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายใน และกามสัญญาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายใน รูปทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายในและรูปสัญญาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายใน และอานนชสัญญาทั้งหมดนี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ใด ที่นั่นคืออากิญจัญญายตนะอันดีประณีต เมื่ออริยสาวกปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมส่องใสในอายตนะ เมื่อมีความส่องใสก็จะเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ หรือจะน้อมใจไปในปัญญาได้ในปัจจุบัน เมื่อตายไป ข้อที่วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงภพอากิญจัญญายตนะ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทามีอากิญจัญญายตนะสมาบัติเป็นที่สบายข้อที่ ๑.

[๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง อริยสาวกอยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า สิ่งนี้ว่างเปล่าจากตนหรือจากความเป็นของตน เมื่ออริยสาวกนั้นปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมส่องใสในอายตนะ เมื่อมีความส่องใสก็จะเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ หรือจะน้อมใจไปในปัญญาได้ในปัจจุบัน เมื่อตายไป ข้อที่วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงภพอากิญจัญญายตนะ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทามีอากิญจัญญายตนะสมาบัติเป็นที่สบายข้อที่ ๒.

[๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราไม่มีในที่ไหนๆ สิ่งน้อยหนึ่งของใคร ๆ หามิได้ในเรานั้นไม่ และสิ่งน้อยหนึ่งของเรา ก็หามิในที่ไหน ๆ ไม่ ในใคร ๆ ย่อมไม่มีสิ่งน้อยหนึ่งเลย เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมส่องใสในอายตนะ เมื่อมีความส่องใส ก็จะเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ หรือจะน้อมใจไปในปัญญาได้ในปัจจุบัน เมื่อตายไป ข้อที่วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้นๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงภพอากิญจัญญายตนะ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทามีอากิญจัญญายตนะ สมบัติเป็นที่สบายข้อที่ ๓.

[๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ยังมีอีกข้อหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก และกามสังขยา ทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพหน้า. รูปทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอกอยู่ และรูปสังขยาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายนอก และอาเนชสังขยา อากิญจัญญายตนะสังขยา สังขยาทั้งหมดนี้ ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ใด ที่นั่นคือเนวสังขยานาสังขยาตนะอันดี ประณีต เมื่ออริยสาวกปฏิบัติแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมส่องใสในอายตนะ เมื่อมีความส่องใสก็จะเข้าถึงเนวสังขยานาสังขยาตนะ หรือจะน้อมใจไปในปัญญาได้ในปัจจุบัน เมื่อตายไป ข้อที่วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้น ๆ พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงภพเนวสังขยานาสังขยาตนะ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทามีเนวสังขยานาสังขยาตนะสมบัติเป็นที่สบาย.

[๘๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ย่อมได้อุเบกขาโดยเฉพา ด้วยคิดว่า สิ่งที่ไม่มียังไม่พึงมีแก่เรา และจักไม่มีแก่เรา เราจะละสิ่งที่กำลังมีอยู่ และมีมาแล้วนั้น ๆ เสีย

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนั้นพึงปรินิพพานหรือหนอ หรือว่าไม่พึงปรินิพพาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนทฺ ภิกษุบางรูปพึงปรินิพพานในอรรถภาพนี้ก็มี บางรูปไม่พึงปรินิพพานในอรรถภาพนี้ก็มี.

อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ ภิกษุบางรูปปรินิพพานในอรรถภาพนี้ก็มี บางรูปไม่ปรินิพพานในอรรถภาพนี้ก็มี.

[๕๐] พ. คุณก่อนอนนทฺ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว อย่างนี้ ย่อมได้อุเบกขาโดยเฉพาะด้วยคิดว่า สิ่งที่ไม่มีก็ไม่พึงมีแก่เรา และจักไม่มีแก่เรา เราจะละสิ่งที่กำลังมีอยู่ และมีมาแล้วนั้น ๆ เสีย เธอยินดี บ่นถึง คิดใจอุเบกขานั้นอยู่ เมื่อเธอยินดี บ่นถึง คิดใจอุเบกขานั้นอยู่ วิญญาณย่อมเป็นอันอาศัยอุเบกขานั้น ยึดมั่น อุเบกขานั้น คุณก่อนอนนทฺ ภิกษุผู้มีความยึดมั่นอยู่ ย่อมปรินิพพานไม่ได้.

อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ภิกษุนั้นเมื่อเข้าถึงเอา จะเข้าถึงเอา ที่ไหน.

พ. คุณก่อนอนนทฺ ย่อมเข้าถึงเอาเนวสัณญานาสัณญาตณภพ.

อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอทราบว่ ภิกษุนั้นเมื่อเข้าถึงเอา ชื่อว่าย่อมเข้าถึงเอาแดนอันประเสริฐสุดที่ควรเข้าถึงเอาหรือ.

พ. คุณก่อนอนนทฺ ภิกษุนั้นเมื่อเข้าถึงเอา ย่อมเข้าถึงเอาแดนอันประเสริฐสุดที่ควรเข้าถึงเอาได้ ก็แดนอันประเสริฐสุดที่ควรเข้าถึงเอาได้นี้ คือ เนวสัณญานาสัณญาตณะ.

[๕๑] คุณก่อนอนนทฺ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ย่อมได้เฉพาะอุเบกขาด้วยคิดว่า สิ่งที่ไม่มีก็ไม่พึงมีแก่เรา และจักไม่มีแก่เรา เราจะละสิ่งที่กำลังมีอยู่ และมีมาแล้วนั้น ๆ เสีย เธอไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่คิดใจอุเบกขานั้นอยู่ เมื่อเธอไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่คิดใจอุเบกขานั้น

อยู่ วิญญาณก็ไม่เป็นอันอาศัยอุเบกขานั้น และไม่ยึดมั่น อุเบกขานั้น คู่ก่อน
อานนท กิษุผู้ไม่มีความยึดมั่น ย่อมปรินิพพานได้.

อา. นำอัสจรรยจริง พระพุทธเจ้าข้า ไม่นำเป็นไปได้ พระพุทธ-
เจ้าข้า อาศัยเหตุนี้ เป็นอันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกปฏิบัติเครื่อง
ข้ามพ้นโอฆะแก่พวกข้าพระองค์แล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิโมกข์ของพระ
อริยะเป็นไฉน.

[๕๒] พ. คู่ก่อนอานนท อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา
เห็นดังนี้ ซึ่งกามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้า และกามสัญญาทั้งที่มี
ในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้า ซึ่งรูปทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้า
และรูปสัญญาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพภายหน้า ซึ่งอเนกขัตตสัญญาซึ่งอากิณ-
จัญญาตตสัญญา ซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตตสัญญา ซึ่งสักกายะเท่าที่มีอยู่
ซึ่งอมตะ คือความหลุดพ้นแห่งจิตเพราะไม่ถือมั่น คู่ก่อนอานนท ด้วยประ-
การนี้แล เราแสดงปฏิบัติมีอเนกขสมวัตติเป็นที่สบายแล้ว เราแสดงปฏิบัติ
มีอากิณจัญญาตตสมวัตติเป็นที่สบายแล้ว เราแสดงปฏิบัติมีเนวสัญญานา-
ตตัญญาตตสมวัตติเป็นที่สบายแล้ว อาศัยเหตุนี้ เป็นอันเราแสดงปฏิบัติเครื่อง
ข้ามพ้นโอฆะ คือวิโมกข์ของพระอริยะแล้ว คู่ก่อนอานนท กิจใดอันศาสดา
ผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลผู้นุเคราะห์ อาศัยความอนุเคราะห์พึงทำแก่สาวก
ทั้งหลาย กิจนั้นเราทำแล้วแก่พวกเธอ คู่ก่อนอานนท นั้นโคนไม้ นั้นเรือน
ว่างเธอทั้งหลายจงฟังฉณาน อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้เดือดร้อนในภายหลัง
นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราแก่พวกเธอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสุภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท ชื่นชม
ยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ อเนกขัตตปายสูตรที่ ๖

อรรถกถาอานนุชตัปปายสูตร

อานนุชตัปปายสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

ฟังทราบวินิจฉัยในพระสูตรนั้น ดังต่อไปนี้. บทว่า อนิจจา คือ ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่ามีแล้วกลับไม่มี. บทว่า กามา หมายถึงวัตถุ กามบ้าง กิเลสกามบ้าง. บทว่า ตูจจา คือ ชื่อว่าว่างเปล่า เพราะเว้นจากแก่นสาร คือ ความเที่ยง ความยั่งยืน และความเป็นตัวตน แต่ไม่ควรถือว่าไม่มี ท่านอธิบายว่า เพราะเมื่อพูดว่า กามือเปล่า ชื่อว่ากามือไม่มี หา มิได้. ก็สภาวะอันใด ไม่มีอะไร ๆ ในภายใน สภาวะอันนั้นเรียกว่า ว่างเปล่า. บทว่า มุสา แปลว่า หายไป. บทว่า โมธรมฺมา ความว่า มีการ หายไปเป็นสภาวะ คือ ไม่ปรากฏ เหมือนนา เหมือนสวน และเหมือนเงิน ทอง ที่หายไป ไม่ปรากฏเหมือนเห็นในฝัน ๒ - ๓ วันก็หายไป ด้วยเหตุนี้ จึง ตรัสว่า มีการหายไปเป็นธรรมดา. บทว่า มายาคตเมตฺ ความว่า ย่อม ปรากฏ เหมือนทำน้ำให้เห็นเป็นแก้วมณี ทำใบพุทราให้เห็นเป็นกหาปณะ ก็หรือสิ่งอื่น ๆ เมื่อคนยื่นใกล้ ๆ มองดูสิ่งเห็นปานนั้น ของก็จะปรากฏเหมือน อย่างนั้น แต่เมื่อเลยที่ใกล้ไป สิ่งนั้น ๆ ก็ปรากฏเป็นปกติอย่างเดิม. แม้กาม ทั้งหลายก็อย่างนั้นเหมือนกัน ท่านกล่าวว่า ทำความหลง เพราะอรรถว่า ปรากฏเป็นอีกอย่างหนึ่ง. อีกอย่างหนึ่ง นักเล่นกล เอาน้ำเป็นต้น มาแสดง หลงโดยทำให้เห็นเป็นแก้วมณีเป็นต้น ฉนั้นใด แม้กามทั้งหลายก็ฉนั้น นั้น แสดงหลงสภาวะที่ไม่เที่ยงเป็นต้น โดยให้เห็นว่าเที่ยง เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ทำการหลง เพราะอรรถว่า เป็นตัวหลง. บทว่า พาลลาปนํ ความว่า ชื่อว่าเป็นที่ปนถึงของคนพาลเพราะทำให้คนพาลปนถึงอย่างนี้ว่า

บุตรของเรา ธิดาของเรา เงินของเรา ทองของเรา ดังนี้. บทว่า **ทิฏฐธมฺมิกา** กามา ได้แก่ กามคุณ ๕ อัน เป็นของมนุษย์. บทว่า **สมฺปรายิกา** ได้แก่ กามที่เหลือเว้น กามคุณ ๕. บทว่า **ทิฏฐธมฺมิกา** กามสญฺญา ได้แก่ สัญญาอันปรารภกามของมนุษย์เกิดขึ้น. บทว่า **อุภยเมตฺ มารเชยฺย** ความว่า กามด้วย กามสัญญาด้วย เหล่านั้น แม้ทั้งสองนั้นก็ เป็นบ่วงแห่ง มาร. เพราะว่ามีมารยอมให้อำนาจอยู่เหนือชนทั้งหลายผู้ยึดถือกามและสัญญาทั้งสองนั้น. คำว่า **อุภยเมตฺ มารเชยฺย** ดังนี้ ตรีศหมายเอาอำนาจของมารนั้น.

ชนเหล่าใด ยึดถือกามเหล่านั้น มารยอมให้อำนาจเหนือชนเหล่านั้น ทรงหมายเอาอำนาจของมารนั้นจึงตรัสว่า นั่นเป็นวิสัยของมาร. แม้ในบาลีว่า **มารสฺสฺส วิสโย** เป็นต้น เหมือนอย่างวิสัยของโจพะ ก็เรียกว่าโจพิสัย วิสัยของปีณทะ ก็เรียกว่าปีณพิสัย วิสัยของสังวรทั้งหลายก็เรียกว่า สังวรวิสัย ฉะนั้น มารก็ยอมไปรยกามคุณ ๕ ประคุดพิชิตไว้ ก็ชนเหล่าใดยึดถือเอา กามคุณ ๕ นั้น มารยอมให้อำนาจเหนือชนเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่านั่นเป็นเหยื่อของมาร ดังนี้. เหมือนอย่างว่า สัตว์ทั้งหลายมีช้าง เป็นต้น ย่อมให้อำนาจเหนือภูมิประเทศใด ภูมิประเทศนั้น เรียกว่า ถิ่นช้าง ถิ่นม้า ถิ่นแพะ ถิ่นโค ชนเหล่าใดยึดถือกามคุณ ๕ เหล่านั้น มารยอมให้อำนาจเหนือชนเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงตรัสว่านั่น เป็นโคจร (ถิ่น) ของมารดังนี้ ฉะนั้น. บทว่า **เอตฺถ** ได้แก่ในกามเหล่านั้น. บทว่า **มานสา** คือ เกิด ในจิต.

ในข้อนี้ ฟังมีคำถามว่า อภิชฌามีลักษณะเพ่งปรารภกามทั้งสอง อย่าง และสารัมภะ มีลักษณะแข่งดีเกินกว่าเหตุ จะเกิดขึ้นก็ช่างเกิด ส่วน พยาบาทเกิดขึ้นอย่างไร ? ฟังตอบว่า ย่อมเกิดขึ้นได้ดังนี้ คือ เมื่อของเรา

แม้ถูกชิงไปก็เสรำโศก แม้ขาดไปก็เสรำโศก. แม้มีความสำคัญว่าถูกชิงไปก็เสรำโศก ความขุ่นเคือง ความขัดแค้นของจิตเห็นปานนี้. บทว่า **เตว อริยสาวกสุต** ได้แก่ **เตว อริยสาวกสุต**. **ว** อักษร เป็นเพียงอาคมสนธิ (การต่อโดยลงตัวอักษร). บทว่า **อิธ มนุสิขุโต** ความว่า กิเลสทั้ง ๓ เหล่า นั้น ย่อมทำอันตรายแก่พระอริยสาวกผู้ศึกษาอยู่ในพระศาสนา นี้. บทว่า **อภิภุชโย โลก** ได้แก่ **ครอบงำโลก** คือ **กามคุณ**. บทว่า **อิทธิจาย มนสา** ได้แก่ **อิทธิฐานอารมณ์ของฉานด้วยจิต** บทว่า **อปริตต** ได้แก่ **กามาวจรจิต ชื่อปรีตตะ**. **มหัคคตจิต** ชื่อว่า **อปรีตตะ** เพราะปฏิเสธกามาวจรจิตนั้น. แม้คำว่า **ปมาณ** ได้แก่ **กามาวจรจิต** นั้นเอง. **รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต** ชื่อว่า **อัปมาณ**. ก็คำว่า **สุภาวิต** นี้ ไม่ใช่ชื่อของกามาวจรจิตเป็นต้น แต่เป็นชื่อของโลกุตระจิตเท่านั้น. เพราะฉะนั้น ด้วยอำนาจของคำว่า **สุภาวิต** นั้น คำว่า **อปรีตต** **อปมาณ** **สุภาวิต** ดังนี้ ทั้งหมด ควรเป็นชื่อของ **โลกุตระ** เท่านั้น. บทว่า **ตพพหุลิวาโร** ความว่า **กระทำปฏิปทานั้นนั้น** เหละให้มากอยู่ด้วยการห้ามกามเสียได้. บทว่า **อายตเน จิตต** **ปัสสตี** ได้แก่ **จิตย่อมส่องใสในเหตุ**. ก็เหตุในคำว่า **อายตเน จิตต** **ปัสสตี** นี้ คืออะไร ? คือพระอรหัตหรือวิปัสสนาของพระอรหัต **จตุตถฉาน** หรือ **อุปจาร** ของ **จตุตถฉาน**. ในคำว่า **สมุปสาเท สตี** นี้ **ความส่องใสมี ๒ อย่าง** คือ **ความส่องใสด้วยการน้อมใจเชื่อ** และ **ความส่องใสด้วยการได้มา**. ก็เมื่อมหาภูตรูปเป็นต้น **ปรากฏแก่พระโยคาวจร** ผู้เริ่มตั้งวิปัสสนา เพื่อพระอรหัตอยู่ มหาภูตรูปเหล่านั้น **ย่อมปรากฏ** **อุปาทายรูป** **ย่อมปรากฏ** **นามรูป** **ย่อมปรากฏ** โดยทำนองใด. ปัจจัยทั้งหลายย่อมปรากฏโดยประการทั้งปวง **วิปัสสนาอันมี** **ลักษณะของคนเป็นอารมณ์** **ย่อมปรากฏ** โดยทำนองนั้น. **ความหวังในพระอรหัต** **ที่ยังไม่ได้** นั้นแล้ว **เราจักยึดเอาพระอรหัตให้ได้ในวันนี้** **ดังนั้น** **ย่อมตั้งอยู่**

ชื่อว่า ย่อมได้ความน้อมใจเชื่อ อีกอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรทำตติยฌานให้เป็นบาท ทำกสิณปริกรรมเพื่อต้องการจตุตถฌาน พิจารณาเห็นการข่มนิวรณ์เป็นต้น ย่อมข่มนิวรณ์เหล่านี้ได้ โดยทำนองใดกสิณทั้งหลายย่อมสงบ สติย่อมตั้งมั่น สังขารปรากฏชัดแจ่มแจ้ง เหมือนโลกอื่นปรากฏแก่ท่านผู้ได้ทิพยจักขุ. จิตตูปบาทย่อมตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิ เหมือนติดอยู่ ที่ก้อนปูนฉาบ ความหวังในฌานที่ยังไม่ได้ ว่าเราจักทำจตุตถฌานให้เกิด ในวันนี้แหละ ดังนี้ ย่อมตั้งอยู่ ชื่อว่า ได้เฉพาะการน้อมใจเชื่อ โดยทำนองนั้น นี้ชื่อว่า ความผ่องใส ด้วยการน้อมใจเชื่อ. เมื่อความผ่องใสนี้มีอยู่. ก็ท่านผู้ใดได้พระอรหัตหรือ จตุตถฌาน จิตของท่านผู้นั้น ย่อมผ่องใสแท้. ก็ในที่นี้ เพราะพระบาลีว่าก็จิตย่อมผ่องใสในอายตนะ การได้วิปัสสนาเพื่อพระอรหัตและอุปจารแห่งจตุตถฌาน พึงทราบว่าเป็น **ความผ่องใสด้วยการได้.**

จริงอยู่ วิปัสสนาเป็นเหตุแห่งการน้อมใจเชื่อด้วยปัญญา อุปจารเป็นเหตุแห่งการถึงอานนุชสมบัติ. ในคำนี้ที่ว่าเข้าถึงอานนุชสมบัติหรือน้อมใจเชื่อด้วยปัญญาในปัจจุบัน ดังนี้ พึงเปลี่ยนบทนี้ เสีย (บ้าง) ว่า น้อมใจเชื่อด้วยปัญญา หรือ เข้าถึงอานนุชสมบัติในปัจจุบัน ดังนี้ แล้วพึงทราบเนื้อความ (ตามนั้น). ท่านอธิบายว่า เมื่อความผ่องใสนั้นมีอยู่ ย่อมน้อมใจเชื่อด้วยปัญญาในปัจจุบัน อธิบายว่า ทำให้แจ้งพระอรหัต. หรือว่า เมื่อยังไม่รู้แจ้งพระอรหัตนั้น ย่อมเข้าถึงอานนุชสมบัติ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปญฺญา อธิมุจฺจติ** ได้แก่ ทำอหัตมรรคให้เกิดขึ้น. หรือว่าเมื่อยังไม่รู้แจ้งอหัตมรรคนั้น ย่อมเข้าถึงอานนุชสมบัติ. เมื่อไม่อาจทำอหัตมรรคให้เกิด ย่อมทำให้แจ้งสัจจะ ๔ ในปัจจุบัน หรือว่า เมื่อยังไม่รู้แจ้งสัจจะ ๔ นั้น ย่อมเข้าถึงอานนุชสมบัติ.

ในข้อนั้น มีนัยดังต่อไปนี้. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำตติยฌาน ให้เป็นบาท ทำกสิณบริกรรมเพื่อ (จะได้) จตุตถฌาน นิ वर्ณทั้งหลายของ ภิกษุนั้นย่อมสงบ สติย่อมตั้งมั่น จิตย่อมตั้งมั่น โดยอุปจารสมาธิ. ภิกษุนั้น กำหนดรูปและอรุปเป็นอารมณ์ กำหนดปัจจัยเป็นอารมณ์ กำหนดวิปัสสนา อันมีลักษณะของตนเป็นอารมณ์. ภิกษุนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ฌานของเรา พึงเป็นส่วนแห่งคุณวิเศษด้วยอุปจารสมาธิ ความที่ฌานเป็นส่วนแห่งคุณวิเศษก็ช่างเถอะ เราจักทำความที่ฌานอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอด (ตรัสรู้) ดังนี้ เจริญวิปัสสนา ย่อมทำให้แจ้งพระอรหัต. กิจของภิกษุนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นอันทำแล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ แต่เมื่อไม่สามารถทำให้แจ้งพระอรหัต แต่นั่นก็จะมีใจท้อถอย ตั้งอยู่ในระหว่างไม่ได้ ก็เข้าจตุตถฌาน. ถามว่า เหมือนอะไร? ตอบว่า เหมือนบุรุษคิดว่า จักฆ่าควายป่า จึงถือหอกออกตามไป ถ้าฆ่ามันได้ ก็จะไปร้องแก่ชาวบ้านทั้งสิ้น แต่เมื่อไม่อาจฆ่ามันได้ ก็ฆ่าเนื้อตัวเล็ก ๆ มีกระต่ายและเหยี่ยวเป็นต้นในกลางทาง เต็มหอบแล้วก็กลับมาเท่านั้นจันใด พึงทราบการที่ภิกษุนี้ทำตติยฌานให้เป็นบาท ทำบริกรรมเพื่อจตุตถฌาน เหมือนบุรุษถือหอกออกติดตามควายป่า พึงทราบการที่ภิกษุคิดว่า ฌานอันเป็นส่วนแห่งคุณวิเศษจะพึงมีแก่ผู้พิจารณา เห็นการข่มนิ वर्ณเป็นต้น ความที่ฌานอันเป็นส่วนแห่งคุณวิเศษก็ช่างเถอะ เราจักกระทำฌานอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอด (ให้ได้) ดังนี้ แล้วเจริญวิปัสสนาทำให้แจ้งพระอรหัต เหมือนการจะฆ่าควายป่า พึงทราบการที่ภิกษุเมื่อไม่สามารถทำให้แจ้งพระอรหัต แต่นั่นก็ถอยมาเข้าจตุตถฌาน เหมือนบุรุษไม่สามารถฆ่าควาย ก็ฆ่าเนื้อตัวเล็ก ๆ มีกระต่ายและเหยี่ยวเป็นต้นในกลางทาง เต็มหอบแล้วจึงไป จันนั้น. แม้ในการประกอบความแห่งการเจริญมรรคและการทำให้แจ้งสัจจะ ๔ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงสถานที่เกิดของภิกษุ ผู้ไม่อาจทำให้แจ้งพระอรหัต จึงตรัสคำว่า กายสุส เกทา ดังนี้ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยัม แปลว่า เหตุใด อธิบายว่า วิญญาณอันจะเป็นไปในภพนั้น ๆ พึงมีคือเหตุเครื่องเข้าถึงความไม่หวั่นไหว มีอยู่. ก็บทว่า ตัมสวัตตนิกัม ในคำนี้ได้แก่ เป็นไปพร้อมเพื่อภิกษุนั้น. ภิกษุนั้นย่อมเป็นไป คือ บังเกิดด้วยวิญญาณอันเป็นวิบากใด วิญญาณนั้นพึงเป็น (วิญญาณอันเข้าถึงความไม่หวั่นไหว). บทว่า อานนฺยชูปคตัม ความว่า พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงสภาวะอันไม่หวั่นไหวอันเป็นกุศล อธิบายว่า พึงเป็นเช่นนั้นทีเดียว. อาจารย์บางพวกกล่าวถึงวิญญาณที่เป็นกุศล. บทว่า ยัม ความว่า กุศลวิญญาณใดอันเป็นไปพร้อม คือ เป็นเหตุแห่งอุปบัติเพื่อภิกษุนั้น พึงเป็นวิญญาณเข้าถึงความไม่หวั่นไหว วิญญาณนั้นแม้ในเวลาเป็นวิบากก็พึงมีชื่อนั้นนั่นแหละ. ก็เนื้อความนั้นนั้นพึงทราบโดยนัยนี้ว่า "ก็หากว่าบุญปรุงแต่งสังขารนั้นวิญญาณย่อมเข้าถึงบุญ หากอกุศลปรุงแต่งสังขารนั้นวิญญาณย่อมเข้าถึงอกุศล หากอานนฺยชะปรุงแต่งสังขารนั้นวิญญาณย่อมเข้าถึงอานนฺยชะ" ดังนี้. บทว่า อานนฺยชูปปายา ความว่า เป็นสัพปาเยแก่อานนฺยชะคือจตุตถฌาน ก็ปฏิบัติทานนั้นเป็นสัพปาเยแก่อานนฺยชะอย่างเดียวกันก็หาไม่ พึงทราบว่าเป็นสัพปาเยและเป็นอุปการะแม้แก่พระอรหัตอันมีในเบื้องบน. ในอานนฺยชะที่หนึ่งนี้ตรัสโอสัฏกนา การถดถอย ด้วยอำนาจสมาบัติ.

บทว่า อิติ ปฐิสถยจิกฺขติ ความว่า ถึงจตุตถฌานแล้ว ย่อมพิจารณาอย่างนี้. จริงอยู่ ภิกษุนี้มีปัญญามากกว่าภิกษุรูปก่อน จึงพิจารณากรรมฐานรวมกัน สำหรับภิกษุแม้ ๒ รูป คือสำหรับภิกษุนั้นด้วย สำหรับตนด้วย. บทว่า ตพฺพหุลวิหารโน ความว่า กระทำปฏิบัติทานนั้นนั่นแหละให้มากขึ้นด้วยการห้ามรูปอยู่. บทว่า อานนฺยัม สมากฺขชติ ได้แก่

ข้อมเข้าอาเนญชสมาบัติ คือ อากาสนัญจายตนะ. คำที่เหลือเป็นเหมือนคำก่อน ๆ นั้นแหละ. ก็ในที่นี้ฉันใด ในที่ทุกแห่งก็ฉันนั้น ข้าพเจ้าจักกล่าวแต่ที่แปลกกันเท่านั้น ดังนี้ ในอาเนญชที่ ๒ นี้ ท่านกล่าว โอสักกนา การถดถอยด้วยอำนาจวิปัสสนา.

บทว่า **ยงฺกิลฺลิจิ ระบุ** ความว่า เมื่อจะทรงแสดงวิปัสสนาและมรรคจึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **อิติ ปฏิสลฺลิจฺขติ** ความว่า ถึงอากาสนัญจายตนะแล้ว ข้อมพิจารณาอย่างนี้. จริงอยู่ ภิกษุรูปนี้ มีปัญญามากกว่าภิกษุ ๒ รูปข้างต้น ข้อมพิจารณากรรมฐานรวมกันสำหรับภิกษุแม่ทั้ง ๓ รูป คือสำหรับภิกษุเหล่านั้นด้วย สำหรับตนด้วย. ก็ในคำว่า **อุภยเมตฺต อนิจฺจํ** นี้ ตรัสว่า " ทั้งสองอย่าง " เพราะย่นส่วนหนึ่ง ๆ ที่ตีเข้าด้วยอำนาจพินิจและภพภายใน. บทว่า **นาลํ อภินนฺหิตุ** ความว่า ไม่ควรเพลิดเพลिनด้วยอำนาจค้นหาและทวิญฺญู. แม้ใน ๒ บทที่เหลือก็ฉันนี้แหละ. บทว่า **ตพฺพหุล-วิหริโน** ความว่า ทำปฏิปทานั้นนั้นแหละให้มากด้วยการห้ามกามและห้ามรูปอยู่. บทว่า **อาเนลฺลชฺ สมาปชฺชติ** ได้แก่ เข้าอาเนญชสมาบัติ คือ วิญญานัญจายตนะ. ในอาเนญชที่ ๓ นี้ ตรัสโอสักกนาการถดถอยด้วยอำนาจวิปัสสนาเท่านั้น.

บทว่า **อิติ ปฏิสลฺลิจฺขติ** ความว่า ถึงวิญญานัญจายตนะแล้วพิจารณาอยู่อย่างนี้. จริงอยู่ ภิกษุนี้มีปัญญามากกว่าภิกษุ ๓ รูป ข้างต้น ข้อมพิจารณากรรมฐานรวมกันสำหรับภิกษุแม่ทั้ง ๔ รูป คือ สำหรับภิกษุเหล่านั้นด้วย สำหรับตนด้วย. บทว่า **ยตุเถตา อปริเสสา นิสฺรุณฺณติ** ความว่า ตัญญา ที่กล่าวไว้ข้างต้นเหล่านี้ ถึงอากิญจัญจายตนะอันใดแล้ว ข้อมดับไป. บทว่า **เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺธิตํ** ความว่า อากิญจัญญายตนะนั้นชื่อว่า สงบ เพราะสงบโดยองค์ และสงบโดยอารมณ์ ชื่อว่า **ประณีต**

เพราะอรรถว่าไม่เดือดร้อน. บทว่า **ตพฺพหุสฺสวิหาริโน** ความว่า ผู้กระทำ
ปฏิบัติทนนั่นแหละให้มาก ด้วยการห้ามสัญญาเหล่านั้นอยู่. ในอากิญจัญญาย-
ตณณานที่ ๑ นี้ ตรัสโอสั๊กกนา ด้วยอำนาจสมาธิ. บทว่า **ปฏิสฺส-**
จกฺขติ ความว่า ถึงวิญญาณ์ญายตณณานั่นแล พิจารณาอยู่อย่างนั้น. ภิกษุ
นี้มีปัญญามากกว่าภิกษุ ๔ รูปข้างต้น จึงพิจารณากรรมฐานรวมกันสำหรับ
ภิกษุทั้ง ๕ รูป คือ สำหรับภิกษุเหล่านั้นด้วย สำหรับตนด้วย. บทว่า
อตุเตน वा **อตุตฺตนิเยน** वा ความว่า สูญ คือ ว่างเปล่าจากสิ่งที่จะพึงถือ
เอาว่า เรา ว่า ของเรา. ในที่นี้ทรงแสดงสุญญตาไว้ ๒ เงื่อนอย่างนี้ บทว่า
ตพฺพหุสฺสวิหาริโน ความว่า ผู้กระทำปฏิบัติที่กล่าวไว้ข้างต้น. และปฏิบัติทา
คือ สูญญตานี้ให้มากอยู่. ในอากิญจัญญายตณณานที่ ๒ นี้ตรัส โอสั๊กกนา
ด้วยอำนาจวิปัสสนา.

บทว่า **อิติ ปฏิสฺสจกฺขติ** ความว่า ถึงวิญญาณ์ญายตณะแล้ว
พิจารณาอย่างนี้. ก็ภิกษุนี้มีปัญญามากกว่าภิกษุ ๕ รูปข้างต้น จึงพิจารณา
กรรมฐานรวมกันสำหรับภิกษุทั้ง ๖ รูป คือสำหรับภิกษุเหล่านั้นด้วย สำหรับ
ตนด้วย. ก็ในคำนี้ที่ว่า **เราไม่มีในที่ไหน ๆ สิ่งน้อยหนึ่งของใคร ๆ**
หามีไม่ (เรานั้น) **ไม่** และ **สิ่งน้อยหนึ่งของเราก็หามีในที่ไหน ๆ**
ไม่ ในใคร ๆ ย่อมไม่มีสิ่งน้อยหนึ่งเลย ดังนี้ ตรัสสุญญตาอัน
มี ๔ เงื่อน. ตรัสไว้อย่างไร (ตรัสไว้ว่า) อันภิกษุนี้ย่อมไม่เห็นตน ในที่
ไหน ๆ ว่า เราไม่มีในที่ไหน ๆ. ย่อมไม่เห็นตนของตนที่จะพึงน้อมเข้าไปใน
ภาวะน้อยหนึ่งของคนอื่นไร ๆ ว่า สิ่งน้อยหนึ่งของใคร ๆ หามีในอะไร ๆ
(เรานั้น) **ไม่** อธิบายว่า ย่อมไม่เห็นที่น้องชายว่า ควรสำคัญน้อมเข้ามาใน
ฐานะพี่น้องชายของตน สหายในฐานะสหาย หรือบริวารในฐานะบริวารของ
ตน. ในคำว่า **และสิ่งน้อยหนึ่งของเราก็ตามในที่ไหน ๆ ไม่** นี้จึง

มม ศัพท์ไว้ก่อนจะมีใจความว่า ย่อมไม่เห็นตนของคนอื่นในที่ไหน ๆ. ในที่นี้ นำเอา มม ศัพท์มาใส่เป็นรูป มม กิสมิมลลจิจิ กิณจัน นตลล ความว่า กิณจันย่อมไม่เห็น ว่า ตนของคนอื่นมีอยู่ในภะวะนั๋ยหนึ่งไร ๆ ของเรา. อธิบายว่า ย่อมไม่เห็นตนของคนอื่นที่เพ็งนั๋ยเข้ามาด้วยภะวะนั๋ยหนึ่งนี้ใน ฐานะไร ๆ ว่า พี่นั๋ยชายในฐานะพี่นั๋ยชายของตน สหายในฐานะสหาย หรือบริขารในฐานะบริขาร. ด้วยประการอย่างนี้ กิณจัน เหตุที่ไม่เห็นตนใน ะไร ๆ ไม่เห็นตนนั้นว่า จะเพ็งนำเข้าไปในภะวะนั๋ยหนึ่งของคนอื่น ไม่เห็น ตนของคนอื่น และไม่เห็นตนของคนอื่นที่เพ็งนำเข้ามาโดยภะวะนั๋ยหนึ่ง ของตน เพราะฉะนั้น เพ็งทราบว่า สุตตตณั๋ยนี้มี ๔ เเงื่อน. บทว่า ตพพ- หุลลหริโน ความว่า กระทำปฏิปทาที่กล่าวแล้วในหนหลัง และสุตตตณั๋ย ๔ เเงื่อนนี้ให้มากอยู่. แม้นในอาภิกขุจัญญายตณณานที่ ๓ นี้ ก็ตริสโอสักกนาด้วย อำนจวิปีสสนานั๋นเอง.

บทว่า อิติ ปฏิสลลจิกขติ ความว่า ถึงอาภิกขุจัญญายตณณานแล้ว จารณาอยู่ อย่างนี้. ก็กิณจันนี้มีปัญญามากกว่ากิณจัน ๖ รูป ข้างต้น จึง พิจารณากรรมฐานรวมกันสำหรับกิณจันแม้ทั้ง ๗ รูป คือ สำหรับกิณจันเหล่านั๋นด้วยสำหรับตนด้วย. บทว่า ยตเตตตอ อปริเสตตอ นริชุนนตติ ความว่า สัตตตณั๋ยทั้งปวงซึ่งกล่าวแล้วในหนหลังเหล่านั๋น ถึงเนวสัตตตณานาสัตตตณายตณณานใด แล้ว ย่อมดับไปในที่นี้. บทว่า ตพพหุลลหริโน ความว่า ผู้กระทำ ปฏิปทานั๋นนั้นแหละให้มาก ด้วยการห้ามสัตตตณานเหล่านั๋นอยู่. ในเนวสัตตตณานา- สัตตตณายตณณานนี้ ตริสโอสักกนาด้วยอำนจสมาริ.

บทว่า โน จสส โน จ เม สยิยา ความว่า ถ้ากรรมวัฏ ๕ อย่าง ในกาลก่อนจะไม่เพ็งประมวลเข้ามาแก่เราไซ้ วิปากวัฏ ๕ อย่างในปัจจุบันนี้ ของเรานั้น ก็จะไม่เพ็งมี คือ ไม่เพ็งเป็นไปแก่เรา. บทว่า น เม ภวิสสติ

ความว่า ถ้ากรรมฐาน ๕ อย่างในปัจจุบัน จักไม่ประมวลกันมาไซ้ เมื่อกรรมฐานนั้นไม่มี วิปากวิภู ๕ อย่าง จักไม่มีแก่เราในอนาคต. บทว่า ยทตฺถิ ยัม ภุตฺ ตํ ปชฺหมิ ความว่า ชั้นปัญจกอันใดที่กำลังมีอยู่ มีมาแล้วเราจะชั้นปัญจกนั้นที่มีในบัดนี้เสีย. บทว่า เอวํ อูเปกขํ ปฏฺฐิลลทฺติ ความว่า ภิกษุณั้นยอมได้อุเบกขาในวิปัสสนาอย่างนี้. บทว่า ปรีนินฺพุพาเยยฺย นฺุ โข โส ญฺนเต ภิกฺขุ น วา ปรีนินฺพุพาเยยฺย ความว่า ย่อมถามว่า ข้าพระองค์ยอมถามอย่างไร คือ ย่อมถามว่า ตรัสพระอรหัตบั้ง โอสักกนาบั้ง ปฏิปทาบั้ง ปฏิสนธิบั้ง สำหรับผู้กระทำตติยฌานให้เป็นบาทแล้วดำรงอยู่ก็เหมือนกัน (แต่) ไม่ตรัสอะไร ๆ สำหรับผู้กระทำเนวตัญญานาสัญญายตนาฌานให้เป็นบาทแล้วดำรงอยู่ ข้าพระองค์ชื่อถามข้อนั้น. บทว่า อเปตฺตล ตตฺตบพเทปํ อปี เอตฺตล บทว่า โส ตํ อูเปกขํ อภินนฺทตฺติ ความว่า ภิกษุณั้นยอมเพลิดเพลิน ซึ่งอุเบกขา คือวิปัสสนานั้นด้วยความเพลิดเพลินด้วยคัมภีระและทฤษฎี. แม้ใน ๒ บทที่เหลือก็มีนัยนี้แหละ. บทว่า ตนฺนินฺสุตฺตํ โหตฺติ วิญฺญาณํ ความว่า ย่อมอาศัยวิปัสสนานั้น. บทว่า ตทฺฐปาทานํ ความว่า วิญญานนั้น ชื่อว่าถือเอาด้วยการยึดมั่นวิปัสสนานั้น บทว่า สอฺปปาทานโน ได้แก่ มีการยึดถือ. บทว่า น ปรีนินฺพุพายตฺติ ความว่า ภิกษุผู้มีอาลัยในวิปัสสนา ย่อมไม่ปรีนินพพานในศาสนาของเรา. ท่านแสดงว่า ก็ภิกษุใดมีอาลัยในวิหาร บริเวณและอุปัฏฐาก เป็นต้น ข้อที่จะพึงกล่าวในภิกษุณั้น ย่อมไม่มี บทว่า กหํ ปน คือ ในที่ไหนเล่า. บทว่า อูปาทียมาโน อูปาทียตฺติ ได้แก่ ย่อมถือเอาปฏิสนธิ. บทว่า อูปาทานเสฏฺฐจํ กิร โส ญฺนเต ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้ยินว่าภิกษุณั้นยอมยึดถือเอาที่ที่จะพึงถือเอา อันประเสริฐที่สุด คือเป็นภพอันสูงสุด อธิบายว่า ย่อมยึดถือปฏิสนธิในภพอันประเสริฐที่สุด. ตรัสปฏิสนธิของภิกษุณั้นด้วยคำนี้.

บัดนี้ เพื่อจะตรัสพระอรหัตของภิกษุนี้ จึงตรัสว่า **อิชานนุท** ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **นิสฺสาย** ได้แก่ อาศัสมาบัตินั้น. บทว่า **โอมฺสฺส** **นิตฺตฺตฺตา** **อกุขตา** ท่านกล่าวว่า ตรัสการข้ามโอฆะ คือตรัสการข้ามโอฆะสำหรับภิกษุผู้ทำตติยฌานให้เป็นบาทแล้วดำรงอยู่ ตรัสการข้ามโอฆะสำหรับภิกษุผู้ทำเนวสัณฺญาณาสัณฺญาตณฺณานให้เป็นบาทแล้วดำรงอยู่. บทว่า **กตฺโม** **ปน** **ภนฺเต** **อริโย** **วิโมกฺโข** ความว่า พระอานนที่ทูลถามอะไรในอธิการนี้. พระอานนที่ทูลถามว่า ภิกษุทำสมาบัติให้เป็นปทัฏฐานก่อน แล้วเจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหัตย่อมไม่ลำบาก เหมือนบุคคลอาศัยเรือหรือแพเป็นต้น ข้ามห้วงน้ำใหญ่ก็ไปถึงฝั่งได้ฉะนั้น ส่วนพระสุกขวิปัสสกผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ พิจารณาปณฺณกสังขาร แล้วได้บรรลุพระอรหัต ย่อมลำบาก เหมือนบุคคลฟันฝ่ากระแสน้ำด้วยกำลังแขนไปถึงฝั่งฉะนั้น ข้าพระองค์ขอลูกพระอรหัตของพระสุกขวิปัสสกนี้ด้วยประการดังกล่าว. บทว่า **อริยสาวโก** ได้แก่ พระอริยสาวกผู้เป็นสุกขวิปัสสก. จริงอยู่ พระสุกขวิปัสสกนี้ มีปัญญา มากกว่าภิกษุทั้ง ๘ รูปข้างต้น ย่อมพิจารณาธรรมฐานรวมกัน สำหรับภิกษุแม่ทั้ง ๘ รูป คือ สำหรับภิกษุเหล่านั้นด้วย สำหรับตนด้วย บทว่า **เอส** **สฺกกาโย** **ยวตา** **สฺกกาโย** ความว่า ย่อมพิจารณาเห็นว่า ชื่อว่า สักกายะกล่าวคือ วัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ มี อยู่ประมาณเท่าใด สักกายะแม่ทั้งหมด ก็มีเท่านี้เท่านั้น สักกายะที่ยิ่งไปกว่านั้นย่อมไม่มี. บทว่า **เอตฺ** **อมตํ** **ยทิตฺ** **อนุปาทา** **จิตฺตสฺส** **วิโมกฺโข** ความว่า ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ชื่อว่า ความหลุดพ้นแห่งจิตเพราะความไม่ถือมั่น เป็นอมตะ ไม่ตาย เป็นสันตะสงบ เป็นปณฺธิตะ ประณีต ก็ในที่อื่น ท่านเรียกพระนิพพานว่า ความหลุดพ้นแห่งจิต เพราะไม่ถือมั่น. แต่ในพระสูตรนี้ ตรัสพระอรหัตของพระสุกขวิปัสสก. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งข้างทั้งนั้น.

ก็ในพระสูตรนี้ ทั้งหมดพึงทราบว่ ตรีสโอสักกนา ในฐานะ ๗
อย่าง ตรีสปฏิสนธิในฐานะ ๘ อย่าง ตรีสพระอรหัตในฐานะ ๕ อย่าง. ตรีส
อย่างไร ? ตรีสโอสักกนา สำหรับภิกษุผู้ทำตติยฌานให้เป็นบาทตั้งอยู่ก่อน
(ต่อไป) ตรีสปฏิสนธิ ตรีสพระอรหัต สำหรับภิกษุผู้ทำจตุตถฌาน (และ)
อากาสนัญจายตนฌานให้เป็นบาทตั้งอยู่ก็เหมือนกัน (คือตรีสโอสักกนา ตรีส
ปฏิสนธิ และตรีสพระอรหัต) ส่วนสำหรับพระภิกษุ ๓ รูป ผู้ทำวิญญาณัญ-
จายตนฌานให้เป็นบาทตั้งอยู่ ตรีสโอสักกนา ตรีสปฏิสนธิ ตรีสพระอรหัต
สำหรับภิกษุผู้ทำอากิญจัญญายตนฌานให้เป็นบาทตั้งอยู่ก็เหมือนกัน. ส่วน
สำหรับภิกษุผู้ทำเนวสัญญานาสัญญายตนฌานให้เป็นบาทตั้งอยู่ ไม่มีโอสักกนา
แต่ตรีสปฏิสนธิ และพระอรหัต สำหรับพระสุกขวิปีสสก ตรีสเฉพาะพระ-
อรหัตเท่านั้น ด้วยประการดังกล่าวมานี้ พึงทราบว่ ตรีสโอสักกนาในฐานะ
๗ อย่าง ตรีสปฏิสนธิในฐานะ ๘ อย่าง ตรีสพระอรหัตในฐานะ ๕ อย่าง.
ก็อเนญชสัปปายสูตรนี้ ตรีสรวมเอาโอสักกนาในฐานะ ๗ อย่าง ปฏิสนธิใน
ฐานะ ๘ อย่าง พระอรหัตในฐานะ ๕ อย่าง ย่อมชื่อว่า เป็นอันตรีสดีแล้วแล.

จบ อรรถกถาอเนญชสัปปายสูตรที่ ๖

๗. คณกะโมคคัลลานสูตร

ว่าด้วยการศึกษาและการปฏิบัติเป็นไปตามลำดับ

[๕๓] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบาลิกาวีสาขา มิคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พรหมณ์ คณกะโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทักทายปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามธรรมเนียมแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม ตัวอย่างเช่นปราสาทของมิคารมารดาหลังนี้ ย่อมปรากฏมีการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ ถือกระทั่งโครงสร้างของบันไดชั้นล่าง แม้พวกพรหมณ์เหล่านี้ ก็ปรากฏมีการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ คือ ในเรื่องเล่าเรียน แม้พวกนักรบเหล่านี้ ก็ปรากฏมีการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ คือ ในเรื่องใช้อาวุธ แม้พวกข้าพระองค์ผู้เป็นนักคำนวณมีอาชีพในทางคำนวณก็ปรากฏมีการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ คือในเรื่องนับจำนวน เพราะพวกข้าพเจ้าได้ศรัทธาแล้ว เริ่มต้นให้นับอย่างนี้ว่า หนึ่ง หมวดหนึ่ง สอง หมวดสอง สาม หมวดสาม สี่ หมวดสี่ ห้า หมวดห้า หก หมวดหก เจ็ด หมวดเจ็ด แปด หมวดแปด เก้า หมวดเก้า สิบ หมวดสิบ ย่อมให้นับไปถึงจำนวนร้อย ข้าแต่ท่านพระโคตม พระองค์อาจไหมหนอ เพื่อจะบัญญัติการศึกษาโดยลำดับ การที่กระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ ในธรรมวินัยแบบนี้ ให้เหมือนอย่างนั้น.

[๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนพราหมณ์ เราอาจบัญญัติการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ ในธรรมวินัยนี้ได้ เปรียบเหมือนคนฝึกม้าผู้ฉลาด ได้ม้าอาชาไนยตัวงามแล้วเริ่มต้นทีเดียวให้ทำสิ่งควรให้ทำในบังเหียนต่อไปจึงให้ทำสิ่งที่ควรให้ทำสิ่ง ๆ ขึ้นไปฉันใด ลูกก่อนพราหมณ์ ฉันนั้นเหมือนกันแล ตถาคตได้บรูษที่ควรฝึกแล้วเริ่มต้นย่อมแนะนำอย่างนี้ว่า ลูกก่อนภิกษุ มาเถิด เธอจึงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ จึงเป็นผู้เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเถิด.

[๕๕] ลูกก่อนพราหมณ์ ในเมื่อภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ เป็นผู้เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายแล้ว ตถาคตย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า ลูกก่อนภิกษุ มาเถิด เธอจึงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เธอเป็นรูปด้วยจักขุแล้วจงอย่าถือเอาโดยนิमित อย่าถือเอาโดยอนุพยัญชนะ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ อันมีการเห็นรูปเป็นเหตุ ซึ่งบุคคลผู้ไม่สำรวมอยู่ พึงถูกอกุศลบาปธรรมคืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์เถิด เธอได้ยินเสียงด้วยโสตะแล้ว... เธอคมกลั่นด้วยฆานะแล้ว... เธอลิ้มรสด้วยชีวหาแล้ว... เธอถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว... เธอรู้แจ้งธรรมารมณด้วยมโนแล้ว อย่าถือเอาโดยนิमित อย่าถือเอาโดยอนุพยัญชนะ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีย์ อันมีการรู้ธรรมารมณเป็นเหตุ ซึ่งบุคคลผู้ไม่สำรวมอยู่ พึงถูกอกุศลบาปธรรมคืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษามโนทรีย์ ถึงความสำรวมในมโนทรีย์เถิด.

[๕๖] ลูกก่อนพราหมณ์ ในเมื่อภิกษุเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายได้ ตถาคตย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า ลูกก่อนภิกษุ มาเถิด เธอ

จงเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ คือ พึงบริโภคอาหาร พิจารณาโดยแยบคาย ว่า เราบริโภคมิใช่เพื่อจะเล่น มิใช่เพื่อจะมัวเมา มิใช่เพื่อจะประดับ มิใช่เพื่อจะตกแต่งร่างกายเลย บริโภคเพียงเพื่อร่างกายดำรงอยู่ เพื่อให้ชีวิตเป็นไป เพื่อบรรเทาความลำบาก เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์เท่านั้น ด้วยอุบายนี้ เราจะป้องกันเวทนาเก่า ไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และความเป็นไปแห่งชีวิต ความไม่มีโทษ ความอยู่สบาย จักมีแก่เรา.

[๕๗] คุณก่อนพราหมณ์ ในเมื่อภิกษุเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ได้ ตลาคตยอมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า คุณก่อนภิกษุ มาเกิด เธอจึงเป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเป็นผู้ตื่นอยู่ คือจงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอาวรณียธรรม ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน จงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอาวรณียธรรม ด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี พึงเอาเท้าซ้อนเท้า มีสติรู้สึกตัว ทำความสำคัญว่า จะลุกขึ้นไว้ในใจแล้วสำเร็จ สีสไสยาโดยข้างเบื้องขวาตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี จงลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอาวรณียธรรม ด้วยการเดินจงกรมและการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรีเกิด.

[๕๘] คุณก่อนพราหมณ์ ในเมื่อภิกษุเป็นผู้ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเป็นผู้ตื่นอยู่ได้ ตลาคตยอมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า คุณก่อนภิกษุ มาเกิด เธอจึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ คือ ทำความรู้สึกรู้ตัวในเวลาก้าวไป และถอยกลับ ในเวลาแลดูและเหลียวดู ในเวลาอแนนและเหยียดแขน ในเวลาทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ในเวลานั้น ต้ม เคี้ยว และลิ้มรส ในเวลาถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ในเวลาเดิน ยืน นั่ง นอนหลับ ตื่น พุด และนิ่งเกิด.

[๕๕] คู่ก่อนพราหมณ์ ในเมื่อภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ได้ ตถาคตย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า คู่ก่อนภิกษุ มาเกิด เธอจงเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมฟางเกิด ภิกษุนั้นจึงเสพเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้ง และลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า ละอภิชฌาพंगเล็งในโลกแล้ว มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌาได้ ละโทษคือพยาบาทปองร้ายแล้ว เป็นผู้มึจิตไม่พยาบาท อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในสรรพสัตว์และภูตอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความชั่วคือพยาบาทได้ ละถิ่นมึทระง่วงเหงาหาวนอนแล้ว เป็นผู้มึจิตปราศจากถิ่นมึทระ มีอาโลกสัญญาสำคัญว่าสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถิ่นมึทระได้ ละอุทัจจกุกุจะความฟุ้งซ่านและรำคาญแล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มึจิตสงบภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทัจจกุกุจะจะได้ ละวิจิกิจจาความสงสัยแล้วเป็นผู้ข้ามวิจิกิจจา ไม่มีปัญหาอะไรในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจจาได้

[๑๐๐] เธอครันละนิรวณั ๕ ประการ อันเป็นเครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ทำปัญญาให้ถอยกำลังนี้ได้แล้ว จึงสังคจากาม สังคจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มึวิตก มึวิจารณ์ มึปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่ เข้าทุติยฌาน มีความผ่อนคลายแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มึปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เป็นผู้วางเฉยเพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌานที่พระอรិยะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มึสติอยู่เป็นสุขอยู่ เข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มี

สติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่ คู่ก่อนพราหมณ์ ในพวกภิกษุที่ยังเป็นเสขะ ยังไม่บรรลुพระอรหัตมรรค ยังปรารถนาธรรมที่เกษมจากโยคะอย่างหาธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้อยู่ นั่น เรามีคำพำสอนเห็นปานฉะนี้ ส่วนสำหรับภิกษุพวกที่เป็นอรหัตตจิตตาสพออยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ถึงประโยชน์ตนแล้วตามลำดับ สิ้นสัญญาในภพแล้ว พันวิเศษแล้วเพราะรู้ชอบนั้น ธรรมเหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่สบายในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ.

[๑๐๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ พราหมณ์คณกะ-โมคคัลลานะได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า สวากของพระโคตมผู้เจริญอันท่านพระโคตม โอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้ ย่อมสำเร็จนิพพานอันมีความสำเร็จล่วงส่วน ทุกรูปที่เดียวหรือ หรือว่าบางพวกก็ไม่สำเร็จ.

พ. คู่ก่อนพราหมณ์ สวากของเรา อันเราโอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกเพียงส่วนน้อย สำเร็จนิพพานอันมีความสำเร็จล่วงส่วน บางพวกก็ไม่สำเร็จ.

ค. ข้าแต่ท่านพระโคตม อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ในเมื่อนิพพานก็ยังมิอยู่ ทางให้ถึงนิพพานก็ยังมิอยู่ ท่านพระโคตมผู้ชักชวนก็ยังมิอยู่ แต่สวากของท่านพระโคตม อันท่านพระโคตม โอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกเพียงส่วนน้อย จึงสำเร็จนิพพานอันมีความสำเร็จล่วงส่วน บางพวกก็ไม่สำเร็จ.

[๑๐๒] พ. คู่ก่อนพราหมณ์ ถ้าเช่นนั้น เราจักย้อนถามท่านในเรื่องนี้ ท่านชอบใจอย่างไร พึงพยากรณ์อย่างนั้นคู่ก่อนพราหมณ์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ท่านชำนาญทางไปกรุงราชคฤห์มิใช่หรือ.

ค. แน่นอน พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนพราหมณ์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษผู้
ปรารถนาจะไปกรุงราชคฤห์ พึงมาในสำนักของท่าน เข้ามาหาท่านแล้วพูด
อย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงชี้ทางไปกรุงราชคฤห์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด
ท่านพึงบอกเขาอย่างนี้ว่า พ่อมหาจำเริญ มาเถิด ทางนี้ไปกรุงราชคฤห์ ท่าน
จงไปตามทางนั้นชั่วครู่หนึ่งแล้ว จักเห็นบ้านชื่อโน้น ไปตามทางนั้นชั่วครู่
หนึ่งแล้ว จักเห็นนิคมชื่อโน้น ไปตามทางนั้นชั่วครู่หนึ่งแล้ว จักเห็นสวนที่นำ
รื่นรมย์ ป่าที่นำรื่นรมย์ ภูมิภาคที่นำรื่นรมย์ สระโบกขรณีที่นำรื่นรมย์ของ
กรุงราชคฤห์ บุรุษนั้น อันท่านแนะนำพราสาทอยู่อย่างนี้ จีบทางผิดไพล่เดินไป
เสียดตรงกันข้าม ต่อมา บุรุษคนที่สองปรารถนาจะไปกรุงราชคฤห์ พึงมาใน
สำนักของท่านเข้ามาหาท่านแล้วพูดอย่างนี้ ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าปรารถนา
จะไปกรุงราชคฤห์ ขอท่านจงชี้ทางไปกรุงราชคฤห์แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ท่าน
พึงบอกแก่เขาอย่างนี้ว่า พ่อมหาจำเริญ มาเถิด ทางนี้ไปกรุงราชคฤห์ ท่าน
จงไปตามทางนั้น ชั่วครู่หนึ่งแล้ว จักเห็นบ้านชื่อโน้น ไปตามทางนั้นชั่วครู่
หนึ่งแล้ว จักเห็นนิคมชื่อโน้น ไปตามทางนั้นชั่วครู่หนึ่งแล้ว จักเห็นสวนที่
นำรื่นรมย์ ป่าที่นำรื่นรมย์ ภูมิภาคที่นำรื่นรมย์ สระโบกขรณีที่นำรื่นรมย์
ของกรุงราชคฤห์ บุรุษนั้นอันท่านแนะนำพราสาทอยู่อย่างนี้ พึงไปถึงกรุง
ราชคฤห์โดยสวัสดิ์ คุณก่อนพราหมณ์ อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย นี้
เมื่อกรุงราชคฤห์ก็มีอยู่ ทางไปกรุงราชคฤห์ก็มีอยู่ ท่านผู้ชี้แจงก็มีอยู่ แต่
ก็บุรุษอันท่านแนะนำพราสาทอยู่อย่างนี้ คนหนึ่งจีบทางผิด ไพล่เดินไปทางตรงกัน
ข้าม คนหนึ่งไปถึงกรุงราชคฤห์ได้โดยสวัสดิ์.

ค. ข้าแต่ท่านพระโคตม ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์จะอย่างไรได้
ข้าพระองค์เป็นแต่ผู้บอกทาง.

[๑๐๓] พ. ลูกอ่อนพราหมณ์ ฉะนั้นเหมือนกันแล ในเมื่อนิพพานก็มีอยู่ ทางไปนิพพานก็มีอยู่ เราผู้ชักชวนก็มีอยู่ แต่ก็สาวกของเราอันเราโอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกเพียงส่วนน้อย สำเร็จนิพพานอันมีความสำเร็จล่วงส่วน บางพวกก็ไม่สำเร็จ ลูกอ่อนพราหมณ์ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกหนทาง.

[๑๐๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ พราหมณ์คณกะ-โมคคัลลานะได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม บุคคลจำพวกที่ไม่มีศรัทธา ประสงค์จะเลี้ยงชีวิต ออกบวช โอ้อวด มีมายา เจ้าเล่ห์ ฟุ้งซ่าน ยกตัว กลับกลอก ปากกล้า พุดพล่าม ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ประกอบความเพียร เครื่องตั้ง นำพาในความเป็นสมณะ ไม่เคารพแรงกล้าในสิกขา ประพฤติมักมาก ปฏิบัติย่อหย่อน เป็นหัวใจในทางเชื่อนแซ ทอดธุระในวิเวกความสังัดเจียบ เกียจคร้าน มีความเพียรเลว สัมสติ ไม่รู้ตัว ไม่มั่นคง มีจิตรวนเร มีความรู้ทราม เป็นดังคนหนวก คนใบ้ ท่านพระโคตมย่อมไม่อยู่ร่วมกับบุคคลจำพวกนั้น ส่วนพวกกุลบุตรที่มีศรัทธาออกบวช ไม่โอ้อวด ไม่มายา ไม่เจ้าเล่ห์ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ยกตน ไม่กลับกลอก ไม่ปากกล้า ไม่พุดพล่าม ไม่พุดเพลีน คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียร เครื่องตั้ง นำพาในความเป็นสมณะ เคารพแรงกล้าในสิกขา ไม่ประพฤติกมักมาก ไม่ปฏิบัติย่อหย่อน ทอดธุระในทางเชื่อนแซ เป็นหัวหน้าในวิเวกความสังัดเจียบ ปรารภความเพียร มอบตนไปในธรรม ตั้งสติไว้มั่น รู้ตัวมั่นคง มีจิตแน่วแน่ มีปัญญา ไม่เป็นดังคนหนวก คนใบ้ ท่านพระโคตมย่อมอยู่ร่วมกับกุลบุตรพวกนั้น ข้าแต่ท่านพระโคตม เปรียบเหมือนบรรดาไม้ที่มีราก

หอม เขายกย่องกฤษณาว่าเป็นเลิศ บรรดาไม้ที่มีแก่นหอม เขายกย่องแก่น-
จันทน์แดงว่าเป็นเลิศ บรรดาไม้ที่มีดอกหอม เขายกย่องดอกมะลิว่าเป็นเลิศ
ฉันใด โอวาทของท่านพระโคตม ก็ฉันนั้น เหมือนกันแล บัณฑิตกล่าวได้ว่า
เป็นเลิศในบรรดาธรรมของครูอย่างพะที่นับว่าเยี่ยม แจ่มแจ้งจริงๆ พระ-
เจ้าข้า แจ่มแจ้งจริงๆ พระเจ้าข้า ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมโดย
ปริยายเป็นอนันต์ เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ หรือเปิดของที่ปิด หรือบอก
ทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีตาดีจักเห็นรูปทั้ง
หลายได้ ฉะนั้นข้าพระองค์นี้ขอถึงพระโคตมผู้เจริญ พระธรรม และพระ
ภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก
ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบ คณกโมกคัลลานสูตรที่ ๗

อรรถกถาคณกโมคคัลลานสูตร

คณกโมคคัลลานสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในพระสูตรนั้นดังต่อไปนี้. บทว่า ยาว ปจฺจุฉิมวา โสปานกเพวรา ได้แก่ จนกระทั่งพื้นบันไดขั้นแรก. พราหมณ์แสดงว่า ปราสาท ๗ ชั้น ไม่อาจสร้างได้เพียงวันเดียวแต่ปรากฏการกระทำโดยลำดับ (ขั้นตอน) เริ่มแต่การแผ้วถางพื้นที่แล้วยกตั้งเสา จนกระทั่งเขียนภาพจิตรกรรม ในปราสาทนั้น. ด้วยบทว่า ยทิทํ อชฺเชเน พราหมณ์แสดงว่า พระเวทแม่ทั้ง ๓ ก็ไม่อาจเล่าเรียนได้โดยวันเดียวเท่านั้น ก็แม้ในการเล่าเรียนพระเวทเหล่านั้น ก็ย่อมปรากฏการกระทำโดยลำดับเช่นเดียวกัน. ด้วยบทว่า อิตฺตฺตฺเต พราหมณ์แสดงว่า แม้ในวิชาว่าด้วยอาวุธ ขึ้นชื่อว่านักแม่นธนู ก็ไม่อาจทำได้โดยวันเดียวเท่านั้น ก็แม้ในวิชาว่าด้วยอาวุธนี้ย่อมปรากฏการกระทำโดยลำดับ โดยการจัดแจงสถานที่และทำเป่า (สำหรับยิง) เป็นต้น. บทว่า สงฺขานา ได้แก่ โดยการนับ. ในข้อนั้น เมื่อแสดงการกระทำโดยลำดับด้วยตัวเอง จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า พวกข้าพระองค์ให้นับอย่างนี้.

ในคำที่ว่า เสยฺยถาปี พุราหฺมณ นี เพราะเหตุที่คนทั้งหลายเรียนศิลปในลัทธิภายนอก โดยประการใดๆ ย่อมกลายเป็นคนเกรไปโดยประการนั้นๆ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงเปรียบเทียบศาสนาของพระองค์ด้วยลัทธิภายนอก หากทรงเปรียบเทียบด้วยม้าอาชาไนยแสนรู้ จึงตรัสว่า เสยฺยถาปี ดังนี้ เป็นต้น. อันม้าอาชาไนยแสนรู้ถูกเขาฝึกในเหตุใด ย่อมไม่ละเมิดเหตุนั้น แม้เหตุแห่งชีวิตฉินใด กุลบุตรผู้ปฏิบัติชอบในพระศาสนา ย่อมไม่

ถ่วงละเมิดขอบเขตแห่งศีล ฉะนั้นเหมือนกัน. บทว่า มุขธาเน แปลว่า ที่เก็บปากม้า (บังเหียน)

บทว่า สติสมุปขุณฺณาย ได้แก่เพื่อประโยชน์คือความพร้อมเพรียง ด้วยสติสัมปชัญญะทั้งหลาย. ก็เหล่าพระชีนาสพ มี ๒ พวกคือ สตตวิหารี และ โนสตตวิหารี ในพระชีนาสพ ๒ พวกเหล่านั้น พระชีนาสพผู้สตตวิหารี แม้กระทำการกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็อาจจะเข้าผลสมาบัติได้. ส่วนพระชีนาสพผู้เป็นโนสตตวิหารี เป็นผู้ชวนขวายกิจในกิจการมีประมาณเล็กน้อย ก็ไม่อาจแนบสนิทผลสมาบัติได้ ในข้อนี้มีเรื่องดังต่อไปนี้ เป็นตัวอย่าง ได้ยินว่า พระชีนาสพองค์หนึ่ง พาสามเณรชีนาสพองค์หนึ่งไปอยู่ป่า. ในการอยู่ป่านั้น เสนาสนะตถถึงพระมหาเถระ ไม่ถึงสามเณร. พระเถระวิตถถึงเรื่องนั้น ไม่อาจทำแนบสนิทผลสมาบัติได้แม้แต่วันเดียว. ส่วนสามเณรทำเวลาทั้ง ๓ เดือนให้ล่วงไปด้วยความยินดีในผลสมาบัติ ถ้ามพระเถระว่า ท่านขอรับ การอยู่ป่าเป็นความสบายหรือ? พระเถระกล่าวว่า ไม่เกิดความสบายดอกเชอ. ดั่งนั้น เมื่อจะทรงแสดงว่า พระชีนาสพแม้เห็นปานนั้น อาจเข้าสมาบัติได้โดยนิกถึงธรรมเหล่านี้ ตั้งแต่ตอนต้นทีเดียว จึงตรัสว่า สติสมุปขุณฺณาย จ ดังนี้.

บทว่า เยเม โภ โคตม ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระตถาคตกำลังตรัสอยู่นั้นแล นัยว่า บุคคลเหล่านี้ย่อมไม่สำเร็จ ดังนี้ เกิดขึ้นแก่พราหมณ์เมื่อจะแสดงนัยนั้น จึงเริ่มกล่าวอย่างนี้.

บทว่า ปรมชฺชรมเมสุ ความว่า ธรรมของครูทั้ง ๖ ชื่อว่าธรรมอย่างแพะ และวาตะของพระโคตมสูงสุดอย่างยิ่งในธรรมเหล่านั้น. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาคณกโมคคัลลานสูตรที่ ๗

๘. โคปกโมคคัลลานสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ไม่มีใครถึงธรรมเท่าเทียมพระพุทธเจ้า

[๑๐๕] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน ท่านพระอานนท์ อยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ สมัยนั้น พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร แห่งมคธรัฐ ทรงระแวงพระเจ้าปชโชต จึงรับสั่งให้ซ่อมแซมกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์นุ่งสบง ถือบาตรจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ในเวลาเช้า ขณะนั้น ท่านมีความดำริดังนี้ว่า ยังเข้าเกินควรที่จะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ก่อน ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปหาพราหมณ์ โคปกโมคคัลลานะยังที่ทำงานและที่อยู่เถิด ครั้นแล้วท่านพระอานนท์จึงไปยังที่นั้น พราหมณ์โคปกโมคคัลลานะแลเห็นท่านพระอานนท์เดินมาแต่ไกล จึงได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า นิมนต์เถิด ท่านพระอานนท์ ท่านมาดีแล้ว นานทีเดียวที่ท่านได้แวะเวียนมาที่นี่ นิมนต์นั่งเถิด นี้อาสนะแต่งตั้งไว้แล้ว ท่านพระอานนท์นั่งบนอาสนะที่แต่งตั้งไว้แล้ว ฝ่ายพราหมณ์โคปกโมคคัลลานะก็ถือเอาอาสนะตำแหน่งหนึ่งนั่งลง.

[๑๐๖] พอ นั่งเรียบร้อยแล้ว พราหมณ์โคปกโมคคัลลานะ ได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้าง ไหมหนอ ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมทุก ๆ ข้อ และทุก ๆ ประการ ที่ท่านพระโคดมพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธทรงถึงพร้อมแล้ว.

๑. พระเจ้าจันชปชโชต แห่งกรุงอุชเชนี.

ท่านพระอานนทกล่าวว่า คุณก่อนพราหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักรูปหนึ่งผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมทุก ๆ ข้อ และทุก ๆ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธทรงถึงพร้อมแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงห้ามมรรคที่ยังไม่อุบัติได้อุบัติ ที่ยังไม่เกิดได้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงทราบมรรค ทรงรู้มรรค และทรงฉลาดในมรรค ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้ เป็นผู้ดำเนินตามมรรค จึงถึงพร้อมในภายหลังอยู่ ก็แหละคำพูดระหว่างท่านพระอานนทกับพราหมณ์โคปกโมคคัลลณะได้ค้างอยู่เพียงนี้

[๑๐๗] ขณะนั้น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แห่งมคธรัฐ เทียวตรวจงานในกรุงราชคฤห์ ได้เข้าไปยังที่ทำงานของพราหมณ์โคปกโมคคัลลณะ ที่มีท่านพระอานนทอยู่ด้วย แล้วได้ทักทายปราศรัยกับท่านพระอานนท ครั้นผ่านคำทักทายปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พอนั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระอานนทดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านอานนทผู้เจริญ ฌ บัดนี้ พระคุณท่านนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ และพระคุณท่านพูดเรื่องอะไรค้างอยู่ในระหว่าง.

ท่านพระอานนทกล่าวว่า คุณก่อนพราหมณ์ ในเรื่องที่คุณถนัดอยู่นี้ พราหมณ์โคปกโมคคัลลณะ ได้ถามอาตมาภาพอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหมหนอ ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมทุก ๆ ข้อและทุก ๆ ประการที่ท่านพระโคตมพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธทรงถึงพร้อมแล้ว เมื่อพราหมณ์โคปกโมคคัลลณะถามแล้วอย่างนี้ อาตมาภาพได้ตอบ ดังนี้ว่า คุณก่อนพราหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักรูปหนึ่งผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมทุก ๆ ข้อ และทุก ๆ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระ

อรหันตสัมมาสัมพุทธทรงถึงพร้อมแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่อุบัติได้อุบัติ ที่ยังไม่เกิดได้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มี ไครบอก ทรงทราบมรรค ทรงรู้มรรค และทรงฉลาดในมรรค ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้เป็นผู้ดำเนินตามมรรค จึงถึงพร้อมภายหลังอยู่ นี้แลคำพูดระหว่างอาตมภาพกับพราหมณ์โคปกโมคคัลลานะได้ค้างอยู่ ต่อนั้นท่านก็มาถึง.

[๑๐๔] ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท์ มีภิกษุสักกรุปหนึ่งบ้างไหมหนอ อันท่านพระโคตมพระองค์นั้นทรงแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของท่านทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้.

อา. คุณก่อนพราหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักกรุปหนึ่ง ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ทรงแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของท่านทั้งหลาย อันอาตมภาพทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้.

[๑๐๕] ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท์ มีภิกษุสักกรุปหนึ่งบ้างไหมเล่า อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมากรูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้.

อา. คุณก่อนพราหมณ์ ไม่มีแม้สักกรุปหนึ่ง อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมากรูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย อันอาตมภาพทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้.

ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ก็เมื่อไม่มีที่พึ่งอาศัยอย่างนี้ อะไรเล่าจะเป็นเหตุแห่งความสามัคคีกันโดยธรรม.

อา. คุณก่อนพราหมณ์ อาตมาภาพทั้งหลายมิใช่ไม่มีที่พึ่งอาศัยเลย พวกอาตมาภาพมีที่พึ่งอาศัย คือ มีธรรมเป็นที่พึ่งอาศัย

[๑๑๐] ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ข้าพเจ้าถามพระคุณเจ้าดังนี้ว่ามีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหมหนอ อันท่านพระโคตมพระองค์นั้น ทรงแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของท่านทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ พระคุณเจ้าตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์ไม่มีเลยแม้สักรูปหนึ่ง ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ทรงแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของท่านทั้งหลาย อันอาตมาภาพทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ ข้าพเจ้าถามต่อไปว่า มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหมเล่า อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมารูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ พระคุณเจ้าตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์ไม่มีเลยแม้สักรูปหนึ่ง อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมารูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งอาตมาภาพทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ และข้าพเจ้าถามต่อไปว่า ก็เมื่อไม่มีที่พึ่งอาศัยอย่างนี้ อะไรเล่าจะเป็นเหตุแห่งความสามัคคีกันโดยธรรม พระคุณเจ้าตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์ อาตมาภาพทั้งหลายมิใช่ไม่มีที่พึ่งอาศัย พวกอาตมาภาพมีที่พึ่งอาศัย คือ มีธรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ก็คำที่พระคุณเจ้ากล่าวแล้วนี้ ข้าพเจ้าจะพึงเห็นเนื้อความได้อย่างไร.

[๑๑๑] อา. คุณก่อนพรหมณ์ มีอยู่แล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย ทรงแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย ทุก ๆ วันอุโบสถ อาตมภาพทั้งหลายเท่าที่มีอยู่นั้น จะเข้าไปอาศัยตามเขตแห่งหนึ่งอยู่ ทุกๆรูป จะประชุมร่วมกัน ครั้นแล้วจะเจริญภิกขุรูปที่สวดปาติโมกข์ได้ ให้สวด ถ้าขณะที่สวดปาติโมกข์อยู่ ปรากฏภิกษุมีอาบัติและโทษที่ล่วงละเมิด อาตมภาพทั้งหลายจะให้เธอทำทามธรรม ตามคำที่ทรงสั่งสอนไว้ เพราะฉะนั้น เป็นอันว่า ภิกษุผู้เจริญทั้งหลาย มิได้ให้พวกอาตมภาพกระทำ ธรรมต่างหากให้ พวกอาตมภาพกระทำ.

ว. ข้าแต่พระอานนท์ มีภิกษุสักกรุปหนึ่งบ้างไหมหนอ ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ครั้นสักการะ เคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้.

อา. คุณก่อนพรหมณ์ มีอยู่รูปหนึ่งแล ซึ่งอาตมภาพทั้งหลาย สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ครั้นสักการะ เคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้.

[๑๑๒] ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ข้าพเจ้าถามพระคุณเจ้าดังนี้ว่า มีภิกษุสักกรุปหนึ่งบ้างไหมหนอ อันท่านพระโคตมพระองค์นั้น ทรงแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของท่านทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ พระคุณเจ้าตอบว่า คุณก่อนพรหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักกรุปหนึ่ง อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ทรงแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของท่านทั้งหลาย ซึ่งอาตมภาพทั้งหลาย

จะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ กระหม่อมต่อไปว่า มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหมเล่า อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมารูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่องลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ พระคุณเจ้าตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักรูปหนึ่ง อันสงฆ์ที่ภิกษุผู้เป็นเถระมารูปด้วยกันสมมติแล้ว แต่งตั้งไว้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่องลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งอาศัยของเราทั้งหลาย ซึ่งอาตมภาพทั้งหลายจักพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้ ข้าพเจ้าถามต่อไปว่า มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหมหนอ ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ครั้นสักการะ เคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัย อยู่ในบัดนี้ พระคุณเจ้าตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์ มีอยู่รูปหนึ่งแล ซึ่งอาตมภาพทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ครั้นสักการะ เคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้ ข้าแต่พระอนันตผู้เจริญ คำที่พระคุณเจ้ากล่าวแล้วนี้ ข้าพเจ้าจะพึงเห็นเนื้อความได้อย่างไร.

[๑๑๓] อ. คุณก่อนพราหมณ์ มีอยู่แล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ตรีสวอบุชธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสไว้ ๑๐ ประการ บรรดาพวกอาตมภาพ รูปใดมีธรรมเหล่านั้น อาตมภาพทั้งหลายย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชารูปนั้น ครั้นสักการะ เคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้ ธรรม ๑๐ ประการเป็นไฉน คุณก่อนพราหมณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

(๑) เป็นผู้มึสติล ตำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ ย่อมเป็นผู้เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) เป็นพหูสูต ทรงการศึกษา สังสมการศึกษา ธรรมที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง เห็นปานนั้น ย่อมเป็นอันเธอได้ระดับแล้วมาก ทรงจำไว้ได้ ค่องปาก เพ่งตามได้ด้วยใจ แทงตลอดคิดด้วยความเห็น

(๓) เป็นผู้สันโดษด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจัย เกสัฬบริวาร

(๔) เป็นผู้ไฉไล ๔ อันเกิดมีในมหัคคตจิตเครื่องอยู่สบายในปัจจุบัน ตามความปรารถนา โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก

(๕) ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอเนกประการ คือ คนเดียวเป็นหลายคน ก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ปรากฏตัวหรือหายตัวไปนอกฝา นอกกำแพง นอกภูเขาได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ทำการผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดิน เหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศโดยขัดสมาธิเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์และพระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากปานฉะนี้ ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

(๖) ย่อมฟังเสียงทั้งสอง คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ได้ด้วยทิพย์โสตธาตุอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์

(๗) ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น และบุคคลอื่นได้ด้วยใจ คือ จิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหุดหู่ก็รู้ว่า

จิตหลุด หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่าจิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตตั้งมั่นก็รู้ว่าจิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่นก็รู้ว่าจิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว หรือจิตยังไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้น

(๘) ย่อมระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏก์บ้าง หลายวิวัฏก์บ้าง หลายสังวัฏวิวัฏก์บ้าง ว่าในชาติโน้นเรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว บังเกิดในชาติโน้น แม้ในชาตินั้น เราก็มียชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ ก็มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว จึงเข้าถึงในชาตินี้ ย่อมระลึกถึงขั้นที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ เช่นนี้

(๙) ย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ฯลฯ ย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทราบชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมเช่นนี้

(๑๐) ย่อมเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้งเพราะรู้ด้วยตนเองในปัจจุบันอยู่

ดูก่อนพราหมณ์ เหล่านี้แล ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ๑๐
ประการ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธศรีสบอกไว้ บรรดาพวกอาตมภาพ รูปใดมีธรรมเหล่า
นี้อาตมภาพทั้งหลายย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชารูปนั้น ครั้นสักการะ
เคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้.

[๑๑๔] เมื่อท่านพระอานนทกล่าวแล้วอย่างนี้ วัสสการพราหมณ์
มหาอำมาตย์แห่งมคธรัฐ ได้เรียกอุปันตเสนาบดีมาพูดว่า ดูก่อนเสนาบดี
ท่านจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน ที่พระคุณเจ้าเหล่านั้น สักการะธรรมที่ควร
สักการะ เคารพธรรมที่ควรเคารพ นับถือธรรมที่ควรนับถือ บูชาธรรมที่
ควรบูชาอย่างนี้ ตกลงพระคุณเจ้าเหล่านี้ ย่อมสักการะธรรมที่ควรสักการะ
เคารพธรรมที่ควรเคารพ นับถือธรรมที่ควรนับถือ บูชาธรรมที่ควรบูชา ก็
ในเมื่อพระคุณเจ้าเหล่านั้นจะไม่พึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาสิ่งนี้ พระ-
คุณเจ้าเหล่านั้น จะพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาสิ่งไร แล้วจะเข้าไปอาศัย
สิ่งไรอยู่ได้เล่า.

[๑๑๕] ต่อนั้น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แห่งมคธรัฐ ถาม
ท่านพระอานนทดังนี้ว่า ก็เวลานี้ ท่านพระอานนทอยู่ที่ไหน.

อา. ดูก่อนพราหมณ์ เวลานี้ อาตมภาพอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน.

ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท ก็พระวิหารเวฬุวัน เป็นที่รื่นรมย์ เยียบ
เสียงและไม่อีกทีก็กรีกโครม มีลมพัดเย็นสบาย เป็นที่พักผ่อนของมนุษย์
สมควรแก่การหลีกออกเร้นอยู่หรือ.

อา. ดูก่อนพราหมณ์ แน่นอน พระวิหารเวฬุวัน จะเป็นที่รื่นรมย์
เยียบเสียง และไม่อีกทีก็กรีกโครม มีลมพัดเย็นสบาย เป็นที่พักผ่อนของ
มนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้นอยู่ ก็ด้วยมีผู้รักษาคุ่มครองเช่นท่าน.

[๑๖๖] ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ความจริง พระวิหารเวฬุวันจะเป็นที่รื่นรมย์ เงียบเสียบ และไม่มีอีกที่กกรีกโครม มีลมพัดเย็นสบาย เป็นที่พักผ่อนของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้นอยู่ ก็ด้วยมีพระคุณเจ้าทั้งหลายเพ่งฌานและมีฌานเป็นปกติต่างหาก พระคุณเจ้าทั้งหลายทั้งเพ่งฌานและมีฌานเป็นปกติทีเดียว ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ข้าพเจ้าขอเล่าถวาย สมัยหนึ่งท่านพระโคตมพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ในป่ามหวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าท่านพระโคตมพระองค์นั้นยังที่ประทับ ณ กุฎาคารศาลา ป่ามหวัน ณ ที่นั้น พระองค์ได้ตรัสถามนถาโดยอนนถาปริยาย พระองค์ทั้งเป็นผู้เพ่งฌานและเป็นผู้มีฌานเป็นปกติ และทั้งทรงสรรเสริญฌานทั้งปวง.

[๑๖๗] อ. ดูก่อนพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงสรรเสริญฌานทั้งปวงก็มีไซ้ ไม่ทรงสรรเสริญฌานทั้งปวงก็มีไซ้ พระองค์ไม่ทรงสรรเสริญฌานเช่นไร ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีใจรัญจวนด้วยกามราคะ ถูกกามราคะครอบงำอยู่ และไม่รู้จักสลัดกามราคะอันเกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง เขื่อย่อมเพ่งเล็ง จดจ่อ ปักใจมุ่งหมายเฉพาะกามราคะ ทำกามราคะไว้ในภายใน มีใจปั่นป่วนด้วยพยาบาท ถูกพยาบาทครอบงำอยู่ และไม่รู้จักสลัดพยาบาทอันเกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง เขื่อย่อมเพ่งเล็ง จดจ่อ ปักใจมุ่งหมายเฉพาะพยาบาท ทำพยาบาทไว้ในภายใน มีใจถลัดถลุ่มด้วยดินมิทระ ถูกดินมิทระครอบงำอยู่และไม่รู้จักสลัดดินมิทระอันเกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง เขื่อย่อมเพ่งเล็ง จดจ่อ ปักใจมุ่งหมายเฉพาะดินมิทระ ทำดินมิทระไว้ในภายใน มีใจถลัดถลุ่มด้วยอุทัจจกุกุจะครอบงำอยู่ และไม่รู้จักสลัดอุทัจจกุกุจะอันเกิดขึ้นแล้ว ตามความ

เป็นจริง เธอยอมฟังเสียง จดจ้อ ปักใจ มุ่งหมายเฉพาะอุทธัจจกุกกัจจะ ทำอุทธัจจกุกกัจจะไว้ในภายใน มีใจกลัดกลุ้มด้วยวิจิติจณา ภูวิจิติจณาครอบงำอยู่ และไม่รู้จักสลัดวิจิติจณาอันเกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง เธอยอมฟังเสียง จดจ้อ ปักใจ มุ่งหมายเฉพาะวิจิติจณา ทำวิจิติจณาไว้ในภายใน คุณก่อนพราหมณ์พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นไม่ทรงสรรเสริญญาณเช่นนี้แล. คุณก่อนพราหมณ์ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงสรรเสริญญาณเช่นไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่ เข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะสงบวิตกและวิจารณ์ ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เป็นผู้วางเฉยเพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย เข้าตติยฌานที่พระอรិยะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติอยู่เป็นสุขอยู่ เข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสก่อนๆ ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ คุณก่อนพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงสรรเสริญญาณเช่นนี้แล.

[๑๑๘] ว. ข้าแต่ท่านพระอานนท์ เป็นอันว่า ท่านพระโคตม พระองค์นั้น ทรงติเตียนฌานที่ควรติเตียน ทรงสรรเสริญฌานที่ควรสรรเสริญ เอาละ ข้าพเจ้ามีกิจมาก มีกรณียะมาก จะขอลาไปในบัดนี้.

อา. คุณก่อนพราหมณ์ ขอท่านโปรดสำคัญกาลอันควรในบัดนี้ เกิดต่อนั้น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แห่งมคธรัฐ ชื่นชมยินดีภายิตของท่านพระอานนท์แล้ว ลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๑๑๙]. ครั้งนั้น เมื่อวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แห่งมคธรัฐหลีกไปแล้วไม่นาน พราหมณ์โคปกโมคคัลลานะ ได้กล่าวกะท่านพระอานนท์

ดังนั้น ปัญหาของข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าได้ถามท่านพระอานนทน์นั้นพระคุณเจ้า ยังมีได้พยากรณ์แก่ข้าพเจ้าเลย.

ท่านพระอานนทก์กล่าวว่า คุณ่อนพราหมณ์ เราได้กล่าวแก่ท่านแล้ว มิใช่หรือว่าคุณ่อนพราหมณ์ ไม่มีเลยแม้สักรูปหนึ่งผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมทุก ๆ ข้อ และทุกๆ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธทรงถึงพร้อมแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่อุบัติได้อุบัติ ที่ยังไม่เกิดได้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงทราบมรรค ทรงรู้มรรค และทรงฉลาดในมรรค ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้ เป็นผู้ดำเนินตามมรรค จึงถึงพร้อมในภายหลังอยู่.

จบ โคปกโมคคัลลานสูตรที่ ๘

อรรถกถาโคปกโมคคัลลานสูตร

โคปกโมคคัลลานสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว
อย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในพระสูตรนั้นดังต่อไปนี้. บทว่า **อจิรปรินิพพุต**
ภควติ ความว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว คือในกาลที่พระอนันท์
แบ่งพระชาติแล้ว มายังกรุงราชคฤห์เพื่อจะทำการสังคายนาพระธรรม. บทว่า
รณฺโณ ปชฺโชตสฺส **อาสาญฺจมาโน** ความว่า พระราชาพระนามว่าจันท-
ปชโชตพระองค์นี้ เป็นพระสหายของพระเจ้าพิมพิสารมหาราช. ก็ตั้งแต่วเวลา
ที่ส่งหมอชีวกไปปรุงเภสัชถวาย ก็ยังเป็นมิตรกันแน่นแฟ้นขึ้น. ท้าวเธอทรง
สดับว่า. พระเจ้าอชาตศัตรูเชื้อคำของพระเทวทัต ปลงพระชนม์พระบิดา จึง
ได้ตรัสในที่ประชุมว่า พระเจ้าอชาตศัตรูนี้ฆ่าสหายรักของเราแล้ว สำคัญ
(มันหมาย) ว่าจักครองราชสมบัติ ดังนี้ เราจะให้เขารู้ว่า เรายังมีอยู่ในบรรดา
เหล่าสหายผู้มียศใหญ่. พระเจ้าอชาตศัตรูนั้นทรงเกิดความระแวง เพราะได้ทรง
สดับคำนั้น. เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า ทรงระแวงพระเจ้าปชโชต ดังนี้. บทว่า
กมฺมฺนฺโต ได้แก่ สถานที่ทำงาน เพื่อต้องการซ่อมแซมด้านนอกพระนคร.

บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พระอนันท์รู้ที่อยู่ว่า พวกเราเที่ยวไป
ด้วยหมายใจว่า จักให้ทำการร้อยกรองพระธรรมวินัย พราหมณ์โคปก
โมคคัลลานะนี้เป็นข้าราชการผู้มีศักดิ์ใหญ่ เมื่อเขาสนับสนุน เขาพึงทำการ
อารักขาพระเวฬุวันดังนี้ จึงเข้าไปหา. บทว่า **เตหิ ฐมฺเมหิ** ได้แก่ด้วยธรรม
คือ พระสัพพัญญุตญาณเหล่านั้น. บทว่า **สพฺพเพน** **สพฺพํ** ได้แก่ ทุกข้อ
โดยอาการทั้งปวง. บทว่า **สพฺพธา** **สพฺพํ** ได้แก่ ทุกข้อโดยส่วนทั้งปวง.

พราหมณ์ กล่าวว่า ข้าพเจ้าขอถามอะไร (สักอย่าง). ข้าพเจ้าขอถามข้อนี้ว่า ก็
ครูทั้ง ๖ เกิดก่อน ออกบวชจากตระกูลที่ไม่มีใครรู้จัก พวกเขาตายในเมื่อพระ
ตถาคตยังทรงพระชนม์อยู่ แม้สาวกทั้งหลายของพวกเขาที่ออกบวชจากตระกูลที่
ไม่มีใครรู้จัก เหมือนกัน. ต่อเมื่อพวกเขาล่วงลับไป สาวกทั้งหลายเหล่านั้น
ได้ก่อการวิวาทกันใหญ่. ส่วนพระสมณโคดมเสด็จออกผนวชจากตระกูลใหญ่
ต่อเมื่อพระสมณโคดมนั้นล่วงไปแล้ว พระสาวกทั้งหลายจักก่อการวิวาทกัน
ใหญ่ ถ้อยคำดังกล่าวมานี้ ได้เกิดแพร่ไปทั่วชมพูทวีป ด้วยประการดังนี้ ก็
เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังทรงพระชนม์อยู่ ภิกษุทั้งหลายมิได้วิวาทกันเลย
แม้ความวิวาทที่ได้มีขึ้นนั้น ก็ได้สงบไปในที่นั้นแหละ. ก็ในเวลาทีพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ภิกษุทั้งหลายมากมายเกิดความสลดใจใหญ่หลวง
ว่า มัจจุราชไม่อดสูต่อพระศาสดาผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศให้บริบูรณ์แล้ว
บรรลुพระสัพพัญญุตญาณเหมือนใบไม้แก่ (จะตั้งอยู่ได้อย่างไร) ข้างหน้าลม
ที่สามารถพัดพาภูเขาสิเนรุอันสูงหกล้านแปดแสนโยชน์ให้เคลื่อนได้ จักอดสู
ต่อใครกัน ดังนี้แล้ว ได้เป็นผู้พร้อมเพรียงกัน สงบราบเรียบยิ่ง ข้อนี้เพราะ
เหตุไร?

บทว่า **อนุสฺสณฺณายมาโน** แปลว่า ตรวจตราอยู่. อธิบายว่า รู้
การทำงานที่ทำแล้ว และยังไม่ได้ทำ. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ติดตาม (ผลงาน).

บทว่า **อตฺุถิ นฺ โข** ได้แก่ วัสดุการพราหมณ์นี้ถามเรื่องที่มีในหน
หลัง. บทว่า **อปฺปฏิสุตฺรเณ** ได้แก่เมื่อธรรมเนียมไม่เป็นที่พึงอาศัย. บทว่า
โก เหตุ ฆมฺมสามคฺคิยา ความว่า ใครเป็นเหตุ ใครเป็นปัจจัยแห่ง
ความพร้อมเพรียงของท่านทั้งหลาย. ด้วยบทว่า **ฆมฺมปฏิสุตฺรเณ** แสดงว่า
ธรรมเป็นที่พึง ธรรมเป็นที่อาศัยของเราทั้งหลาย.

บทว่า **วตุเตติ** (การสวดปาติโมกข์ย่อมเป็นไป) คือเป็นคุณที่คล่องแคล่วมา. คำทั้งสองนี้ว่า **อาปตฺติ** วา **วิตฺติกุโม** วา ต้องอาบัติหรือล่วงละเมิด ดังนี้ เป็นการล่วงละเมิดพระบัญญัติของพระพุทธเจ้านั้นแหละ. บทว่า **ยถาธมฺมํ ยถานุสฺสิญฺจํ การม** (พวกเราจะให้เธอทำตามธรรมดาที่ทรงสั่งสอนไว้) อธิบายว่า พวกเราจะให้เธอทำตามธรรมและคำสั่งสอนที่ทรงสั่งไว้. **โน อักษร** แม้ใน ๒ บทว่า **น กิร โน ภวนฺโต การนฺติ** **ธมฺโมว การติ** เป็นเพียงนิบาต. ในคำนี้มีอธิบายดังนี้ว่า นัยว่าเมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลายให้ทำหามิได้ แต่ธรรมให้ทำ.

คำว่า **ตคฺขม** เป็นนิบาตลงในอรรถว่า ส่วนเดียว. บทว่า **กหํ ปน ภวํ อานนฺโท** มีอธิบายว่า ย่อมไม่รู้ว่ พระเถระอยู่ในพระเวฬุวันหรือ? ฐู่. กัวัสสการพราหมณ์นี้ ให้การอารักขาพระเวฬุวัน เพราะฉะนั้นประสงค์จะยกตน จึงได้ถามอย่างนั้น. ก็เพราะเหตุไร วัสสการพราหมณ์นั้นจึงให้การอารักขาในพระเวฬุวันนั้น? (เพราะ) ได้ยินว่า วันหนึ่ง ท่านวัสสการพราหมณ์นั้นเห็นพระมหากัจจายนเถระ ลงจากเขาคิชฌกูฏ จึงกล่าวว่า นั่นเหมือนลิง. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้สดับคำนั้นแล้วตรัสว่า เขาขอมาโทษเสีย ซ่อนนั้นเป็นการดี ถ้าไม่ขอมาโทษเขาจักเป็นลิงหางโคในพระเวฬุวันนี้. วัสสการพราหมณ์นั้นฟังพระดำรัสนั้นแล้ว คิดว่า ธรรมดาพระดำรัสของพระสมณโคดมไม่เป็นสอง ภายหลังเมื่อเวลาเราเป็นลิง จักได้มีที่เที่ยวหากิน จึงปลุกตื่นไม่นานาชนิดในพระเวฬุวัน แล้วให้การอารักขา กาลต่อมา วัสสการพราหมณ์ถึงอสัญญกรรมแล้วเกิดเป็นลิง. เมื่อใครพูดว่า วัสสการพราหมณ์ ก็ได้มาขี้อยู่ใกล้ๆ. คำว่า **ตคฺขม** เป็นนิบาตลงในคำว่า ส่วนเดียวเท่านั้น ในทุก ๆ วาระ. บทว่า **ตคฺขม โถ อานนฺท** ความว่า พราหมณ์

๑. ม. โคนงคฺลมกฺโก ลิงหน้าคำหรือชะนี้.

รู้ว่า พระเถระยกย่องตนในท่ามกลางบริษัทอย่างนี้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า แม้เราก็คยกย่องพระเถระ.

บทว่า น โข พุราหุณฺณ ความว่า นัยว่า พระเถระคิดว่า ฌานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสรรเสริญก็มี ที่ไม่สรรเสริญก็มี แต่พราหมณ์นี้สรรเสริญทั้งหมดเลย กล่าวปัญหาให้คลาดเคลื่อน เราไม่อาจมองหน้าพราหมณ์นี้ได้ ไม่อาจรักษาบิณฑบาต เราจักกล่าวปัญหาให้ตรง ดังนี้ จึงเริ่มกล่าวคำนี้.

บทว่า อนนฺตรํ กริตฺวา แปลว่า กระทำไว้ภายใน. บทว่า เอวรูปุ โข พุราหุณฺณ โส ภควา ฌานํ วญฺเณติ ความว่า ในที่นี้ ตรัส ฌานที่รวบรวมเอาไว้ทั้งหมด. บทว่า ยนฺโน มยฺ ความว่า ได้ยินว่า พราหมณ์นี้ริษยาวัสสการพราหมณ์ หวังจะไม่กล่าวถึงปัญหาที่วัสสการพราหมณ์นั้นถาม ครั้นรู้ว่าเขากล่าวแล้วก็ไม่สบายใจว่า พระอานนท์เอาปัญหาที่วัสสการพราหมณ์ถาม มาเป็นชื่อของฌานนั้นบ่อยๆกล่าวอย่างกว้างขวาง แต่ปัญหาที่เราถาม ท่านกล่าวเป็นบางส่วนเท่านั้น เหมือนเอาปลายไม้เท้าจี้ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอย่างนั้น. คำที่เหลือในทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาโคปกโมคคัลลานสูตรที่ ๘

๘. มหาปุณณมสูตร

ว่าด้วยอุปาทานและอุปาทานชั้น

[๑๒๐] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้ว อย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบาสิกาวิสาขา-
มิกการมารดา ในพระวิหารบุพพาราม กรุงสาวัตถี สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
มีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม ประทับนั่งกลางแจ้ง ในราตรีมีจันทร์เพ็ญ วันนั้น
เป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ขณะนั้น ภิกษุรูปหนึ่งลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงปา
ข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะขอกราบทูล
ถามปัญหาสักเล็กน้อยกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะประทาน
โอกาสเพื่อพยากรณ์ปัญหาแก่ข้าพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อนภิกษุ ถ้าอย่างนั้น เธอจงนั่งลง
ยังอาสนะของตน ประสงค์จะถามปัญหาข้อใด ก็ถามเถิด.

[๑๒๑] ครั้งนั้น ภิกษุรูปนั้นนั่งยังอาสนะของตนแล้ว ได้ทูลถามพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานชั้น คือ รูปอุปาทาน-
ชั้น เวทนอุปาทานชั้น สัตถุอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณ-
อุปาทานชั้น มี ๕ ประการเท่านี้หรือหนอแล.

พ. ลูกก่อนภิกษุ อุปาทานชั้น มี ๕ ประการเท่านี้ คือ รูปอุปาทาน-
ชั้น เวทนอุปาทานชั้น สัตถุอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณ
อุปาทานชั้น.

ภิกษุ นั้นกล่าวชื่นชมยินดีภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระเจ้าข้า แล้วทูลถามปัญหาแก่ผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้นไปว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็อุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ มีอะไรเป็นมูล.

พ. คู่ก่อนภิกษุ อุปาทานขันธ ๕ เหล่านี้ มีฉันทะเป็นมูล.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานกับอุปาทานขันธ ๕ นั้นอย่างเดียวกันหรือ หรือว่าอุปาทานเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานขันธ ๕.

พ. คู่ก่อนภิกษุ อุปาทานกับอุปาทานขันธ ๕ นั้น จะอย่างเดียวกัน ก็มีใช่ อุปาทานจะเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานขันธ ๕ ก็มีใช่ คู่ก่อนภิกษุ ความกำหนดพอใจ ในอุปาทานขันธ ๕ นั้นแล เป็นตัวอุปาทานในอุปาทานขันธ ๕ นั้น.

[๑๒๒] ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความต่างแห่งความกำหนดพอใจในอุปาทานขันธทั้ง ๕ มีหรือ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับว่า มี แล้วตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้ เวทนาอย่างนี้ สัญญาอย่างนี้ สังขารอย่างนี้ วิญญาณอย่างนี้ ในอนาคตกาลเกิด คู่ก่อนภิกษุ อย่างนี้แลเป็นความต่างแห่งความกำหนดพอใจในอุปาทานขันธทั้ง ๕.

ว่าด้วยเหตุเรียกชื่อว่าขันธ

[๑๒๓] ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขันธทั้งหลายมีชื่อเรียกว่าขันธ ได้ด้วยเหตุเท่าไร.

พ. คู่ก่อนภิกษุ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกล หรือในที่ใกล้ก็ตาม นี่เป็น

รูปชั้น. เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคตทั้งที่เป็น ปัจจุบัน เป็นไปภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลว หรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ที่เป็นเวทนาชั้น. สัญญา อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไป ภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม นี่เป็นสัญญาชั้น. สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีใน ภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกล หรือในที่ใกล้ก็ตาม นี่เป็นสังขารชั้น. วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น อดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภายนอกก็ ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ ใกล้ก็ตาม นี่เป็นวิญญาณชั้น. คู่ก่อนภิกษุ ชั้นทั้งหลายย่อมมีชื่อเรียกว่าชั้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล.

[๑๒๔] กิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะโรหนอแล เป็นเหตุ เป็น ปัจจัยแห่งการบัญญัติรูปชั้น แห่งการบัญญัติเวทนาชั้น แห่งการบัญญัติ สัญญาชั้น แห่งการบัญญัติสังขารชั้น อะโรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการบัญญัติวิญญาณชั้น.

พ. คู่ก่อนภิกษุ มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการบัญญัติ รูปชั้น ผัสสะเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการบัญญัติเวทนาชั้น ผัสสะเป็น เหตุเป็นปัจจัย แห่งการบัญญัติสัญญาชั้น ผัสสะเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่ง การบัญญัติสังขารชั้น นามรูปเป็นเหตุ เป็นปัจจัย แห่งการบัญญัติวิญญาณ ชั้น

[๑๒๕] กิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็สักกายทิฏฐิ จะมีได้อย่างไร.

พ. คุณ่อนภิกษุ ปุณฺชนผู้ไม่ได้ลำดับในโลกนี้ เป็นผู้ไม่เห็นพระ
อริยะไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้ฝึกในธรรมของพระอริยะไม่เห็น
สัจฺจบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัจฺจบุรุษ ไม่ได้ฝึกในธรรมของสัจฺจบุรุษ ย่อม
เล็งเห็นรูปโดยความเป็นอตฺตาบ้าง เล็งเห็นอนตฺตาว่ามีรูปบ้าง เล็งเห็นรูปใน
อตฺตาบ้าง เล็งเห็นอตฺตาในรูปบ้าง ย่อมเล็งเห็นเวทนาโดยความเป็นอตฺตา
บ้าง เล็งเห็นอตฺตาว่ามีเวทนาบ้าง เล็งเห็นเวทนาในอตฺตาบ้าง เล็งเห็นอตฺตา
ในเวทนาบ้าง ย่อมเล็งเห็นสัจฺจญาโดยความเป็นอตฺตาบ้าง เล็งเห็นอตฺตาว่ามี
สัจฺจญาบ้าง เล็งเห็นสัจฺจญาในอตฺตาบ้าง เล็งเห็นอตฺตาในสัจฺจญาบ้าง ย่อมเล็ง
เห็นสังขารโดยความเป็นอตฺตาบ้าง เล็งเห็นอตฺตาว่ามีสังขารบ้าง เล็งเห็นสังขาร
ในอตฺตาบ้าง เล็งเห็นอตฺตาในสังขารบ้าง ย่อมเล็งเห็นวิญญาณโดยความเป็น
อตฺตาบ้าง เล็งเห็นอตฺตาว่ามีวิญญาณบ้าง เล็งเห็นวิญญาณในอตฺตาบ้าง เล็ง
เห็นอตฺตาในวิญญาณบ้าง คุณ่อนภิกษุ อย่างนี้แลสักกายทิฏฐิจึงมีได้.

[๑๒๖] กิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สักกายทิฏฐิจะไม่มีได้อย่างไร.

พ. คุณ่อนภิกษุ อริยสาวกผู้ได้ลำดับแล้วในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ได้
เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ฝึกดีแล้วในธรรมของพระอริยะ
ได้เห็นสัจฺจบุรุษ ฉลาดในธรรมของสัจฺจบุรุษ ฝึกดีแล้วในธรรมของสัจฺจบุรุษ
ย่อมไม่เล็งเห็นรูปโดยความเป็นอตฺตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอตฺตาว่ามีรูปบ้าง ไม่เล็ง
เห็นรูปในอตฺตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอตฺตาในรูปบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็นเวทนาโดย
ความเป็นอตฺตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอตฺตาว่ามีเวทนาบ้าง ไม่เล็งเห็นเวทนาใน
อตฺตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอตฺตาในเวทนาบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็นสัจฺจญาโดยความเป็น
อตฺตาบ้าง ไม่เล็งเห็นสัจฺจญาในอตฺตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอตฺตาในสัจฺจญาบ้าง ย่อม

ไม่เล็งเห็นสังขารโดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาว่ามีสังขารบ้าง ไม่
เล็งเห็นสังขารในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในสังขารบ้าง ย่อมไม่เล็งเห็น
วิญญาณโดยความเป็นอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาว่ามีวิญญาณบ้าง ไม่เล็งเห็น
วิญญาณในอิตตาบ้าง ไม่เล็งเห็นอิตตาในวิญญาณบ้าง คู่ก่อนภิกษุ อย่างนี้
แล สักกายทิฏฐิจึงไม่มี.

ว่าด้วยคุณและโทษของขันธ ๕

[๑๒๗] ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นคุณเป็นโทษ
เป็นทางสลัดออกในรูป อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ เป็นทางสลัดออกในเวทนา
อะไรเป็นคุณเป็นโทษ เป็นทางสลัดออกในสัญญา อะไรเป็นคุณเป็นโทษ
เป็นทางสลัดออกในสังขาร อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ เป็นทางสลัดออกในวิญญาณ.

พ. คู่ก่อนภิกษุ อาการที่สุขโสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นคุณใน
รูป อาการที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี้เป็น
โทษในรูป อาการที่กำจัดฉันทราคะละฉันทราคะในรูปได้ นี้เป็นทางสลัด
ออกในรูป อาการที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น นี้เป็นคุณในเวทนา อาการ
ที่เวทนาไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษใน
เวทนา อาการที่กำจัดฉันทราคะ ละฉันทราคะในเวทนาได้ นี้เป็นทางสลัด
ออกในเวทนา อาการที่สุขโสมนัสอาศัยสัญญาเกิดขึ้น นี้เป็นคุณในสัญญา อาการ
ที่สัญญาไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษในสัญญา
อาการที่กำจัดฉันทราคะละฉันทราคะในสัญญาได้ นี้เป็นทางสลัดออกในสัญญา
อาการที่สุขโสมนัสอาศัยสังขารเกิดขึ้น นี้เป็นคุณในสังขาร อาการที่สังขารไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษในสังขาร
อาการที่กำจัดฉันทราคะละฉันทราคะในสังขารได้ นี้เป็นทางสลัดออกในสังขาร
อาการที่สุขโสมนัสอาศัยวิญญาณเกิดขึ้น นี้เป็นคุณในวิญญาณ อาการที่วิญ-

ญาณไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษในวิญญูญาน อาการที่กำจัดฉันทระคะ ละฉันทระคะในวิญญูญานได้ นี่เป็นทางสลัดออกในวิญญูญาน.

ว่าด้วยเหตุละมานานุสัย

[๑๒๘] ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เมื่อรู้ เมื่อเห็นอย่างไรจึงไม่มีอนุสัยคือความถือตัวว่าเป็นเรา ว่าของเรา ในกายอันมีวิญญูญานนี้ และในนิमितทั้งหมดภายนอก.

พ. ดูก่อนภิกษุ บุคคลเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายใน หรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา เห็นด้วยปัญญา อันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความ

เป็นจริงดังนี้ว่า วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือ ประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา คุณก่อนภิกษุ เมื่อรู้ เมื่อเห็นอย่างนี้แล จึงไม่มี อนุสัยคือความถือตัวว่าเป็นเรา ว่าของเรา ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิมิต ทั้งหมดในภายนอก.

ว่าด้วยปริวิตกเรื่องผู้รับผลของกรรม

[๑๒๕] ลำดับนั้นแล มีภิกษุรูปหนึ่ง เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้น อย่างนี้ว่า ท่านผู้จำเริญ เท่าที่ว่ามี เป็นอันว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา กรรมที่อนัตตาทำแล้ว จักสัมผัสตนได้อย่างไร. ครั้ง นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความปริวิตกแห่งใจของภิกษุรูปนั้นด้วย พระหฤทัย จึงรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อที่โมฆบุรุษ บางคนในธรรมวินัยนี้ ไม่รู้แล้ว ตกอยู่ในอวิชชา ใจมีค้นหาเป็นใหญ่ พึง สำคัญคำสั่งสอนของศาสดาอย่างหุนหันพลันแล่น ด้วยความปริวิตกว่า ท่านผู้ จำเริญ เท่าที่ว่ามี เป็นอันว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็น อนัตตา กรรมที่อนัตตาทำแล้ว จักถูกตนได้อย่างไร เราจะขอสอบถาม คุณ ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้แนะนำพวกเธอในธรรมนั้น ๆ แล้วแล พวกเธอจะ สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า.

ภ. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรละหรือที่จะเล็งเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิก. ไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
เวทนาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า.

ภิก. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะเล็งเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิก. ไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
สัญญาเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภิก. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะเล็งเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา.

ภิก. ไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
สังขารเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า.

ภิก. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะเล็งเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา

ภิก. ไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง.

ภิก. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า.

ภิก. เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า.

พ. ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา
ควรละหรือที่จะเล็งเห็นสิ่งนั้นว่า นั้น ของเรา นั้นเรา นั้นอัตตาของเรา.

ภิก. ไม่ควรเลย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พวกเธอพึงเห็นด้วยปัญญา
อันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่
เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายใน หรือมีในภายนอกก็ตาม
หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็
ตาม ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา พึงเห็นด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น
อดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภาย
นอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่
ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา พึง
เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง
ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีใน
ภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกล
หรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของ

เรา พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายใน หรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ อัตตาของเรา พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดังนี้ว่า วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต ทั้งที่เป็นปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือมีในภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั้น ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ อัตตาของเรา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ใน วิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด. จิตย่อม หลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติ สิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความ เป็นอย่างนี้มีไม่ได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสภายิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดี ภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังตรัสไวยากรณ์ ภายิตนี้อยู่ ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ได้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือ มั่นแล.

จบ มหาปุณณมสูตรที่ ๕

อรรถกถา महाปุลณมสูตร

มหาปุลณมสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

ฟังทราบวินิจฉัยในมหาปุลณมสูตรนั้น ดังต่อไปนี้. บทว่า ตทหุ
แยกเป็น ตสมิ อหุ แปลความว่า ในวันนั้น. ชื่อว่า อุโบสถ เพราะ
อรรถว่า เป็นวันที่เข้าอยู่จำ. บทว่า อุปวสหนติ ความว่า เข้าไปอยู่จำด้วยศีล
หรือด้วยการอดอาหาร. ก็ในที่นี้มีการขยายความดังต่อไปนี้ ก็การแสดงปาติโมกข์
ชื่อว่า อุโปสถ ในคำเป็นต้นว่า อายามาวุโส กบปิณ อุโปสถ คมิส-
สาม ท่านกบปิณะมาเถิด พวกเราไปยังอุโบสถกัน. ศีลชื่อว่า อุโปสถ ในคำ
เป็นต้นว่า เอว อฏฺฐจฺจสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโต อุปวตุโต
คู่ก่อนวิสาข อุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ แล อันบุคคลเข้าจำแล้วด้วย
อาการอย่างนี้. อุปวส ชื่อว่า อุโปสถ (การจำศีลด้วยการอดอาหาร) ใน
คำเป็นต้นว่า สุตฺตสฺส สทา ผลฺลฺล สุตฺตสฺสอุโปสโต สทา ผักฺกฤทฺถ์
(คือฤกษ์เดือนผักกูด) สำหรับผู้หมดจดทุกเมื่อ แต่อุโบสถก็สำหรับผู้หมดจด
ทุกเมื่อ. ชื่อว่าเป็นบัญญัติ (คือชื่อที่เรียก) ในคำเป็นต้นว่า อุโปสโต
นาม นาคราชา พระยาช้างชื่อว่า อุโบสถ. วันที่ฟังเข้าไปอยู่ (จำศีล) ชื่อ
ว่า อุโปสถ ในคำเป็นต้นว่า น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา
ภิกฺขุทั้งหลาย ในวันอุโบสถวันนั้น ไม่พึงไปจากอาวาสที่มีภิกษุ. แม้ในที่นี้
ก็ประสงค์เอาการเข้าอยู่ (จำศีล) นั้นนั่นแหละ. ก็วันที่เข้าอยู่ (จำศีล) นี้
นั้นมี ๓ อย่าง โดยวันอัฐมี วันจตุททสี และวันปัณณรสี เพราะฉะนั้น
จึงตรัสว่า ปณฺณรเส (ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ) เพื่อจะห้ามบททั้งสองที่เหลือ
เพราะเหตุที่ท่านจึงกล่าวว่า ชื่อว่า วันอุโบสถ เพราะเป็นวันที่เข้าอยู่ (จำศีล)

ชื่อว่า **ปุณณมา** เพราะเต็มแล้วคือ เต็มบริบูรณ์ เพราะเป็นวันเต็มเดือน ท่านเรียกพระจันทร์ว่า **มา**. พระจันทร์นั้นเต็มดวงแล้วใน (วัน) ดิถีนี้ เพราะเหตุนี้ดิถีนี้ จึงชื่อว่า **ปุณณมา** (วันพระจันทร์เต็มดวง). ฟังทราบ ความหมายในบททั้งสองนี้ว่า **ปุณณาย ปุณณมาย** (ในวันเพ็ญมีพระจันทร์ เต็มดวง) ด้วยประการอย่างนี้.

บทว่า **เทสิ** แปลว่า เหตุการณ์. บทว่า **เตนहि ตวํ ภิกขุ** **สเก อาสเน นิสิติตฺวา ปุจฺจน** ความว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสแก่ภิกษุผู้ที่ยืน ราบสั่งให้นั่งลง. ได้ยินว่า ภิกษุนี้เป็นพระสังฆเถระของภิกษุเหล่านั้น เรียนกรรมฐานในสำนักของท่านแล้วพากเพียรพยายามอยู่ กำหนดพิจารณาหาสูตรรูป (และ) อุปาทายรูป กำหนดพิจารณาวิปัสสนา มีลักษณะของตนอันมีนามรูปเป็นปัจจัยให้เป็นอารมณ์ ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นมาอยู่ที่ปรณนิบัติอาจารย์ในเวลาเย็น ไขว่แล้วนั่งอยู่ พระเถระจึงถามถึงเรื่องกรรมฐานทั้งหลาย มีการกำหนดพิจารณาหาสูตรรูปเป็นต้น. ภิกษุเหล่านั้นบอกได้ทั้งหมด. แต่ถูกถามปัญหาในมรรคและผล ไม่อาจบอกได้. ที่นั้น พระเถระจึงคิดว่า ในสำนักเรา ไม่มีการละเลยการให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านี้ และภิกษุเหล่านี้ก็ปรารถนาความเพียรอยู่. กิริยาที่ประมาทก็ไม่มีแก่ภิกษุเหล่านั้น แม้มาตรว่า ชั่วเวลาไถ่กินน้ำ. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุเหล่านี้ก็ไม่อาจทำมรรคผลให้เกิดขึ้นได้. เราไม่รู้อัธยาศัยของภิกษุเหล่านี้ ภิกษุเหล่านี้คงจะเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าต้องทรงแนะนำ เราจักพาภิกษุเหล่านั้น ไปยังสำนักของพระศาสดา เมื่อเป็นอย่างนั้น พระศาสดาจักทรงแสดงธรรมอันเกี่ยวเนื่องกับความประพฤติของภิกษุเหล่านั้น (ครั้นคิดแล้ว) จึงพาภิกษุเหล่านั้นมายังสำนักของพระศาสดา.

แม้พระศาสดาก็ทรงถือเอาน้ำที่พระอนันท์นำเข้าไปถวายในตอนเย็น ทรงกระทำพระสรีระให้สดชื่นแล้วประทับนั่งบนเสนาสนะอันประเสริฐ ที่เขาปู ลาดไว้ในบริเวณปราสาทของมิกการมารดา. แม้ภิกษุสงฆ์ก็นั่งแวดล้อมพระองค์. เวลานั้น พระอาทิตย์กำลังอัสดงคต พระจันทร์กำลังขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่ง ณ ที่ท่ามกลาง. พระจันทร์ไม่มีรัศมี พระอาทิตย์ไม่มีรัศมี พระ พุทธรัศมีเป็นคู่ ๆ มีวรรณะ ๖ ประการ ข่มรัศมีของพระจันทร์และพระอาทิตย์ เสีย ส่องแสงโชติช่วงเป็นกลุ่มเป็นก้อน แล่นไปทั่วทิศานุทิศ. เรื่องทั้งหมด นั้นพึงให้พิสดารโดยนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง. นี้ชื่อว่าพื้นภูมิของการพรรณนา ในอธิการนี้ กำลัง (ความสามารถ) ของพระธรรมกถึกเท่านั้นที่อาจกล่าวให้ พอควรแก่ประมาณได้ เรื่องที่ควรแก่ประมาณนั้น ควรกล่าวในการพรรณนา พระพุทธรัศมีนั้น. ไม่ควรพูดว่า กล่าวยาก. เมื่อบริษัทประชุมกันอย่างนี้ แล้ว พระเถระลุกขึ้น ขอให้พระศาสดาประทานโอกาสเพื่อพยากรณ์ปัญหา. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า ถ้าเมื่อภิกษุนี้ยื่นถามปัญหา พวก ภิกษุที่เหลือจักลุกขึ้นด้วยคิดกันว่า อาจารย์ของพวกเราลุกขึ้นแล้ว เมื่อเป็น อย่างนั้น จักเป็นอันกระทำความไม่เคารพในพระตถาคต. ถ้าภิกษุเหล่านั้น จักนั่งทูลถาม (ปัญหา) จักเป็นอันกระทำความไม่เคารพในอาจารย์ จักไม่ อาจทำจิตใจให้แน่วแน่รับธรรมเทศนา. แต่เมื่ออาจารย์นั่ง ภิกษุเหล่านั้นจักนั่ง แต่่นั้นจักเป็นผู้มีจิตแน่วแน่ อาจรับพระธรรมเทศนาได้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้ มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสแก่ภิกษุที่ยืน รับสั่งให้นั่งลง ฉะนั้นแล.

บทว่า อิม นู โข ภาหุเต ความว่า กระทำเหมือนถามด้วยความ สงสัย. ก็พระเถระกำหนดพิจารณาความเกิดแห่งเบญจขันธ์แล้ว บรรลุพระ- อรหัต เป็นพระมหาชีนาสพ. ความสงสัยของพระเถระนี้ย่อมไม่มี ก็แม้รู้

อยู่ ทำเป็นเหมือนไม่รู้ตามก็ควร. ก็ถ้าทำเหมือนรู้ตาม เมื่อจะแก้แก่เขาย่อมกล่าวแต่บางส่วนเท่านั้นด้วยสำคัญว่าผู้ไม่รู้. แต่เมื่อทำเป็นไม่รู้ตาม เมื่อจะกล่าว ย่อมนำเอาเหตุการณ์ทุกด้านมากล่าวให้ปรากฏ. ก็บางคนแม้ไม่รู้ก็ทำเป็นเหมือนรู้ตาม. พระเถระจะการทำอะไรกะคำเห็นปานนี้ ก็พระเถระรู้อยู่ที่เดียว ฟังทราบทั่ว ถ้ามเหมือนไม่รู้. บทว่า **จนฺทมูลกา** แปลว่า มีต้นหาเป็นมูล. บทว่า **เอวํ ฐโป สยํ** ความว่า ถ้าประสงค์เป็นคนขาว ย่อมปรารถนาว่า ขอเราจงเป็นคนมีวรรณะเหมือนหรดาล หรือเหมือนมโนศิลา หรือเหมือนทอง. ถ้าประสงค์จะเป็นคนดำก็ปรารถนาว่า ขอเราจงเป็นผู้มีวรรณะเหมือนดอกอุบลเขียว เหมือนดอกอัญชัน หรือเหมือนดอกฝ้าย. บทว่า **เอวํเวทโน** ได้แก่ ปรารถนาว่า ขอเราจงเป็นผู้มีเวทนาเป็นกุศล หรือเป็นผู้มีเวทนาเป็นสุข. แม้ในสัญญาเป็นต้นก็มีนัยนี้แหละ. ก็เพราะธรรมดาว่า ความปรารถนาในอดีต ย่อมมีไม่ได้ และแม้ถึงจะปรารถนาก็ไม่อาจได้มัน แม้ในปัจจุบันก็ไม่ได้ คนขาวปรารถนาความเป็นคนดำ แล้วจะเป็นคนดำไป ในปัจจุบันก็ไม่ได้ คนดำจะเป็นคนขาว คนสูงจะเป็นคนเตี้ย หรือคนเตี้ยจะเป็นคนสูงก็ไม่ได้ แต่เมื่อบุคคลให้ทาน สมาทานศีลแล้วปรารถนาว่า ขอเราจงเป็นกษัตริย์หรือจงเป็นพราหมณ์ในอนาคตกาลเถิด ดังนี้ ความปรารถนาย่อมสำเร็จ ฉะนั้นท่านถือเอาแต่อนาคตเท่านั้น.

บทว่า **ขนฺธาธิวจนํ** ได้แก่ ถ้ามว่า การบัญญัติว่าชั้นแห่งชั้น ทั้งหลายย่อมมีได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด. บทว่า **มหาภูตเหตุ** ความว่า ก็เหตุท่านเรียกว่าเหตุ ในคำเป็นต้นว่า กุศลเหตุ ๓ ประการ. อวิชา ชื่อว่า สาธารณเหตุ เพราะเป็นเหตุทั่วไปแก่ปญฺญาภิสังขารเป็นต้น. กุศลกรรม และอกุศลกรรมเป็นเหตุสูงสุดในการให้ผลของตนๆ. ในที่นี้ท่านประสงค์เอา

ปัจจัยเหตุในอริการว่าด้วยปัจจัยเหตุ นั้น มหาภูตรูป คือ ปรฐวีธาตุเป็นเหตุ และเป็นปัจจัย เพื่อแสดงการบัญญัติภูตรูป ๓ นอกนี้ และอุปาทายรูป. พึงทราบ การประกอบความแม้ในบทที่เหลืออย่างนี้. บทว่า ผลุโส ความว่า ผัสสะ เป็นเหตุและเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติขั้น ๓ โดยพระบาลีว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ถูกกระทบย่อมรู้สึก ย่อมจำได้ ย่อมคิด (ปรุงแต่ง) ดังนี้. ในบทว่า วิญญานกฺขณฺหุสฺส นี้มีความว่า รูป ๓๐ ถ้วน และขั้น ๓ ที่สัมปยุตกับวิญญาน โดยกำหนดอย่างสูง ย่อมเกิดแก่ทัฬหเสยยกสัตว์ทั้งหลาย พร้อมกับปฏิสนธิวิญญานก่อน นามรูปนั้นเป็นเหตุและปัจจัยแห่งการบัญญัติปฏิสนธิวิญญาน. ในจักขุทวาร จักขุปสาทรูป กับรูปารมณฺ์ จัดเป็นรูปขั้น ๓ ขั้น ๓ ที่สัมปยุตกับวิญญาน จัดเป็นนาม. นามรูปนั้นเป็นเหตุและเป็นปัจจัยแห่งการบัญญัติจักขุวิญญาน. ในวิญญานที่เหลือมีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า กถํ ปน ภนฺเต ความว่า ในที่นี้ (ภิกษุ) เมื่อถามวิญญูจะว่า มิได้ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า สกิกายทิกฺขุจิน โหติ ความว่า เมื่อจะถามวิญญูจะนี้ จึงกล่าวอย่างนั้น. ด้วยคำว่า นี้ เป็นความชอบใจในรูป นี้ตรัสปริยญาปฏิวะการแห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้และทุกขสังด้วยคำนี้ว่า นี้เป็นโทษในรูป ดังนี้ ตรัสปหานปฏิวะการแห่งตลอดด้วยการละ และสมุทัยสัง ด้วยคำนี้ว่า นี้เป็นการสลัดออกในรูป ดังนี้ ตรัสสังคิกิริยปฏิวะ การแห่งตลอดด้วยการทำให้แจ้งและนิโรธสัง. ธรรมทั้งหลายมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ในฐานะ ๓ ประการเหล่านี้ นี้เป็นภาวนาปฏิวะ การแห่งตลอดด้วยภาวนา และเป็นมรรคสัง แม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า พหิทฺธา คือในกายที่มีวิญญานของผู้อื่น. ก็ด้วย บทว่า สพฺพนิมิตฺเตสุ นี้ ทรงสงเคราะห์เอาแม้สิ่งที่ไม่เนื่องกับอินทรีย์. อีกอย่าง

หนึ่ง ในคำว่า **สวัญญาณ** กายะ ดังนี้ ถือเอากายทั้งของตนและของคนอื่นด้วยเหมือนกัน. และถือเอาสิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ ด้วยการถือนานิมิตทุกอย่างในภายนอก.

บทว่า **อนตุตตานิ** (ที่อนัตตาทำ) ได้แก่ ตั้งอยู่ในอนัตตากระทำ.

บทว่า **กตมตุตทานิ** **มุสิสุตฺตนิ** ความว่า หยั่งลงสู่ความเห็นว่าเป็นเพียง (สัสสตทิฏฐิ) ว่า ตั้งอยู่ในตน เช่นไรจึงแสดงผลดังนี้ จึงได้กล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **ตณฺหาธิปเตยฺเยน** คือมีตัณหาเป็นใหญ่. บทว่า **ตฺตฺร ตฺตฺร** ได้แก่ ในธรรมทั้งหลายนั้นๆ. บทว่า **สญฺจิมตุตตานิ** ความว่า ภิกษุเหล่านี้ละกรรมฐานตามปกติเสียแล้ว พิจารณากรรมฐานใหม่อย่างอื่น ไม่ทำลายบัลลังก์บรรลुพระอรหัตในที่นั้นนั้นแล. บทที่เหลือในที่ทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาหาปุณณมสูตรที่ ๕

๑๐. จุฬปุลณสูตร

ว่าด้วยอัสตบุรุษและสัตบุรุษ

[๑๓๐] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบาสิกาวิสาขา
มิกคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม กรุงสาวัตถี สมัยนั้น พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้ามีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม ประทับนั่งกลางแจ้ง ในราตรีมีจันทร์เพ็ญ วัน
นั้นเป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ.

[๑๓๑] ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปลี่ยวคูภิกษุสงฆ์ซึ่งนั่ง
เงียบโดยลำดับ จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบุรุษ
จะพึงรู้จักอัสตบุรุษว่า ผู้นี้เป็นอัสตบุรุษหรือไม่หนอ.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้านี้ห้ามิได้เลย พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ข้อที่อัสตบุรุษจะพึงรู้จักอัสตบุรุษ
ว่า ผู้นี้เป็นอัสตบุรุษ นั้นไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็
อัสตบุรุษจะพึงรู้จักอัสตบุรุษว่า ผู้นี้เป็นอัสตบุรุษใหม่เล่า.

ภ. ข้านี้ห้ามิได้เลย พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกละ แม้ข้อที่อัสตบุรุษจะพึงรู้จักอัสตบุรุษ
ว่า ผู้นี้เป็นอัสตบุรุษ นั้นก็ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส.

[๑๓๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบุรุษย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม
ของอัสตบุรุษ รักดีต่ออัสตบุรุษ มีความคิดอย่างอัสตบุรุษ มีความรู้อย่าง
อัสตบุรุษ มีถ้อยคำอย่างอัสตบุรุษ มีการทำงานอย่างอัสตบุรุษ มีความเห็น
อย่างอัสตบุรุษ ย่อมให้ทานอย่างอัสตบุรุษ.

[๑๓๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูษเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของอัสตบรูษอย่างไร คือ อัสตบรูษในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม มีปัญญาทราวม คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูษชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของอัสตบรูษ.

[๑๓๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูษเป็นผู้กัถคิต่ออัสตบรูษอย่างไร คือ อัสตบรูษในโลกนี้ มีสมณพราหมณ์ชนิดที่ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม มีปัญญาทราวม เป็นมิตรเป็นสหาย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูษชื่อว่าเป็นผู้กัถคิต่ออัสตบรูษ.

[๑๓๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูษเป็นผู้มีความคิดอย่างอัสตบรูษอย่างไร คือ อัสตบรูษในโลกนี้ ย่อมคิดเบียดเบียนตนเองบ้าง คิดเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง คิดเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูษชื่อว่าเป็นผู้มีความคิดอย่างอัสตบรูษ.

[๑๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูษเป็นผู้มีความรู้อย่างอัสตบรูษอย่างไร คือ อัสตบรูษในโลกนี้ ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง รู้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง รู้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูษชื่อว่าเป็นผู้รู้อย่างอัสตบรูษ.

[๑๓๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูษเป็นผู้มีถ้อยคำอย่างอัสตบรูษอย่างไร คือ อัสตบรูษในโลกนี้ เป็นผู้มักพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ เจรจาเพื่อเจ้อ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูษชื่อว่าเป็นผู้มีถ้อยคำอย่างอัสตบรูษ.

[๑๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูษเป็นผู้มีกิจการงานอย่างอัสตบรูษอย่างไร คือ อัสตบรูษในโลกนี้ มักเป็นผู้ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง มักถือเอา

สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักพระพฤติผิดในกาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูชชื่อว่าเป็นผู้มีการงานอย่างอัสตบรูช.

[๑๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูชเป็นผู้มีความเห็นอย่างอัสตบรูชอย่างไร คือ อัสตบรูชในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ษัฎฐที่บูชาแล้ว ไม่มีผล สังกเวที่บวงสรวงแล้ว ไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้ว ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี มารดาไม่มี คุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้ โลกอื่นให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกไม่มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูชชื่อว่าเป็นผู้มีความเห็นอย่างอัสตบรูช.

[๑๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูชยอมให้ทานอย่างอัสตบรูชอย่างไร คือ อัสตบรูชในโลกนี้ ยอมให้ทานโดยไม่เคารพ ให้ทานไม่ใช่ด้วยมือของตน ทำความไม่อ่อนน้อมให้ทาน ให้ทานอย่างส่ง ๆ เป็นผู้มีความเห็นว่าไร้ผล ให้ทาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล อัสตบรูชชื่อว่า ยอมให้ทานอย่างอัสตบรูช.

[๑๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบรูชนั้นแหละ เป็นผู้ประกอบด้วยกรรมของอัสตบรูชอย่างนี้ ภัคคิตต่ออัสตบรูชอย่างนี้ มีความคิกอย่างอัสตบรูชอย่างนี้ มีความรู้อย่างอัสตบรูชอย่างนี้ มีถ้อยคำอย่างอัสตบรูชอย่างนี้ มีการงานอย่างอัสตบรูชอย่างนี้ มีความเห็นอย่างอัสตบรูชอย่างนี้ ให้ทานอย่างอัสตบรูชอย่างนี้แล้ว เมื่อตายไป ย่อมบังเกิดในคติของอัสตบรูช ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิคติของอัสตบรูชคืออะไร คือ นรก หรือกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน.

[๑๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบรูชจะพึงรู้จักสัตบรูชว่า ผู้นี้เป็นสัตบรูชหรือไม่หนอ.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ฐู พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฤถละ ฆ้อที่สัตตบรุษจะฟังฐูจักสัตตบรุษว่าผู้
นี้เป็นสัตตบรุษ นั้นเป็นฐานะที่มีได้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัตตบรุษจะฟังฐูจัก
อสัตตบรุษว่า ผู้นี้เป็นอสัตตบรุษไหมเถา.

ภ. ฐู พระเจ้าข้า.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฤถละ แม้ฆ้อที่สัตตบรุษจะฟังฐูจักอสัตตบรุษ
ว่า ผู้นี้เป็นอสัตตบรุษ นั้นก็เป็นฐานะที่มีได้.

[๑๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตตบรุษยอมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม
ของสัตตบรุษ ภัถคิต่อสัตตบรุษ มีความคิอย่างสัตตบรุษ มีความรู้อย่างสัตตบรุษ
มีถ้อยคำอย่างสัตตบรุษ มีการงานอย่างสัตตบรุษ มีความเห็นอย่างสัตตบรุษ ยอม
ให้ทานอย่างสัตตบรุษ.

[๑๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตตบรุษเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของ
สัตตบรุษอย่างไร คือ สัตตบรุษในโลถนี เป็นผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโธตตปะปะ
มีสุตะมาก มีความเพียรปรารภแล้ว มีสติตั้งมั่น มีปัญญา คู่ก่อนภิกษุทั้ง
หลาย อย่างนี้เถ สัตตบรุษชื้อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของสัตตบรุษ.

[๑๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตตบรุษเป็นผู้ภัถคิต่อสัตตบรุษอย่างไร
คือสัตตบรุษในโลถนี มีสมณพราหมณัชนิถที่มีศรัทธา มีหิริ มีโธตตปะปะ มี
สุตะมาก มีความเพียรปรารภแล้ว มีสติตั้งมั่น มีปัญญา เป็นมิตร เป็นสหาย
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้เถ สัตตบรุษชื้อว่าเป็นผู้ภัถคิต่อสัตตบรุษ.

[๑๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตตบรุษเป็นผู้มีความคิอย่างสัตตบรุษ
อย่างไร คือ สัตตบรุษในโลถนี ย่อมไม่คิเบียดเบียดตนเอง ไม่คิเบียดเบียดผู้
อื่น ไม่คิเบียดเบียดทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
อย่างนี้เถ สัตตบรุษชื้อว่าเป็นผู้มีความคิอย่างสัตตบรุษ.

[๑๔๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเป็นผู้มีความรู้อย่างสัตบุรุษ
อย่างไร คือ สัตบุรุษในโลกนี้ ย่อมรู้เพื่อไม่เบียดเบียนตนเอง รู้เพื่อไม่เบียด
เบียนผู้อื่น รู้เพื่อไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อย่างนี้แล สัตบุรุษชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้อย่างสัตบุรุษ.

[๑๔๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเป็นผู้มีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษ
อย่างไร คือ สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากคำ
พูดต่อเสียด งดเว้นจากคำหยาบ งดเว้นจากการเจรจาเพื่อเจ้อ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย อย่างนี้แล สัตบุรุษชื่อว่าเป็นผู้ที่มีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษ.

[๑๔๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเป็นผู้มีการทำงานอย่างสัตบุรุษ
อย่างไร คือ สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต งดเว้นจาก
อทินนาทาน งดเว้นจากกามสุมิจฉาจาร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล
สัตบุรุษชื่อว่าเป็นผู้มีการงานอย่างสัตบุรุษ.

[๑๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเป็นผู้มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ
อย่างไร คือ สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมี
ผล ญัญที่บูชาแล้วมีผล สังเวทที่บวงสรวงแล้วมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำได้
ทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มี โลกอื่นมี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะ
มี สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้
โลกอื่นให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกมีอยู่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อย่างนี้แล สัตบุรุษชื่อว่าเป็นผู้มีความเห็นอย่างสัตบุรุษ.

[๑๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษย่อมให้ทานอย่างสัตบุรุษอย่าง
ไร คือ สัตบุรุษในโลกนี้ ย่อมให้ทานโดยเคารพ ทำความอ่อนน้อมให้ทาน
ให้ทานอย่างบริสุทธิ์ เป็นผู้มีความเห็นว่ามีผล จึงให้ทาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อย่างนี้แล สัตบุรุษชื่อว่าย่อมให้ทานอย่างสัตบุรุษ.

[๑๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษนั้นแหละ เป็นผู้ประกอบด้วย
ธรรมของสัตบุรุษอย่างนี้ ภัคคิต่อสัตบุรุษอย่างนี้ มีความคิดอย่างนี้ มีความ
คิดอย่างสัตบุรุษอย่างนี้ มีความรู้อย่างสัตบุรุษอย่างนี้ มีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษ
อย่างนี้ มีการทำงานอย่างนี้ มีความเห็นอย่างสัตบุรุษอย่างนี้ ให้ทานอย่างสัต
บุรุษอย่างนี้แล้ว เมื่อตายไป ย่อมบังเกิดในคติของสัตบุรุษ คุณก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ก็คติของสัตบุรุษคืออะไร คือ ความเป็นใหญ่ในเทวดา หรือความ
เป็นใหญ่ในมนุษย์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสภายิตนแล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดี
ภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ กุพฺพุณณมสูตรที่ ๑๐

จบ เทวทหรรคที่ ๑

อรรถกถาจูฬกัณณสูตร

จูฬกัณณสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในจูฬกัณณสูตรนั้น ดังต่อไปนี้. บทว่า **ตถุหิภูต** ได้แก่ เป็นผู้หนึ่งเงิบ คือ หนึ่งเงิบ ในทิศที่ทรงเหยียวกวไป. บทว่า **อนุ- วิโลเกตุวา** ความว่าทรงลืมนพระเนตรอันประดับด้วยประสาทรูปทั้ง ๕ แล้ว ทรงเหยียวกวทั่วทิศ ทรงเห็นความไม่มี แม้โดยชั้นที่สุด การคะนองมือและ การคะนองเท้า. บทว่า **อสปฺปริโส** ได้แก่ บรูษชั้ว. บทว่า **โน เหต์ ภนฺเต** ความว่า เหตุที่อัสตบรูษนั้นยอมไม่อาจรู้อัสตบรูษนั้น เหมือนคน ตาบอดไม่รู้คนตาบอด เพราะฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้น จึงกล่าวอย่างนั้น ฟัง ทราบเนื้อความในฐาณะทั้ง ๓ แม้เบื้องหน้าจากนี้ไป โดยนัยนี้นั้นแล. บทว่า **อสทฺฐมฺสมนฺนาโต** ได้แก่ คบหากับอัสตบรูษ บทว่า **อสปฺปริสภคฺติ** ได้แก่ คบหากับอัสตบรูษ. บทว่า **อสปฺปริสจินฺติ** ได้แก่ คิดแล้วด้วยการ คิดอย่างอัสตบรูษ. บทว่า **อสปฺปริสมนฺติ** ได้แก่ รู้อย่างอัสตบรูษ. บทว่า **อสปฺปริสวาโจ** ได้แก่ พูดอย่างอัสตบรูษ. บทว่า **อสปฺปริสภมฺนโต** ได้แก่ ทำการงานอย่างอัสตบรูษ. บทว่า **อสปฺปริสทฺฐิ** ได้แก่ ประกอบ ด้วยทฤษฎีของอัสตบรูษ. บทว่า **อสปฺปริสทาน** ได้แก่ ทานที่ พวกอัสตบรูษ ฟังให้. บทว่า **ตฺยสฺส มิตฺตา** ได้แก่ สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นมิตร ของอัสตบรูษนั้น. บทว่า **อตฺตพฺยาพาชาย เจเตติ** ความว่า ย่อมคิดเพื่อ ต้องการความทุกข์แก่ตนอย่างนี้ว่า เราจักฆ่าสัตว์ เราจักถือเอาของที่เขาไม่ให้ เราจักประพฤติมิจฉาจาร เราจักสมათานอกุศลกรรมบถ ๑๐ แล้วประพฤติ.

บทว่า **ปรพฺยาพาชาย เจเตติ** ความว่า ย่อมคิดเพื่อต้องการความทุกข์แก่ผู้อื่นอย่างนี้ว่า เราจักบังคับมันโดยประการที่คนโน้นฆ่าสัตว์ตัวโน้น ลักเอาของๆ คนโน้นที่เขาไม่ได้ให้ สมาทานอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประพฤติ. บทว่า **อุภยพฺยาพาชาย** ความว่า ย่อมคิดเพื่อต้องการความทุกข์แก่ทั้งสองฝ่ายอย่างนี้ว่า เราจักพาคนโน้นและคนโน้นไปสมาทานอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประพฤติ. ในบทว่า **อตฺตพฺยาพาชายปิ มนฺเตติ** ดังนี้เป็นต้น ความว่า เมื่อรู้ว่า เราจักสมาทานอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประพฤติ ชื่อว่า ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนตน เมื่อรู้ว่า เราจัก (ชักชวน) คนโน้นสมาทานอกุศลกรรมบถ ประพฤติ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เมื่อรู้ว่าเรากับคนอื่นแม้ทั้งสอง ร่วมกันสมาทานอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประพฤติ ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนตน และคนอื่นทั้งสองฝ่าย.

บทว่า **อสกฺกจฺจํ ทานํ เทติ** ความว่า ย่อมไม่ทำความเคารพทั้งไทยธรรมทั้งบุคคล. ให้อาหารที่ประกอบด้วยข้าวสารที่เสียๆ ไม่กระทำให้สมบูรณ์ (คือทำไม่สะอาด) ชื่อว่า ไม่ทำความเคารพไทยธรรม. ไม่ปิดกวางที่สำหรับนั่ง ให้นั่งไม่เลือกที่ วางตั้งตามมีตามเกิดให้ทาน ชื่อว่า ไม่ทำความเคารพบุคคล. บทว่า **สหาตุถา** ได้แก่ ไม่ให้ด้วยมือของตน ใช้ทาสและกรรมกรเป็นต้นให้. บทว่า **อิจฺฉิตฺติ กตฺวา** ความว่า ไม่ทำความขำเกรงทั้งในไทยธรรมทั้งในบุคคล ให้ทานโดยนัยดังกล่าวข้างต้น. บทว่า **อปฺปวิภูจฺจํ** ความว่า เป็นผู้ต้องการทิ้งให้เหมือนยัดเหยียดเข้าจอมปลวก. บทว่า **อนาคมนทิจฺฉุริโก** ได้แก่ เป็นผู้ไม่หวังผลให้. บทว่า **ตตฺถ อฺปฺปชฺชติ** ความว่า ให้ทานแล้วย่อมไม่เกิดในนรก. ก็ความเห็นผิดอันใด ที่อัสติบุรุษนั้นถือเอา เพราะความเป็นผู้มีลัทธิชั่ว ย่อมเกิดในนรกด้วยความเห็นผิดอันนั้น พึงทราบ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 193

ธรรมฝ่ายขาวโดยปฏิบัติขณัย (นัยฝ่ายตรงกันข้าม) ดังกล่าวแล้ว. บทว่า เทวมหุตตตา ได้แก่ เทวดาชั้นกามาวจร ๖. บทว่า มนุสฺสมหุตตตา ได้แก่ สมบัติแห่งตระกูลทั้ง ๓ (กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี) คำที่เหลือในที่ทุกแห่งงายทั้งนั้น. ก็พระสูตรนี้ตรัสเนื่องด้วยวิญญูะล้วนๆ แล.

จบ อรรถกถาจุฬพนุณมสูตรที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เทวทหสูตร ๒. ปัญจัตตยสูตร ๓. กินติสูตร ๔. สามคาม-
สูตร ๕. สุนักขัตตสูตร ๖. อานนฺชสัปปายสูตร ๗. คณกโมคคัลลานสูตร
๘. โคปกโมคคัลลานสูตร ๙. มหาปุณณมสูตร ๑๐. จุฬพนุณมสูตร

อนุปทวรรค

๑. อนุปทสูตร

[๑๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระพุทธพจน์แล้ว.

ว่าด้วยพระพุทธองค์ทรงสรรเสริญพระสารีบุตร

[๑๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต เป็นผู้มึปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาอ่อนไหว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาคม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตร เห็นแจ้งธรรม ตามลำดับบทได้ชั่วคราวเดือน ในการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทของพระสารีบุตรนั้น มีดังต่อไปนี้.

ธรรมในปฐมฌาน

[๑๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้ สารีบุตรสังัดจากกามที่เดียว สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้า ปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และ สุข เกิดแต่วิเวกอยู่ ก็ธรรมในปฐมฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา- จิต ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้ว ตามลำดับบท ธรรม

เหล่านั้นที่สาริบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับไป เธอรู้ชั้ดอย่างนี้ว่า นัยว่าธรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไปอย่างนี้ เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ถูกค้นหาทฎฐิอาศัย ไม่ติดใจ ในธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว พราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่. เธอรู้ชั้ดว่า คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไปอีก ยังมีอยู่ เธอยังมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกที่ยิ่งขึ้นยังมีอยู่. เพราะกระทำความรู้้นให้มากขึ้น.

ธรรมในทุติยฌาน

[๑๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก (คือ) สาริบุตรเข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะระงับ วิตก วิจารณ์ ไม่มี วิตก ไม่มี วิจารณ์ มีแต่ปีติ สุข เกิดแต่สมาธิ อยู่. ก็ธรรมทั้งหลายใน ทุติยฌาน คือ ความผ่องใสแห่งจิต ในภายใน ปีติ สุข เอกัคคตาจิต ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอัน สาริบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท ธรรมเหล่านั้นเป็นอันสาริบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับไป. เธอรู้ชั้ดอย่างนี้ว่า นัยว่าธรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไปอย่างนี้ เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ถูก ค้นหาทฎฐิ อาศัย ไม่ติดใจในธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว พราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่. เธอรู้ชั้ดว่า คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไปอีก ยังมีอยู่ และ เธอยังมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกยังมีอยู่ เพราะกระทำความรู้้นให้มากขึ้น.

ธรรมในตติยฌาน

[๑๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก (คือ) สารีบุตร เป็นผู้วางเฉย เพราะปีติคลายไป มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย ซึ่งพระอรียเจ้า เรียกว่า เป็นผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุข เข้าตติยฌานอยู่. ก็ธรรมทั้งหลายใน ตติยฌาน คือ อุเบกขา สุข สติ สัมปชัญญะ เอกัคคตาจิต ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตร กำหนดได้แล้ว ตามลำดับบท ธรรมเหล่านั้นที่สารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับไป. เธอรู้ซัดอย่างนี้ว่า ธรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วก็เสื่อมไปอย่างนี้. เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ถูกตัณหาทัญญิ อาศัย ไม่ติดใจในธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว พრაภไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่. เธอรู้ซัดว่า คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไปอีก ยังมีอยู่ (และ) เธอยังมีความเห็นต่อไปว่า ธรรม เป็นเครื่องสลัดออกยังมีอยู่ เพราะกระทำกรรมนั้นให้มากขึ้น.

ธรรมในจตุตถฌาน

[๑๕๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก (คือ) สารีบุตรเข้า จตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้แล้ว และดับ โสมนัสโทมนัส ก่อนๆ ได้แล้ว มีสติบริสุทธิ เพราะอุเบกขาอยู่ ก็ธรรมทั้งหลายในจตุตถฌานคือ อุเบกขาอทุกขมสุขเวทนา ความไม่คำนึงถึงแห่งใจเพราะบริสุทธิแล้ว สติบริสุทธิ เอกัคคตาจิต ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้ว ตามลำดับบท ธรรม

เหล่านั้นที่สารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และถึงความดับไป เธอรู้ชั้อย่างนี้ว่า นัยว่า ธรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วก็เสื่อมสิ้นไป อย่างนี้. เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ถูก ตัณหาทิฏฐิ อาศัย ไม่คิดใจในธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว พราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่. เธอรู้ชัคว่า คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไป ยังมีอยู่ และเธอยังมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกยังมีอยู่ เพราะกระทำความรู้้นั้นให้มากขึ้น

ธรรมในอากาธานัญญาตณณาน

[๑๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก สารีบุตรเข้าอากาธานัญญาตณณาน ด้วยมนสิการว่า อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่วงเลยรูปสังขยาไป โดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิฆสังขยาได้ (และ) เพราะไม่มนสิการถึง นานัตตสังขยา ก็ธรรมทั้งหลายใน อากาธานัญญาตณณาน คือ อากาธานัญญาตณณสังขยา เอกัคคตาจิต ผัสสะ เวทนา สังขยา เจตนา วิญญาณ จันตะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันพระสารีบุตรกำหนดแล้ว ตามลำดับบท ธรรมเหล่านั้นเป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้วทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับไป เธอรู้ชัคว่า นัยว่า ธรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไปอย่างนี้. เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ถูก ตัณหาทิฏฐิ อาศัย ไม่คิดใจในธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้วพราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่ เธอรู้ชัคว่า คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไปอีก ยังมีอยู่. และเธอยังมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกไป ยังมีอยู่ เพราะกระทำความรู้้นั้นให้มากขึ้น.

ธรรมในวิญญาณ์ญายตนฌาน

[๑๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) สารีบุตร
ล่วงเลย อากาธานัญญายตนฌาน ไป โดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าวิญญา-
ณ์ญายตนฌาน ด้วยมโนการว่า วิญญาณ์ไม่มีที่สุด อยู่. ก็ธรรมทั้งหลาย
ใน วิญญาณ์ญายตนฌาน คือ วิญญาณ์ญายตนฌาน เอกัคคตาจิต
ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ์ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ
สติ อุเบกขา มโนการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท
ธรรมเหล่านั้นที่สารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับไป.
เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า นัยว่า ธรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไป
อย่างนี้. เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ถูก ตัณหาทิฏฐิ อาศัย ไม่คิดใจใน
ธรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว พราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขต
แดนแล้วอยู่. เธอรู้ชัดว่า คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้น
ไปอีกยังมีอยู่. และเธอยังมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกยัง
มีอยู่ เพราะกระทำความรู้ันนั้นให้มากขึ้น.

ธรรมในอาภิญญัญญายตนฌาน

[๑๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) สารีบุตร
ล่วงเลยวิญญาณ์ญายตนฌานไป โดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าอาภิญญัญญาย-
ตนฌาน ด้วยมโนการว่า ไม่มีอะไรสักหน้อยหนึ่ง อยู่. ก็ธรรมทั้งหลายใน
อาภิญญัญญายตนฌาน คือ อาภิญญัญญายตนฌาน เอกัคคตาจิต
ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ์ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ
สติ อุเบกขา มโนการ เป็นอันสารีบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท
ธรรมเหล่านั้นที่สารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และถึงความดับไป.
เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า นัยว่า ธรรมที่ยังไม่มีย่อมมีแก่เรา ที่มีแล้วย่อมเสื่อมไป

อย่างนี้. เธอไม่ยินดี. ไม่ยินดีร้าย 'ไม่ถูก ตัณฑาทิฏฐิ อาศัย' 'ไม่คิดใจใน
กรรมเหล่านั้น' หลุดพ้นแล้ว พราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขต
แดนแล้วอยู่. เธอรู้ซัคว่า คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้น
ไปอีก ยังมีอยู่. และเธอยังมีความเห็นต่อไปว่า กรรมเป็นเครื่องสลัดออก
ยังมีอยู่. เพราะกระทำกรรมนั้นให้มากขึ้น.

กรรมในแนวสัจญานาสัจญายตนณาน

[๑๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) สารีบุตร
ล่วงเลย อากิจญัจญายตนณาน โดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าแนวสัจญา
นาสัจญายตนณาน อยู่. เธอเป็นผู้มีสติ ออกจากสมาบัติ นั้น. ครั้นแล้ว
เธอพิจารณาเห็นกรรม ที่เป็นอดีตดับไปแล้ว เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ว่า นัยว่า
กรรมที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไป อย่างนี้. เธอไม่ยินดี
ไม่ยินดีร้าย 'ไม่ถูก ตัณฑาทิฏฐิ อาศัย' 'ไม่คิดใจในกรรมเหล่านั้น' หลุดพ้น
แล้วพราศไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่. เธอรู้ซัคว่า
คุณพิเศษเป็นเหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไปอีก ยังมีอยู่ (และ) เธอ
ยังมีความเห็นต่อไปว่ากรรมเครื่องสลัดออกยังมีอยู่ เพราะกระทำกรรมนั้นให้
มากขึ้น.

[๑๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) สารีบุตร
ล่วงเลย แนวสัจญานาสัจญายตนณาน ไปโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้า
สัจญาเวทิตนโรธ อยู่. อาสวะทั้งหลายของเธอ เป็นอันสิ้นไปแล้ว เพราะ
เห็นแม้ด้วยปัญญา. เธอมีสติ ออกจากสมาบัติ นั้น. ครั้นแล้ว ย่อมพิจารณา
เห็นกรรมที่เป็นอดีต ที่ดับไปแล้ว ที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ว่า นัยว่า กรรม
ที่ยังไม่มีแก่เรา ย่อมมี ที่มีแล้ว ย่อมเสื่อมไปอย่างนี้. เธอไม่ยินดี ไม่ยินดีร้าย

ไม่ถูกตัดหาทัญญิ อาศัย ไม่คิดใจในกรรมเหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว พราศ
ไปได้แล้ว มีใจที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่. เธอรู้ซัควาคุณพิเศษเป็น
เหตุสลัดออกไป (จากภพ) ยิ่งขึ้นไปอีก ยังมีอยู่. และเธอยังมีความเห็นต่อไป
ว่า กรรมเป็นเครื่องสลัดออก ยังมีอยู่ เพราะกระทำกรรมรู้นั้นให้มากขึ้น.

พระสารีบุตรเป็นผู้ชำนาญ

[๑๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชมภิกษุรูปใดวา
เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงบารมี (คุณธรรมให้ถึงความสำเร็จ) ในอริยศีล
ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ ภิกษุรูปนั้น คือสารีบุตร
นั่นเอง ที่ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชม วาเป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงบารมี ใน
อริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยวิมุตติ.

พระสารีบุตรเป็นพระชินอรส

[๑๖๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชมภิกษุรูปใดวา
เป็นพุทธชินอรส เกิดจากพระโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่กรรม
เป็นผู้อันกรรมเนรมิตขึ้น เป็นกรรมทายาท ไม่ใช่อามิสทายาท ภิกษุรูป
นั้น ก็คือสารีบุตรนั่นเอง ที่ผู้กล่าวโดยชอบ ฟังกล่าวชมวาเป็นพุทธชินอรส
เกิดจากพระโอรสของ พระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่กรรม เป็นผู้อันกรรม-
เนรมิตขึ้น เป็นกรรมทายาท ไม่ใช่อามิสทายาท. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
สารีบุตร ประกาศธรรมจักร อันไม่มีกรรมอื่นยิ่งกว่า ที่ตถาคตให้เป็นไปแล้ว
ไปตามลำดับโดยชอบทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธานุชาตินี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น
ต่างชื่นชมยินดีพระภุชชิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล.

อรรถกถาอนุปทสูตร

อนุปทสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

ในอนุปทสูตรนั้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ได้ตรัสถ้อยคำสรรเสริญคุณของพระ
ธรรมเสนาบดีสารีบุตรโดยนัยว่า เป็นบัณฑิต เป็นต้นนี้.

ตรัสเพราะเหตุไร ?

เพราะ บรรดาพระเถระที่เหลือทั้งหลาย พระมหาโมคคัลลานะปรากฏ
คุณความดีว่า มีฤทธิ์, พระมหากัสสปะ ปรากฏคุณความดีว่า ชุตวาทะ (ผู้กล่าว
ชุดงค์) พระอนรุทธเถระ ปรากฏคุณความดีว่ามีทิพยจักขุ พระอุบาลีเถระ
ปรากฏคุณความดีว่าเป็นวินัยธร. พระเวตเถระ ปรากฏคุณความดีว่า เป็นผู้
ยินดีในฉาน พระอานันทเถระ ปรากฏคุณความดีว่าเป็นพหูสูต, พระเถระ
ทั้งหลายนั้นๆ ปรากฏคุณงามความดีนั้น ๆ อย่างนี้ ดังพรรณนามานี้. แต่ว่า
คุณความดีของพระสารีบุตรเถระยังไม่ปรากฏ.

เพราะเหตุไร ?

เพราะคุณความดีทั้งหลายของพระเถระผู้มีปัญญา ใครไม่อาจรู้ เพราะ
ไม่ได้กล่าวไว้. เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า
เราจักบอกคุณความดีทั้งหลายของพระสารีบุตร จึงทรงรอให้บริษัทที่เป็นสภาค
กันประชุม. การกล่าวคุณในสำนักของบุคคลผู้เป็นวิสภาคกัน ย่อมไม่ควรแล.
คนที่ เป็นวิสภาคกันเมื่อใครๆ กล่าวสรรเสริญ (เขา) ก็จะกล่าวตำหนิอย่าง
เดียว. ก็ในวันนั้น บริษัทที่เป็นสภาคกันกับพระเถระประชุมกัน. ครั้นทรง

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัญญาสก เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้า ๒๐๒
เห็นว่าบริษัทนั้นประชุมกันแล้ว เมื่อจะตรัสสรรเสริญตามความเป็นจริง จึง
ทรงเริ่มพระเทศนานี้.

เหตุให้เป็นบัณฑิต

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺหิโต** ได้แก่ เป็นบัณฑิตด้วยเหตุ
๔ ประการเหล่านี้ คือ ความเป็นผู้ฉลาดในชาติ ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ
ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจสมุปปาท (และ) ความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ และ
อฐานะ (เหตุที่เป็นไปได้ และเป็นไปไม่ได้).

ในบทว่า **มหาปญฺโถ** เป็นต้น มีอธิบายว่า เป็นผู้ประกอบด้วย
ปัญญามาก. ในข้อนี้ ความต่างกันแห่งปัญญามาก เป็นต้น มีดังต่อไปนี้.

ปัญญามาก

บรรดา ปัญญามาก เป็นต้นเหล่านั้น ปัญญามากเป็นไฉน ?

ชื่อว่า ปัญญามาก เพราะกำหนดถือเอาคุณคือศีลมาก. ชื่อว่า
ปัญญามาก เพราะกำหนดถือเอาคุณคือสมาธิ คุณคือปัญญา คุณคือวิมุตติ
คุณคือวิมุตติญาณทัสสนะมาก. ชื่อว่ามีปัญญามาก เพราะกำหนดถือเอาฐานะ
และอฐานะมาก สมาบัติเป็นเครื่องอยู่มาก อริยสัจมาก สติปฏิฐาน
สัมมปปธาน อิทธิบาทมาก อินทรีย์ พละ โพชฃงค์มาก อริยมรรคมาก
สามัญญผลมาก อภิญญามาก นิพพานอันเป็นปรมัตถ์มาก.

ปัญญากว้าง

ปัญญากว้างเป็นไฉน ?

ชื่อว่า ปัญญากว้าง เพราะญาณ (ปัญญา) กว้างเป็นไปในขั้นต่าง ๆ.

เชื่อว่าปัญญากว้าง เพราะญาณเป็นไปในธาตุต่าง ๆ กว้าง ในอายตนะต่าง ๆ กว้าง

ในปฏิจจสมุปปาทต่าง ๆ กว้าง ในการได้สัจจะต่าง ๆ กว้าง ในอรรถ ธรรม นิรุตติ ปฏิภาณต่าง ๆ กว้าง ในคุณคือศีลต่าง ๆ กว้าง ในคุณคือสมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะต่าง ๆ กว้าง ในฐานะและมีฐานะต่าง ๆ กว้าง ในสมบัติเครื่องอยู่ต่าง ๆ กว้าง ในอริยสังต่าง ๆ กว้าง ในสติปัญฐานต่าง ๆ กว้าง ในสัมมัตตปธาน อธิชบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ต่าง ๆ กว้าง ใน อริยมรรค สามัญผล อภิญญาต่าง ๆ กว้าง ในนิพพานอันเป็นปรมัตถ์ ถ่วงธรรมอันทั่วไปแก่ชนต่าง ๆ กว้าง.

ปัญญาร่าเริง

ปัญญาร่าเริงเป็นไฉน ?

ชื่อว่าปัญญาร่าเริง เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้มากด้วยความร่าเริง มากด้วยความรู้ มากด้วยความยินดี มากด้วยความปราโมทย์ บำเพ็ญศีลบำเพ็ญ อินทรีย์สังวร บำเพ็ญโภชนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค ศีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ. ชื่อว่า มีปัญญาร่าเริง เพราะ เป็นผู้มากด้วยความปราโมทย์ รู้แจ้งฐานะและมีฐานะ. ชื่อว่ามีปัญญาร่าเริง เพราะเป็นผู้มากด้วยความร่าเริงบำเพ็ญสมบัติเป็นเครื่องอยู่ให้บริบูรณ์ เป็นผู้ มากด้วยความร่าเริงแทงตลอดอริยสัง. ชื่อว่า มีปัญญาร่าเริง เพราะยังสติปัญฐาน สัมมัตตปธาน อธิชบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรค ให้เจริญ. เป็นผู้มากด้วยความร่าเริง ทำให้แจ้งสามัญผล. ชื่อว่า มีปัญญาร่าเริง เพราะ แทงตลอดอภิญญาทั้งหลาย. ชื่อว่ามีปัญญาร่าเริง เพราะเป็นผู้มากด้วยความ ร่าเริง มากด้วยความรู้ ความยินดีและความปราโมทย์ กระทำให้แจ้งพระ- นิพพานอันเป็นปรมัตถ์.

ปัญญาว่องไว

ปัญญาว่องไวเป็นไฉน ?

ชื่อว่า ปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็ว ยังรูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ หรือรูปอยู่ในที่ใกล้ทั้งหมด โดยความเป็นของไม่เที่ยง. ชื่อว่า ปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วโดยความเป็นทุกข์. ชื่อว่า ปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปสู่เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สู้วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน ฯลฯ ทั้งหมด โดยความเป็นของไม่เที่ยงโดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา. ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วยังจักขุ ฯลฯ ชรา มรณะ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ชื่อว่า ปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วในนิพพาน อันเป็นที่ดับรูป เพราะใคร่ครวญพิจารณาทำให้แจ้ง ทำให้เด่นชัดว่า ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะอรรถว่า น่ากลัว ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะอรรถว่าไม่มีแก่นสาร. ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วในพระนิพพานอันเป็นที่ดับชรา มรณะ โดยทำให้แจ้งชัดว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชรา มรณะ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป ฯลฯ. ชื่อว่าปัญญาว่องไว เพราะแล่นไปเร็วในพระนิพพานอันเป็นที่ดับชรา มรณะ โดยใคร่ครวญ พิจารณา ทำให้แจ้ง ทำให้เด่นชัดว่า รูป ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ วิญญาณ จักขุ ฯลฯ ชรา มรณะ ไม่เที่ยง อันปัจฉัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความคลายกำหนดเป็นธรรมดา มีความดับเป็นธรรมดา.

ปัญญาคม

ปัญญาคมเป็นไฉน ?

ชื่อว่าปัญญาคม เพราะตัดกิเลสได้เร็ว. ชื่อว่าปัญญาคม เพราะไม่ใ้
กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ที่ให้เกิดขึ้นแล้ว อาศัยอยู่ ไม่ใ้ห้อกุศล.
ธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ เล่า ๆ ไม่ใ้ห้ราคะ โทสะ โมหะ โภคะ
อุปนาหะ มกฺขะ ปพาสะ มัจฉริยะ มายา สาทิลย ถัมภะ สารัมภะ มานะ
อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง กรรม
อันนำไปสู่ภพทั้งปวง อาศัยอยู่ กือละ ได้แก่ บรรเทา หมายความว่า ทำ
ใ้ห้มีที่สุด ใ้ถึงความไม่มี. ชื่อว่าปัญญาคม เพราะอริยมรรค ๔ สามัญญ
ผล ๔ ปฏิสัมภทา ๔ และอภิญญา ๖ ย่อมเป็นอันบุคคลนี้บรรลุแล้ว กือ
ทำให้แจ้งแล้ว ได้แก่ ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาในอาสนะเดียว.

ปัญญาหลักแหลม

ปัญญาหลักแหลม เป็นไฉน ?

ชื่อว่า ผู้มีปัญญาหลักแหลม เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้
มากด้วยความหวาดเสียว มากด้วยความสะดุ้ง มากไปด้วยความรำคาญ มากไป
ด้วยความไม่ยินดี มากไปด้วยความไม่ยินดียิ่งในสังขารทั้งปวง เมินหน้าไม่
ยินดีในสังขารทั้งปวง ย่อมเจาะ กือทำลายกองโลภะที่ไม่เคยเจาะไม่เคยทำลาย
มาก่อน. ชื่อว่าผู้มีปัญญาหลักแหลม เพราะเจาะ. กือทำลาย กองโทสะ
กองโมหะ โภคะ. อุปนาหะ ฯลฯ กรรมที่จะใ้ไปสู่ภพทั้งหมด ที่ยังไม่เคย
ทำลายมาก่อน.

อุปมาพระอัครสาวกบรรลุธรรม

บทว่า อนุปทมฺหวิปสฺสนํ ความว่า เห็นแจ้งวิปัสสนาในธรรม

ตามลำดับ ๆ ด้วยสามารถแห่งสมาบัติ หรือองค์ฌาน. เมื่อเห็นแจ้งอยู่อย่างนี้ จึงบรรลुพระอรหัต โดย (ในเวลา) ถึงเดือน.. ส่วนพระมหาโมคคัลลานะบรรลुพระอรหัตโดย (เวลาล่วงไป) ๗ วัน. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น พระสารีบุตรก็เป็นผู้มีปัญญามากกว่า. แท้จริง พระมหาโมคคัลลานเถระ เมื่อพิจารณาธรรมที่จะต้องท่องเที่ยวไปด้วยสัมมสนญาณสำหรับพระสาวกทั้งหลาย เพียงเอกเทศเท่านั้นเหมือนเอาปลายไม้เท้าจี้ พยายามถึง ๗ วัน จึงบรรลุพระอรหัต. (ส่วน) พระสารีบุตรเถระ พิจารณาธรรมที่จะต้องท่องเที่ยวไปด้วยสัมมสนญาณ สำหรับสาวกทั้งหลายอย่างสิ้นเชิง เว้นไว้แต่ที่จะท่องเที่ยวไปด้วยสัมมสนญาณ สำหรับพระพุทธรเจ้าและพระปัจเจกพุทธรเจ้า. ท่านพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ได้พยายามแล้วถึงครึ่งเดือน. ก็ว่ากันว่า ครั้นท่านบรรลุพระอรหัตแล้วได้รู้ว่า เว้นพระพุทธรเจ้า และพระปัจเจกพุทธรเจ้าทั้งหลายเสีย ชื่อว่าพระสาวกอื่น ชื่อว่าสามารถบรรลुสิ่งที่เราพึงบรรลुด้วยปัญญา จักไม่มี. เหมือนอย่างว่า บุรุษคิดว่า จักเอาตำไม้ไผ่ ครั้นเห็นไผ่ มีชฎ (เรียวนาม) มาก ก็คิดว่า เมื่อถางเรียวนาม จักชักช้า (เสียเวลา) จึงสอดมือเข้าไปตามช่องตัดเอาตำไม้ไผ่ที่พอจับได้ที่โคนและที่ปลาย ถือเอาได้แล้วก็หลีกไป บุรุษนั้นไปได้ก่อนกว่า (ใคร) ก็จริง แต่ไม่ได้ตำไม้ไผ่ที่แก่ หรือตรง. ส่วนคนอื่นเห็นไม้ไผ่ดั่งนั้นเหมือนกัน คิดว่าถ้าจะถือเอาตำไม้ไผ่ที่พอจับถึง ก็จักไม่ได้ตำไม้ไผ่ที่แก่หรือตรง จึงนุ่งห้อยกรั้ง แล้วเอามือใหญ่ถางหนามไผ่ออก เลือกเอาตำทั้งแก่ ทั้งตรงแล้วไป บุรุษผู้นี้ไปถึงทีหลังก็จริง แต่ก็ได้ตำไม้ไผ่ทั้งแก่ทั้งตรงนั้นใด พึงทราบข้อเปรียบเทียบนี้เหมือนกับการท่องเที่ยวไปด้วยสัมมสนญาณของพระเถระทั้งสองเหล่านี้.

ก็พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ครั้นพยายามอยู่ถึงครึ่งเดือนอย่างนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเวทนาปริคคหสูตร* แก่ที่มนขปริพาชก

๑. พม่าเป็น ปธาน ความเพียร

๒. ม.ม. ๑๓/๒๖๓ ที่มนขสูตร

ผู้เป็นหลาน ณ ที่ใกล้ประตูถ้าสูกรขาตา ยืนพักพระทศพลอยู่ ส่งญาณไปตาม
แนวพระธรรมเทศนา ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณในวันที่ ๑๕ จำเดิมตั้งแต่
วันบวช แห่งตลอดญาณ ๖๗ ประการ ถึงปัญญา ๑๖ อย่างโดยลำดับ.

บทว่า ตตริทํ ภิกขเว สารีปุตตสฺส ออนุปทมฺมุวิปสฺสนาย
ความว่า ในการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า
สารีบุตรเห็นแจ้งธรรมตามลำดับนั้น ข้อนสำหรับพระสารีบุตร. คำนี้ตรัสหมาย
เอาส่วนแห่งวิปัสสนานั้น ๆ ที่จะพึงกล่าวในบัดนี้.

บทว่า ปจฺเม ฌาเน ได้แก่ ธรรมเหล่าใดในปฐมฌาน คือในภายในสมาบัติ.

บทว่า ตยสฺส แยกเป็น เต อสฺส แปลว่า ธรรมเหล่านั้นเป็น
อันสารีบุตรนี้ (กำหนดได้แล้วตามลำดับบท).

บทว่า ออนุปทวตฺตติตา โหนฺติ ความว่า เป็นอันกำหนดได้แล้วคือ
กำหนดตัดได้แล้ว รู้แล้ว รู้แจ้งแล้ว ตามลำดับ คือโดยลำดับ ๆ

ถามว่า พระเถระรู้ธรรมเหล่านั้นได้อย่างไร

ตอบว่า พระเถระตรวจดูธรรมเหล่านั้นแล้วรู้ว่า วิตกมีการยกจิตขึ้น
เป็นลักษณะ เป็นไป. อนึ่ง รู้ว่า วิจารณ์มีการเคล้าอารมณ์เป็นลักษณะ ปีติมี
การซาบซ่านไปเป็นลักษณะ สุขมีความสำราญเป็นลักษณะ เอกัคคตาจิตมี
ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ ผัสสะมีการถูกต้องเป็นลักษณะ เวทนามีการเสวย
อารมณ์เป็นลักษณะ. สัญญามีการจำได้เป็นลักษณะ เจตนามีความจงใจเป็น
ลักษณะ. วิญญาณมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ ฉันทะมีความประสงค์จะทำเป็น
ลักษณะ อธิโมกข์มีการน้อมใจเชื่อเป็นลักษณะ วิริยะมีการประคองจิตไว้เป็น
ลักษณะ สติมีการปรากฏเป็นลักษณะ อุเบกขามีความเป็นกลางเป็นลักษณะ
มนสิการมีการใส่ใจด้วยความยินดีเป็นลักษณะเป็นไป. พระสารีบุตรเมื่อรู้อยู่

อย่างนี้ ย่อมกำหนดวิตกตามสภาวะเพราะอรรถว่า ยกจิตขึ้น ฯลฯ ย่อมกำหนด มนสิการโดยความยินดี ตามสภาวะ ด้วยเหตุนี้ จึงได้ตรัสว่า ธรรมเหล่านั้น ย่อมเป็นอันพระสารีบุตรนั้น กำหนดได้แล้วโดยลำดับบท

บทว่า วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ ความว่า เมื่อเกิดขึ้น ก็เป็นอันรู้ แจ่ม คือเป็นธรรมปรากฏชัดเกิดขึ้น.

บทว่า วิทิตา อุปฺปชฺชฺหนฺติ ความว่า แม้ทั้งอยู่ก็เป็นอันรู้แจ่ม คือ เป็นธรรมปรากฏชัดตั้งอยู่.

บทว่า วิทิตา อพฺภคฺถํ คจฺจนฺติ ความว่า แม้ดับไปก็เป็นอัน รู้แจ่ม คือเป็นธรรมปรากฏชัดดับไป.

ก็ในข้อนี้ ต้องปล่อยวางความเป็นผู้มีญาณอันนั้น และความเป็นผู้ มากด้วยญาณ (จิต) เหมือนอย่างว่าใครๆ ไม่อาจถูกต้องปลายนิ้วมือนั้น ด้วย ปลายนิ้วมือนี้นั้นนั่นแหละได้ ฉันทิ พระโยคีก็ไม่อาจรู้ความเกิดขึ้นหรือความ ตั้งอยู่ หรือความดับไปของจิตดวงนั้น ด้วยจิตดวงนั้นนั่นแหละได้ ฉันทิ เหมือนกัน ต้องปล่อยวางความเป็นผู้มีญาณนั้นก่อน ด้วยประการดังกล่าวมา. ก็ถ้าจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกัน ใคร ๆ ไม่พึงอาจรู้ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ หรือความดับไป ของจิตดวงหนึ่งด้วยจิตดวงหนึ่งได้ อนึ่ง ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา หรือจิต ชื่อว่าเกิดร่วมกัน ๒ ดวงย่อมไม่มี ย่อมเกิดขึ้น คราวละดวง ๆ เท่านั้น ต้องปล่อยวางภาวะที่จิต (เกิดร่วมกัน) มากดวงออกไป เสียอย่างนี้.

ถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ธรรม ๑๖ ประการในภายในสมาบัติย่อม เป็นของแจ่มแจ้งปรากฏแก่พระมหาเถระได้อย่างไร ?

ตอบว่า พระมหาเถระกำหนดเอาวัตถุและอารมณ์. เพราะวัตถุและ อารมณ์พระเถระท่านกำหนดได้ด้วยเหตุนี้ เมื่อท่านนึกถึงความเกิดขึ้นของ ธรรมเหล่านั้น ความเกิดย่อมปรากฏ เมื่อนึกถึงความตั้งอยู่ ความตั้งอยู่ย่อม

ปรากฏ เมื่อนึกถึงความคับ ความคับขี้ยมปรากฏ เพราะเหตุนี้จึงตรัสว่า

วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฺภฺนฺนฺติ วิทิตา อพฺภฺตฺถิ กจฺจนฺติ

(อันสารีบุตรผู้รู้แจ้งแล้วทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ถึงความดับไป) ด้วยคำว่า

อหุตฺวา สมฺภฺนฺติ นี้ พระเถระเห็นความเกิดขึ้น. ด้วยคำว่า **หุตฺวา**

ปฏฺิเวณฺติ นี้ ท่านเห็นความเสื่อมไป.

บทว่า **อนุปาโย** ได้แก่ ไม่เข้าถึงด้วยอำนาจระคะ.

บทว่า **อนปาโย** ได้แก่ ไม่เข้าถึงด้วยอำนาจปฏฺิฆะ.

บทว่า **อนิสฺสฺสฺสฺสฺส** ได้แก่ อันตณฺหานิสฺสฺส และทฺิฏฺฐินิสฺสฺส อาศัยอยู่
ไม่ได้.

บทว่า **อุปฺปฏฺิพฺพฺโธ** ได้แก่ ไม่ถูกฉนฺทราคะผูกพัน.

บทว่า **วูปฺปมฺมฺมฺมฺม** ได้แก่ หลุดพ้นจากกามราคะ.

บทว่า **วิธฺยฺยฺยฺย** ได้แก่ พราจจากโยคะ ๔ หรือกิเลสทั้งปวง.

บทว่า **วิมฺริยาทิกเตน** คือทำให้ไม่มีเขตแดน.

บทว่า **เจตฺตา** คือ อยู่ด้วยจิตอย่างนั้น.

เขตแดนในคำว่า **วิมฺริยาทิกเตน** นั้นมี ๒ อย่าง คือเขตแดน คือ
กิเลส และเขตแดนคืออารมณ์. ก็ถ้าพระเถระนั้น ปรารภธรรม ๑๖ ประ-
การ อันเป็นไปในภายในสมาบัติ เกิดกิเลสมีระคะ เป็นต้น การเกิดกิเลสขึ้น
นั้น พึงมีด้วยเขตแดนคือกิเลส. แต่ในบรรดาธรรม ๑๖ เหล่านั้น แม้ข้อหนึ่ง
ก็ไม่เกิดแก่พระเถระนั้น เพราะเหตุนี้ เขตแดนคือกิเลสย่อมไม่มี เขตแดน
คืออารมณ์ก็ไม่มี. ก็ถ้าพระเถระนั้นนึกถึงธรรม ๑๖ ประการอันเป็นไปในภายใน
สมาบัติ ธรรมบางข้อพึงมาตามครรลอง เนื้อเป็นอย่างนั้น เขตแดน คือ
อารมณ์ก็จะพึงมีแก่พระเถระนั้น ก็เมื่อพระเถระนั้นนึกถึงธรรม ๑๖ ประการ

เหล่านั้น ชื่อว่าธรรมที่จะไม่มาตามครรลอง ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น แม้เขตแดนคืออารมณ์ก็ย่อมไม่มี.

เขตแดน ๒ อย่าง ประการอื่นอีก คือ เขตแดน คือ วิกขัมภณะ (การข่มไว้) และเขตแดนคือ สมุจเฉท (การตัดขาด). ใน ๒ อย่างนั้น เขตแดนคือ สมุจเฉท จักมีข้างหน้า. แต่ในที่นี้ประสงค์เอาเขตแดนคือวิกขัมภณะ เพราะพระเถระนั้นข่มเข้าศึกได้แล้ว เขตแดนคือการข่มจึงไม่มี เพราะเหตุนั้น ท่านจึงอยู่ด้วยใจอันกระทำให้ปราศจากเขตแดน.

บทว่า อุตฺตริณิสฺสุธรมฺ ได้แก่ เป็นเครื่องสลัดออกอันยิ่งไปกว่านั้น. ก็ในพระสูตรทั้งหลายอื่นๆ ท่านกล่าวพระนิพพานว่า เป็นเครื่องสลัดออกอันยิ่ง. แต่ในสูตรนี้พึงทราบว่าเป็นเครื่องสลัดออกอย่างยอดเยี่ยม.

บทว่า ตพฺพหุสฺสีการา ได้แก่ เพราะทำความรู้นั้นให้มาก.

บทว่า อตฺถิ เตวฺวสฺส โหติ ความว่า พระเถระนั้นย่อมมีความรู้นั้น นั้นแล มันคงยิ่งขึ้นอีกว่า ธรรมเครื่องสลัดออกที่ยิ่งขึ้นไป ยังมีอยู่. แม้ในวาระที่เหลือก็พึงทราบเนื้อความโดยนัยนี้.

ส่วนในวาระที่ ๒ ชื่อว่า ความผ่อนคลาย เพราะอรรถว่า แจ่มใส. พระสารีบุตรย่อมกำหนดธรรมเหล่านั้น ได้โดยสภาพ.

ในวาระที่ ๔ บทว่า อูเปกฺขา ได้แก่ อูเบกขาเวทนานั้นแล ในฐานะที่เป็นสุข (เวทนา) บทว่า ปฺลิตฺทฺตฺตา (ปฺริสฺทฺตฺตา) เจตฺโต อนาโภโค ความว่า ความสุขนี้ ท่านกล่าวว่ายาบ เพราะมีการผูกใจไว้ว่าในเวลานั้น ความสุขใดยังมีอยู่ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถึงการไม่ผูกใจไว้ เพราะความเป็นผู้มีสติบริสุทธิ์อย่างนี้. อธิบายว่า เพราะไม่มีความสุขอย่างหยายนนั้น.

บทว่า สติปาริสุทธิ คือ สติบริสุทธินั้นแหละ. แม้อุเบกขาก็ชื่อว่า อุเบกขาบริสุทธิ.

บทว่า สโต วุฏฐหติ ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสติ คือ รู้ด้วยญาณ ย่อมออก (จากฉาน).

บทว่า เต ชมฺเม สมนุปลุสฺสตี ความว่า เพราะในแนวสัจญานา สัจญายตนฉาน การเห็นแจ้งธรรมตามลำดับทย่อมมิได้ เฉพาะพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเท่านั้น สำหรับพระสาวกทั้งหลายย่อมมิได้ เพราะฉะนั้นเมื่อจะทรงแสดงวิปัสสนากลาป (การเห็นแจ้งเป็นหมวดเป็นหมู่) ในแนวสัจญานา สัจญายตนฉานนี้ จึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า ปลุณฺณาย จสฺส ทสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ ความว่า เพราะเห็นสัจจะ ๔ ด้วยมรรคปัญญา อาสวะทั้ง ๔ ย่อมเป็นอันสิ้นไป. พระสารีบุตรเถระมีทั้งวาระบรรลुพระอรหัต ทั้งวาระเข้านิโรธสมาบัติ เพราะนำเอาสมณะและวิปัสสนามาเจริญควบคู่กันไป. ในที่นี้ พระองค์ทรงถือเอาแต่วาระที่บรรลุพระอรหัต. บางท่านกล่าวว่า พระสารีบุตรเถระเข้านิโรธ แล้วๆ เถาๆ ด้วยความชำนาญแห่งจิต.

ในวาระทั้งสองนั้น ท่านมีปกติเข้านิโรธสมาบัติในกาลใด ในกาลนั้น วาระแห่งนิโรธย่อมมา ผลสมาบัติเป็นอันเก็บซ่อนไว้ ในกาลใด เข้าผลสมาบัติเป็นปกติ ในกาลนั้น วาระของผลสมาบัติก็มา นิโรธสมาบัติเป็นอันเก็บซ่อนไว้. ส่วนพระเถระชาวชมพูทวีปกล่าวว่า แม้พระสารีบุตรเถระก็นำเอาสมณะและวิปัสสนาทั้งคู่มา (บำเพ็ญ) ทำให้แจ้งอนาคามีผลแล้ว จึงเข้านิโรธสมาบัติ ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหัต.

บทว่า เต ชมฺเม ได้แก่ รูปธรรมที่เกิดแต่สมุฏฐาน ๓ อันเป็นไปในภายในสมาบัติ หรือธรรมอันเป็นไปในแนวสัจญานา สัจญายตนสมาบัติข้าง

ต้น. เพราะแม้กรรมเหล่านั้น ก็เป็นกรรมที่จะต้องพิจารณาเห็นแจ้งในวาระนี้เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น พึงทราบว่ รัสค่านี้ เพื่อแสดงว่าพระสารีบุตรเถระย่อมเห็นแจ้งกรรมเหล่านั้น.

บทว่า วสิปุตโต ได้แก่ เป็นผู้ถึงความเป็นผู้ชำนานุกุล่องแคล่ว.

บทว่า ปารมิปุตโต คือ เป็นผู้ถึงความสำเร็จ.

ในบทว่า โอรโส เป็นต้น ชื่อว่าเป็นโอรส เพราะเกิด โดยฟังพระสุรเสียงอันเกิดในพระอุระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า เกิดแต่พระโอฐ เพราะเกิดโดยได้สดับ พระสุรเสียงอันเกิดแต่พระโอฐ

อนึ่ง พึงทราบว่า ชื่อว่าเกิดแต่กรรม เพราะเป็นผู้เกิดโดยกรรม และพึงทราบว่า ชื่อว่า กรรมเนรมิต เพราะกรรมเนรมิตขึ้น พึงทราบว่า ชื่อว่า เป็นทายาททางกรรม เพราะถือเอาส่วนแบ่งคือ กรรม พึงทราบว่า ไม่ใช่ทายาททางอามิส เพราะไม่ได้ถือส่วนแบ่งคืออามิส. คำที่เหลือในบทนี้พึงปวงง่ายทั้งนั้น.

จบ อรรถกถาอนุปสูตรที่ ๑

๒. จ วิโสธนสูตร

หลักการตรวจสอบจิตที่พ้นจากอาสวะ

[๑๖๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของท่าน อนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถีสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระคำรัสแล้ว.

โฆหาร ๔

[๑๖๗] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ ไว้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พยากรณ์หรือหัดผลว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย ไม่ควรชมเชย ไม่ควรคัดค้าน คำที่ภิกษุนั้นกล่าวแล้ว. ครั้นแล้ว ควรถามปัญหาเธอว่า คุก่อนท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส โฆหารไว้ ๔ อย่างเหล่านั้น โดยชอบ, ๔ อย่างคืออะไร? คือ

ความที่บุคคลมีปกติกล่าวสิ่งที่เห็นแล้ว ว่าได้เห็นแล้ว ๑

ความที่บุคคลมีปกติกล่าวสิ่งที่ได้ยินแล้ว ว่าได้ยินแล้ว ๑

ความที่บุคคลมีปกติกล่าวสิ่งที่ได้ทราบแล้ว ว่าได้ทราบแล้ว ๑

ความที่บุคคลมีปกติกล่าวสิ่งที่ได้รู้แล้ว ว่าได้รู้แล้ว ๑

นี้แล โฆหาร ๔ อย่างที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรง

เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้โดยชอบแล้ว. กิจของท่าน
รู้อย่างไร เห็นอย่างไร จึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นใน
โงหารทั้ง ๔ เหล่านี้.

การพยากรณ์อรรถผลที่พระพุทธเจ้ารับรอง

[๑๖๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว
โดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ในภพแล้ว พ้นวิเศษแล้ว เพราะรู้โดยชอบ จึงมี
ธรรมอันสมควรจะพยากรณ์ได้ดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่ยินดี
ไม่ยินร้าย ไม่ถูกค้นหาและทักท้วงอาศัย ไม่คิดใจ ในสิ่งที่ได้เห็นแล้ว หลุด
พ้นแล้ว พราศออกได้แล้ว มีจิตที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่ ข้าพเจ้า
จะไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ... ในสิ่งที่ได้ยินแล้วแล... ข้าพเจ้าจะไม่ยินดี ไม่
ยินร้าย... ในสิ่งที่ได้ทราบแล้วแล... ข้าพเจ้า จะไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่
ถูก ค้นหา และ ทักท้วง อาศัย ไม่คิดใจ ในสิ่งที่ได้รู้แล้วแล หลุดพ้นแล้ว
พราศออกได้แล้ว มีจิตที่ถูกทำให้ปราศจากเขตแดนแล้วอยู่ คุณก่อนท่านผู้มี
อายุ จิตของข้าพเจ้า ผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้แล หลุดพ้นแล้ว จากอาสวะทั้ง
หลาย เพราะไม่ยึดมั่นในโงหารทั้ง ๔ เหล่านี้.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำกล่าวของภิกษุนั้น เธอทั้งหลายควรชมเชย
ควรอนุโมทนา ว่า สาธุ. ครั้นแล้วก็ควรถามปัญหาสูงขึ้นไปอีกว่า คุณก่อน
ท่านผู้มีอายุ อุปาทานชั้นที่ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้
ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ชอบแล้ว ๕ ประการ
๕ ประการคืออะไร คือ:-

อุปาทานขันธ คือ รูป ๑

อุปาทานขันธ คือ เวทนา ๑

อุปาทานขันธ คือ สัญญา ๑

อุปาทานขันธ คือ สังขาร ๑

อุปาทานขันธ คือ วิญญาณ ๑

ดูก่อนท่านผู้มีอายุ อุปาทานขันธทั้ง ๕ เหล่านี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้โดยชอบแล้ว. จิตของท่านผู้มีอายุ ผู้รู้ได้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร จึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ในอุปาทานขันธทั้ง ๕ เหล่านี้.

[๑๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว โดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จึงมีธรรมอันสมควรจะพยากรณ์ได้ดังนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้ารู้แจ้งรูปแล้วแลว่าไม่มีกำลัง ปราศจากความน่ารัก ไม่น่าชื่นใจ จึงทราบชัดว่า จิตของเรา หลุดพ้นแล้ว เพราะสิ้นไป เพราะสාරอก เพราะดับ เพราะสละ เพราะสลัดทิ้งซึ่งอุปาทานขันธ ที่ยึดมั่นในรูป และอนุสัยคือความตั้งใจ และความยึดมั่นในรูปได้ ข้าพเจ้ารู้แจ้งเวทนาแล้วแลว่า.. ข้าพเจ้ารู้แจ้งสัญญาแล้วแลว่า... ข้าพเจ้ารู้แจ้งสังขารแล้วแลว่า.. ข้าพเจ้ารู้แจ้งวิญญาณแล้วแลว่า ไม่มีกำลัง ปราศจากความน่ารัก ไม่น่าชื่นใจ จึงทราบชัดว่า จิตของเราหลุดพ้นแล้ว เพราะสิ้นไป เพราะสාරอก เพราะดับ เพราะสละ เพราะสลัดทิ้ง ซึ่งอุปาทานขันธ ที่ยึดมั่น วิญญาณ และ อนุสัย คือความตั้งใจ และความยึดมั่นในวิญญาณ ดูก่อนท่านผู้มีอายุ จิตของข้าพเจ้า ผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่

ยึดมั่นในอุปาทานชั้นที่ ๕ เหล่านี้. คุณก่อนกิกขุทั้งหลาย คำที่กิกขุนั้นกล่าวแล้ว เธอทั้งหลายควรชื่นชม ควรอนุโมทนาว่า สาธุ ครั้นแล้ว ควรถามปัญหาให้ยิ่งในรูปอีกว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัส ชาติ ไว้ ๖ อย่างโดยชอบ ชาติ ๖ อย่าง คืออะไร คือ **ปฐมวิชาตุ ๑. อาโปชาติ ๑.**

เตโชชาติ ๑ วาโยชาติ ๑ อากาศชาติ ๑ วิญญานชาติ ๑ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ชาติ ๖ อย่างเหล่านี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้โดยชอบแล้ว. กิจิตของท่านผู้มีอายุ ผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่อย่างไร จึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในชาติ ๖ เหล่านี้.

[๑๗๐] คุณก่อนกิกขุทั้งหลาย กิกขุผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้วโดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ จึงมีธรรมอันสมควรพยากรณ์ได้ดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าเข้าถึง **ปฐมวิชาตุ** แล โดยความเป็นอนัตตา และไม่ได้เข้าถึงอตต อาศัย **ปฐมวิชาตุ** และทราบชัดว่า จิตของเราหลุดพ้นแล้ว เพราะสิ้นไป เพราะสำรอก เพราะดับ เพราะสละ เพราะสลัดทิ้ง ซึ่ง **อุปาทานชั้นที่** ที่ยึดมั่นอาศัย **ปฐมวิชาตุ** และ **อนุสัย** คือความตั้งใจ และความยึดมั่น (ในปฐมวิชาตุ). ข้าพเจ้าเข้าถึง **อาโปชาติ** แล โดยความเป็น **อนัตตา....** ข้าพเจ้าเข้าถึง **เตโชชาติ** แล โดยความเป็น **อนัตตา....** ข้าพเจ้าเข้าถึง **วาโยชาติ** แล โดยความเป็น **อนัตตา....** ข้าพเจ้าเข้าถึง **อากาศชาติ** แล โดยความเป็น **อนัตตา....** ข้าพเจ้าเข้าถึง **วิญญานชาติ** แล โดยความเป็น **อนัตตา** ไม่ได้เข้าถึง **อตต อาศัย วิญญานชาติ** และรู้ชัดว่า จิตของเราหลุดพ้นแล้ว เพราะ

สิ้นไป เพราะสำรอก เพราะดับ เพราะสละ เพราะสลัดทิ้ง ซึ่ง อุปาทานขันธ
ทั้งหลายที่ยึดมั่น อันอาศัย วิญญาณธาตุ และ อนุสัย คือความตั้งใจ และ
ความยึดมั่นในวิญญาณ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ จิตของข้าพเจ้าผู้รู้ อยู่ ผู้เห็นอยู่
อย่างนี้แล พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ในธาตุ ๖ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย คำที่ภิกษุนั้นกล่าวแล้ว เธอทั้งหลาย ควรชื่นชม ควรอนุโมทนา
ว่า สาธุ ครั้นแล้ว ควรถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า คุณก่อนผู้มีอายุ พระผู้
มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงเป็นพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ได้ตรัส आयตนะทั้งภายในภายนอก ๖ อย่างเหล่านี้แล้ว ไฉน
ชอบ. ๖ อย่างคืออะไร ? คือ จักขุและรูป ๑ โสตะและเสียง ๑ ฉานะ
และกลิ่น ๑ ชิวหาและรส ๑ กายและโณภูมิจักขุ ๑ มโนและธรรม ๑
คุณก่อนท่านผู้มีอายุ आयตนะทั้งภายใน และภายนอก ๖ อย่างเหล่านี้แล พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัม-
พุทธเจ้า ได้ตรัสไว้โดยชอบแล้ว. ก็จิต ของท่านผู้มีอายุ ผู้รู้ อยู่ เห็นอยู่
อย่างไร จึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ใน आयตนะ ๖
เหล่านี้ ทั้งภายใน และภายนอก.

[๑๗๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหม-
จรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว
โดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ จึงมีธรรม
อันสมควรพยากรณ์ได้ดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าทราบชัดว่า จิต
ของเราหลุดพ้นแล้ว เพราะสิ้นไป เพราะสำรอก เพราะดับ เพราะสละ
เพราะสลัดทิ้งซึ่งความพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพติน ความทะเยอ-
ทะยาน อุปาทานขันธที่ยึดมั่น และอนุสัย คือ ความตั้งใจและความเชื่อมั่น

ในจักขุ ในรูป ในจักขุวิญญาณ (และ) ในธรรมที่จะพึงทราบได้ด้วยจักขุ-
วิญญาณ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้ารู้ซ้ชว่า....ในโสตะในเสียง ในโสต-
วิญญาณ.... ข้าพเจ้ารู้ซ้ชว่า.... ในฆานะ ในกลิ่น ใน ฆานวิญญาณ
ข้าพเจ้ารู้ซ้ชว่า.... ในชีวหา ในรส ในชีวหาวิญญาณ.... ข้าพเจ้ารู้ซ้ชว่า....
ในกาย ในโณภูฎัพพะ ในกายวิญญาณ.... ข้าพเจ้ารู้ซ้ชว่า จิตของ
ข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้ว เพราะสิ้นไป เพราะตำรอก เพราะคับ เพราะสละ
เพราะสลัดทิ้ง ซึ่งความพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพลิน ความทะเยอ-
ทะยาน อุปาทานขันธที่ยึดมั่น (และ) อนุสัย คือความตั้งใจ และความเชื่อ-
มั่น ในมณะ ในธรรมารมณ (และ) ในธรรมทั้งหลายที่พึงรู้ได้ ด้วยมโน-
วิญญาณ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ จิตของข้าพเจ้า ผู้รู้อยู่ ผู้เห็นอยู่อย่างนี้แล
จึงหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นในอายตนะ ๖ ทั้งภายใน
และภายนอก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรชื่นชม อนุโมทนา คำที่
ภิกษุนั้นกล่าวแล้วว่า สาธุ. ครั้นแล้ว ก็ควรถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า
เมื่อท่านผู้มีอายุรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างไร จึงถอน อนุสัย คือ อหังการ และ
มมังการ ในกายอันมีวิญญาณนี้ และในนิमितทั้งหมด ที่เป็นภายนอกออก
ได้ด้วยดี.

[๑๗๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหม-
จรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตน
แล้วโดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ จึงมี
ธรรมอันสมควรจะพยากรณ์ได้ดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อก่อนข้าพเจ้า
เป็นผู้ครองเรือน ยังเป็นผู้ไม่รู้ พระตถาคตบ้าง สาวกของพระตถาคตบ้าง
แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าฟังธรรมนั้นแล้ว จึงได้ศรัทธาในพระ-
ตถาคต. ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยการได้ศรัทธานั้น จึงพิจารณาเห็นดังนี้

ว่า ฌราวาสดับแค้น เป็นทางมาแห่งฐิติ บรรพชาเป็นช่องว่าง เรายังอยู่
ครองเรือน จะพระพุทธิพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียว จุจสังข์
ที่เขาขัดแล้ว นี่ไม่ใช่ทำได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราพึงปลงผมและหนวดค่นุง
ห่มผ้ากาสาฬวพัสดุ แล้วออกจากเรือน บวชเป็น **อนาคาริก** เกิด. คู่ก่อน
ท่านผู้มีอายุ สมัยต่อมา ข้าพเจ้านั้นแล จึงละโกศสมบัติ น้อยบ้าง มากบ้าง
ละวงศ์ญาติ เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง ปลงผมและหนวดค่นุงห่มผ้ากาสาฬวพัสดุแล้ว
ออกจากเรือน บวชเป็น **อนาคาริก**. ข้าพเจ้านั้นเป็นผู้บวชแล้วอย่างนี้ ถึง
พร้อมด้วย **สิกขา** และ **สาชีพ** ของภิกษุทั้งหลาย เพราะละ **ปาณาติบาต**
จึงเป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางอาชญา วางศีลตรา มีความละเอียด มี
ความเอ็นดูได้เป็นผู้อนุเคราะห์เกื้อกูลญาติและสรรพสัตว์. เพราะละ **อทินนา-**
ทาน จึงเป็นผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังแต่ของที่
เขาให้ มีตนเป็นคนสะอาด ไม่ใช่ขโมยอยู่. เพราะละกรรมอันเป็นข้าศึกแก่
พรหมจรรย์ จึงเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ พระพุทธิห่างไกล (และ) เว้น
จากเมถุน อันเป็นกรรมของชาวบ้าน. เพราะละ **มุสาวาท** จึงเป็นผู้เว้น
ขาดจากมุสาวาท เป็นผู้กล่าวคำจริง ดำรงอยู่ในคำสัตย์เป็นหลักฐาน เชื่อถือ
ได้ ไม่พูดลวงโลก. เพราะ **ละวาจาต่อเสียด** จึงเป็นผู้เว้นขาดจากวาจาต่อ
เสียด ได้ยินจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่ (นำไป) บอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้หรือ
ได้ยินจากฝ่ายโน้นแล้ว ไม่ (นำไป) บอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ทั้งนี้
เมื่อเขาแตกกันแล้ว ก็สมานให้ดีกันหรือเมื่อเขาดีกันอยู่ ก็ส่งเสริมชอบความ
พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนที่พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมในคนที่พร้อมเพรียงกัน
เป็นผู้กล่าววาจาสมานสามัคคีกัน. เพราะละ **วาจาหยาบ** จึงเป็นผู้เว้นขาดจาก
วาจาหยาบ เป็นผู้กล่าววาจาซึ่งไม่มีโทษ เสนาะโสด ชวนให้รักใคร่ จับใจ
เป็นภาษาของคนเมืองที่คนส่วนมากปรารถนาและชอบใจ. เพราะละการเจรจา

เพื่อเจ้า จึงเป็นผู้เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้า กล่าวอุกกาละ กล่าวตาม เป็นจริง กล่าวอรรถ กล่าวธรรม กล่าววินัย เป็นผู้กล่าววาทะมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีขอบเขต ประกอบด้วยประโยชน์ ตามกาล ข้าพเจ้านั้น ได้เป็นผู้เว้นขาดจากการพรากรพิชคามและภุตคาม เป็นผู้ฉันทนเดียว งคฉันทในเวลา ราตรีเว้นขาดจากการฉันทในเวลาวิกาล เป็นผู้เว้นขาดจากการพื่อนรำ ขับร้อง เล่นดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เป็นผู้เว้นขาดจากการตัดทรง และตกแต่ง (แต่งตัว) ด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานะแห่งการแต่งตัว เป็นผู้เว้นขาดจากการนั่งนอน บนที่นั่งที่นอนอันสูง และใหญ่ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับทองและเงิน เป็นผู้เว้นขาดจากการรับข้าว เปลือกคิบ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับเนื้อคิบ เป็นผู้เว้นขาดจากการรับสตรี และเด็กสาว เป็นผู้เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย เป็นผู้เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร เป็นผู้เว้นขาดจากรับช้าง โค ม้า และลา เป็นผู้เว้นขาดจากการรับไร่นาและที่ดิน เป็นผู้เว้นขาดจากการประกอบพฤติกรรมและการรับใช้ เป็นผู้เว้นขาดจากการซื้อและขาย เป็นผู้เว้นขาดจากการโกงด้วยตราขัง โกงด้วยของปลอม. และโกงด้วยเครื่องดวงวัด เป็นผู้เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง เป็นผู้เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น และการขู่กรรโชก ข้าพเจ้านั้น ได้เป็นผู้สันโดษด้วยจิวร เป็นเครื่องบริหารกาย และบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง จะไปยังที่ใด ๆ ก็ย่อมถือเอา (บริวาร) ไปได้หมด เหมือนนกมีแต่ปีกจะบินไปยังที่ใด ๆ ก็ย่อมมีเฉพาะปีกของตนเท่านั้นเป็นการะบินไป ฉะนั้น.

[๑๗๓] ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วย สิลขันธ อันเป็นอริยะนี้แล้ว จึงได้เสวยสุขอันปราศจากโทษในภายใน ข้าพเจ้านั้น เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอาโดย นิमित และโดย อนุพยัญชนะ ปฏิบัติเพื่อสำรวม-

จักขุนทรีย์อันมีการเห็นรูปเป็นเหตุ ซึ่งบุคคลผู้เมื่อไม่สำรวมอยู่ จะพึงถูกอกุศล
กรรมอันลามก คือ อภิชฌา และ โทมนัส ครอบงำได้ รักษา จักขุนทรีย์
ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์แล้ว ได้ยินเสียงด้วยโสตะแล้ว คมกลิ้นด้วย
ฆานะแล้ว.... ลิ้มรสด้วยชีวหาแล้ว.... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว รัฐรรมา
รณณ์ด้วยใจแล้ว ไม่เป็นผู้ถือเอา โดย นิमित และโดย อนุพยัญชนะ
ปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีย์ อันมีการรัฐรรมารณณ์เป็นเหตุ ซึ่งบุคคลผู้เมื่อไม่
สำรวมอยู่ จะพึงถูกอกุศลกรรมอันลามก คือ อภิชฌา และ โทมนัส
ครอบงำได้ รักษา มโนทรีย์ ถึงความสำรวมในมโนทรีย์แล้ว.

[๑๗๔] ข้าพเจ้านั้น ประกอบด้วยอินทรีย์สังวร อันเป็นอริยะนี้
แล้วจึงได้เสวยสุข อันไม่เจือทุกข์ภายใน ได้เป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในเวลาก้าว
ไปและถอยกลับ ในเวลาแลดู และเหลียวดู ในเวลาจ่อแขน และเหยียดแขน
ในเวลาทรงผ้าสังฆาฏี บาตร และจีวร ในเวลาฉัน ดื่มน้ำ เคี้ยวและลิ้ม ในเวลา
ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ในเวลาเดิน ยืน นั่ง นอนหลับ ตื่น พุด และนิ่ง.

[๑๗๕] ข้าพเจ้านั้นประกอบด้วย สิลขันธ์ อันเป็นอริยะนี้ ประกอบ
ด้วย อินทรีย์สังวร อันเป็นอริยะนี้ ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอันเป็นอริยะ
นี้แล้วจึงได้พอใจ เสนาสนะอันสงัด คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำในภูเขา
ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง และลอมฟาง.

ข้าพเจ้านั้น กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันอาหารแล้ว นั่งคู้บัลลังก์
(นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า. ข้าพเจ้านั้นละอภิชฌา
ในโลกได้แล้ว มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชื่อว่าได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก
อภิชฌา ละความชั่ว คือพยาบาทแล้ว เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท อนุเคราะห์
เกื้อกูล ในสรรพสัตว์และภูต ชื่อว่าได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความชั่วคือ

พยายาม ละ ถีนมิทระแล้ว เป็นผู้มิจิตปราศจาก ถีนมิทระ มี อาโลก-
ตัณญา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ ชื่อว่าได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก ถีนมิทระ
ละ อุทธัจจะกุกกัจจะแล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มิจิตสงบภายในอยู่. ชื่อว่า
ได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก อุทธัจจะกุกกัจจะ ละ วิจิกิจฉา แล้วเป็นผู้ข้าม
ความสงสัยได้ ไม่มีคำถามแสดงความสงสัย ในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ชื่อว่า
ได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา.

[๑๗๖] ข้าพเจ้านั้น ครั้นละนิวรณ์ ๕ ประการนี้ อันเป็นเครื่องทำ
ใจให้เศร้าหมอง บั่นทอนปัญญาได้แล้ว จึงได้สังัดจากกาม สังัดจากอกุศล
ธรรม ได้เข้าปฐมฌาน มี วิตก มีวិจาร มีปีติสุข เกิดแต่วิเวก ได้เข้า
ทุติยฌานมีความผ่อนคลายแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะสงบ
วิตกและวិจาร ไม่มีวิตก และไม่มีวិจาร มีปีติ และสุข เกิดแต่สมาธิอยู่
ได้เป็นผู้วางเฉยเพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย
ได้เข้าตติยฌาน.... ได้เข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละทุกข์
ละสุข และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่.

[๑๗๗] ข้าพเจ้านั้น เมื่อจิตเป็น สมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลส
คุณเนิน ปราศจาก อุปกิเลส เป็นจิตอ่อนโยน ควรแก่การงานดำรงอยู่แล้ว
ถึงความไม่หวั่นไหว อย่างนี้แล้ว จึงได้น้อมจิต เพื่ออาสวัคชญาณ. ข้าพเจ้า
นั้น ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์
นี้ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะ นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับ
อาสวะ นี้ปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อข้าพเจ้านั้น รู้อย่างนี้ เห็น
อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นแม้จาก กามาสวะ แม้จาก ภวาสวะ แม้จาก อวิชชา-
สวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ได้มีญาณรู้ว่า เราหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาตีสัน

แล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อข้าพเจ้ารู้ที่อยู่ เห็นอยู่ อย่างนี้แล้ว อนุสัย คือ อหังการ และ มมังการ ในกายที่มีวิญญูณนี้ และในนิมิตทั้งหมด ในภายนอก เป็นอันข้าพเจ้าถอนขึ้นแล้วด้วยดี. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คำที่ภิกษุนั้นกล่าวแล้ว เธอทั้งหลายควรชื่นชม ควรอนุโมทนาว่า สาธุ. ครั้นแล้ว พึงกล่าวแก่ภิกษุรูปนั้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของข้าพเจ้าทั้งหลาย เป็นโชคของข้าพเจ้าทั้งหลายที่ได้เห็นท่านผู้มีอายุ ผู้เป็นสพรหมจารีเช่นท่าน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชม ยินดีพระภายิตของ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ นวิโสทรนสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิโสชนสูตร

ฉัพพิโสชนสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้.

พยากรณ์อรรถผล ในฉัพพิโสชนสูตรนั้น พิงทราบวินิจฉัยดัง
ต่อไปนี้.

พระอรหัตตยอมเป็นอันพยากรณ์แล้วที่เดียวด้วยบทเดียวบ้าง สองบท
บ้าง ในบททั้งหลาย มีอาทิว่า **จีณา ชาติ** (ชาติสิ้นแล้ว) ดังนี้. แต่ใน
สูตรนี้ท่านนำเอาการพยากรณ์พระอรหัตตผลมา (กล่าวครบ) ทั้ง ๔ บท.

ในบทที่ว่า **ทิกฺขุเจ ทิกฺขุจวาทิตา** (ความเป็นผู้มีวาตะว่าเห็นใน
อารมณ์ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีวาตะว่าเห็นในอารมณ์ที่เห็นแล้ว. ด้วยเจตนาใด
เจตนาอันเป็นเหตุกล่าววว่า เราเห็นในอารมณ์ที่เห็นแล้วนั้น แม้ในบทที่เหลือ
ก็นัยนี้แหละ.

บทว่า **อยมนุชฺชโม** แปลว่า สภาพนี้.

บทว่า **อภินนุทิตพฺพ** คือ อย่าพึงยินดีอย่างเดียว ก็เมื่อภิกษุนี้
ปรินิพพานแล้ว ควรทำสักการะ (ในฐานะ) พระจีณาสพ แม้ทุกประการ.

บทว่า **อตุตฺตริ ปญฺโห** ท่านแสดงว่า ถ้าท่านทั้งหลายยังไม่พอใจ
การพยากรณ์ (พระอรหัต) ของภิกษุนี้ ควรถามปัญหานี้ แม้ให้สูงขึ้น.
ในวาระทั้ง ๓ แม้ข้างหน้าแต่วาระนี้ไป ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อพล** แปลว่า ทุรพล.

บทว่า **วรากุณ** คือ มีการปราศจากไปเป็นสภาพ.

๑. บาลีเป็นฉวิโสชนสูตร

บทว่า อนสฺสาลิกิ ได้แก่ เว้นจากความโปรงใจ.

บทว่า อุปายุปาทานา นี้เป็นชื่อของตัณหาและทิกฺขุ.

จริงอยู่ตัณหาและทิกฺขุทั้งหลาย ชื่อว่า อุบาย เพราะเข้าถึงธรรมอันเป็นไปในกฺมิตั้ง ๓ ชื่อว่า อุปาทาน เพราะยึดถือ. ชื่อว่า อภินิเวสา (การยึดมั่น) เพราะยึดมั่นรูปนั้นด้วยตัณหาและทิกฺขุเหล่านั้น. เรียกว่าอนุสสัย เพราะนอนแนบสนิทอยู่กับรูปนั้น ด้วยตัณหาและทิกฺขุเหล่านั้นนั่นแล.

ในบทว่า ขยา วิราคา เป็นต้น ความว่า เพราะความสิ้นไป เพราะความคลายกำหนด. บทแม่ทั้งหมดเหล่านี้ เป็นไวพจน์ของกันและกันทั้งนั้น.

ความหมายของธาตุ

ธาตุที่ทำให้ตั้งอยู่ ชื่อว่า ปรฐฺวิธาตุ. ธาตุที่ประสานให้ติดอยู่ ชื่อว่า อาโปธาตุ. ธาตุที่ทำให้อบอุ่น ชื่อว่า เตโชธาตุ. ธาตุที่ทำให้เคลื่อนไหว ชื่อว่า วาโยธาตุ. ธาตุที่ถูกต้องไม่ได้ ชื่อว่า อากาธาตุ. ธาตุที่รู้แจ้ง ชื่อว่า วิญญานธาตุ.

บทว่า อนตฺตโต อุปคฺจฺฉิ ความว่า เราข่อมไม่เข้าถึง (คือยึดครอง) โดยส่วนแห่งอัตตาคว่า นี้เป็นอัตตาค.

อนึ่ง ข่อมไม่เข้าถึงธาตุทั้งหลายที่เหลือซึ่งอาศัยปรฐฺวิธาตุ และอุปาทายรูป. แม้อรูปขันธ์ทั้งหลายก็อาศัยปรฐฺวิธาตุโดยปริยายหนึ่งเหมือนกัน เพราะวัตถุรูปทั้งหลายที่อรูปขันธ์ทั้งหลายนั้นอาศัย ก็อาศัยอยู่กับปรฐฺวิธาตุ เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวว่าย่อมไม่ยึดครองธาตุที่เหลืออันอาศัยปรฐฺวิธาตุ ข่อมกล่าวว่า เราข่อมไม่ยึดครองแม้รูปธรรมและอรูปธรรมที่เหลือทั้งหลาย ว่า เป็นอัตตาค. ก็ในบทที่ว่า อาศฺยอากาธาตุ ภูตฺรูปและอุปาทายรูปแม่ทั้งหมด

ชื่อว่า อาศัยอากาศธาตุ โดยเป็นอวินิโภกรูป. อรูปชั้นทั้งหลายที่มีรูปวัตถุ เป็นที่อาศัย ก็ชื่อว่า อาศัยอากาศธาตุเหมือนกัน. เมื่อเป็นอย่างนั้น แม้ในที่นี้ รูปและอรูปย่อมเป็นอันถือเอาแล้วทีเดียว. ส่วนในบทที่ว่า อาศัย วิญญาณธาตุ ชั้น ๓ ที่เกิดร่วมกัน และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็นรูป อาศัยวิญญาณธาตุดังกล่าวมานั้น รูปและอรูปย่อมเป็นอันถือเอาแล้วทีเดียว.

รูป

ในบทว่า รูปเป จกฺขุวิญญาณเณ จกฺขุวิญญาณเณน วิญญาตพฺเพสุ รมฺเมสุ นี้มีอธิบายว่า เมื่อกล่าวว่ารูปใดมาสู่คลองจักขุทวารแล้วดับไปในอดีต รูปใดที่มาสู่คลองจักขุทวาร แล้วจักดับไปในอนาคต และรูปใดมาแล้วดับไปในปัจจุบันรูปทั้งหมดนั้น ชื่อว่ารูป. ส่วนรูปใดไม่มาสู่คลองจักขุทวาร ดับแล้วแม้ในอดีต ที่ยังไม่มาจักดับแม้ในอนาคต และที่ยังไม่มาก็ดับแล้ว แม้ในปัจจุบัน รูปนั้นสงเคราะห์เข้าในธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ ดังนี้ พระจุลลภยเถระผู้ชำนาญพระไตรปิฎกได้กล่าวว่า ในฐานะนี้ เธอแยกรูปเป็น ๒ แล้ว เธอจะอย่างไร ในวาระว่าด้วยฉันทะที่จะมาถึงข้างหน้า ข้อนี้ไม่ถูกนะ. เพราะเหตุนี้ รูปที่มาสู่คลองจักขุทวารแล้วก็ดี. ที่ยังไม่มาถึงก็ดี ในกาลทั้ง ๓ ทั้งหมด จัดเป็นรูปทั้งนั้น ส่วนชั้น ๓ ที่สัมปยุต ด้วยจักขุวิญญาณ พึงทราบว่าเป็นธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ.

ก็ในที่นี้มีความหมายดังนี้ว่า "ในธรรมทั้งหลายที่พึงรู้แจ้งพร้อมกับ จักขุวิญญาณ"

บทว่า ฉนฺโท ได้แก่ ความพอใจด้วยตัณหา.

บทว่า ราโค ได้แก่ ฉันทะนั้นแหละ จัดเป็นราคะด้วยอำนาจ ความกำหนัด.

บทว่า นนฺทิ ได้แก่ ฉันทะนั้นแหละ จัดเป็นนันทิ ด้วยอำนาจ
ความเปลื้องเพลาอินดี.

บทว่า ตัณหา ความว่า ฉันทะนั้นแหละจัดเป็นตัณหา ด้วยอำนาจ
ความทะยานอยาก. แม้ในทวารทั้งหลายที่เหลือ ก็นัยนี้เหมือนกัน.

ในบทว่า อหังการมมฺงฺการมานานุสฺยา นี้ อหังการเป็นตัวมานะ
มมังการเป็นตัณหา. ทั้งอหังการ ทั้งมมังการนั้นแหละ เป็นมานานุสัย.

เหตุผลที่ตรัสอาสาชกขญาณ

ถามว่า เหตุไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ตรัส ปุพเพนิวาสญาณ
และทิพพจักขุญาณไว้ แต่กลับมาตรัสคำนี้ว่า อาสวานํ ขยณณาย.

แก้ว่า เพราะภิกษุทั้งหลาย ไม่ทูลถามธรรมะที่เป็นโลกียะ ถามแต่
โลกุตระเท่านั้น เพราะฉะนั้นเมื่อจะตรัสบอกปัญหาที่ ทูลถามเท่านั้น จึงตรัส
อย่างนั้น. นี้ชื่อเอกวิสัยชิตสูตรนั้น มีชื่อ (อีกอย่างหนึ่ง) ว่า ฉัพพิโสธน-
สูตรบ้าง.

ฉัพพิโสธนนิยธรรม

ในพระสูตรนี้ (ธรรม) ๖ หมวดนี้ คือ โวหาร จันท์ ๕ ธาตุ
๖ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก ๖ กายที่มีวิญญาณของตน ๑ กายที่
มีวิญญาณของคนอื่น ๑ เป็นธรรมบริสุทธิต์หมดจดแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเรียก
ว่า ฉัพพิโสธนนิยะ

ส่วนพระปรสมุททวาทีเถระกล่าวหมวด (ธรรม) ๖ หมวด โดยรวม
กายที่มีวิญญาณของตน กับของคนอื่นเข้าเป็นหมวดเดียวกันกับอาหาร ๔.

ก็หมวด (ธรรม) ๖ หมวดนี้ ฟังชำระให้ถูกต้อง โดยปริยายที่ขยายความไว้ในพระวินัยอย่างนี้ว่า ท่านบรรลุละอะไร? บรรลุอย่างไร? บรรลุเมื่อไร? บรรลุที่ไหน? ละกิเลสพวกไหน? ได้ธรรมพวกไหน?

ก็ในที่นี้ คำที่ว่า ท่านบรรลุละอะไร? เป็นคำถามถึงการบรรลุ คือ (ถามว่า) ท่านบรรลุละอะไร ในบรรดาฌานและวิโมกข์เป็นต้น หรือในบรรดาสมรรคมีโศคาปัตติสมรรคเป็นต้น.

คำว่า ท่านบรรลุอย่างไร? เป็นคำถามถึงอุบาย (วิธีทำให้บรรลุ) เพราะว่าในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ท่านทำอนิจจลักษณะให้เป็นธุระ จึงบรรลุ หรือทำทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นธุระ จึงบรรลุ อีกอย่างหนึ่ง ท่านยึดมั่นด้วยอำนาจสมาธิ หรือยึดมั่นด้วยอำนาจวิปัสสนา อนึ่ง ยึดมั่นในรูป หรือยึดมั่นในอรูปรูป อีกอย่างหนึ่ง ยึดมั่นในภายใน หรือยึดมั่นในภายนอก จึงบรรลุ.

คำว่า ท่านบรรลุเมื่อไร? เป็นการถามถึงเวลา (ที่ได้บรรลุ) มีคำอธิบายว่า ท่านบรรลุในเวลาไหน ในบรรดาเวลาเช้า และเวลาเที่ยง เป็นต้น

คำว่า ท่านบรรลุที่ไหน? เป็นการถามถึงโอกาส (ที่บรรลุ) มีคำอธิบายว่า ในโอกาสไหน คือในที่พักกลางคืน ในที่พักกลางวัน ที่โคนไม้ ที่มณฑป หรือที่วิหารไหน.

คำว่า ท่านละกิเลสพวกไหน? เป็นการถามถึงกิเลสที่ละได้ มีคำอธิบายว่า ท่านละกิเลสที่สมรรคไหนจะฟังฆ่า.

คำว่า ท่านได้ธรรมพวกไหน? เป็นการถามถึงธรรมที่ได้บรรลุ มีคำอธิบายว่า บรรดาธรรมมีปฐมสมรรคเป็นต้น ท่านได้ธรรมเหล่าไหน

เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันนี้ แม้หากจะมีภิกษุบางรูปพยากรณ์การบรรลุกรรมอันยิ่งยวดของมนุษย์ ก็ยังไม่ควรทำความเคารพเชอด้วยเหตุเพียงเท่านี้.

ก็ในฐานะ ๖ ประการนี้ ควรจะพูดเพื่อความบริสุทธิ์ ท่านบรรลुอะไร คือ ฌานหรือ หรือว่าวิโมกข์เป็นต้น ใดอย่างใดอย่างหนึ่ง. จริงอยู่ธรรมดา อันผู้ใดบรรลุแล้ว ธรรมนั้นย่อมปรากฏแก่ผู้นั้น. ถ้าพูดว่า ข้าพเจ้าบรรลุธรรมชื่อนี้ แต่นั่นก็ต้องถูกถามว่า ท่านบรรลุอย่างไร? อธิบายว่า ท่านทำอะไร ในบรรดาอนิจจลักษณะเป็นต้น ให้เป็นฐานะ แล้วยึดถือโดยมธุอะไร ในบรรดาอารมณ์ ๓๘ หรือในบรรดาธรรมทั้งหลาย ชนิดรูปธรรม อรูปธรรม อัชฌัตตธรรม และพหิททาธรรมเป็นต้น แล้วจึงบรรลุ เพราะอภินิเวส (การยึดถือ การอยู่สำราญ) อันใด ของคนใด อภินิเวสอันนั้น ย่อมปรากฏแก่คนนั้น.

ถ้ากล่าวว่ อภินิเวส ชื่อนี้ ข้าพเจ้าบรรลุอย่างนี้ ต่อแต่นั้นก็ต้องถูกถามว่า ท่านบรรลุเมื่อไร คือ บรรลุในเวลาเช้าหรือเวลาเที่ยงเป็นต้น เวลาใดเวลาหนึ่ง. เพราะเวลาบรรลุของตนย่อมปรากฏแก่ทุก ๆ คน. ถ้ากล่าวว่ บรรลุในเวลาชื่อนั้น ต่อแต่นั้นก็ถูกถามว่า ท่านบรรลุที่ไหน คือบรรลุในที่พักกลางวัน หรือในที่พักกลางคืนเป็นต้น โอกาสใดโอกาสหนึ่ง เพราะเวลาที่ตนบรรลุย่อมปรากฏแก่ทุก ๆ คน. ถ้าพูดว่ ข้าพเจ้าบรรลุในโอกาสชื่อนั้น ต่อแต่นั้นก็ต้องถูกถามว่า ท่านละกิเลสพวกไหน คือ ท่านละกิเลสที่ปฐมมรรคจะพึงฆ่า หรือที่ทุติยมรรคเป็นต้นจะพึงฆ่าณะ เพราะกิเลสที่ละด้วยมรรคอันตนบรรลุ ย่อมปรากฏแก่ทุก ๆ คน.

ถ้าพูดว่ ข้าพเจ้าละกิเลสชื่อนี้ แต่นั่น ก็จะต้องถูกถามว่า ท่านได้ธรรมเหล่าไหน คือได้โสดาปัตติมรรคหรือสกทาคามีมรรคเป็นต้น ใดอย่าง

หนึ่ง. เพราะธรรมที่ตนบรรลุย่อมปรากฏแก่ทุกคน. ถ้าพูดว่า ข้าพเจ้าได้ธรรม
ชื่อนี้. แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็สมควรเชื่อคำของเธอ.

ก็ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสูต จลตาดในการเล่าเรียนและการสอบถาม
ย่อมสามารถชำระฐานะ ๖ ประการเหล่านี้ให้หมดจด. แต่สำหรับภิกษุนี้ควร
ชำระปฏิบัติ อันเป็นเครื่องบรรลุขั้นต้น. หากปฏิบัติเป็นเครื่องบรรลุขั้นต้น
ยังไม่บริสุทธิ์ ควรปลีกออก (จากปณิญาของตน) ชื่อว่า โลกุตระธรรม ทั้ง
หลาย เราจะได้ด้วยปฏิบัติ.

แต่ถ้า ปฏิบัติเครื่องบรรลุขั้นต้น ของท่านหมดจด ปรากฏว่าภิกษุ
นี้ไม่ประมาทในสิกขา ๓ ประกอบความเพียร ไม่คิดในปัจจัย มีจิตเสมอ
เหมือนนกในห้วงอากาศอยู่ตลอดกาลนาน. การพยากรณ์ของภิกษุนั้นเทียบกัน
ได้สมกันกับข้อปฏิบัติ คือเป็นเช่นดังที่ตรัสไว้ว่า น้ำในแม่น้ำคงคากับน้ำใน
แม่น้ำยมุนา ย่อมเข้ากันได้ เสมอเหมือนกัน ชื่อฉันใด ข้อปฏิบัติอันเป็น
เครื่องดำเนินไปสู่พระนิพพานของพระสาวกทั้งหลาย คือ นิพพานและปฏิบัติ
อันพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น บัญญัติไว้ดีแล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเทียบ
กันได้ ย่อมลงกันได้.

ก็อีกอย่างหนึ่งแล ไม่ควรทำสักการะแม้ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้
อธิบายว่า เพราะเหตุที่ภิกษุบางรูปแม้ยังเป็นปุถุชนอยู่ก็ย่อมมีปฏิบัติเหมือน
ข้อปฏิบัติอย่างพระชินาสพ ฉะนั้น ภิกษุนั้นควรใช้อุบายวิธีนั้น ๆ ทำให้สะดุ้ง
หวาดเสียว. ธรรมคาพระชินาสพ เมื่อสนิบาตตกลงเหนือกระหม่อมด้วยย่อม
ไม่มีความกลัว ความสะดุ้ง หรือทำให้ขุ่นลุก ส่วนสำหรับปุถุชนย่อมมี (ความ
กลัวเป็นต้น) ด้วยเหตุการณ์แม้เล็กน้อย.

ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้เป็นตัวอย่าง:-

เรื่องพระทีฆภานกอกยเถระ

ได้ยินว่า พระทีฆภานกอกยเถระ ไม่สามารถจะพิสูจน์ภิกษุรูปหนึ่ง ที่ถือบิณฑบาตเป็นวัตรได้ จึงได้ให้สัญญาแก่ภิกษุหนุ่มไว้. ภิกษุหนุ่มรูปนั้นจึงดำเนินมาอยู่ที่ปากน้ำกัลยาณี จับเท้าพระที่ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปนั้นที่กำลังอาบน้ำอยู่. พระที่ถือบิณฑบาตเป็นวัตรนั้น เข้าใจว่าเป็นจรเข้ ก็ส่งเสียงร้องขึ้น. ตั้งแต่นั้นใคร ๆ เขาก็รู้ว่าท่านยังเป็นปุถุชน. แต่ในรัชสมัยของพระเจ้าจันทรมุขติสสะ พระสังฆเถระในมหาวิหารเป็นพระจีณาสพ แต่เสียดังอยู่ ในวิหารนั้นแหละ. พระราชาคิดว่า จะพิสูจน์พระเถระ เมื่อภิกษุทั้งหลายออกไปศึกษาจบ จึงยอมเข้าไปจับเท้าพระเถระทำเป็นเหมือนนุรูด. พระเถระนั่งเหมือนเสาหิน ถามว่า ใคร ในที่นี้. พระราชาตรัสว่า กระผม ติสสะขอรับ. ขอลวาทพระพรหมหาบพิตรติสสะ พระองค์ทรงได้กลิ่นหอมมิใช่หรือ. ชื่อว่า ความกลัวยอมไม่มีแก่พระจีณาสพ ด้วยประการอย่างนี้

ก็บุคคลบางคน แม้จะเป็นปุถุชนก็เป็นคนกล้าหาญไม่ขี้ขลาด. คนผู้นั้นต้องพิสูจน์ด้วยอารมณ์ที่น่ารัก จริงอยู่ แม้พระเจ้าวสกะเมื่อจะพิสูจน์พระเถระรูปหนึ่ง จึงนิมนต์ให้นั่งในพระราชมณฑลเศียร แล้วรับสั่งให้คนขยำผลพุทราในสำนักของท่าน. พระมหาเถระน้ำลายสอ. แต่นั้นความที่พระเถระเป็นปุถุชนก็ชัดเจน เพราะวาทธรรมคาความอยากในรสพระจีณาสพละได้หมด ชื่อว่าความใคร่ในรสทั้งหลายแม้เป็นทิพย์ก็ไม่มี. ฉะนั้น จึงพิสูจน์ด้วยอุบายเหล่านี้ ถ้าความกลัว ความหวาดเสียว หรือความอยากในรสยังเกิดแก่ท่านก็พึงตัดออกได้ว่า ท่านไม่ได้เป็นพระอรหันต์. แต่ถ้าไม่กลัว ไม่สะอึก ไม่หวาดเสียว คงนั่ง (สงบ) เหมือนราชสีห์ แม้ในอารมณ์อันเป็นทิพย์ ก็ไม่ทำความใคร่ให้เกิดขึ้น ภิกษุนี้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยการพยากรณ์ ย่อมควรแก่เครื่องสักการะ ที่พระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็นต้น ส่งมาโดยรอบแคว.

จบ อรรถกถาวิโสขณสูตร

๓. สัปปริสสูตร

ว่าด้วยอัสัปริสธรรมและสัปริสธรรม

[๑๗๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลายทูลรับพระพุทธดำรัสแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดงสัปปริสธรรมและอัสัปริสธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดีเราจักกล่าว (ต่อไป). ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พร้อมแล้วพระเจ้าข้า.

อัสัปริสธรรม

[๑๗๙] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อัสัปริสธรรมคืออะไร? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คือ อัสัตบุรุษในโลกนี้เป็นผู้ออกจากสกุลสูง บวชแล้ว. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ออกจากสกุลสูง บวชแล้วแล ส่วนภิกษุเหล่านั้นอื่น ๆ ไม่ได้ออกจากสกุลสูงบวช. เธอจึงยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีสกุลสูงนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้คืออัสัปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลกะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ ย่อมไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไป

เพราะความเป็นผู้มีสกุลสูงเลย ถึงแม่ผู้ที่ไม่ได้ออกบวชจากตระกูลสูง เธอก็

เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม คนทั้งหลาย ก็จะบูชาสรรเสริญเธอในที่นั้น ๆ. สัตบุรุษนั้น กระทำข้อปฏิบัติให้เข้าไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีสกุลสูงนั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๘๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก (คือ) อัสตบุรุษ เป็นผู้ออกบวชจากตระกูลใหญ่ ออกบวชจากตระกูลที่มีโภคะมาก ออกบวชจากตระกูลที่มีโภคะโอฬาร. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ออกบวชจาก (ตระกูลใหญ่ ตระกูลมีโภคะมาก) ตระกูลมีโภคะโอฬารแล แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ ไม่ได้้ออกบวชจาก (ตระกูลใหญ่ ตระกูลมีโภคะมาก) ตระกูลมีโภคะโอฬาร. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีโภคะโอฬารนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษ พิจารณาเห็นอย่างนี้แลว่า ธรรมคือโลภะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ ย่อมไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไป เพราะความเป็นผู้มีโภคะโอฬาร ถึงแม้ภิกษุผู้ไม่ได้้ออกบวชจาก (ตระกูลใหญ่ ตระกูลมีโภคะมาก) ตระกูลมีโภคะโอฬาร เธอก็ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม คนทั้งหลายก็จะบูชาสรรเสริญเธอในที่นั้น ๆ. สัตบุรุษนั้น กระทำข้อปฏิบัติให้เข้าไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีโภคะโอฬารนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๘๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อัสตบรูษ เป็นคนเด่น มียศ เขาพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราแลเป็นผู้เด่น มียศ ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ เป็นผู้ไม่เด่น ด้อยศักดิ์. อัสตบรูษนั้นจึงยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นคนเด่นนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบรูษ พิจารณาเห็นอย่างนี้แลว่า ธรรมคือความโลภ ธรรมคือความประทุษร้าย หรือธรรมคือความหลงไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไปเพราะความเป็นคนเด่นนั้น ถึงแม้จะไม่เป็นคนเด่น มียศ แต่ก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ พระพฤติตามธรรม เธอเป็นผู้ที่คนทั้งหลายควรบูชาสรรเสริญในที่นั้นๆ. เธอไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่นเลย เพราะความเป็นคนเด่นนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก (คือ) อัสตบรูษ เป็นผู้ได้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเท่านั้น ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านั้น ไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะการได้นั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบรูษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลภะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ จะไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไปเลย

เพราะการได้ (นั้น) ถึงแม้เธอจะเป็นผู้ไม่ได้ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร แต่ก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลายควรบูชา ควรสรรเสริญ ในที่นั้น ๆ. เธอทำข้อปฏิบัติ ให้เป็นไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่นเพราะการได้นั้น. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อสัปปริสธรรม

[๑๘๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อสัตบุรุษ ผู้เป็นพหูสูต. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราแลเป็นพหูสูต ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ไม่เป็นพหูสูต. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นพหูสูตนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อสัตปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลภะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ หาถึงความเสื่อมสิ้นไปเพราะความเป็นพหูสูตไม่เลย ถึงแม้เธอจะเป็นพหูสูต แต่เธอก็ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลายควรบูชา สรรเสริญ. เธอกระทำข้อปฏิบัติให้เป็นไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่น เพราะความเป็นพหูสูตนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อสัปปริสธรรม

[๑๘๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสัตบุรุษ เป็นพระวินัยธร (ทรงวินัย). เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราแลเป็นพระวินัยธร ส่วนภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ไม่เป็นพระวินัยธร. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นพระวินัยธรนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อสัตปริสธรรม

สัปปริสธรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตว์บุรุษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลกะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ หากถึงความเสื่อมสิ้นไปเพราะความเป็นพระวินัยชนไม่ ถึงแม้เธอจะไม่เป็นพระวินัยชน แต่เธอก็ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลายควรบูชา ควรสรรเสริญในที่นั้น ๆ. เธอกระทำข้อปฏิบัติให้เป็นไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความเป็นพระวินัยชนนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อสัปปริสธรรม

[๑๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อสัตบุรุษเป็นพระธรรมกถึก. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นพระธรรมกถึกแล แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ ไม่เป็นพระธรรมกถึก เธอยกตน ข่มผู้อื่นเพราะเหตุที่เป็นพระธรรมกถึกนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อสัปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตว์บุรุษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลกะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ ไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไปเพราะเหตุที่เป็นพระธรรมกถึกเลย ถึงแม้เธอจะไม่เป็นพระธรรมกถึก แต่เธอก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลายควรบูชาควรสรรเสริญ ในที่นั้น ๆ เธอทำข้อปฏิบัติให้เป็นไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะเหตุที่เป็นพระธรรมกถึกนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๘๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก (คือ) อัสตบรูษ เป็นผู้อยู่อาศัยเป็นวัตร. เธอพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราเป็นผู้อยู่อาศัยเป็นวัตรแต่แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ ไม่เป็นผู้อยู่อาศัยเป็นวัตร เธอยกตน ข่มผู้อื่น เพราะเหตุที่เป็นผู้อยู่อาศัยเป็นวัตรนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

ส่วนสัสตบรูษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลภะ ธรรมคือโทสะ ธรรมคือโมหะ ไม่ถึงความสิ้นไป เพราะเหตุที่เป็นผู้อยู่อาศัยเป็นวัตรเลย. ถึงแม้ภิกษุนั้น จะไม่เป็นผู้อยู่อาศัยเป็นวัตร แต่เธอก็เป็นผู้ปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลาย ควรบูชา ควรสรรเสริญในที่นั้น ๆ. เธอทำข้อปฏิบัติให้เป็นไปภายใน (เป็นการส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะเหตุที่เป็นผู้อยู่อาศัยเป็นวัตรนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อัสตบรูษ เป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราแลเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ หาเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรไม่ เธอยกตน ข่มผู้อื่น เพราะเหตุที่เป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัสตบรูษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลภะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ ไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไปเลย

ถึงแม้เธอจะไม่ใช่ผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร แต่เธอก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลาย ควรบูชา ควรสรรเสริญ ในที่นั้น ๆ. เธอกระทำข้อปฏิบัติเป็นไปในภายใน (เป็นการส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นเลย เพราะเหตุที่เป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรนั้น คุณก่อนิกขุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อสัปปริสธรรม

[๑๘๘] คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อสัตบุรุษเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรแล แต่กิกขุอื่น ๆ เหล่านี้ ไม่ใช่ผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะเหตุที่ถือบิณฑบาตเป็นวัตรนั้น คุณก่อนิกขุทั้งหลาย นี้แลคือ อสัปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือโลกะ ธรรมคือโทสะ ธรรมคือโมหะ จะไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไป เพราะเหตุเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรเลย ถึงแม้กิกขุเป็นผู้ไม่ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เธอก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลาย ควรบูชา ควรสรรเสริญ. เธอทำข้อปฏิบัติให้เป็นไปในภายใน (เป็นการส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะเหตุที่เป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรนั้น คุณก่อนิกขุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อสัปปริสธรรม

[๑๘๙] คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อสัตบุรุษเป็นผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้อยู่โคนไม้

เป็นวัตรแล แต่ภิกษุอื่นๆ เหล่านี้ ไม่เป็นผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร. เธอยกตน
ข่มผู้อื่น เพราะเหตุที่เป็นผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตรนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แล
คือ อสัปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือ
โลกะ ธรรมคือโทสะ ธรรมคือโมหะ ไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไป เพราะเหตุที่
เป็นผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร ถึงแม้ภิกษุนั้นจะไม่เป็นผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร แต่
เธอก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ พระพุดิตตามธรรม
เป็นผู้ที่คนทั้งหลาย ควรบูชา ควรสรรเสริญในที่นั้น ๆ. เธอทำชอบปฏิบัติให้
เป็นไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะเหตุ
ที่เป็นผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตรนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อสัปปริสธรรม

[๑๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อสัตบุรุษ
เป็นผู้อยู่ป่าช้าเป็นวัตร... เป็นผู้อยู่กลางแจ้งเป็นวัตร... เป็นผู้ถือเนสัชชิก-
ฑุคงค์ (การไม่นอน) เป็นวัตร... เป็นผู้ถือยถาสันถติกฑุคงค์ (การเที่ยว
บิณฑบาตตามลำดับ) เป็นวัตร... เป็นผู้ถือเอกาสนิกังคฑุคงค์ (การนั่ง
เวลาเดียว) เป็นวัตร. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถือเอกาสนิกังค-
ฑุคงค์เป็นวัตรแล แต่ภิกษุอื่นๆ เหล่านี้ ไม่ถือเอกาสนิกังคฑุคงค์เป็นวัตร.
เธอยกตนข่มผู้อื่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อสัปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ธรรมคือ
โลกะ ธรรมคือโทสะ หรือธรรมคือโมหะ ไม่ถึงความเสื่อมสิ้นไป เพราะ

เหตุที่เป็นผู้ถือโอกาสนิกังคชุดงค์เป็นวัตร ถึงแม้ภิกษุนั้นจะไม่ใช่ผู้ถือโอกาสนิกังคชุดงค์เป็นวัตร แต่เธอก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ที่คนทั้งหลาย ควรบูชา ควรสรรเสริญ ในที่นั้นๆ. เธอทำข้อปฏิบัติให้เป็นไปในภายใน (เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นเลย เพราะเหตุที่เป็นผู้ถือโอกาสนิกังคชุดงค์เป็นวัตรนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อสัปปริสธรรม

[๑๕๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีกคือ อสัตบุรุษ สัจจจากามทั้งหลาย สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ได้สมบัติคือ ปฐมฌานแล แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านั้น ไม่ได้สมบัติคือ ปฐมฌาน. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะสมบัติคือปฐมฌานนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อสัตบุรุษ.

สัปปริสธรรม

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า แม้ปฐมฌานสมบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า เป็นปฏิปทาที่ไม่มีัตถหาน เพราะคนทั้งหลายสำคัญตนด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ ย่อมเป็นอื่นจากที่สำคัญนั้น. เธอทำความที่ปฏิปทาไม่มีัตถหานนั้น ให้เป็นไปในภายใน (เป็นการส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะสมบัติคือปฐมฌานนั้น นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

๑. บาลีในที่ทุกแห่งในสูตรนี้เป็น อคัมมยตา ฉบับพม่า ยุโรป เป็น อตมมยตา แปลตามคำหลัง.

อัสปปริสธรรม

[๑๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อัสตบรูช เข้าทุติยฌาน มีความพอใจแห่งใจ อันเป็นไปในภายใน มีความเป็นธรรม เอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์ระงับไป มีแต่ปีติและสุขเกิด แต่สมาธิอยู่... เข้าตติยฌาน... เข้าจตุตถฌาน... อยู่. เธอพิจารณาเห็น อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ได้สมาบัติ คือจตุตถฌานแล แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ไม่เป็น ผู้ได้สมาบัติคือจตุตถฌาน. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะสมาบัติคือจตุตถฌาน นั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอัสตบรูชแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า แม้ สมาบัติคือจตุตถฌานแล พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า เป็นปฏิปทาไม่มี ตัณหา เพราะคนทั้งหลายสำคัญกันด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ จะเป็นอย่างอื่น จากที่สำคัญนั้น. เธอทำความเป็นผู้ไม่มีตัณหานั้นให้เป็นไปในภายใน (เป็น ส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นเลย เพราะสมาบัติคือจตุตถฌานนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อัสตบรูช เข้าอากาสนัญญาตณณาน ด้วยมนสิการว่า อากาศไม่มีที่สุดอยู่ เพราะ ล่วงเลยรูปสัญญาไปแล้ว เพราะปฏิขมสัญญาดับไปแล้ว (และ) เพราะไม่มนสิการถึงนันทตสัญญา. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ได้สมาบัติคือ อากาสนัญญาตณะแล้ว แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ไม่เป็น ผู้ได้สมาบัติคืออากาสนัญญาตณะ. เธอยกตน ข่มผู้อื่น ด้วยสมาบัติคืออากาสนัญญาตณะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษ พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า แม้
อากาสนัญญาตนะสมาบัติแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสว่า เป็นปฏิบัติไม่มี
ตัณหา เพราะคนทั้งหลายสำคัญกันด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ ก็เป็นอื่นไป
จากที่สำคัญนั้น . เธอทำความที่ปฏิบัติไม่มีตัณหานั้น ให้เป็นไปในภายใน
(เป็นส่วนด้วย) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นเลย เพราะอากาสนัญญาตนะ
สมาบัตินั้น. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

[๑๕๔] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก อสัตบุรุษล่วง
เลยอากาสนัญญาตนะสมาบัติไปโดยประการทั้งปวง เข้าวิญญานัญญาตนะสมาบัติ
ด้วยมนสิการว่า วิญญาณไม่มีที่สุด. เธอพิจารณาเห็นว่า เราเป็นผู้ได้
สมาบัติคือ วิญญาณัญญาตนะสมาบัติ แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านี้ ไม่เป็นผู้ได้
วิญญาณัญญาตนะสมาบัติ. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะวิญญาณัญญาตนะสมาบัติ
นั้น คูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อสัปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตบุรุษพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า แม้วิญญา
นัญญาตนะสมาบัติ ก็เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นปฏิบัติไม่มี
ตัณหา เพราะคนทั้งหลายสำคัญกันด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ ก็เป็นอย่างอื่น
จากความสำคัญนั้น. เธอทำปฏิบัติที่ไม่มีตัณหานั้นแหละ ให้เป็นไปในภายใน
(เป็นการส่วนตัว) ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะวิญญาณัญญาตนะสมาบัติ
นั้น คูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อัสตบรุช ล่วงเลยวิญญานัญญาตณมานไปโดยประการทั้งปวง เข้าอาภิญญัญญาตณมาน อยู่ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง. เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เรา เป็นผู้ได้สมบัติคืออาภิญญัญญาตณะแล แก่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านั้น เป็นผู้ไม่ได้ อาภิญญัญญาตณสมบัติ. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะอาภิญญัญญาตณสมบัตินั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอัสตบรุชแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า แม้ อาภิญญัญญาตณสมบัตินั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า เป็นปฏิบัติที่ไม่ดี มี ตัณหา เพราะคนทั้งหลายสำคัญกันด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ เป็นอย่างอื่นจาก ความสำคัญนั้น เธอทำความที่ปฏิบัติไม่มีตัณหา ให้เป็นไปในภายใน (เป็น ส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นเลย เพราะอาภิญญัญญาตณสมบัตินั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

อัสปปริสธรรม

[๑๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) อัสตบรุช ล่วงเลยอาภิญญัญญาตณมานไปโดยประการทั้งปวง เข้าเนวสัญญานาสัญญา- ตณมานอยู่ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ได้สมบัติ คือเนวสัญญา- นาสัญญาตณะแล แต่ภิกษุอื่น ๆ เหล่านั้น ไม่เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญา- ตณสมบัตินั้น. เธอยกตนข่มผู้อื่น เพราะเนวสัญญานาสัญญาตณสมบัตินั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ อัสปปริสธรรม.

สัปปริสธรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสัตว์บุรุษแล พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า แม้
เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนสมาบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า เป็นปฏิปทาไม่มี
ตัณหา เพราะว่าคนทั้งหลายสำคัญรู้กันด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ เป็นอย่างอื่น
จากความสำคัญนั้น. เธอทำความที่ปฏิปทาไม่มีตัณหานั้น ให้เป็นไปในภายใน
(เป็นส่วนตัว) เท่านั้น ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นเลย เพราะเนวสัณฺณานา-
สัณฺณายตนสมาบัตินั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลคือ สัปปริสธรรม.

[๑๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอยู่อีก (คือ) สัตบุรุษ
ล่วงเลย เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนฌานไปโดยประการทั้งปวง แล้วเข้าสัณฺญา-
เวทยิตนิโรธอยู่. อาสวะทั้งหลายของเธอเสื่อมสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วย
ปัญญา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้แลจะไม่สำคัญอะไร ๆ จะไม่สำคัญ
ในที่ไหน ๆ (และ) จะไม่สำคัญด้วยเหตุอะไร ๆ เลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่าง
มีใจยินดี ชื่นชมพระภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล.

จบ สัปปริสสูตรที่ ๓

อรรถกถาสัปปริสธรรมสูตร

สัปปริสธรรมสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สัปปริสธมมัม ได้แก่ ธรรมของสดับ
บุรุษทั้งหลาย

บทว่า อสัปปริสธมมัม ได้แก่ ธรรมของคนเลวทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงวางแม่บทไว้อย่างนี้แล้ว เมื่อทรงแสดง
ธรรมที่ควรละก่อน จึงตรัสคำมีอาทิว่า กตโม จ ภิกขเว อสัปปริสธมโม
ดังนี้ ใวกี เหมือนบุรุษผู้ฉลาดในทางบอกทางที่ควรละก่อนว่า จงละทางซ้าย
ถือเอาทางขวา ฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อจุจกุกุลา ความว่า จากตระกูลกษัตริย์
หรือจากตระกูลพราหมณ์ด้วยว่า ตระกูลทั้งสองนี้เท่านั้น เรียกว่าตระกูลสูง.

บทว่า โส ตตุถ ปุรุโช ความว่า ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุรูป
นั้นเป็นผู้ควรบูชา.

บทว่า อนุตริ กริตวา ได้แก่ กระทำไว้ใน.

บทว่า มหากุลา ได้แก่ จากตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์
หรือตระกูลแพศย์. เพราะตระกูลทั้งสามนี้เท่านั้น เรียกว่า ตระกูลใหญ่

บทว่า มหาโภคกุลา คือ จากตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์มาก
มาย.

บทว่า อุพารโภคกุลา คือ จากตระกูลที่พร้อมด้วยโภคทรัพย์
อันโอพาร คือประณีต.

ในบททั้งสองนี้ย่อมได้ ตระกูลแม่ทั้ง ๔ ตระกูล. เพราะผู้เกิดใน
ตระกูลใดตระกูลหนึ่งย่อมเป็นผู้มีโภคทรัพย์มากบ้าง มีโภคทรัพย์โอพารบ้าง
ด้วยผลบุญทั้งหลาย.

๑. บาลีเป็น สัปปริสสูตร

บทว่า ยสสุตี แปลว่า พรั่งพร้อมด้วยบริวาร.

บทว่า อปฺปญฺญาตา ได้แก่ ย่อมไม่ปรากฏในท่ามกลางสงฆ์เป็น
ต้น เหมือนลูกศรที่ยิงไปในเวลากลางคืน.

บทว่า อปฺเปสฺสุขา แปลว่า มีบริวารน้อย.

บทว่า อารญฺญโก คือ สมათานรูดงค์มีอยู่ในป่าเป็นวัตร. แม้ใน
รูดงค์ที่เหลือทั้งหลายก็นั้นนั่นแล. ก็ในบาลีพระสูตรนี้รูดงค์มา ๕ ข้อเท่านั้น.
แต่โดยพิสดารรูดงค์นี้มี ๑๓ ข้อ. ในบรรดารูดงค์ ๑๓ นั้น รูดงค์ที่ควรจะพูด
ถึงทั้งหมดนั้นได้พูดไว้แล้วในรูดงค์นิเทศในวิสุทธิมรรคโดยอาการทั้งปวง.

ในบทว่า อตมฺมยตา ตัณหา เรียกว่า ตมฺมยตา อธิบายว่า ความ
เป็นผู้ไม่มีตัณหา.

บทว่า อตมฺมยตํ เจว อนฺตรํ กริตฺวา ความว่า ทำความเป็น
ผู้ไม่มีตัณหาอันนั้นแลให้เป็นเหตุ หรือกระทำไว้ในภายใน อธิบายว่า ให้เกิด
ขึ้นในจิต.

พึงทราบวินิจฉัยในนิโรธวาระต่อไป ก็เพราะเหตุที่พระอนาคามีและ
พระชีนาสพทั้งหลายย่อมเข้า(นิโรธ) สมาบัตินั้นได้ ส่วนบุรุษชนไม่มีสมาบัตินั้น
เพราะฉะนั้นวาระที่ว่าด้วยขอตัดบุรุษจึงละไว้ (ไม่พูดถึง).

บทว่า น กิณฺจิ มณฺญติ ได้แก่ ย่อมไม่สำคัญบุคคลใด ๆ ด้วย
ความสำคัญ ๓ ประการ.

บทว่า น กุหิณฺจิ มณฺญติ ได้แก่ ย่อมไม่สำคัญในโอกาสใด ๆ.

บทว่า น เกณฺจิ มณฺญติ ได้แก่ ย่อมไม่สำคัญบุคคลนั้นแม้ด้วย
วัตถุใด ๆ. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาสัปปริสฺสธรรมสูตรที่ ๓

๔. เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร

ว่าด้วยธรรมที่ควรเสพและไม่ควรเสพ

[๑๕๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระพุทธดำรัสแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสคำนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตจักแสดงธรรมบรรยาย ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราตถาคตจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่าพร้อมแล้ว พระเจ้าข้า.

ความประพฤติที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ๓ อย่าง

[๑๕๙] พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสคำนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว กายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ แล้วทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างเป็น กายสมาจาร ด้วยกัน.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น วจีสมาจาร ด้วยกัน.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว มโนสมาจาร (ความประ-

พฤติทางใจ) ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และ ทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น มโนสมาจาร เหมือนกัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว ความเกิดขึ้นแห่งจิต ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น จิตตูปบาท ด้วยกัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว การกลับได้สัญญา ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ไม่ควรเสพอย่าง ๑ ทั้งสองอย่างนั้นต่างก็เป็น การกลับได้สัญญา ด้วยกัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต กล่าวการกลับได้ ทิฏฐิ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น การกลับได้ทิฏฐิ ด้วยกัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว การกลับได้อัตภาพ ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น การกลับได้อัตภาพ ด้วยกัน.

เรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ข้อที่ ๑

[๒๐๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารี-
บุตร ได้ทูลคำนี้ กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ธรรมบรรยายนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้แล้วโดยย่อ มิได้ทรงจำแนก
เนื้อความไว้โดยพิสดาร. ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความ โดยพิสดารอย่างนี้ (ว่า)
ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต
กล่าว กายสมาจาร ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ไม่ควรเสพอย่าง ๑
และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น กายสมาจาร ด้วยกัน พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ทรงอาศัยอะไร จึงตรัสข้อนี้ไว้.

กายสมาจารที่ไม่ควรเสพ (ประพฤติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคเสพ กายสมาจาร แบบไหนอกุศล-
ธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมกลับเสื่อมลง กายสมาจาร แบบนี้
ไม่ควรเสพ.

การสมาจารที่ควรเสพ (ประพฤติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคเสพ กายสมาจาร แบบไหน
แล้ว อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น
กายสมาจาร แบบนี้ ควรเสพ.

กายสมาจารที่เป็นเหตุให้อกุศลเจริญแต่กุศลเสื่อม

[๒๐๑] ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคเสพ กายสมาจาร แบบ
ไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
ไป คือเป็นคนชั่วร้าย มีมือเปื้อนเลือด หมกหมุ่นในการประหัตประหาร ไม่
เอ็นดูในสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย อนึ่ง มักเป็นผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้
คือถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่เป็นเครื่องก่อให้เกิดความปลื้มใจแก่ผู้อื่น ที่อยู่ใน
บ้าน หรือในป่า ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ได้แก่ความเป็นขโมย อนึ่งมักเป็น
ประพฤติผิดในกาม คือเป็นผู้ละเมิดจาริตในหญิงทั้งหลายที่มารดารักษาบ้าง
ที่บิดารักษาบ้าง ที่ทั้งมารดาบิดารักษาบ้าง ที่พี่ชายรักษาบ้าง ที่พี่สาวรักษา
บ้าง ที่ญาติรักษาบ้าง ที่มีสามีบ้าง ที่มีสินไหมติดตัวบ้าง โดยที่สุดแม้ที่ชาย
คล้องพวงมาลัยหมั้นไว้บ้าง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคเสพ กายสมา-
จาร แบบนี้อกุศลธรรมเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

กายสมาจารที่เป็นเหตุให้กุศลเจริญ

[๒๐๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ กายสมาจาร แบบ ไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เลิกละปาณาติบาตเว้นขาดจากปาณาติบาตแล้ว คือ เป็นผู้วางท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู เป็นผู้อนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ เกื้อกูลในสรรพสัตว์อยู่ อนึ่ง เลิกละอกุศลนาทานแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากอกุศลนาทาน คือไม่ถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นที่เป็นเครื่องก่อให้เกิดความป्लीใจแก่ผู้อื่น ที่อยู่ในบ้าน หรือในป่า ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ได้แก่ความเป็นขโมย เลิกละกามเมสุมิจนจารแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากกามเมสุมิจนจาร ไม่ละเมิดจาริตในหญิงที่มารดักขาบ้าง ที่บิดารักขาบ้าง ที่ทั้งมารดาบิดารักขาบ้าง ที่พี่ชายรักขาบ้าง ที่พี่สาวรักขาบ้าง ที่ญาติรักขาบ้าง ที่พี่สามีบ้าง ที่มีสินไหมติดตัวบ้าง โดยที่สุคนธ์ที่ชายคล้องพวงมาลัยห่มนไว้บ้าง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพกายสมาจารแบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมไป แต่กุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา ตถาคตกล่าว กายสมาจาร ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น ต่างก็เป็น กายสมาจาร ด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยอะไร จึงได้ตรัสไว้

เรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ข้อที่ ๒

[๒๐๓] ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว วิจิสมาจาร ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็นวิจิสมาจารด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยอะไร จึงได้ตรัสไว้.

วชิสมาจารที่ไม่ควรเสพ (ประพศติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพวชิสมาจารแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง วชิสมาจารแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

วชิสมาจารที่ควรเสพ (ประพศติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่บุคคลเสพ วชิสมาจาร แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น วชิสมาจารแบบนี้ ควรเสพ.

วชิสมาจารที่เป็นเหตุให้อกุศลเจริญแต่กุศลเสื่อม

[๒๐๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพวชิสมาจารแบบไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักพูดเท็จคือไป ที่สภาก็ตาม ไปที่บริษัทก็ตาม ไปที่ท่ามกลางญาติก็ตาม ไปที่ท่ามกลางขุนนางก็ตาม ไปที่ท่ามกลางราชตระกูลก็ตาม ก็ถูกนำไปซักถามเป็นพยานว่า ฟอมหาจำเริญ เจริญเถิด พ่อรู้อย่างไร ต้องพูดอย่างนั้น. เขาไม่รู้ แต่บอกว่ารู้ หรือรู้แต่บอกว่าไม่รู้ ไม่เห็นแต่บอกว่าเห็น หรือเห็นแต่บอกว่าไม่เห็น พูดเท็จทั้งที่รู้ๆ เพราะเหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อำภิสเล็กน้อยบ้าง ด้วยประการดังนี้ อนึ่ง เขาเป็นผู้กล่าวส่อเสียด คือได้ยินจากฝ่ายนี้ แล้วบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ยินฝ่ายโน้นแล้ว บอกแก่ฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ทั้งนี้ เมื่อเขาสามัคคิกัน ก็ยุให้แตกกัน หรือเมื่อเขาแตกกันแล้ว ก็ช่วยซ้ำเติม ชอบแบ่งพรรคแบ่งพวก พูดจาให้

แตกหมู่แตกคณะ หนึ่งเป็นผู้มีวาจาหยาบคาย คือ กล่าวถ้อยคำเป็นเลี่ยน

หนาม หยาบคาย เผ็ดร้อน ชักต่อกันอื่น ยั่วโทษะ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ
อนึ่ง เป็นผู้มักพูดเพื่อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกกาละ พูดไม่จริง พูดไร้ประโยชน์
พูดไม่ถูกธรรม ไม่ถูกวินัย พูดจาไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิงไม่มีขอบเขต
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลไม่ควร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคล
เสพ วิสมาจาร แบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้ง
หลายกลับเสื่อมลง.

วิสมาจารที่เป็นเหตุให้อกุศลเสื่อมแต่กุศลเจริญ

[๒๐๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ วิสมาจาร แบบ
ไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เลิกละมุสาวาทแล้ว
เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท ไปที่สภาก็ตาม ไปที่บริษัทก็ตาม ไปท่ามกลาง
หมู่ญาติก็ตาม ไปท่ามกลางขุนนางก็ตาม ไปท่ามกลางราชตระกูลก็ตาม ถูก
นำไปซักถามเป็นพยานว่า พ่อมหาจำเริญ เชิญเถิด พ่อรู้อย่างไร ก็จึงพูด
อย่างนั้น. เขาเมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอก
ว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่เป็นผู้พูดเท็จทั้งที่รู้ๆ เพราะเหตุ
ตนบ้าง เพราะเหตุคนอื่นบ้าง เพราะเห็นแก่อำิสเล็กน้อยบ้าง ดังที่กล่าวมา
นี้ อนึ่ง เลิกละปิสฺนวาจาแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปิสฺนวาจา คือได้
ยินจากฝ่ายนี้แล้ว ไม่บอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือได้ยินฝ่ายโน้นแล้ว
ไม่บอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ทั้งนี้เมื่อเขาแตกกันแล้วก็ช่วยประสาน
สามัคคี หรือเมื่อเขาพร้อมเพรียงกันอยู่แล้ว ก็ช่วยส่งเสริม พอใจ รักใคร่
ชื่นชม ความสามัคคี กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เขาสมัคฺรสมานกัน อนึ่ง เลิกละ
พฺรฺสุวาทแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากพฺรฺสุวาท พูดจาถ้อยคำที่ไม่มีโทษ เสนาะ

โสด น่ารัก จับใจ เป็นภาษาชาวเมือง เป็นที่รักใคร่พอใจ ของตนจำนวนมาก และเลิกละสัมพัปปลาป (พูดเพื่อใจ) เป็นผู้เว้นขาดจากสัมพัปปลาป คือพูดถูกกาละ พูดคำเป็นจริง พูดคำมีประโยชน์ พูดคุณธรรม พูดคุณวินัย พูดจามีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีขอบเขต ประกอบด้วยประโยชน์ ตามกาลที่ควร. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพวจิสมาจารแบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวววจิสมาจารไว้ ๒ อย่าง คือที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น ต่างก็เป็น วจิสมาจาร ด้วยกัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยข้อความนี้ จึงได้ตรัสไว้ดังนี้.

เรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ข้อที่ ๓

[๒๐๖] ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว มโนสมาจาร (ความประพฤติดังใจ) ไว้ ๒ อย่าง คือที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างเป็น มโนสมาจาร ด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยอะไร จึงได้ตรัสไว้.

มโนสมาจารที่ไม่ควรเสพ (ประพฤติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจาร แบบไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง มโนสมาจารแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

มโนสมาจารที่ควรเสพ (ประพฤติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจารแบบไหนอกุศล-
กรรมย่อมเสื่อมไป กุศลกรรมย่อมเจริญยิ่ง มโนสมาจารแบบนี้ ควรเสพ.

มโนสมาจารที่เป็นเหตุให้อกุศลกรรมเจริญแต่กุศลกรรมเสื่อม

[๒๐๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจารแบบไหน
อกุศลกรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วย
อภิชฌา (ความเพ่งเล็งสิ่งของ ๆ ผู้อื่น) คือ เป็นผู้เพ่งเล็งทรัพย์ที่เป็นเหตุ
ก่อให้เกิดความปลื้มใจของคนอื่นว่า ไฉนหนอ ของ ๆ ผู้อื่น จะพึงเป็นของ
เรา อนึ่ง เป็นผู้มิจิตพยายาม คือมีความดำริทางใจอันชั่วร้าย ว่าขอให้สัตว์
เหล่านั้น จงถูกฆ่า หรือถูกทำลาย หรือขาดสูญไป หรือพินาศไป หรืออย่า
ได้มีเลย. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ มโนสมาจาร แบบนี้
อกุศลกรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น กุศลกรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

มโนสมาจารที่เป็นเหตุให้อกุศลกรรมเสื่อม แต่กุศลกรรมเจริญ

[๒๐๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจารแบบไหน
อกุศลกรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลกรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มากไปด้วย
อภิชฌา คือไม่เพ่งเล็งทรัพย์ที่เป็นเหตุก่อให้เกิดความปลื้มใจของคนอื่น ว่า
ไฉนหนอ ทรัพย์ของคนอื่น จะพึงเป็นของเรา อนึ่ง เป็นผู้มิจิตไม่พยายาม
มีความดำริในใจไม่ชั่วร้าย ว่า ขอสัตว์เหล่านั้น อย่าพยายามกัน อย่ามีความ
เคืองร้อน มีแต่ความสุข บริหารตนเถิด. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคล

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้า ๒๕๕
เสพนโมสมาจารอย่างนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลาย
จะเจริญขึ้น.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่านี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราตถาคตกล่าว มโนสมาจาร ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่
ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น มโนสมาจาร
ด้วยกัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยข้อความนี้ จึงได้ตรัสไว้ว่านี้.

เรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ข้อที่ ๔

[๒๐๕] ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่านี้ ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว จิตตูปบาท ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควร
เสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น
จิตตูปบาท ด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยอะไร จึงได้ตรัสไว้.

จิตตูปบาทที่ไม่ควรเสพ (ประพฤติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ จิตตูปบาท แบบไหน อกุศล
ธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง จิตตูปบาท
แบบนี้ ไม่ควรเสพ.

จิตตูปบาทที่ควรเสพ (ประพฤติ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่เมื่อบุคคลเสพ จิตตูปบาท แบบไหน
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมไป แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น จิตตูป-
บาท แบบนี้ ควรเสพ.

จิตตูปบาทที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญ แต่กุศลธรรมเสื่อม

[๒๑๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ จิตตูปบาท แบบ
ไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับจะเสื่อมลง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากด้วยอภิชฌา มีใจสหระคด้วยอภิชฌาอยู่ เป็นผู้รับความพยายาม มีจิตสหระคด้วยความพยายามอยู่. เป็นผู้มีความเบียดเบียน มีจิตสหระคด้วยความเบียดเบียนอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ จิตตูปบาท แบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง

จิตตูปบาทที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อม แต่กุศลธรรมเจริญ

[๒๑๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ จิตตูปบาท แบบไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้มากไปด้วยอภิชฌา มีใจไม่สหระคด้วยอภิชฌาอยู่ เป็นผู้ไม่พยายาม มีจิตสหระคด้วยความไม่พยายามอยู่ เป็นผู้ไม่เบียดเบียน มีจิตสหระคด้วยความไม่เบียดเบียนอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ จิตตูปบาท แบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่านี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว จิตตูปบาท ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็นจิตตูปบาทด้วยกัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยข้อความนี้ จึงได้ตรัสไว้ว่านี้.

เรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ข้อที่ ๕

[๒๑๒] ก็แล ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่านี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว การกลับได้สัญญา ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ ทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น การกลับได้สัญญา ด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงตรัสไว้.

การกลับได้สัญญาที่ไม่ควรเสพ (เจริญ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคลเสพ การกลับได้สัญญา แบบ
ไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง
การกลับได้สัญญา แบบนี้ ไม่ควรเสพ.

การกลับได้สัญญาที่ควรเสพ (เจริญ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่า เมื่อบุคลเสพ การกลับได้สัญญา
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น
การกลับได้สัญญา แบบนี้ ควรเสพ.

การกลับได้สัญญาที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญ

แต่กุศลธรรมเสื่อม

[๒๑๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคลเสพ การกลับได้สัญญา
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมไป.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วย
อภิชฌา มีสัญญาติสหรรคด้วยอภิชฌาอยู่ เป็นผู้มีพยาบาท มีสัญญาสหรรค
ด้วยพยาบาทอยู่ เป็นผู้มีความเบียดเบียน มีสัญญาสหรรคด้วยความเบียดเบียน
อยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคลเสพ การกลับได้สัญญา แบบนี้ ธรรม
ที่เป็นอกุศลทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่ธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

การกลับได้สัญญาที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมแต่กุศลธรรมเจริญ

[๒๑๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคลเสพ การกลับได้สัญญา

แบบใด อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มากไปด้วย
อภิชฌา มีสัญญาไม่สหระคด้วยอภิชฌาอยู่ เป็นผู้ไม่มีความพยายาม มีสัญญา
สหระคด้วยความไม่พยายามอยู่ เป็นผู้ไม่มีความเบียดเบียน มีสัญญาสหระค
ด้วยความไม่เบียดเบียนอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การ
กลับได้สัญญาแบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้ง
หลายกลับเจริญขึ้น.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราตถาคตกล่าว การกลับได้สัญญา ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑
ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น การกลับได้
สัญญา ด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยเหตุนี้ จึงได้ตรัสไว้อย่างนี้.

เรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ข้อที่ ๖

[๒๑๕] ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว การกลับได้ทิฏฐิ ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่
ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น ก็เป็น การกลับ
ได้ทิฏฐิ ด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยอะไร จึงได้ตรัสไว้.

การกลับได้ทิฏฐิที่ไม่ความเสพ (สมาทาน)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้ทิฏฐิ แบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง การกลับ
ได้ทิฏฐิ แบบนี้ ไม่ควรเสพ.

การกลับได้ทิฏฐิที่ควรเสพ (สมาทาน)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้ทิฏฐิ แบบ
ไร อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น การ
กลับได้ทิฏฐิ แบบนี้ ควรเสพ.

ทิวฏฐิที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญแต่กุศลธรรมเสื่อม

[๒๑๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้ทิวฏฐิ
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนเป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่
ให้แล้วไม่มี (ผล) ัยญที่บูชาแล้วไม่มี (ผล) การสังเวทที่บวงสรวงแล้วไม่
มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำความดี และทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าก็
ไม่มี มารดาไม่มี (คุณ) บิดาไม่มี (คุณ) สัตว์ทั้งหลายที่เป็นโอปปาติกะ
ไม่มี สมณพราหมณ์ทั้งหลายในโลกผู้ดำเนินไปถูกต้อง ผู้ปฏิบัติชอบซึ่งประ-
ภาศโลกนี้และโลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองไม่มี ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้ทิวฏฐิ แบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะ
เจริญ แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

ทิวฏฐิที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมแต่กุศลธรรมเจริญ

[๒๑๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้ทิวฏฐิ
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลาย จะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญ
ขึ้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า
ทานที่ให้แล้วมี (ผล) ัยญที่บูชาแล้วมี (ผล) การสังเวทที่บวงสรวงแล้วมี
(ผล) ผลวิบากของกรรมที่ทำความดีและทำชั่วแล้วนี้มีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้าก็มี
มารดา มี (คุณ) บิดา มี (คุณ) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณะแลพราหมณ์ใน
โลกที่ดำเนินไปถูกต้องผู้ปฏิบัติชอบ ซึ่งประภาศโลกนี้และโลกหน้าให้แจ่มแจ้ง
เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง มีอยู่. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การ
กลับได้ทิวฏฐิแบบนี้ อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลาย
กลับเจริญขึ้น.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วอย่างนี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต กล่าว การกลับได้ทิฏฐิ ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างต่างก็เป็น การกลับได้ทิฏฐิ ด้วยกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยความข้อนี้ จึงตรัสไว้อย่างนี้.

เรื่องที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ข้อที่ ๓

[๒๑๘] ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อย่างนี้ว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว การกลับได้อัตภาพ ไว้ ๒ อย่าง คือที่ควรเสพอย่าง ๑ ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างก็เป็น การกลับได้อัตภาพด้วยกัน พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

การกลับได้อัตภาพที่ไม่ควรเสพ (ได้)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อเสพ การกลับได้อัตภาพ แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง การกลับได้อัตภาพแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

การกลับได้อัตภาพที่ควรเสพ (ได้)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ ว่า เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้อัตภาพ แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น การกลับได้อัตภาพแบบนี้ ควรเสพ.

การกลับได้อัตภาพที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญ

แต่กุศลธรรมเสื่อม

[๒๑๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้อัตภาพ
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุที่บุคคลผู้ยังการกลับได้อัตภาพที่เป็นทุกข์ให้เกิดขึ้น ยังไม่สิ้นสุดลง (ยังไม่สิ้นภพ) อกุศลธรรมทั้งหลาย จะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

การกลับได้อัตภาพที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมแต่กุศลธรรมเจริญ

[๒๒๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้อัตภาพแบบไหน อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุที่บุคคลผู้ยังการได้อัตภาพที่ไม่เป็นทุกข์ให้เกิดขึ้น สิ้นสุดลงแล้ว (สิ้นภพแล้ว) อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่านี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต กล่าวการกลับได้อัตภาพไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้งสองอย่าง ต่างก็เป็น การกลับได้อัตภาพ ด้วยกัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยความข้อนี้ จึงได้ตรัสไว้ว่านี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้แล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้โดยสังเขป ไม่ได้ทรงจำแนกเนื้อความไว้โดยพิสดาร ข้าพระองค์เข้าใจโดยพิสดารอย่างนี้.

[๒๒๑] พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดีแล้ว ดีแล้ว สารีบุตร เนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ ที่เราตถาคตกล่าวไว้โดยสังเขป ไม่ได้จำแนกเนื้อความไว้โดยพิสดาร เธอเข้าใจเนื้อความได้โดยพิสดารอย่างนี้ถูกแล้ว.

ก็แล ข้อที่เรตถาคตได้กล่าวไว้แล้วอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว ภายสมาจารไว้ ๒ อย่าง คือที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้า 262
อย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น ต่างก็เป็นกายสมาจารด้วยกัน เราตถาคตอาศัย
อะไรจึงได้กล่าวไว้.

กายสมาจารที่ไม่ควรเสพ (ประพฤติ)

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพ กายสมาจาร แบบไร อกุศล-
กรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลกรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง กายสมาจาร
แบบนี้ ไม่ควรเสพ.

กายสมาจารที่ควรเสพ (ประพฤติ)

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพกายสมาจารแบบไร อกุศลกรรม
ทั้งหลาย จะเสื่อมลง แต่กุศลกรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น กายสมาจารแบบนี้
ควรเสพ.

กายสมาจารที่เป็นเหตุให้อกุศลกรรมเจริญแต่กุศลกรรมเสื่อม

[๒๒๒] ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพกายสมาจารแบบไหน
อกุศลกรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลกรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง. ดูก่อน
สารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป คือ
เป็นคนคร่ำครวญ มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหารชีวิต ไม่มีความเอ็นดู
ในหมู่มสัตว์ที่มีชีวิต อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้
ให้ คือถือเอาทรัพย์ของผู้อื่น ที่เป็นเครื่องก่อให้เกิดความปลื้มใจแก่ผู้อื่น ที่
อยู่ในบ้าน หรือในป่า ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ได้แก่ความเป็นขโมย อนึ่ง
เป็นผู้มักประพฤติคิดในกาม คือเป็นผู้ละเมิดจาริตในหญิงทั้งหลายที่มารดา
รักษาบ้าง ที่บิดารักษาบ้าง ที่ทั้งมารดาและบิดารักษาบ้าง ที่พี่ชายรักษาบ้าง

ที่พี่สาวรักษาบ้าง ที่ญาติรักษาบ้าง ที่มีสามมีบ้าง ที่มีสินไหมติดตัวอยู่บ้าง
โดยที่สุคนธ์แม่พี่ชายคล้องพวงมาลัยหมั้นไว้.

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพกายสมาจารแบบนี้ อกุศลธรรม
ทั้งหลายจะเจริญขึ้น กุศลธรรมทั้งหลาย กลับเสื่อมลง.

การสมาจารที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมแต่กุศลธรรมเจริญ

[๒๒๓] ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพกายสมาจารแบบนี้
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมสิ้นไป แต่กุศลธรรมจะเจริญขึ้น ดูก่อนสารีบุตร
บุคคลบางคนในโลกนี้ ละเว้นปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต
คือเป็นผู้วางท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอาย มีความเอ็นดู เป็นผู้อนุ-
เคราะห์ด้วยประโยชน์เกื้อกูลในสรรพสัตว์อยู่ เลิกละอทินนาทานแล้ว เป็นผู้
เว้นขาดจากอทินนาทาน คือไม่เป็นผู้ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นที่เป็นเครื่องก่อให้เกิด
เกิดความปลื้มใจแก่ผู้อื่น ที่อยู่ในบ้าน หรือในป่า ที่เจ้าของไม่ได้ให้แล้ว
ได้แก่ความเป็นขโมย เลิกละกามเมสุมิจจารแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากกามเมสุ-
มิจจาร คือไม่เป็นผู้ละเมิดจาริตในหญิงทั้งหลาย ที่มารดารักษาย่าง ที่
บิดารักษาย่าง ที่ทั้งมารดาบิดารักษาย่าง ที่พี่ชายรักษาย่าง ที่พี่สาวรักษาย่าง
ที่ญาติรักษาย่าง ที่มีสามีบ้าง ที่มีสินไหมติดตัวบ้าง โดยที่สุดแม้ที่ชายคล่อง
พวงมาลัยหมั้นไว้.

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพกายสมาจารแบบนี้ อกุศลธรรม
ทั้งหลายจะเสื่อมไป แต่กุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น.

ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้แล้วว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว
กายสมาจารไว้ ๒ อย่าง คือที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ และทั้ง
สองอย่างนั้น เป็นกายสมาจารด้วยกัน เราตถาคตอาศัยความข้อนี้ จึงได้กล่าว
ไว้แบบนี้.

วชิสมาจารเป็นต้นที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมหรือเจริญ

และกุศลธรรมเสื่อมหรือเจริญ

[๒๒๘] ก็แล ข้อที่กล่าวไว้ตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว วชิสมาจาร...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว มโนสมาจาร...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว ความเกิดขึ้นแห่งจิต...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว การได้สัตถุญา...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าว การกลับได้ทิฏฐิ...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เราตถาคตกล่าว การได้อัตภาพไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ ทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างเป็น การได้อัตภาพ ด้วยกัน เราตถาคตอาศัยอะไรจึงกล่าวไว้แล้ว.

การกลับได้อัตภาพที่ไม่ควรเสพ (ได้)

คุณอนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพ การได้อัตภาพ แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง การได้อัตภาพแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

การกลับได้อัตภาพที่ควรเสพ (ได้)

คุณอนสารีบุตร ก็แล เมื่อบุคคลเสพ การได้อัตภาพ แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมไป แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น การได้อัตภาพแบบนี้ ควรเสพ.

การกลับได้อัฏฐภาพที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญ

แต่อกุศลธรรมเสื่อม

[๒๒๕] คุณ่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพ การได้อัฏฐภาพ แบบ ไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่อกุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

คุณ่อนสารีบุตร เพราะเหตุที่บุคคลผู้ยังการกลับได้อัฏฐภาพที่เป็น ทุกข์ให้เกิดขึ้นยังไม่สิ้นสุดลง (ยังไม่สิ้นภพ) อกุศลธรรมทั้งหลาย จะเจริญ ขึ้น แต่อกุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง.

การกลับได้อัฏฐภาพที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อม

แต่อกุศลธรรมเจริญ

[๒๒๖] คุณ่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพ การกลับได้อัฏฐภาพ แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่อกุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญ ขึ้น คุณ่อนสารีบุตร เพราะเหตุที่บุคคลผู้ยังการกลับได้อัฏฐภาพที่ไม่เป็น ทุกข์ให้เกิดขึ้น สิ้นสุดลงแล้ว (สิ้นภพแล้ว) อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่อกุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น.

ข้อที่เราตถาคต กล่าวไว้คั้งนี้ว่า คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต กล่าวการกลับได้อัฏฐภาพไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ อย่าง ๑ และทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่าง เป็นการกลับได้อัฏฐภาพ ด้วย กัน เราตถาคตอาศัยความข้อนี้ กล่าวไว้แล้วอย่างนี้.

สิ่งทีควรเสพและไม่ควรเสพ ๖ อย่าง

คู่ก่อนสารีบุตร ธรรมบรรยายที่เราตถาคตก้าวไว้โดยย่อ มิได้
จำแนกเนื้อความโดยพิสดารนี้แล เธอพึงเห็นเนื้อความโดยพิสดารอย่างนี้.

[๒๒๗] **ดูก่อนสารีบุตร** เราตถาคตกล่าวถึงรูป ที่รู้ได้ทางจักขุ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคต กล่าวถึงเสียงที่รู้ได้ทางโสตะ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงกลิ่นที่รู้ได้ทางฆานะ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงตรีสรูู้ได้ทางชีวหา ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงโภฏฐัพพะที่รู้ได้ทางกาย ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงธรรมารมณั้ที่รู้ได้ทางมโน ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑

[๒๒๘] เมื่อ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้ทูล **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ ที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสโดยย่อ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดารอย่างนี้

รูปที่ไม่ควรเสพ (ดู)

ก็แล **ข้อนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้**ดังนี้ว่า **ดูก่อนสารีบุตร** เราตถาคต กล่าวถึงรูป ที่รู้ได้ด้วยจักขุ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้น **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงอาศัยอะไรตรัสแล้ว.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพรูป ที่รู้ได้ทางจักขุแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง รูปที่รู้ได้
ทางจักขุแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

รูปที่ควรเสพ (ดู)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แลเมื่อบุคคลเสพรูป ที่รู้ได้ทางจักขุแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมกลับเจริญขึ้น รูปที่รู้ได้ทางจักขุ
แบบนี้ ควรเสพ.

ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แบบนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร เราตถาคต
กล่าวถึงรูปที่รู้ได้ทางจักขุ ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ
อย่าง ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเนื้อความดังที่วามานี้แล้วตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร
เราตถาคต กล่าวถึงเสียงที่รู้ได้ทางโสตะ ไว้ ๒ อย่าง คือที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่
ไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

เสียงที่ไม่ควรเสพ (ฟัง)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพเสียงที่รู้ได้ทางโสตะแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง เสียงที่รู้
ได้ทางโสตะแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

เสียงที่ควรเสพ (ฟัง)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพเสียงที่รู้ได้ทางโสตะแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมกลับเจริญขึ้น เสียงที่รู้ได้ทาง

โศตะแบบนั้น ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่านี้ว่า คุณอนสารีบุตร
เราตถาคตกล่าวถึงเสียงที่รู้ได้ทางโสตะ ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่
ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ตรัสไว้แล้ว.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดั่งนี้ว่า คุณอนสารีบุตร
เราตถาคตกล่าวถึงกลิ่น ที่รู้ได้ทางฆานะ ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑
ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้

กลิ่นที่ไม่ควรเสพ (ดม)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพกลิ่นที่รู้ได้ทางฆานะแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง กลิ่นที่รู้
ได้ทางฆานะแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

กลิ่นที่ควรเสพ (ดม)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แล เมื่อบุคคลเสพกลิ่นที่รู้ได้ทางฆานะ
แบบใด อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น
กลิ่นที่รู้ได้ทางฆานะแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดั่งนี้ว่า คุณอนสารีบุตร
เราตถาคตกล่าวถึงกลิ่น ที่รู้ได้ทางฆานะ ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑
ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้จึงได้ตรัสไว้แล้ว.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดั่งนี้ว่า คุณอนสารีบุตร
เราตถาคตกล่าวถึงรส ที่รู้ได้ทางชีวหา ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่
ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

รสที่ไม่ควรเสพ (ลิม)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพรสที่รู้ได้ทางชีวหาแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง รสที่รู้ได้
ทางชีวหาแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

รสที่ควรเสพ (ลิม)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แล เมื่อบุคคลเสพรสที่รู้ได้ทางชีวหาแบบ
ไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น รส
ที่รู้ได้ทางชีวหาแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คุณอนสารีบุตร
เราตถาคตกล่าวถึงรส ที่รู้ได้ทางชีวหาไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่
ควรเสพอย่าง ๑ นั้นพระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้ตรัสไว้แล้ว.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คุณอนสารีบุตร
เราตถาคตกล่าวถึงโภจณูปะที่รู้ได้ทางกายไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑
ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้น พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

โภจณูปะที่ไม่ควรเสพ (อุกตอง)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพโภจณูปะที่รู้ได้ทางกายแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง โภจณูปะ
ที่รู้ได้ทางกายแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

โภจณูปะที่ควรเสพ (อุกตอง)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ทว่าเมื่อบุคคลเสพ โภกฐิ์พะที่รู้ได้ทางกาย

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 270
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น
โณภูฏัพพะที่รู้ได้ทางกายแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราตถาคตกถว่าถึงโณภูฏัพพะ ที่รู้ได้ทางกายไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑
ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้จึงได้ตรัสไว้แล้ว.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารี-
บุตร เราตถาคตกถว่าถึงธรรมารมณฺ์ ที่รู้ได้ทางมโน ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควร
เสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

ธรรมารมณฺ์ที่ไม่ควรเสพ (รู้)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพธรรมารมณฺ์ ที่รู้ได้ทางมโน
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง
ธรรมารมณฺ์ที่รู้ได้ทางมโนแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

ธรรมารมณฺ์ที่ควรเสพ (รู้)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพธรรมารมณฺ์ที่รู้ได้ทางมโน
แบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมกลับเจริญขึ้น ธรรมารมณฺ์
ที่รู้ได้ทางมโนแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราตถาคตกถว่าถึงธรรมารมณฺ์ที่รู้ได้ทางมโนไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑
ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้ตรัสไว้แล้ว.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ โดยย่อ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร ข้าพระองค์ทราบเนื้อความได้ โดยพิสดารอย่างนี้.

[๒๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุก่อนสารีบุตร ดีแล้ว ๆ คุก่อนสารีบุตร ธรรมบรรยายที่เราตถาคตมิได้จำแนกเนื้อความให้พิสดาร นี้ เธอทราบเนื้อความได้โดยพิสดารอย่างนี้ถูกแล้ว.

ก็แล ข้อที่ เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คุก่อนสารีบุตร เราตถาคต กล่าวถึงรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ อย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยอะไรกล่าวไว้แล้ว.

รูปที่ไม่ควรเสพ (เห็น)

คุก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพรูปที่รู้ได้ทางจักขุแบบไร. อกุศล- ธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง รูปที่รู้ได้ทาง จักขุแบบนี้ไม่ควรเสพ.

รูปที่ควรเสพ (เห็น)

คุก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพรูปที่รู้ได้ทางจักขุแบบไร อกุศล ธรรมเสื่อมลง แต่กุศลธรรมกลับเจริญขึ้น รูปที่รู้ได้ทางจักขุ แบบนี้ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คุก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึง รูปที่รู้ได้ทางจักขุ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยเนื้อความดังกล่าวมานี้จึงได้กล่าวไว้แล้ว.

ก็แล ข้อที่ เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คุก่อนสารีบุตร เราตถาคต กล่าวถึงเสียงที่รู้ได้ทางโสตะไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ อย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยอะไรกล่าวไว้แล้ว.

เสียงที่ไม่ควรเสพ (ฟัง)

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพเสียง ที่รู้ได้ทางโสตะแบบไร อกุศลธรรมจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมกลับเสื่อมลง เสียงที่รู้ได้ทางโสตะแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

เสียงที่ควรเสพ (ฟัง)

ดูก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพเสียงที่รู้ได้ทางโสตะแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น เสียงที่รู้ได้ทางโสตะแบบนี้ ควรเสพ.

ก็แล. ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคต กล่าวถึงเสียงที่รู้ได้ทางโสตะ วั ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ อย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยเนื้อความดังกล่าวมานี้จึงได้กล่าวไว้แล้ว .

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคต กล่าวถึงกลิ่นที่รู้ได้ทางฆานะ วั ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ อย่าง ๑ เราอาศัยอะไรจึงได้กล่าวไว้.

กลิ่นไม่ที่ควรเสพ (สูด)

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพกลิ่น ที่รู้ได้ทางฆานะแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง กลิ่นที่รู้ได้ทางฆานะแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

กลิ่นที่ควรเสพ (สูด)

คู่ก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพกลิ่นที่รู้ได้ทางมานะแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น กลิ่นที่รู้
ได้ทางมานะแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เรา
ตถาคคกล่าวถึงกลิ่นที่รู้ได้ทางมานะ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่
ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคคอาศัยเนื้อความดังกล่าวมานี้ จึงได้กล่าวไว้แล้ว.

ก็แล ข้อที่เราตถาคคกล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคค
กล่าวถึงรสที่รู้ได้ทางชีวหา ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ
อย่าง ๑ นั้นเราตถาคคอาศัยอะไรจึงได้กล่าวไว้.

รสที่ไม่ควรเสพ (ลิม)

คู่ก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพรสที่รู้ได้ทางชีวหาแบบไร อกุศล-
ธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง รสที่รู้ได้ทาง
ชีวหาแบบนี้ไม่ควรเสพ.

รสที่ควรเสพ (ลิม)

คู่ก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพรสที่รู้ได้ทางชีวหาแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น รสที่รู้ได้
ทางชีวหาแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคคกล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคคกล่าวถึง
รสที่รู้ได้ทางชีวหาไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เรา
ตถาคคอาศัยเนื้อความดังกล่าวมานี้ จึงได้กล่าวไว้แล้ว.

ก็แล ข้อที่เราตถาคคกล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคค
กล่าวถึงโณภูฏัพพะ ที่รู้ได้ทางกาย ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่
ควรเสพอย่าง ๑ นั้นเราตถาคคอาศัยอะไรจึงได้กล่าวไว้.

โณภูฏัพพะที่ไม่ควรเสพ (อุกตอง)

คู่มือสารบัญชกร เมื่อบุคคทเสพโศฎฐัพะ ที่รู้ได้ทงกยเบบไร

อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง
โผฏฐัพพะที่รู้ได้ทางกายแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

โผฏฐัพพะที่ควรเสพ (ถูกต้อง)

ดูก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพโผฏฐัพพะที่รู้ได้ทางกายแบบ
ไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น
โผฏฐัพพะที่รู้ได้ทางกายแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อนั้นใด ที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคต
กล่าวถึงโผฏฐัพพะที่รู้ได้ทางกาย ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่
ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้กล่าวไว้.

ก็แล ข้อที่เรตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคต
กล่าวถึงธรรมารมณที่รู้ได้ทางมโนไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควร
เสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยอะไร จึงได้กล่าวไว้.

ธรรมารมณที่ไม่ควรเสพ (รู้)

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพธรรมารมณที่รู้ได้ทางมโนแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง ธรรมา-
รมณที่รู้ได้ทางมโนแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

ธรรมารมณที่ควรเสพ (รู้)

ดูก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพธรรมารมณที่รู้ได้ทางมโนแบบไร
อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น ธรรมา-
รมณที่รู้ได้ทางมโนแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อนั้นใด ที่เราคาดทกล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราคาด
กล่าวถึงธรรมารมณฺ์ ที่รู้ได้ทางมโน ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่
ควรเสพอย่าง ๑ เราคาดอาศัยเนื้อความดังกล่าวมานี้ จึงได้กล่าวไว้แล้ว

ดูก่อน สารีบุตร ธรรมบรรยายที่เราตถาคตกล่าวโดยย่อนี้ เธอพึงเห็นเนื้อความโดยพิสดารอย่างนี้.

[๒๓๐] ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงจีวรไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงบิณฑบาตไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑.

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงเสนาสนะไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑.

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงหมูบ้านไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง.

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงนิกม ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑.

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงนกร ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑.

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงชนบท ไว้ ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑.

ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงบุคคล ไว้ ๒ จำพวกคือ ที่ควรเสพจำพวกหนึ่ง ที่ไม่ควรเสพจำพวกหนึ่ง.

[๒๓๑] เมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้แล้วโดยย่อ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร ข้าพระองค์ทราบเนื้อความได้โดยพิสดารอย่างนี้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า **คูก่อนสารีบุตร** เราตถาคตกล่าวถึงจิวรไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

จิวรที่ไม่ควรเสพ (หม่ม)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพจิวรแบบไร อกุลศลธรรมทั้ง หลายจะเจริญขึ้น แต่กุลศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง จิวรแบบนี้ ไม่ควร เสพ.

จิวรที่ควรเสพ (หม่ม)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพจิวรแบบไร อกุลศลธรรม ทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุลศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น จิวรแบบนี้ ควรเสพ

ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า **คูก่อนสารีบุตร** เรา ตถาคตกล่าวถึงจิวรไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดังว่ามานี้จึงได้ตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า **คูก่อน สารีบุตร** เราตถาคตกล่าวถึงบิณฑบาต ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควร เสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

บิณฑบาตที่ไม่ควรเสพ (ฉัน)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพบิณฑบาตแบบไร อกุลศลธรรม ทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุลศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง บิณฑบาตแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

บิณฑบาตที่ควรเสพ (ฉัน)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพบิณฑบาตแบบไร อกุศล-
กรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลกรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น บิณฑบาต
แบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เรา
ตถาคตกถว่าถึงบิณฑบาต ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ
อย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้จึงได้ตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราตถาคตกถว่าถึงเสนาสนะ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควร
เสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

เสนาสนะที่ไม่ควรเสพ (นั่งนอน)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพเสนาสนะแบบไร อกุศลกรรม
ทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลกรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง เสนาสนะแบบนี้
ไม่ควรเสพ.

เสนาสนะที่ควรเสพ (นั่งนอน)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพเสนาสนะแบบไร อกุศล-
กรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลกรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น เสนาสนะแบบ
นี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราตถาคตกถว่าถึงเสนาสนะ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควร
เสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้จึงได้ตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดั่งนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงหมู่บ้าน ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยอะไรตรัสไว้แล้ว.

หมู่บ้านที่ไม่เสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพหมู่บ้านแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง หมู่บ้านแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

หมู่บ้านที่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพหมู่บ้านแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น หมู่บ้านแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดั่งนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงหมู่บ้าน ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้จึงได้ตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดั่งนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงนิคม ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

นิคมที่ไม่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพนิคมแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง นิคมแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

นิคมที่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่วาเมื่อบุคคลเสพนิคมแบบไร อกุศลธรรม
ทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น นิคมแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เรา
ตถาคตกถว่าถึงนิคม ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง
๑ นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้ตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราตถาคตกถว่าถึงนคร ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ
อย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

นครที่ไม่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพนครแบบไร อุกุศลธรรมทั้ง
หลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง นครแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

นครที่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพนครแบบใด อุกุศลธรรม
เสื่อมลง แต่กุศลธรรมกลับเจริญขึ้น นครแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราตถาคตกถว่าถึงนคร ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ
อย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้ตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร
เราตถาคตกถว่าถึงชนบท ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพ
อย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

ชนบทที่ไม่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพชนบทอย่างไร อุกุศลธรรม

ทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง ชนบทแบบนี้ ไม่
ควรเสพ.

ชนบทที่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพชนบทแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น ชนบทแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เรา ตถาคตกถว่าถึงชนบท ไร่ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้ตรัสไว้.

ก็แล ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคตกถว่าถึงบุคคล ไร่ ๒ จำพวกคือ ที่ควรเสพจำพวก ๑ ที่ไม่ควรเสพจำพวก ๑ พระองค์ทรงอาศัยอะไรจึงได้ตรัสไว้.

บุคคลที่ไม่ควรเสพ (คบ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลเสพบุคคลแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง บุคคลแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

บุคคลที่ควรเสพ (คบ)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็แล เมื่อบุคคลเสพบุคคลแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น บุคคลแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เรา ตถาคตกถว่าถึงบุคคล ไร่ ๒ จำพวกคือ ที่ควรเสพจำพวก ๑ ที่ไม่ควรเสพจำพวก ๑ นั้น พระองค์ทรงอาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้ตรัสไว้.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วโดยย่อ มิได้ทรงจำแนกเนื้อความให้พิสดาร ข้าพระองค์ทราบความหมายได้โดยพิสดารอย่างนี้.

[๒๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร ดีแล้ว ๆ คุณก่อนสารีบุตร ธรรมบรรยายนี้ ที่เรากล่าวโดยย่อ มิได้จำแนกเนื้อความให้พิสดาร เรอทราบเนื้อความได้โดยพิสดารอย่างนี้ ถูกแล้ว.

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงจิวร ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยอะไร จึงได้กล่าวไว้.

จิวรที่ไม่ควรเสพ (ห้าม)

คุณก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพจิวรแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง จิวรแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

จิวรที่ควรเสพ (ห้าม)

คุณก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพจิวรแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น จิวรแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงจิวรไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยเนื้อความดังกล่าวมานี้ จึงได้กล่าวไว้.

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คุณก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงขันธ์ ๕ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง เราตถาคตอาศัยอะไรจึงกล่าวไว้.

บิณฑบาตที่ไม่ควรเสพ (ฉัน)

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพบิณฑบาตแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลาย กลับเสื่อมลง บิณฑบาตแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

บิณฑบาตที่ควรเสพ (ฉัน)

ดูก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพบิณฑบาตแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมกลับเจริญขึ้น บิณฑบาตแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงบิณฑบาตไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ และไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้นเราอาศัยเนื้อความดังนี้มา จึงได้กล่าวไว้.

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงเสนาสนะ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยอะไร จึงได้กล่าวไว้.

เสนาสนะที่ไม่ควรเสพ (นั่งนอน)

ดูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพเสนาสนะแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง เสนาสนะแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

เสนาสนะที่ควรเสพ (นั่งนอน)

ดูก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพเสนาสนะแบบไร อกุศลธรรม

ทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น เสนาสนะแบบนี้
ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า **ดูก่อนสารีบุตร** เราตถาคตกล่าวถึง
เสนาสนะ ไว้ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคต
อาศัยเนื้อความดั่งว่ามานี้ จึงได้กล่าวไว้.

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงหมู่บ้าน ไร่ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยอะไร จึงได้กล่าวไว้.

หมู่บ้านที่ไม่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

คู่ก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพหมู่บ้านแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง หมู่บ้านแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

หมู่บ้านที่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

คู่ก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพหมู่บ้านแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น หมู่บ้านแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงหมู่บ้าน ไร่ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ เราตถาคตอาศัยเนื้อความดังกล่าวมานี้ จึงได้กล่าวไว้.

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกล่าวไว้ดังนี้ว่า คู่ก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวถึงนิคม ไร่ ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้น เราตถาคตอาศัยอะไร จึงได้กล่าวไว้.

นิคมไม่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

คู่ก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพนิคมแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมกลับเสื่อมลง นิคมแบบนี้ ไม่ควรเสพ.

นิคมที่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

คู่ก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพนิกมแบบไร อุกุศลธรรมทั้ง
หลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น นิกมแบบนี้ ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคตกกล่าวไว้ดังนี้ว่า **คูก่อนสารีบุตร** เราตถาคตกกล่าวถึง นิคม ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้นเราตถาคต อาศัยเนื้อความดังว่ามานี้ จึงได้กล่าวไว้.

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกกล่าวไว้ดังนี้ว่า **คูก่อนสารีบุตร** เราตถาคต กล่าวถึงชนบท ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้นเรา ตถาคตอาศัยอะไร จึงได้กล่าวไว้.

ชนบทที่ไม่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

คูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพชนบทแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลาย จะเจริญขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง ชนบทแบบนี้ **ไม่ควรเสพ.**

ชนบทที่ไม่ควรเสพ (อาศัยอยู่)

คูก่อนสารีบุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพชนบทแบบไร อกุศลธรรมทั้ง หลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น ชนบทแบบนี้ **ควรเสพ.**

ที่เราตถาคตกกล่าวไว้ดังนี้ว่า **คูก่อนสารีบุตร** เราตถาคตกกล่าวถึง ชนบท ๒ อย่างคือ ที่ควรเสพอย่าง ๑ ที่ไม่ควรเสพอย่าง ๑ นั้นเราตถาคต อาศัยเนื้อความดังว่ามานี้ จึงได้กล่าวไว้.

ก็แล ข้อที่เราตถาคตกกล่าวไว้ดังนี้ว่า **คูก่อนสารีบุตร** เราตถาคตกกล่าว ถึงบุคคล ๒ จำพวก คือ ที่ควรเสพจำพวก ๑ ที่ไม่ควรเสพจำพวก ๑ เรา ตถาคตอาศัยอะไร จึงได้กล่าวไว้.

บุคคลที่ไม่ควรเสพ (คบ)

คูก่อนสารีบุตร เมื่อบุคคลเสพบุคคลแบบไร อกุศลธรรมทั้งหลาย

จะเจริญขึ้น แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเสื่อมลง บุคคลแบบนี้ไม่ควรเสพ.

บุคคลที่ควรเสพ (คป)

ดูก่อนสาร์บุตร แต่ว่าเมื่อบุคคลเสพบุคคลแบบใด อกุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายกลับเจริญขึ้น บุคคลแบบนี้ควรเสพ.

ข้อที่เราตถาคคกล่าวไว้ดังนี้ว่า **คูก่อนสารีบุตร** เราตถาคคกล่าวถึงบุคคลไว้ ๒ จำพวกคือ ที่ควรเสพจำพวก ๑ ไม่ควรเสพจำพวก ๑ เราตถาคคอาศัยเนื้อความดังว่ามานี้ จึงได้กล่าวไว้.

คูก่อนสารีบุตร ธรรมบรรยายที่เราตถาคคกล่าวแล้วโดยย่อนี้ เธอพึงเห็นเนื้อความ โดยพิสดารอย่างนี้.

[๒๓๓] **คูก่อนสารีบุตร** ถ้ากษัตริย์ทั้งปวง พึงรู้ทั่วถึงอรรถแห่งธรรมบรรยาย ที่เราตถาคคกล่าวโดยย่อนี้ได้ โดยพิสดารอย่างนี้ นั้นจะพึงเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่กษัตริย์แม่ทั้งปวงตลอดกาลนาน.

คูก่อนสารีบุตร ถ้าพราหมณ์แม่ทั้งปวง....

คูก่อนสารีบุตร ถ้าแพศย์แม่ทั้งปวง....

คูก่อนสารีบุตร ถ้าศูทรแม่ทั้งปวง พึงรู้ทั่วถึงอรรถแห่งธรรมบรรยาย ที่เราตถาคคกล่าวโดยย่อนี้ได้ โดยพิสดารอย่างนี้ นั้นจะพึงเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ศูทรแม่ทั้งปวงตลอดกาลนาน.

คูก่อนสารีบุตร ถ้าแม่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์พึงรู้ทั่วถึงอรรถแห่งธรรมบรรยาย ที่เราตถาคคกล่าวโดยย่อนี้ได้ โดยพิสดารอย่างนี้ นั้นจะพึงเป็นไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่โลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ตลอดกาลนาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตรที่ ๔

อรรถกถาเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร

เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมาจาร

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถ อญฺญมณฺญํ** กายสมาจารี ความว่า เราตถาคคกล่าวความประพฤติกายที่ควรเสพอย่างหนึ่ง และที่ไม่ควรเสพอย่างหนึ่ง. อธิบายว่า เราตถาคคมิได้กล่าวว่า กายสมาจารที่ควรเสพนั้นแลไม่ควรเสพโดยปริยายใดๆ หรือกายสมาจารที่ไม่ควรเสพว่าควรจะเสพ.

แม้ในวจีสมาจารเป็นต้น ถิ่นัยนี้เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงวางแม่บทไว้โดยบททั้ง ๗ ด้วยประการอย่างนี้แล้ว มิได้ทรงจำแนกไว้โดยพิสดาร ก็ทรงยุติเทศนาไว้.

เพราะเหตุไร ?

เพราะเพื่อจะให้โอกาสแก่พระสาวรีบุตรเถระ. ในมโนสมาจาร ท่านไม่ได้ถือเอาวินิจฉัยาภิภูจฺจและสัมมาภิภูจฺจว่า เป็นองค์ที่แยกตั้งไว้ต่างหากด้วยสามารถแห่งการกลับได้ภิภูจฺจ.

ในจิตตูปบาท ควรทราบอภิขณาเป็นต้นว่า 'ไม่ถึงกรรมบถ' ก็หามิได้. (คือถึงกรรมบถ)

ในวาระที่ว่าด้วยการได้สัญญา ตรีสบททั้งหลายเป็นต้น ว่า **อภิขณา สหคตย ลญฺญา** (มีสัญญาอันไปร่วมกับอภิขณา) ดังนี้ เพื่อทรงแสดงกามสัญญาเป็นต้น.

พระอนาคามียังมีภวตัณหา

บทว่า **สพฺยุปชฺฌ** แปลว่า มีทุกข์. บทว่า **อปรีนิจฺจิตถาว**

ได้แก่ เพราะภาพทั้งหลายยังไม่หมดไป. ก็ในที่นี้ ชื่อว่าอรรถภาพที่ถูกทุกข์เบียด

๑. บางประการว่า อภิชฌาไม่ถึงกรรมบถ.

เขียนมี ๔ ประการ. เพราะบุคคลใดแม่เป็นปุถุชน ย่อมไม่อาจเพื่อจะหยุดภพ โดยอรรถภาพนั้นได้ จำเดิมแต่การปฏิสนธิของบุคคลนั้น อกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมเจริญ และกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมไป ชื่อว่าย่อมยังอรรถภาพที่มีทุกข์ เท่านั้นให้เกิด. พระโศดาบัน พระสกทาคามีและพระอนาคามีก็เหมือนกัน.

ถามว่า ปุถุชนทั้งหลายเป็นต้น รวมพระโศดาบัน และพระสกทาคามี ขอยกไว้ก่อน แต่พระอนาคามีย่อมยังอรรถภาพที่มีทุกข์เบียดเบียนให้เกิดขึ้น ได้อย่างไร.

ตอบว่า เพราะแม่พระอนาคามี บังเกิดในชั้นสุทธาวาส แลดูต้น กัลปพฤกษ์ในวิมานอุทยาน (สวนสวรรค์) เปล่งอุทานว่า สุขหนอ สุขหนอ. ความโลภในภพ ตัณหาในภพ ย่อมเป็นอันพระอนาคามี ยังละไม่ได้เลย เพราะพระอนาคามีนั้นยังละตัณหาไม่ได้ ชื่อว่า อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมเสื่อมไป ย่อมยังอรรถภาพที่มีทุกข์นั้นแลให้เกิดขึ้น พึงทราบว่าเป็นผู้มีภพไม่สิ้นสุดนั้นแหละ.

อรรถภาพไม่มีทุกข์ของปุถุชน

บทว่า อพฺยาปชฺฌมฺ คือ ไม่มีทุกข์. แม่บุคคลนี้ ก็พึงทราบเนื่อง ด้วยชน ๔ จำพวก. อธิบายว่า บุคคลใดแม่เป็นปุถุชน ก็อาจทำภพให้สิ้นสุด ลงด้วยอรรถภาพนั้น ไม่ถือปฏิสนธิอีกต่อไป จำเดิมแต่บุคคลนั้นถือปฏิสนธิ อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเท่านั้นเจริญ เขาย่อมยังอรรถภาพอันไม่มีทุกข์ นั้นแหละ ให้เกิดขึ้น เป็นผู้ชื่อว่ามิภพสิ้นสุดแล้วทีเดียว. พระโศดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีก็เหมือนกัน.

ถามว่า พระโศดาบันเป็นต้น พักไว้ก่อน (ไม่ต้องพูดถึง) ปุถุชน ย่อมยังอรรถภาพอันไม่มีทุกข์ให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ? และเขามีการเสื่อมจาก อกุศลธรรมเป็นต้น ได้อย่างไร ?

ตอบว่า แม้ปุถุชนผู้เกิดในภพสุตท่าย ก็ย่อมสามารถทำภพให้สิ้นสุด
ลงด้วยอรรถภาพนั้นได้ อรรถภาพของปุถุชนผู้เกิดในภพสุตท่ายนั้น แม้จะฆ่าสัตว์
ถึง ๘๘๘ ชีวิต เหมือนองคุลิมาล ก็ชื่อว่าไม่มีทุกข์ ชื่อว่าย่อมทำภพให้สิ้นสุด
ลง ชื่อว่าย่อมยังอกุศลนั้น แลให้เสื่อมไป ย่อมยังวิปัสสนานั้น แลให้ถือเอาห้อง
วิปัสสนาได้.

โรคะเกิดแก่บางคน

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า จกุกุวิญญะยั เป็นต้น ดังต่อไปนี้:-
เพราะเหตุที่โรคะเป็นต้น ในรูปนั้นแหละ ย่อมเกิดสำหรับบุคคลบางคน บุคคล
บางคนจึงเพติดเพตินชอบใจ เมื่อเพติดเพตินชอบใจย่อมถึงความเสื่อมและ
ความพินาศ. ย่อมไม่เกิดสำหรับบุคคลบางคน บุคคลบางคนจึงเบื่อหน่าย
คลายกำหนด ย่อมถึงความดับ เพราะฉะนั้นจึงไม่ตรัสว่า ตลยจ อลุลมมุลล
ในบททั้งปวงมีนัยนี้นั้นแล.

ทุกข์ไม่มีแก่ท่านผู้ไม่มีปฏิสนธิ

ในบทว่า เอว วิตุถาเรน อตุถิ อาชานะยั มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.
ถามว่า คนเหล่าไหน ย่อมรู้เนื้อความภยิตนี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.
ตอบว่า เบื้องต้น ชนเหล่าใดรำเรียนบาลี และอรรถกถาของพระ
สูตรนี้ แต่ไม่ทำตามทีรำเรียนมานั้น ไม่ปฏิบัติอนุโลมปฏิบัติตามทีกล่าว
แล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าย่อมไม่รู้. ส่วนชนเหล่าใดเป็นผู้กระทำตามที่เล่าเรียน
มานั้น ปฏิบัติอนุโลมปฏิบัติตามทีกล่าวแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่ารู้.
ถามว่า แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น การรู้เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์นั้น
จะมีประโยชน์เกื้อกูลและความสุขตลอดกาลนาน สำหรับเหล่าสัตว์ผู้มีปฏิสนธิ

จงยกไว้ก่อน แต่สำหรับเหล่าสัตว์ผู้ไม่มีปฏิสนธิ (อีกต่อไป) จะมีประโยชน์
สุขได้อย่างไร ?

ตอบว่า เหล่าชนผู้ไม่ปฏิสนธิ ย่อมปรินิพพาน เหมือนไฟหมดเชื้อ
เมื่อกาลเวลาล่วงไป แม้ตั้งแสนกัป ชื่อว่าความทุกข์ย่อมไม่มีแก่คนเหล่านั้น
อีกต่อไป. คนเหล่านั้นเท่านั้น ย่อมจะมีประโยชน์สุขชั่วกาลนาน โดยส่วน
เดียว ด้วยประการดังกล่าวมานี้. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งข้างทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตรที่ ๔

๕. พหุชาตูกสูตร

ว่าด้วยชาตูกมากอย่าง

[๒๓๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี. สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นถูกรับพระพุทธรูปแล้ว.

[๒๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต อุปัทวะไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต อุปสรรคไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไฟลุกลามแล้วแต่เรือนไม้หรือเรือนหญ้า ย่อมไหม้ได้กระทั่งเรือนยอดที่โบกปูน มีบานประตูสนธิ ปิดหน้าต่างไว้ ฉนั้นใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นเหมือนกันแล ภัยไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต อุปัทวะไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต อุปสรรคไม่ว่าชนิดใด ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งหมดนั้นย่อมเกิดขึ้นแต่คนพาล ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้แล คนพาลจึงมีภัยเฉพาะหน้า (แต่) บัณฑิตไม่มีภัยเฉพาะหน้า คนพาลจึงมีอุปัทวะ (แต่) บัณฑิตไม่มีอุปัทวะ คนพาลจึงมีอุปสรรค (แต่) บัณฑิตไม่มีอุปสรรค. ภัย อุปัทวะ อุปสรรค

ไม่มีแต่บัณฑิต. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงศึกษาไว้
อย่างนี้เถิดว่า เราทั้งหลายจักเป็นบัณฑิต.

เหตุที่เรียกว่าบัณฑิต

[๒๓๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ท่านพระ-
อานนท์ ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วย
เหตุเท่าไรหนอแล. จึงควรเรียกว่าภิกษุเป็นบัณฑิต มีปัญญาพิจารณา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เพราะภิกษุเป็นผู้ฉลาด
ในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจสมุปบาท และฉลาดในฐานะและ
อฐานะ คุณก่อนอานนท์ ด้วยเหตุเท่านี้แล จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็น
บัณฑิต มีปัญญาพิจารณา.

[๒๓๗] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ด้วยเหตุเท่าไร จึงควร
เรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ.

ธาตุ ๑๘

พ. คุณก่อนอานนท์ ธาตุนี้มี ๑๘ อย่างแล ได้แก่ ธาตุคือจักขุ ๑
ธาตุคือรูป ๑ ธาตุคือจักขุวิญญาณ ๑ ธาตุคือโสตะ ๑ ธาตุคือเสียง ๑
ธาตุคือโสตวิญญาณ ๑ ธาตุคือฆานะ ๑ ธาตุคือกลิ่น ๑ ธาตุคือ
ฆานวิญญาณ ๑ ธาตุคือชีวหา ๑ ธาตุคืออรส ๑ ธาตุคือชีวหา-
วิญญาณ ๑ ธาตุคือกาย ๑ ธาตุคือโผฏฐัพพะ ๑ ธาตุคือกายวิญญาณ
๑ ธาตุคือมโน ๑ ธาตุคือธรรมารมณ์ ๑ ธาตุคือมโนวิญญาณ ๑
คุณก่อนอานนท์ ธาตุ ๑๘ อย่างเหล่านี้แล ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้อยู่ เห็นอยู่ จึง
ควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ.

[๒๓๘] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะยังมีปริยายแม้อื่นหรือไม่

ที่ควรเรียกว่า ภิภษผู้ฉลาดในธาตุ.

ธาตุ ๖

คูก่อนอานนทฺ์ มี ธาตุที่มี ๖ อย่าง ได้แก่ ธาตุคือดิน ๑ ธาตุคือ น้ำ ๑ ธาตุคือไฟ ๑ ธาตุคือลม ๑ ธาตุคืออากาศ ๑ ธาตุคือ วิญญาณ ๑ คูก่อนอานนทฺ์ ธาตุ ๖ อย่างเหล่านี้แล แม้ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ อยู่ เห็นอยู่ จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ

[๒๓๕] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ปริยายแม่อื่น ที่ควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ จะยังมีอีกหรือไม่.

ธาตุ ๖ อีกอย่างหนึ่ง

พ. คูก่อนอานนทฺ์ มี ธาตุนี้มี ๖ อย่าง ได้แก่ ธาตุคือสุข ๑ ธาตุคือทุกข์ ๑ ธาตุคือโสมนัส ๑ ธาตุคือโทมนัส ๑ ธาตุคืออุเบกขา ๑ ธาตุคืออวิชา ๑ คูก่อนอานนทฺ์ เหล่านี้แล ธาตุ ๖ อย่าง แม้ ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ อยู่ เห็นอยู่ จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ

[๒๔๐] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะยังมีปริยายแม่อื่นหรือไม่ ที่ควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ

ธาตุ ๖ อีกอย่างหนึ่ง

พ. คูก่อนอานนทฺ์ มี ธาตุนี้มี ๖ ธาตุ ได้แก่ ธาตุคือกาม ๑ ธาตุคือเนกขัมมะ ๑ ธาตุคือพยาบาท ๑ ธาตุคือความไม่พยาบาท ๑ ธาตุคือความเบียดเบียน ๑ ธาตุคือความไม่เบียดเบียน ๑ คูก่อน อานนทฺ์ ธาตุ ๖ อย่างเหล่านี้แล แม้ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้ อยู่ เห็นอยู่ จึงควร เรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ.

[๒๔๑] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะยังมีปริยายแม่อื่นหรือไม่

ที่ควรเรียกว่า ภิภษผู้ฉลาดในธาตุ.

ชาตุ ๓

พ. คุณก่อนอานนท มี ชาตุนีมี ๓ อย่าง ได้แก่ ชาตุคือกาม ๑
ชาตุคือรูป ๑ ชาตุคืออรูป ๑ คุณก่อนอานนท ชาตุ ๓ อย่างเหล่านี้แล
แม้ภิกษุรู้อยู่ เห็นอยู่ จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในชาตุ.

[๒๔๒] อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จะยังมีปริยายแม่อื่นหรือไม่
ที่ควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในชาตุ.

ชาตุ ๒

พ. คุณก่อนอานนท มี ชาตุนีมี ๒ อย่าง คือ สังขตชาตุ ๑ อสัง-
ขตชาตุ คุณก่อนอานนท ชาตุ ๒ อย่างเหล่านี้แล แม้ด้วยเหตุที่ภิกษุรู้อยู่
เห็นอยู่ จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในชาตุ.

[๒๔๓] อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ด้วยเหตุเท่าไรจึงควรเรียกว่า
ภิกษุผู้ฉลาดในอายตนะ.

อายตนะภายใน - ภายนอก อย่างละ ๖

พ. คุณก่อนอานนท อายตนะทั้งภายในและภายนอกนี้ มีอย่างละ ๖
แล คือ จักขุและรูป ๑ โสตะและเสียง ๑ ฆานะและกลิ่น ๑ ชิวหา
และรส ๑ กายและโผฏฐัพพะ ๑ มโนและธรรมารมณ์ ๑ คุณก่อน
อานนท อายตนะทั้งภายในและภายนอกอย่างละ ๖ เหล่านี้แล แม้ด้วยเหตุ
ที่ภิกษุรู้อยู่ เห็นอยู่ จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในอายตนะ.

[๒๔๔] อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ด้วยเหตุเท่าไรจึงควรเรียกว่า
ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิบัติสมุปปบาท.

ปฏิจจสมุปบาท

พ. คุณ่อนอนนทฺ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า เมื่อ
เหตุนี้มี ผลนี้จึงมี เพราะเหตุนี้เกิดขึ้น ผลนี้จึงเกิดขึ้น เนื้อเหตุนี้ไม่มี ผล

นี้จึงไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส อย่างนี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ แต่เพราะอวิชชานั้นแลดับด้วยวิราคะไม่มีส่วนเหลือ จึงดับสังขารได้ เพราะสังขารดับ จึงดับวิญญาณได้ เพราะวิญญาณดับ จึงดับนามรูปได้ เพราะนามรูปดับ จึงดับสพายตนะได้ เพราะสพายตนะดับ จึงดับผัสสะได้ เพราะผัสสะดับ จึงดับเวทนาได้ เพราะเวทนาดับ จึงดับตัณหาได้ เพราะตัณหาดับ จึงดับอุปาทานได้ เพราะอุปาทานดับ จึงดับภพได้ เพราะภพดับ จึงดับชาติได้ เพราะชาติดับจึงดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสได้ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีมาอย่างนี้ คู่ก่อนอนันท์ ด้วยเหตุเท่านั้นแล จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท.

[๒๔๕] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ด้วยเหตุเท่าไร จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ ?

ภ. คู่ก่อนอนันท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ฐานะและอฐานะอย่างละ ๒

(๑) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส ก็บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญี ฟังเข้าใจสังขารอะไร ๆ โดยความเป็นของเพียง นั้นไม่ใช่ฐานะที่มี

ได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ ปุถุชน พึงเข้าใจสังขารไร ๆ โดยความเป็นของเที่ยง นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัญญู พึงเข้าใจสังขารอะไร ๆ โดยความเป็นสุข นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ ปุถุชน พึงเข้าใจสังขารอะไร ๆ โดยความเป็นสุข นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๓) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัญญู พึงเข้าใจธรรมอะไร ๆ โดยความเป็นอิตตา นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ ปุถุชน พึงเข้าใจธรรมอะไร ๆ โดยความเป็นอิตตา นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๔) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัญญู พึงปลงชีวิตมารดา นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ ปุถุชน พึงปลงชีวิตมารดาได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๕) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัญญู พึงปลงชีวิตบิดา นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ ปุถุชน พึงปลงชีวิตบิดาได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๖) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัญญู พึงปลงชีวิตพระอรหันต์ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ ปุถุชน พึงปลงชีวิตพระอรหันต์ได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๗) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัญญู มีจิตคิดประทุษร้าย พึงทำโลหิตแห่งตถาคตให้ห่อขึ้น นั้นไม่ใช่

ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ ปุถุชนมีจิตคิดประทุษร้าย พึงทำโลหิตแห่งตถาคตให้หือขึ้นได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๘) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญิ พึงทำลายสงฆ์ นั้น ไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ ปุถุชนพึงทำลายสงฆ์ได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๙) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโอกาส คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญิจะพึงมุ่งหมายศาสดาอื่น นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ ปุถุชนจะพึงมุ่งหมายศาสดาอื่นได้ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๐) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโอกาส คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลังกัน นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว พึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียว นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๑) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโอกาส คือ พระเจ้าจักรพรรดิ ๒ พระองค์ พึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลังกัน นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์เดียว พึงเสด็จอุบัติในโลกธาตุเดียว นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๒) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโอกาส คือ สตรีพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๓) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโถกาส คือ สตรีพึงเป็น พระเจ้าจักรพรรดิ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุรุษพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๔) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโถกาส คือ สตรีพึงสำเร็จ เป็นท้าวสักกะ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุรุษพึงสำเร็จเป็นท้าวสักกะ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๕) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโถกาส คือ สตรีพึงสำเร็จ เป็นมาร นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุรุษ พึงสำเร็จเป็นมาร นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๖) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโถกาส คือ สตรีพึงสำเร็จ เป็นพรหม นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุรุษ พึงสำเร็จเป็นพรหม นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๗) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโถกาส คือ วิบากแห่ง กายทุจริต พึงเกิดเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้นไม่ใช่ฐานะที่ มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ วิบากแห่งกายทุจริต พึงเกิด เป็นที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๘) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโถกาส คือ วิบากแห่ง วชิทุจริต พึงเกิดเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ วิบากแห่งวชิทุจริต พึงเกิดเป็นที่ไม่ น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๑๙) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีโชฐานะ มีโชโถกาส คือ วิบากแห่ง มโนทุจริต พึงเกิดเป็นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้

และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ วิกากแห่งมโนทุจจริต พึงเกิดเป็นที่ไม่น่าปรารธนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒๐) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส คือ วิกากแห่งกายสุจจริต พึงเกิดเป็นที่ไม่น่าปรารธนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ วิกากแห่งกายสุจจริต พึงเกิดเป็นที่น่าปรารธนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒๑) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส คือ วิกากแห่งวจีสุจจริต พึงเกิดเป็นที่ไม่น่าปรารธนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ วิกากแห่งวจีสุจจริต พึงเกิดเป็นที่น่าปรารธนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้น เป็นฐานะที่มีได้

(๒๒) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส คือ วิกากแห่งมโนสุจจริต พึงเกิดเป็นที่ไม่น่าปรารธนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้. และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะที่มีได้แล คือ วิกากแห่งมโนสุจจริต พึงเกิดเป็นที่น่าปรารธนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้นเป็นฐานะที่มีได้

(๒๓) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยกายทุจจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกายทุจจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล คือ บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยกายทุจจริตเมื่อตายไป พึงเข้าถึง อบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกายทุจจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒๔) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส คือ บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยวจีทุจจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะวจีทุจจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมิได้แล

คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยวิทจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะวิทจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒๕) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีฐานะ มีโชโอกาส คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยมโนทจริต เมื่อตายไปพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะมโนทจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยมโนทจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะมโนทจริตนั้น เป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒๖) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีฐานะ มีโชโอกาส คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยกายสุจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะกายสุจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยกายสุจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกายสุจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒๗) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีฐานะ มีโชโอกาส คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยวิสุจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะวิสุจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยวิสุจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะวิสุจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

(๒๘) ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มีฐานะ มีโชโอกาส คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยมโนสุจริต เมื่อตายไป พึงเข้าถึง อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะมโนสุจริตนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้ และรู้ชัดว่า ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุคคลผู้พร้อมด้วยมโนสุจริต เมื่อตายไป

พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะมโนสุจริตนั้น เป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นเป็นฐานะที่มีได้.

ดูก่อนอานนท์ ด้วยเหตุเท่านั้นแล จึงควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้ฉลาด
ในฐานะและอฐานะ.

[๒๔๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ได้
ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอสังขรย์จริง ไม่น่า
เป็นไปได้เลย ธรรมบรรยายนี้ชื่อไร พระพุทธเจ้าข้า?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแล เธอจงจำธรรม
บรรยายนี้ไว้ว่า ชื่อพหูชาติกะ (ขุมนุมาตุมากอย่าง) บ้าง ว่า ชื่อจตุปริวัฏฐ์
(แสดงอาการเวียน ๔ รอบ) บ้างว่า ชื่อธรรมาทาสะ (แวนส่องธรรม) บ้าง
ว่า ชื่ออมตทุนทุภี (กลองบันลืออมฤตธรรม) บ้าง ว่า ชื่ออนุตตรสังคาม-
วิชัย (ความชนะสงครามอย่างไม่มีความชนะอื่นยิ่งกว่า) บ้าง

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสุภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ชื่นชมยินดี
พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล.

จบ พหูชาติกสูตรที่ ๕

อรรถกถาพหูชาตุกสูตร

พหูชาตุกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.
ในพระสูตรนั้นมีวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ภย อุบัติวะ อุปมรรค

ในบทว่า ภยานิ เป็นต้น มีอธิบายว่า ความสะดุ้งแห่งจิต ชื่อว่า
ภย. อาการแห่งจิตที่ไม่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ชื่อว่า **อุบัติวะ** อาการที่ติดขัด
คืออาการที่ขัดข้องในอารมณ์นั้น ๆ ชื่อว่า **อุปมรรค**.

พึงทราบความต่างของอาการมีความกลัว (ภย) เป็นต้น เหล่านี้
อย่างนี้:- พวกโจรที่อาศัยอยู่ในที่อันไม่สม่าเสมอมีภูเขาเป็นต้น ส่งข่าวแก่
ชาวชนบทว่า ในวันโน้น พวกเราจะเข้าปล้นบ้านของพวกท่าน. จำเดิมแต่
ได้ฟังพฤติกรรมนั้นแล้ว พวกชาวชนบทยอมถึงความกลัว ความสะดุ้ง มีชื่อ
ว่า ความสะดุ้งแห่งจิต.

พวกชาวชนบทพากันคิดว่า ที่นี้พวกโจรนั้นโกรธจักนำเอาแม่ความ
พินาศมาสู่พวกเรา จึงถือเอาของสำคัญๆ เข้าป่าไปพร้อมกับสัตว์ ๒ เท้า และ
สัตว์ ๔ เท้า นอนบนพื้นดินในที่นั้น ๆ ถูกเหลือบยุงเป็นต้นกัด ก็เข้าไป
ระหว่างพุ่มไม้ เหยียบย่ำตอและหนาม ภาวะที่ชาวชนบทเหล่านั้นเที่ยวซัด
ส่ายไปอย่างนี้ ชื่อว่า อาการที่จิตไม่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง.

แต่นั้น เมื่อพวกโจรไม่มาตามวันที่พูด ก็พากันคิดว่า ข่าวนั้นคงจะ
เป็นข่าวลอยๆ พวกเรา (ควร) จักเข้าบ้าน พร้อมทั้งสิ่งของ ก็พากันเข้า
ไปยังบ้าน. ที่นั้น พวกโจรรู้ว่าชาวบ้านกลับเข้าบ้าน จึงล้อมบ้านไว้ จุดไฟ

ที่ประตู่มาพวกมนุษย์ปล้นเอาทรัพย์สมบัติทุกสิ่งไป. บรรดาคนผู้เหล่านั้น พวกที่เหลือจากถูกฆ่า พวกกันคับไฟแล้ว นั่งจับเอาเสวราโศกถึงสมบัติที่พินาศไปแล้วในทีนั้น ๆ ที่ร่วมเงาขี้ข้าว และฝาเรือนเป็นต้น. อาการที่ติดขัด ดังกล่าวนี้ ชื่อว่าอาการขัดข้อง.

ภัยเกิดจากคนพาล

บทว่า นพาคารา แปลว่า เรือนที่มุงด้วยไม้้อ. ก็ในเรือนที่กัน ด้วยไม้้อนี้ แต่สัมภาระที่เหลือในเรือนนี้ ล้วนแล้วด้วยไม้ (เนื้อแข็ง) แม้ ในเรือนที่มุงด้วยหญ้าก็เช่นนี้นั้นแหละ.

บทว่า พาลโต อุปุชฺชนฺติ ความว่า อาศัยคนพาลเท่านั้นจึง เกิดขึ้น

เพราะคนพาลเป็นคนไม่ฉลาด ประารถนาความเป็นพระราชา ความเป็นอุปราช หรือตำแหน่งใหญ่อย่างอื่น พาเอานักเลงโคที่เป็นเด็กขาดพ่อแม่ อบรมเช่นกับในจำนวนเล็กน้อย กล่าวว่ พวกท่านจงมา เราจักทำพวกท่าน ให้เป็นใหญ่ ดังนี้แล้ว ไปอาศัยชฎาเขาเป็นต้นอยู่ ปลิ้นบ้านตามชายแดน ประกาศให้รู้ว่าเป็นพวกครุร้าย (ทามริกะ) แล้วปลิ้นนิคมบ้าง ชนบทบ้าง ตามลำดับ.

พวกมนุษย์พากันทั้งบ้าน ต้องการที่ปลอดภัย ย่อมหลีกเลี่ยงไป. ภิกษุ กัถิ ภิกษุณีกัถิ ที่อาศัยพวกมนุษย์เหล่านั้นอยู่ ก็ละทิ้งที่เป็นที่อยู่ของตน ๆ หลีกไป. ในที่ที่ผ่านไป ภิกษากัถิ เสนาสนะกัถิ ย่อมเป็นของหายาก. ภัย ย่อมจะมีมาแก่บริษัททั้ง ๔ ด้วยประการอย่างนี้. แม้ในบรรพชิตทั้งหลาย ภิกษุพาล ๒ รูป ก่อการวิวาทกันเริ่มฟ้องกันขึ้น. ดังนั้น การทะเลาะกันย่อม

เกิดขึ้น เหมือนพวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ภัยย่อมมีแก่บริษัททั้ง ๔ เป็นแน่แท้ ภัยแม่ทั้งหมดที่เกิดขึ้นนั้น ฟังทราบว่าเป็นเกิดจากคนพาล ด้วยประการดังพรรณนามานี้.

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า พระอานนทักคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ (ตรัส) พระธรรมเทศนาให้ถึงที่สุด ก็ทรงจบเสีย โฉนหนอเราฟังทูลถามพระทศพลแล้วกระทำเทศนาให้บริบูรณ์ด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้นแล จึงได้กราบทูลคำมีอาทิว่า **กิตฺตาวตฺตา นฺุ โข ฆนฺุเต** นี้.

รูปปริคคหะ - อรูปปริคคหะ

ในบรรดาธาตุ ๑๘ อย่าง การกำหนดธาตุ ๑๐ อย่างครั้ง ชื่อว่า รูปปริคคหะ (คือการกำหนดรูป) การกำหนดธาตุ ๘ อย่างครั้ง เป็นอรูปปริคคหะ (คือการกำหนดอรูป) ฉะนั้นจึงเป็นอันตรัสการกำหนดทั้งรูป และอรูปทีเดียว. ธาตุแม่ทั้งหมดเป็นเบญจขันธ์ ด้วยอำนาจขันธ์ แม่เบญจขันธ์ก็เป็นทุกขสังขัตถ์ ๕ ทัศหาอันยังเบญจขันธ์เหล่านั้นให้ตั้งขึ้นเป็นสมุทัยสังขัตถ์ ไม่เป็นไปแห่งทุกขสังขัตถ์ และสมุทัยสังขัตถ์ทั้งสอง เป็นนิโรธสังขัตถ์ ปฏิปทาเป็นเครื่องให้ถึงนิโรธ เป็นมรรคสังขัตถ์ ดังนั้นกรรมฐานมีสังขัตถ์ทั้ง ๔ เป็นอารมณ์ จึงเป็นอันพระองค์ตรัสให้ถึงที่สุด เป็นการย้ายถ่ายสำหรับภิกษุรูปหนึ่ง นี้เป็นความย่อในที่นี้. แต่โดยพิสดาร ธาตุเหล่านั้นได้กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

ตรัสมรรคไว้พร้อมกับวิปัสสนา ด้วยบทว่า **ขานาติ ปสฺสตี** ตรัสปลฐวิธาตุเป็นต้น เพื่อทรงแสดงกายที่มีวิญญาณโดยเป็นของสูญ ไม่ใช่สัตว์. ด้วยว่าปลฐวิธาตุเป็นต้นนั้นจะต้องให้เต็มจำนวนด้วยธาตุ ๑๘ อย่างหมวดแรก เมื่อจะให้เต็มจำนวน ก็ควรให้เต็มโดยนำออกไปจากวิญญาณธาตุ. วิญญาณธาตุที่เหลือย่อมมี ๖ อย่าง ด้วยอำนาจจักขุวิญญาณเป็นต้น. บรรดาวิญญาณ-

ธาตุเหล่านั้น เมื่อกำหนดเอาจักขุวิญญาณธาตุ ก็เป็นอันทรงกำหนดเอาธาตุทั้งสองเหมือนกันคือ จักขุธาตุ อันเป็นที่ตั้งของจักขุวิญญาณธาตุนั้น ๑ รูปธาตุที่เป็นอารมณ์ ๑ แม้ในธาตุทั้งปวงก็เช่นนี้นั้นแล. แต่เมื่อกำหนดมโนวิญญาณธาตุ ธาตุทั้งสองคือมโนธาตุโดยเป็นธาตุที่มาก่อนมโนวิญญาณธาตุนั้น ๑ ธรรมธาตุ โดยเป็นอารมณ์ ๑ ก็เป็นอันทรงกำหนดเอาแล้วเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้บรรดาธาตุ ๑๘ อย่างเหล่านั้น ธาตุ ๑๐ อย่างครึ่ง จึงเป็นรูปปริกคหะ (คือการกำหนดรูป) เพราะเหตุนี้ ธาตุกรรมฐานเมื่อนี้ย่อมเป็นอันพระองค์ตรัสให้ถึงที่สุด เป็นการข้าย้ายสำหรับภิกขุรูปหนึ่ง โดยนัยก่อนเหมือนกัน.

อธิบายสุขธาตุ

พึงทราบวินิจฉัย ในบทว่า สุขธาตุ เป็นต้นต่อไป ชื่อว่าสุขธาตุ เพราะสุขนั้นด้วย ชื่อว่า เป็นธาตุด้วย เพราะอรรถว่า ไม่ใช่สัตว์และเป็นของสูญ. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ในธาตุ ๖ อย่างนี้ ธาตุ ๔ ธาตุแรก ท่านถือเอาเนื่องด้วยเป็นสิ่งขัดกัน แค่ ๒ ธาตุหลังท่านถือเอาเนื่องด้วยคล้ายกัน. ธาตุ คืออุเบกขาคล้ายกันกับธาตุคืออวิชา แม้เพราะเป็นภาวะที่ไม่ขัดแย้ง. อนึ่งในธาตุ ๖ นี้ เมื่อทรงกำหนดเอาสุขธาตุ และทุกขธาตุ ก็เป็นอันทรงกำหนดเอาวิญญาณธาตุด้วย. เมื่อทรงกำหนดเอาธาตุที่เหลือ ก็เป็นอันทรงกำหนดเอามโนวิญญาณธาตุด้วย. ธาตุ ๖ อย่างนี้ (คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา อวิชา) ก็พึง (แจกออกไป) ให้เต็ม (รูปแบบ) โดยธาตุ ๑๘ อย่างข้างต้นนั้นแล. เมื่อจะทำให้เต็ม (รูปแบบ) ต้องทำให้เต็มจำนวนโดยนำออกจากอุเบกขาธาตุดังกล่าวมานี้ในบรรดาธาตุ ๑๘ อย่างเหล่านี้ ธาตุ ๑๐ อย่างครึ่งเป็นการกำหนดรูปแล. แม้กรรมฐานนี้ย่อมเป็นอันตรัสให้ถึงที่สุด เป็นการข้าย้าย แก่ภิกขุรูปหนึ่ง โดยนัยก่อนนั้นแล.

อธิบายกามธาตุ

พึงทราบเนื้อความแห่งกามธาตุเป็นต้น โดยนัยที่ตรัสไว้ในกามวิตก เป็นต้น ในเทวชาวิตกกสูตร. แม้ในพระอภิธรรม กามธาตุเป็นต้น เหล่านี้ ท่านได้ให้พิสดารไว้แล้ว โดยนัยมีอาทิว่า ธาตุเหล่านี้ กามธาตุเป็นไฉน ? ได้แก่ ความตริก ความวิตก อันประกอบด้วยกามดังนี้. ธาตุ ๖ แม่เหล่านี้ (คือกาม เนกขัมมะ พยาบาท อพยาบาท วิหิงสา อวิหิงสา) ก็พึงทำให้เต็มจำนวนด้วย ธาตุ ๑๘ อย่างข้างต้นนั้นแหละ. เมื่อจะทำให้เต็มจำนวน ควรทำให้เต็มโดยนำออกจากกามธาตุ. ดังที่กล่าวมานั้น ธาตุ ๑๐ อย่างครึ่ง ในธาตุ ๑๘ อย่าง จึงเป็นรูปปริคคหะแล. แม้กรรมฐานนี้ก็เป็นอันพระองค์ ตรัสให้ถึงที่สุด เป็นการย่ำท้ายสำหรับภิกษุรูปหนึ่ง โดยนัยก่อนนั้นแหละ.

ชั้นจัดเป็นธาตุ

ในบรรดากามธาตุเป็นต้น ชั้นอันเป็นกามาวจร ๕ ชื่อว่า กามธาตุ ชั้นอันเป็นรูปาวจร ๕ ชื่อว่า รูปธาตุ ชั้นอันเป็นอรูपाจร ๔ ชื่อว่า อรูป-ธาตุ. ก็ความพิสดารของธาตุเหล่านี้ มีมาในพระอภิธรรม โดยนัยเป็นต้นว่า บรรดากามธาตุเหล่านี้ กามธาตุเป็นไฉน ? เบื้องล่างทำอเวจिनรกให้เป็นที่สุด. ธาตุ ๓ แม่เหล่านี้ ก็ควรทำให้เต็มจำนวนด้วยธาตุ ๑๘ ข้างต้นนั้นแหละ. เมื่อจะทำให้เต็มจำนวนควรทำให้เต็มจำนวนโดยนำออกจากกามธาตุ. ดังที่กล่าวมา นั้น ธาตุ ๑๐ ครึ่งในบรรดากามธาตุ ๑๘ อย่างเหล่านี้จึงเป็นรูปปริคคหะแล. แม้ กรรมฐานนี้ก็เป็นอันพระองค์ตรัสให้ถึงที่สุด เป็นการย่ำท้าย สำหรับภิกษุรูป หนึ่ง โดยนัยก่อนนั้นแหละ.

สังขตะ - อสังขตะ

บทว่า **สฺกฺขตา** แปลว่า อันปัจจัยทั้งหลายมาร่วมกันทำ. คำนี้เป็น
ชื่อของชั้น ๕. ที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ชื่อว่า **อสังขตะ**. คำนี้เป็นชื่อของพระ-

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 306
นิพพาน. ธาตุทั้งสองแม่เหล่านี้ ก็พึงทำให้เต็มจำนวนด้วยธาตุ ๑๘ อย่างข้าง
ต้นนั้นแหละ. เมื่อจะทำให้เต็มจำนวนควรทำให้เต็มโดยนำออกไปจากสังขต-
ธาตุ. ดังที่กล่าวมานั้น ธาตุ ๑๐ อย่างครึ่งโนบรรดาธาตุ ๑๘ อย่างเหล่านั้น
จึงเป็นรูปปริคคหะแล. แม้กรรมฐานนี้ก็เป็นอันพระองค์ตรัสให้ถึงที่สุดเป็น
การขำท้าย สำหรับภิกษุรูปหนึ่ง โดยนัยก่อนนั้นแล.

อายตนะภายใน - ภายนอก

บทว่า อชฺมตฺตคฺคพาหิราณี ได้แก่ ทั้งภายในและภายนอก. ก็ใน
คำนี้ จักขุเป็นต้น จัดเป็นอายตนะภายใน และรูปเป็นต้น จัดเป็นอายตนะ
ภายนอก. แม้ในที่นี้ก็ตรัสมรรคกับวิปัสสนาด้วยบทว่า ชานาติ ปสฺสตี
(ย่อมรู้ ย่อมเห็น) ดังนี้.

บทว่า อิมสฺมึ สตี อิทํ ดังนี้เป็นต้น ได้กล่าวไว้อย่างพิสดาร
แล้วในมหาตคฺคหาสังขยสูตร.

ฐานะ - โอกาส

บทว่า อฏฺฐานํ ได้แก่ ปฏิเสชเหตุ.

บทว่า อนวกาโส ได้แก่ ปฏิเสชปัจจัย.

แม้บททั้งสองก็ห้ามเหตุด้วยกันนั้นแหละ. อันที่จริงเหตุท่านเรียกว่า
ฐานะ. และโอกาส เพราะเป็นที่ตั้งแห่งผลของตน เพราะผลเป็นไปเนื่องกับ
เหตุนั้น.

บทว่า ยํ แปลว่า เหตุใด.

บทว่า ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ได้แก่ พระโสดาบันอริยสาวกผู้สมบูรณ์
ด้วยมรรคทิวฏฺฐิ.

บทว่า กิณฺุจิ สงฺขาริ ได้แก่ สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ สังขาร

อย่างหนึ่งในบรรดาสังขารที่เป็นไปในภูมิ ๔.

บทว่า นิจุจโต อุปคจฺเจยฺย คือ พึงยึดถือว่าเที่ยง.

บทว่า เนตํ ฐานํ วิชฺชติ ได้แก่ เหตุนั้นไม่มี คือ จัดเข้าไม่ได้.

บทว่า ยํ ปุณฺณชนํ ได้แก่ เพราะเหตุใด ปุณฺณชน.

บทว่า ฐานเมตํ วิชฺชติ ได้แก่ เหตุนั้นมีอยู่. อธิบายว่า แท้จริงบุคคลนั้นพึงยึดสังขารอะไร ๆ ในบรรดาสังขารที่เป็นไปในภุมิ ๓ โดยความเป็นของเที่ยง ด้วยสัตตตทิกฺขุ.

แม้ในบทว่า กิณฺจติ สฺขารํ สุขโต เป็นต้น ก็พึงทราบความหมายโดยนัยนี้ว่า ก็สังขารทั้งหลายอันเป็นไปในภุมิที่ ๔ (โลกุตตรภุมิ) ย่อมไม่เป็นอารมณ์ของทิกฺขุ หรือของอกุศลทั้งหลายอื่น เหมือนก้อนเหล็กที่ร้อนระอุด้วยอำนาจความร้อนที่ร้อนระอุขึ้นเป็นต้น ย่อมไม่เป็นที่จิตใจของพวกแมลงวันฉะนั้น.

บทว่า สุขโต อุปคจฺเจยฺย นี้ ตรีสหมายเอาความยึดถือว่าเป็นสุขด้วยอำนาจอตฺตทิกฺขุ (ความเห็นว่าเป็นตน) อย่างนี้ว่า อตฺตาคาเป็นสภาวะที่มีสุขโดยส่วนเดียว ไม่มีโรค เบื่อหน่ายแต่ตายไป ดังนี้ เป็นต้น. ก็พระอริยสาวกเข้าไปยึดถือสังขารอย่างหนึ่งว่าเป็นสุข ด้วยจิตที่เป็นทิกฺขุวิปยุตเปรียบเหมือนช้างตัวคกมันถูกความร่ำร้อนครอบงำ มีความเย็นเหลืออยู่น้อยเพื่อระงับความร่ำร้อนจึงวิ่งเข้าอาศัยกองคูถและเปรียบเหมือนไปกขรพราหมณ์วิ่งเข้าอาศัยกองคูถฉะนั้น. ในวาระที่ว่าด้วยเรื่องตน* ไม่ตรัสว่า สังขาร ตรัสว่า ธรรมใด ๆ ดังนี้ เพื่อจะรวมเอาบัญญัติมีกสิณ เป็นต้น เข้าไว้ด้วย. แม้ในที่นี้ (คือพระสูตรนี้) พึงทราบความหมายที่เนื่องด้วยสังขารอันเป็นไปในภุมิ ๔ สำหรับพระอริยสาวก. ที่เนื่องด้วยสังขาร อันเป็นไปในภุมิ ๓ เท่านั้น สำหรับปุณฺณชน. อีกอย่างหนึ่ง ในวาระทั้งปวง การกำหนดด้วยอำนาจสังขาร ๑. จบัปพมาเป็น อตฺตวาระ แปลตามจบัปพมา.

ที่เป็นไปในภุมิ ๓ เท่านั้น ย่อมควรแม่แก่พระอริยสาวกะ จริงอยู่ ปุถุชน
ย่อมยึดถือสิ่งใด ๆ พระอริยสาวกยอมคลายความยึดถือจากสิ่งนั้น ๆ. ก็แม่
ปุถุชนยอมยึดถือสิ่งใด ๆ ว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นอิตตา พระอริยสาวกถือเอา
สิ่งนั้น ๆ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมกลับความยึดถืออันนั้น.

พระอริยะอาจไม่รู้ว่าเป็นอริยะในชาติต่อไป

ในคำว่า **มาตร** เป็นต้น มีอธิบายว่า หญิงผู้ให้กำเนิดนั้นแล
ท่านประสงค้เอาว่า มารดา ชายผู้ให้กำเนิด ท่านประสงค้เอาว่าบิดา. และ
พระจินาสพที่เป็นมนุษย์ ท่านประสงค้เอาว่า พระอรหันต์.

ถามว่า. ก็พระอริยสาวก พิงปลงชีวิตคนอื่นหรือ ?

ตอบว่า แม่ข้อนั้นก็ไม่ใช่ฐานะ (ที่มีได้)

ก็ถ้าใคร ๆ จะพิงกล่าวกะพระอริยสาวกผู้อยู่ในระหว่างภพ (ผู้ยัง
เวียนว่ายตายเกิด) ทั้งที่ไม่รู้ว่าตนเป็นพระอริยสาวก แม่อย่างนี้ว่า ก็ท่านจง
ปลงชีวิตมดดำ มดแดงนี้แล้ว ครอบครองความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิใน
ห้องจักรวาลทั้งหมด ดังนี้ท่านจะไม่ปลงชีวิตมดดำ มดแดงนั้นเลย. แม่ถ้า
จะกล่าวกะท่านอย่างนี้ว่า ถ้าท่านจักไม่ฆ่าสัตว์นี้ จันจักตัดศีรษะท่าน. แต่
ท่านจะไม่ฆ่าสัตว์นั้น. คำนี้ท่านพูดเพื่อแสดงว่า ภาวะของปุถุชนมีโทษมาก
และเพื่อแสดงกำลังของพระอริยสาวก.

ก็ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ความเป็นปุถุชนมีโทษมาก ตรงที่จักกระ-
ทำอนันตริยกรรม มีการฆ่ามารดาเป็นต้นได้ ส่วนพระอริยสาวกมีกำลังมาก
ตรงที่ไม่กระทำกรรมเหล่านี้.

บทว่า **ทฎฐจิตโต** แปลว่า มีจิตประทุษร้าย ด้วยจิตคิดจะฆ่า.

บทว่า **โลหิต อุปปาทะย** ความว่า พิงทำพระวรกายที่มีชีวิตให้
หื้อพระโลหิต แม่มาตรว่า แม่ลงวันตัวเล็ก ๆ พอคืมได้.

บทว่า **สงฆ์ ภิกษุเทยย** คือ ฟังทำลายสงฆ์ ผู้มีสังวาสเสมอกัน ตั้ง อยู่ในสีมาเดียวกัน โดยเหตุ ๕ ประการ. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า **ดูก่อนอุบาลี** สงฆ์ย่อมแตกกันโดยอาการ ๕ คือ **โดยกรรม ๑ โดยอุทเทส ๑ โดย โวหาร ๑ โดยการสวดประกาศ ๑ โดยการให้จับสลาก ๑**

ใน ๕ อย่างนั้น **บทว่า กมุเมน** ได้แก่ กรรม ๔ อย่าง อย่างใด อย่างหนึ่งมีอุปโลกนกรรมเป็นต้น.

บทว่า อุทเทเสน ได้แก่ อุทเทสอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดา ปาติโมกขุทเทส ๕.

บทว่า โวหารนโต ความว่า กล่าว คือ แสดงเรื่องที่ทำให้แตกกัน ๑๘ ประการ มีอาทิว่า แสดงสิ่งที่มีไช้ธรรมว่าเป็นธรรม ตามเหตุที่เกิดขึ้น เรื่องนั้น ๆ.

บทว่า อนุสุตฺวาเนน ความว่า ด้วยการเปล่งวาจาประกาศไกล้หู โดยนัยเป็นต้นว่า พวกท่านรู้มิใช่หรือว่า ผมออกบวชจากตระกูลสูง และเป็นพหูสูต พวกท่านควรทำแม้ความคิดให้เกิดขึ้นว่า ธรรมคาคนอย่างผม (หรือ) ควรจะให้ถือสัตตสุสานนอกธรรมนอกวินัย, อเวจिनรกเยือกเย็นเหมือน ป่าดอกอุบลเขียว สำหรับผมหรือ ? ผมไม่กลัวอบายหรือ ?

บทว่า สลากคฺคาเนน ความว่า ด้วยการประกาศอย่างนั้น สนับสนุนความคิดภิกษุเหล่านั้นทำไมให้หวนกลับมาเป็นปกติแล้ว จึงให้จับสลากว่า พวกท่านจงจับสลากนี้.

ก็ในเรื่องนี้ กรรมเท่านั้น หรืออุทเทสเป็นสำคัญ ส่วนการกล่าว (ซักชวน) การประกาศและการให้จับสลาก เป็นวิธีการเบื้องต้น. เพราะเมื่อ กล่าวเนื่องด้วยการแสดงเรื่อง ๑๘ ประการแล้วประกาศเพื่อทำให้เกิดความสนใจในเรื่องนั้น แล้วจึงให้จับสลาก สงฆ์ยังเป็นอัน (นับว่า) ไม่แตกกัน.

แต่เมื่อใด ภิกษุ ๔ รูป หรือเกินกว่า จับสลากอย่างนั้นแล้ว แยกทำกรรม หรืออุเทศ เมื่อนั้น สงฆ์ย่อมชื่อว่าแตกกัน. ข้อนี้ที่ว่าบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วย ทิฏฐิ์อย่างนี้ พึงทำลายสงฆ์ ดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. อนันตริยกรรม ๕ มีการฆ่ามารดาเป็นต้น ย่อมเป็นอันแสดงแล้วด้วยเหตุ มีประมาณเท่านี้.

วินิจฉัยอนันตริยกรรม ๕

เพื่อจะอธิบายอนันตริยกรรมที่ปุถุชนทำ แต่พระอริยสาวกไม่ทำให้
แจ่มแจ้ง

พึงทราบวินิจฉัยโดยกรรม โดยทวาร
โดยการตั้งอยู่ชั่วกัป โดยวิบาก และโดยสาธารณะ เป็น
ต้น _____

วินิจฉัยโดยกรรม

ใน ๕ อย่างนั้น พึงทราบวินิจฉัยโดย กรรม ก่อน. ก็ในเรื่อง
กรรมนี้ เมื่อบุคคลเป็นมนุษย์ปลงชีวิตมารดาหรือบิดาผู้เป็นมนุษย์ซึ่งไม่เปลี่ยน
เพศ กรรมเป็นอนันตริยกรรม. บุคคลนั้นคิดว่า เราจักห้ามผลของกรรมนั้น
จึงสร้างสตุปทองประมาณเท่ามหาเจดีย์ ให้เต็มจักรวาลทั้งสิ้นก็ดี ถวาย
ทานแก่พระสงฆ์ผู้นั่งเต็มจักรวาลทั้งสิ้นก็ดี เทียวไปไม่ปล่อยชายสังฆาฏิของ
พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าก็ดี เมื่อแตกกาย (ทำลายขันธ) ย่อมเข้าถึงนรกเท่า
นั้น. ส่วนผู้ใด ตนเองเป็นมนุษย์ ปลงชีวิตมารดาบิดาผู้เป็นสัตว์เดรัจฉาน
หรือตนเองเป็นเดรัจฉาน ปลงชีวิตมารดาบิดาผู้เป็นมนุษย์ หรือเป็นเดรัจฉาน
เหมือนกัน ปลงชีวิตมารดาบิดาผู้เป็นเดรัจฉาน กรรมของผู้นั้น ยังไม่เป็น
อนันตริยกรรม แต่เป็นกรรมหนัก ตั้งอยู่ใกล้ชิดอนันตริยกรรม. แต่ปัญหา
นี้ท่านกล่าวเนื่องด้วยสัตว์ผู้มีกำเนิดเป็นมนุษย์.

ในปัญหานี้ควรกล่าว **เอพจตุกกะ** **สังคามจตุกกะ** และ

โจรสลัด อธิบายว่า มนุษย์ฆ่ามารดาบิดาที่เป็นมนุษย์ซึ่งอยู่ในที่ที่เพาะอยู่

แม้ด้วยความมุ่งหมายว่า เราจะฆ่าแพะ ย่อมต้องอนันตริยกรรม. แต่ฆ่าแพะด้วยความมุ่งหมายว่าเป็นแพะ หรือด้วยความมุ่งหมายว่าเป็นมารดาบิดา ย่อมไม่ต้องอนันตริยกรรม. ฆ่ามารดาบิดาด้วยความมุ่งหมายว่า เป็นมารดาบิดา ย่อมต้องอนันตริกรรมแน่. ใน ๒ จุดกาะแม่ที่เหลือก็มีนัยดังกล่าวนี้ นั่นแหละ. ฟังทราบจุดกาะเหล่านี้แม่ในพระอรหันต์เหมือนในมารดาบิดา.

ฆ่าพระอรหันต์ ที่เป็นมนุษย์เท่านั้น ต้องอนันตริยกรรม. ที่เป็นยักษ์ (เทวดา) ไม่ต้อง (อนันตริยกรรม). แต่กรรมเป็นกรรมหนัก เช่น อนันตริยกรรมเหมือนกัน. ก็สำหรับพระอรหันต์ที่เป็นมนุษย์ เมื่อประหารด้วยศาสตรา หรือแม่ใส่ยาพิษ ในเวลายังเป็นปุถุชน ถ้าท่านบรรลุพระอรหัตแล้วตายด้วยการกระทำอันนั้น เป็นอรหันตฆาตแน่ ๆ. ส่วนท่านที่ถวายเป็นเวลาท่านเป็นปุถุชน ซึ่งท่านฉันทแล้วบรรลุพระอรหัต ท่านนั้นเป็นอันให้แก่ปุถุชนนั่นแหละ. ไม่มีอนันตริยกรรม แก่คนผู้ฆ่าพระอรหันต์ทั้งหลายที่นอกเหนือจากพระอรหันต์ แต่กรรมเป็นกรรมหนัก เช่นเดียวกับอนันตริกรรมนั่นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยใน **โลहितุปปาตกรรม** (กรรมคือการทำพระโลหิตให้ห่อ) ต่อไป ชื่อว่าการทำให้หน้าขาดด้วยความพยายามของคนอื่น แล้วทำให้เลือดออก ไม่มีแก่พระตถาคต เพราะพระองค์มีพระวรกายไม่แตก แต่พระโลหิตคั่งอยู่ในที่เดียวกันในภายในพระสรีระ. แม้สะเก็ดหินที่แตกกระเด็นไปจากศิลาที่พระเทวทัตกลิ้งลงไป กระทบปลายพระบาทของพระตถาคต พระบาทได้มีพระโลหิตห่ออยู่ข้างในทีเดียว ประหนึ่งถูกขวานทาบ. เมื่อพระเทวทัตทำเช่นนั้น จึงจัดเป็นอนันตริยกรรม. ส่วนหมอชีวกเอามัดตัดหนังพระบาท ตามที่พระตถาคตทรงเห็นชอบ นำเลือดเสียออกจากที่นั่น ทำให้ทรงพระสำราญ เมื่อทำอย่างนั้น เป็นการกระทำที่เป็นบุญทีเดียว.

ถามว่า ต่อมา เมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วชนเหล่าใด ทำลายเจดีย์ ทำลายต้นโพธิ์ ประทุษร้ายพระบรมธาตุ กรรมอะไรจะเกิดแก่ชนเหล่านั้น ?

ตอบว่า (การทำเช่นนั้น) เป็นกรรมหนัก เสมอด้วยอนันตริยกรรม. แต่การตัดกิ่งไม้โพธิ์ที่ขึ้นเบียดพระสถูปที่บรรจุพระธาตุ หรือพระปฏิมา ควรทำ แต่ถ้าพวกนกจับที่กิ่งโพธิ์นั้นถ่ายอุจจาระรดพระเจดีย์ ก็ควรตัดเหมือนกัน. ก็เจดีย์ที่บรรจุพระสรีระธาตุสำคัญกว่าบริโกศเจดีย์ (เจดีย์ที่บรรจุเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้า). แม้รากโพธิ์ที่งอกออกไปทำลายพื้นที่ ที่ทั้งเจดีย์จะตัดทิ้งก็ควร ส่วนกิ่งโพธิ์กิ่งใดขึ้นเบียดเรือนโพธิ์ จะตัดกิ่งโพธิ์นั้นเพื่อรักษาเรือน (โพธิ์) ไม่ควร. ด้วยว่า เรือนมีไว้เพื่อต้นโพธิ์ ไม่ใช่ต้นโพธิ์มีไว้เพื่อประโยชน์แก่เรือน แม้ในเรือนอาสนะก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ในเรือนอาสนะใด เขาบรรจุพระบรมธาตุไว้ เพื่อจะรักษาเรือนอาสนะนั้น จะตัดกิ่งโพธิ์เสียก็ได้. เพื่อการบำรุงต้นโพธิ์จะตัดกิ่งที่ค่อมลง หรือที่ (เนื้อ) เสียออกไปก็ควรเหมือนกัน. แม้นุญก็ได้ เหมือนในการปฏิบัติพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

พึงทราบวินิจฉัยในการทำ **สังฆเภท** ต่อไป. ความแตกกัน และอนันตริยกรรม ย่อมมีแก่ภิกษุ ผู้เมื่อสงฆ์ผู้อยู่ในสีมา ไม่ประชุมกัน พาบริษัทแยกไป ทำการชักชวน การสวดประกาศ และการให้จับสลากผู้ทำกรรม หรือสวดอุทเทส. แต่เมื่อภิกษุทำกรรมด้วยคิดว่า ควร เพราะสำคัญว่าเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน เป็นความแตกกันเท่านั้น ไม่เป็นอนันตริยกรรม. เพราะบริษัทหย่อนกว่า ๕ รูป ก็เหมือนกัน (เป็นความแตกกัน แต่ไม่เป็นอนันตริยกรรม) โดยกำหนดอย่างต่ำที่สุด ในคน ๕ คน คนใดทำลายสงฆ์ได้

อนันตริยกรรม ย่อมมีแก่คนนั้น. สำหรับพวกอกรรมวาทีผู้คล้อยตาม ย่อมมีโทษมาก ผู้เป็นกรรมวาทีไม่มีโทษ.

ในการทำลายหมู่ของภิกษุทั้ง ๕ รูปนั้น (สงฆ์ ๕ รูป) นั้น (ปรากฏ) พระสูตรเป็นหลักฐานดังนี้ว่า คู่ก่อนอุบาสิ ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๔ รูป อีกฝ่ายหนึ่งมี ๘ รูป รูปที่ ๕ สวดประกาศให้จับสลากว่า นีธรรม นีวินัย นีสัตถุศาสน์ พวกท่านจงถือเอาสิ่งนี้ จงชอบใจสิ่งนี้ คู่ก่อนอุบาสิ ความร้าวรานแห่งสงฆ์ ความแตกแห่งสงฆ์ ย่อมมีอย่างนี้แล. คู่ก่อนอุบาสิ ความร้าวรานแห่งสงฆ์ ความแตกแห่งสงฆ์ ย่อมมีแก่ภิกษุจำนวน ๕ รูปหรือเกินกว่า ๕ รูปได้ดังนี้.

ก็บรรดาอนันตริยกรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านั้น สังฆเภทเป็นวิกรรมที่เหลือเป็นกายกรรม พึงทราบวินิจฉัยโดยกรรม ด้วยประการดังนี้แล.

วินิจฉัยโดยทวาร

บทว่า **ทวารโต** ความว่า ก็กรรมเหล่านี้ทั้งหมดนั้นแหละ ย่อมตั้งขึ้นทางกายทวารบ้าง วิจิตวารบ้าง ก็ในเรื่องนี้ กรรม ๔ ประการ เบื้องต้นถึงจะตั้งขึ้นทางวิจิตวารด้วยอาณัตติกประโยค (การสั่งบังคับ) ก็ให้เกิดผลทางกายทวารได้เหมือนกัน สังฆเภทแม้จะตั้งขึ้นทางกายทวารของภิกษุ ผู้ทำการทำลายด้วยใช้หัวแม่มือ ให้เกิดผลทางวิจิตวารได้เหมือนกัน ในเรื่องที่ว่าด้วยสังฆเภทนี้พึงทราบวินิจฉัยแม้โดยทวาร ด้วยประการดังนี้.

วินิจฉัยโดยตั้งอยู่ชั้วกับ

บทว่า **กปฺปฏฺฐิตฺยโต** ความว่า ก็ในอธิการนี้ สังฆเภทเท่านั้นที่ตั้งอยู่ชั้วกับ. ด้วยว่าบุคคลทำสังฆเภทในคราวกับเสื่อมหรือตอนกลางของกับ ในเมื่อกับพินาศไป ย่อมพ้น (จากกรรมได้) ก็แม้ถ้าว่า พรุ้งนี้กับเสื่อมพินาศ

ทำสังฆเภทวันนี้ พอพรุ่งนี้ก็ฟื้น ตกนรกวันเดียวเท่านั้น. แต่เหตุการณ์
อย่างนี้ไม่มี. กรรม ๔ ประการที่เหลือ เป็นอนันตริยกรรมอย่างเดียว "ไม่เป็น
กรรมที่ตั้งอยู่ชั่วกัป. ฟังทราบวินิจฉัยโดยการตั้งอยู่ชั่วกัปในเรื่องนี้ ด้วย
ประการฉะนี้.

วินิจฉัยโดยวิปาก

บทว่า **ปากโต** ความว่า ก็บุคคลใดทำอนันตริยกรรมเหล่านี้ แม้ทั้ง
๕ ประการ สังฆเภทอย่างเดียวย่อมให้ผลเนื่องด้วยการปฏิสนธิแก่บุคคลนั้น
กรรมที่เหลือ ย่อมนับเข้าในข้อมีอาทิอย่างนี้ว่า "เป็นอโหสิกรรม แต่ไม่เป็น
อโหสิวิปาก" ในเมื่อไม่มีการทำสังฆเภท การทำพระโลหิตให้ห่อขึ้นย่อมให้ผล
ในเมื่อไม่มีการทำพระโลหิตให้ห่อขึ้น อรหันตมาตย่อมให้ผล. และในเมื่อไม่
มีอรหันตมาต ถ้าบิดามีศีล มารดาไม่มีศีล ปิตุมาตย่อมให้ผล หรือบิดาไม่มีศีล
แต่มารดามีศีลมาตย่อมให้ผล เนื่องด้วยการให้ปฏิสนธิ ถ้ามาตาศีลมาตจะ
ให้ผลไซ้ในเมื่อท่านทั้งสองเป็นคนมีศีลด้วยกัน หรือเป็นคนไม่มีศีลด้วยกัน
มาตย่อมให้ผล ย่อมให้ผลเนื่องด้วยปฏิสนธิ เพราะมารดาทำสิ่งที่ตนทำได้ยาก
กับทั้งมีอุปการะมากแก่พวกลูกๆ ฟังทราบวินิจฉัยแม้โดยวิปากในเรื่องอนัน-
ตริยกรรมนี้ ด้วยประการอย่างนี้.

วินิจฉัยโดยสาธารณะเป็นต้น

บทว่า **สาธารณาทีหิ** ความว่า อนันตริยกรรม ๔ ประการข้อต้น ๆ
เป็นกรรมทั่วไปแก่ภุคค์ และบรรพชิตแม้ทั้งหมด. แต่สังฆเภทเป็นกรรม
เฉพาะภิกษุผู้มีประการตั้งตรัสไว้โดยพระบาลีว่า "ดูก่อนอุบาลี ภิกษุณีทำลาย
สงฆ์ไม่ได้ สิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา (เหล่านี้) ก็
ทำลายสงฆ์ไม่ได้. ดูก่อนอุบาลี ภิกษุเหล่านั้น ที่เป็นปกติตัดจะมีสังวาสเสมอ

กันอยู่ในสีมาเดียวกัน จึงจะทำลายสงฆ์ได้ ดังนี้ (สังฆเภท) ไม่เป็นกรรม
สำหรับคนอื่น เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องไม่ทั่วไป (แก่คนพวกอื่น). ด้วยอาหิ
คัพท์ (ในบทว่า สาธารณาทิหิ) บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ท่านประสงค์เอาว่า
เป็นผู้มีทุกขเวทนา สหระกตด้วยทุกข์ และสัมปยุตด้วยโทสะและโมหะ. พึง
ทราบวินิจฉัยแม้โดย (เป็นกรรมที่) สาธารณะเป็นต้นในที่นี้เป็นอย่างนี้แล.

แก้บท อญฺญํ สตุถาริ

บทว่า อญฺญํ สตุถาริ ความว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฐิ พึงยึด
ถืออย่างนี้ว่า พระศาสดาของเรานี้ ไม่สามารถทำหน้าที่ของพระศาสดาได้และ
แม้ในระหว่างภพ จะพึงยึดถือเจ้าลัทธิอื่นอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นศาสดาของเรา
ดังนี้ ข้อที่กล่าวมานั้น ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

เขต ๓

บทว่า เอกิสฺสา โลกธาตฺยา ได้แก่ หมิ่นโลกธาตุ. ก็เขตมี ๓
เขตคือ ชาติเขต อาณาเขต วิสัยเขต. ในเขตทั้งสามนั้น หมิ่นโลกธาตุ ชื่อ
ว่า ชาติเขต. เพราะหมิ่นโลกธาตุนั้นย่อมไหว ในเวลาพระตถาคตเสด็จลงสู่
พระครรภ์ เสด็จออกทรงผนวช ตรัสรู้ ประกาศพระธรรมจักร ทรงปลงอายุ
สังขาร และเสด็จปรินิพพาน. ส่วนแสนโกฏิจักรวาฬ ชื่ออาณาเขต. เพราะ
อาณา(อำนาจ) ของอาณานาถียปรีตร โมรปรีตร ชัคคปรีตร รัตนปรีตร
และเมตตปรีตร เป็นต้น ย่อมแผ่ไป ในแสนโกฏิจักรวาลนี้. ส่วนวิสัยเขต
ไม่มีปริมาณ (คือนับไม่ได้) อันที่จริง พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะชื่อว่า ไม่มี
วิสัยก็หาไม่ได้ เพราะพระบาลีว่า พระญาณมีเท่าใด สิ่งที่ควรรู้ ก็มีเท่านั้น
สิ่งที่ควรรู้มีเท่าใด พระญาณก็มีเท่านั้น สิ่งที่ควรรู้มีพระญาณเป็นที่สุด พระ
ญาณมีสิ่งที่ควรรู้เป็นที่สุด

พระพุทธเจ้าไม่อุบัติในจักรวาลอื่น

ไม่มีพระสูตรที่ว่า "ก็ในเขตทั้ง ๓ เหล่านี้ เว้นจักรวาลนี้แล้วพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมเสด็จอุบัติในจักรวาลอื่น " ดังนี้ มีแต่พระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่เสด็จอุบัติในจักรวาลอื่น. ปิฎก ๓ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก การสังคายนापิฎก ๓ ครั้ง คือการสังคายนาของพระมหากัสสปเถระ การสังคายนาของพระยศเถระ การสังคายนาของพระโมคคัลลิตฺตเถระ. ในพุทธพจน์คือ พระไตรปิฎกที่ยกขึ้นสังคายนา ๓ ครั้งเหล่านี้ ไม่มีสูตรว่า "พ้นจักรวาลนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบังเกิดขึ้นในจักรวาลอื่นได้ " มีแต่ไม่ทรงบังเกิดขึ้น (ในจักรวาลอื่น).

บทว่า **อุปพพิ อจริมิ** แปลว่า ไม่ก่อนไม่หลัง. อธิบายว่า ไม่เกิดร่วมกัน คือ เกิดก่อนหรือภายหลัง. ก็ในค่านั้นไม่ควรเข้าใจว่า ในกาลก่อนเพียงเท่าที่ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์พระมารดา จนถึงเวลาที่ประทับนั่งที่โพธิบัลลังก์ ด้วยทรงอธิษฐานว่า เรายังไม่บรรลुพระโพธิญาณจักไม่ลุกขึ้น. เพราะท่านทำการกำหนดเขตไว้ ด้วยการยังหมั่นจักรวาลให้หวั่นไหว ในเพราะการถือปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์นั้นแล. เป็นอันห้ามการเสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น. ไม่ควรเข้าใจว่าในภายหลังตั้งแต่เสด็จปรินิพพาน จนกระทั่งพระบรมธาตุมีขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด ยังประดิษฐานอยู่. เพราะเมื่อพระบรมธาตุยังดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมเป็นอันยังอยู่ที่เดียว. เพราะฉะนั้น ในระหว่างเวลาดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นอันห้ามการเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นอย่างเด็ดขาด. แต่เมื่อพระบรมธาตุเสด็จปรินิพพานแล้ว ไม่ห้ามการเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น.

อันตรธาน ๓

เพราะชื่อว่า อันตรธานมี ๓ อย่าง คือ **ปริยัตอันตรธาน ปฏิเวธอันตรธาน ปฏิบัติอันตรธาน**. ในอันตรธาน ๓ นั้น ปิฎก ๓ ซึ่งว่า

ปริยัติ. การแหงตลอดดัจจะ ชื่อว่า ปฏิเวธ. ปฏิปทา (เครื่องดำเนิน) ชื่อว่า ปฏิบัติ.

ใน ๓ อย่างนั้น ปฏิเวธและปฏิบัติ มีบ้าง ไม่มีบ้าง. เพราะภิกษุทั้งหลายผู้ทรงปฏิเวธ ย่อมมีมากในกาลครั้งเดียว เป็นอันขึ้นนิ้วแสดงได้ชัดเจนว่า ภิกษุนี้เป็นปุถุชน. ขึ้นชื่อว่า ภิกษุผู้เป็นปุถุชน ไม่ใช่จะมีได้ครั้งเดียวในทวีปนี้เท่านั้น. แม้ผู้บำเพ็ญการปฏิบัติทั้งหลาย บางคราวมีมาก บางคราวก็มีน้อย.

ด้วยเหตุนี้ ปฏิเวธและปฏิบัติจึงชื่อว่ามีบ้าง ไม่มีบ้าง. แต่วาปริยัติ (ถือว่า) เป็นสำคัญของการดำรงอยู่แห่งพระศาสนา.

พระผู้เป็นบัณฑิต ได้ศึกษาพระไตรปิฎกแล้ว ย่อมบำเพ็ญปฏิเวธและปฏิบัติให้บริบูรณ์. พระบรมโพธิสัตว์ของพวกเราทำอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๙ ให้เกิดในสำนักของ อาหารดาบส แล้วถามถึงบริกรรม เหวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ ท่าน อาหารดาบส บอกว่าไม่รู้. ต่อแต่นั้นพระองค์จึงได้เสด็จไปยังสำนักของ อุทกดาบส เทียบเคียงคุณพิเศษที่ได้บรรลุแล้ว (กับท่าน) ได้เรียนถามถึงบริกรรม เหวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ ท่านดาบสก็บอกให้. ในลำดับแห่งคำพูดของท่านดาบสนั้นเอง พระบรมโพธิสัตว์ก็ทำ เหวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ นั้นให้สำเร็จ ฉันทิภิกษุผู้มีปัญญาที่ฉันทันเหมือนกัน ศึกษาปริยัติแล้วยอมทำปฏิเวธและปฏิบัติ แม้ทั้งสองประการให้บริบูรณ์ได้. เพราะฉะนั้น เมื่อปริยัติยังดำรงอยู่ พระศาสนาย่อมเป็นอันตั้งอยู่.

อธิบายปริยัติอันตรธาน

ก็เมื่อใด ปริยัติ นั้นอันตรธานหายไป เมื่อนั้น พระอภิธรรม จักเสื่อมก่อน. ในพระอภิธรรมนั้น คัมภีร์ปฎิฐาน จะอันตรธานก่อนกว่าทุก

กัมภีร์. กัมภีร์ธรรมสังกะ อันตรธานหายไปภายหลัง โดยลำดับ. เมื่อพระอภิธรรมปิฎกอันตรธานหายไปแล้ว แม้ปิฎกทั้งสองยังคงดำรงอยู่ พระศาสนาย่อมเป็นอันตั้งอยู่ได้. ในปิฎกเหล่านั้น เมื่อ พระสุตตันตปิฎก จะอันตรธานหายไป อังคุตตรนิกาย ย่อมอันตรธานหายไปก่อน เริ่มแต่เอกาทสกนิบาต จนถึง เอกกนิบาต. ต่อจากนั้น สังยุตตนิกาย ย่อมอันตรธานหายไป เริ่มแต่ จักกเปยยาสูตร จนถึง โอมตรณสูตร. ต่อจากนั้น มัชฌิมนิกายย่อมอันตรธานหายไป เริ่มแต่ อินทริยภาวนาสูตร จนถึง มูลปริยายสูตร. ต่อจากนั้น ทิมนิกายย่อมอันตรธานหายไป เริ่มแต่ ทสุตตรสูตร จนถึง พรหมชาลสูตร. ปุจฉาคาถา (คือคาถาที่เป็นคำถาม) คาถาเดิวยบ้าง สองคาถาบ้าง ยังอยู่ไปเป็นระยะเวลาช้านาน แต่ไม่อาจทรงพระศาสนาไว้ได้เหมือน สัพพิยปุจฉา และ อาพวกปุจฉา. ได้ยินว่าระหว่างกาลทั้งหลายเหล่านี้ อันมีในกาลพระกัสสปพุทธเจ้า ไม่อาจดำรงพระศาสนาไว้ได้.

ก็เมื่อปิฎกทั้งสองแม้อันตรธานไปแล้ว แต่เมื่อพระวินัยปิฎกยังคงดำรงอยู่ พระศาสนาย่อมตั้งอยู่ เมื่อปริวารและชั้นธกะทั้งหลายอันตรธานไปแล้ว เมื่ออุกโตวิภังค์ ยังดำรงอยู่ พระศาสนาก็ย่อมเป็นอันตั้งอยู่. เมื่ออุกโตวิภังค์ อันตรธานไปแล้ว มาติกาแม้อย่างดำรงอยู่ พระศาสนาย่อมเป็นอันตั้งอยู่ได้. เมื่อมาติกา อันตรธานไปแล้ว ปาติโมกข์ การบรรพชา และอุปสมบท จักดำรงอยู่ พระศาสนาย่อมตั้งอยู่. เพศ (สมณะ) ยังดำเนินไปได้ระยะกาลยาวนาน. กิวงค์ของสมณะผู้ครองผ้าขาว ไม่อาจดำรงพระศาสนาไว้ได้ จำเดิมแต่สมัยของพระกัสสปพุทธเจ้า. พระศาสนาย่อมชื่อว่าเป็นอันเสื่อม จำเดิมแต่คนสุดท้ายที่แทงตลอดสังขะ และคนสุดท้ายที่ทำลายศีล. จำเดิมแต่นั้น ไม่ห้ามการเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นแล.

๑. พมา--สภียปุจฉา

ปรินิพพาน ๓

ชื่อว่า ปรินิพพานมี ๓ คือ กิเลสปรินิพพาน ชั้นชปรินิพพาน
ธาตุปรินิพพาน. ในปรินิพพาน ๓ อย่างนั้น กิเลสปรินิพพานได้มีแล้ว
ณ โพธิบัลลังก์ ชั้นชปรินิพพานได้มีแล้ว ณ เมืองกุสินารา ธาตุปริ-
นิพพาน จักมีในอนาคต.

พระธาตุเสด็จมาชุมนุมกัน

ได้ยินว่า ในคราวพระศาสนาจะเสื่อม พระธาตุทั้งหลายจะเสด็จชุมนุม
กันที่เกาะลังกานี้ แล้วเสด็จไปยังมหาเจดีย์ จากมหาเจดีย์เสด็จไปยัง
ราชายตนเจดีย์ ในนาคทวีป จากราชายตนเจดีย์ เสด็จไปยังมหาโพธิ-
บัลลังก์. พระธาตุทั้งหลาย จากนาคพิภพก็ดี จากเทวโลกก็ดี จากพรหม-
โลกก็ดี จักเสด็จไปยังมหาโพธิบัลลังก์เท่านั้น. พระธาตุแม้ขนาดเมล็ด
พันธุ์ผักกาด. จักไม่หายไปในช่วง ๆ กาล. พระธาตุทั้งหมด (จะรวม)
เป็นกองอยู่ที่มหาโพธิบัลลังก์ เป็นแห่งเดียวกันเหมือนแห่งทองคำเปล่งพระ
ฉัพพรรณรังสี (รัตมีมีสี ๖ ประการ) พระฉัพพรรณรังสีทั้งหลายนั้นจักแผ่ไป
ทั่วหมื่นโลกธาตุ. แต่นั้น เทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาล จักประชุมกัน
แสดงความการุญ้อย่างใหญ่ ยิ่งกว่าในวันเสด็จปรินิพพานของพระทศพล-
ว่า วันนี้พระศาสดาจะเสด็จปรินิพพาน วันนี้พระศาสนาจะเสื่อม นี่เป็น
การเห็นครั้งสุดท้ายของพวกเรา ณ กาลนี้. เว้นพระอนาคามี และพระ-
จिณาสพ พวกที่เหลือไม่อาจดำรงอยู่ตามสภาวะของตนได้. เตโชธาตุลุกขึ้น
ในพระธาตุทั้งหลายแล้วพุ่งขึ้นไปจนถึงพรหมโลก. เมื่อพระธาตุแม้มีประมาณ
เท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดยังมีอยู่ ก็จักมีเปลวเพลิงติดอยู่เปลวหนึ่ง เมื่อพระธาตุ
ทั้งหลายหมดไป เปลวเพลิงก็มอดหมดไป. เมื่อพระธาตุทั้งหลายแสดงอานุภาพ

ใหญ่อย่างนี้แล้วอันตรายหายไป. พระศาสนาชื่อว่าเป็นอันตรายหายไป. พระศาสนาชื่อว่าเป็นของอัครรรย์ ตรายเท่าที่ยังไม่อันตรายไปอย่างนี้. ข้อที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติไม่ก่อนไม่หลังกันอย่างนี้นั้น ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

เหตุที่พระพุทธเจ้าไม่อุบัติพร้อมกัน

ก็เพราะเหตุไร ? จึงไม่อุบัติไม่ก่อนไม่หลังกัน ?

เพราะไม่นำอัครรรย์.

เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นอัจฉริยมมนุษย์. สมดังที่ตรัสไว้ว่า ภิภุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอก เมื่ออุบัติขึ้นในโลก ย่อมเป็นมนุษย์ อัครรรย์อุบัติขึ้น บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร ? คือ พระตถาคต-อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ถ้า พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ๔ พระองค์ ๘ พระองค์ หรือ ๑๖ พระองค์เสด็จอุบัติขึ้นร่วมกัน ไม่พึงเป็นผู้นำอัครรรย์. เพราะลาภสักการะแม้ของเจดีย์ ๒ องค์ในวิหารเดียวกัน ย่อมไม่เป็นของไอพาร. แม้ภิภุทั้งหลายก็ไม่เป็นผู้นำอัครรรย์ เพราะมีมาก. แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงเป็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่เสด็จอุบัติ.

อนึ่ง ที่ไม่เสด็จอุบัติ (พร้อมกัน) เพราะพระธรรมเทศนาของพระองค์ ไม่มีแปลกกัน. ด้วยว่าพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงแสดงธรรมใดต่างโดยสติปัญญาเป็นต้น แม้พระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เสด็จอุบัติแล้ว ก็พึงทรงแสดงธรรมนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ จึงไม่นำอัครรรย์. แต่เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวทรงแสดงธรรม แม้เทศนาก็เป็นของอัครรรย์

อนึ่ง พระธรรมเทศนาจะเป็นของอัครรรย์ เพราะไม่มีการขัดแย้งกัน. ก็เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นหลายพระองค์ สาวกจะพึงวิวาทกันว่า

พระพุทธเจ้าของพวกเราน่าเลื่อมใส พระพุทธเจ้าของพวกเราพระสุรเสียงไพเราะ มีบุญ. เหมือนพวกศิษย์ของอาจารย์หลายคน แม้เพราะเหตุนี้จึงไม่เสด็จอุบัติขึ้นอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่ง เหตุการณ์นี้ พระนาคเสนถูกพระเจ้ามิลินท์ตรัสถาม ได้ขยายความพิสดารไว้แล้ว สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า:-

พระยามิลินท์ ตรัสถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้านาคเสน ในเรื่องพระพุทธเจ้าหลายพระองค์นั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า ภิภุทั้งหลาย ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส คือ ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ เสด็จอุบัติ ไม่ก่อนไม่หลังกันในโลกธาตุเดียวกันนั้น มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ท่านนาคเสน อนึ่ง เมื่อจะทรงแสดงธรรม พระตถาคตแม้ทุกพระองค์ก็จะทรงแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เมื่อจะตรัสก็จะตรัสอธิบาย ๔ เมื่อจะให้ศึกษาก็จะทรงให้ศึกษาในสิกขา ๓ และเมื่อจะทรงสั่งสอน ก็จะทรงสั่งสอนการปฏิบัติเพื่อความไม่ประมาท ข้าแต่พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าวว่า พระพุทธเจ้าแม้ทุกพระองค์ มีอุเทศอย่างเดียวกัน มีกถาอย่างเดียวกัน มีสิกขาบทย่างเดียวกัน มีอนุสนธิอย่างเดียวกัน เพราะเหตุไร พระตถาคต ๒ พระองค์ จึงไม่เสด็จอุบัติในคราวเดียวกัน เพราะการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์เดียว โลกนี้ก็จะเกิดแสงสว่าง ถ้าวะพึงมีพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ โลกนี้ก็จะพึงมีแสงสว่างยิ่งกว่าประมาณ ด้วยพระรัศมีของพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ และพระตถาคต ๒ พระองค์ เมื่อจะตรัสสอน ก็จะตรัสสอนได้ง่าย เมื่อจะทรงอนุสาสน์ ก็ทรงอนุสาสน์ได้ง่าย ขอพระคุณเจ้าจงชี้แจงเหตุในข้อนั้น ให้โยมฟังให้หายสงสัยด้วยเถิด.

พระนาคเสน ถวายวิสัชนาว่า มหาบพิตร หมั่นโลกธาตุนี้ รองรับพระพุทธเจ้าองค์เดียว รองรับพระคุณของพระตถาคตพระองค์เดียวเท่านั้น

ถ้าพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ จะพึงอุบัติขึ้น. โลกธาตุนี้จะพึงรองรับไม่ได้ จะพึงหวั่นไหว น้อมโน้ม พลิกกระจาย แแตกทำลายไป เข้าถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ มหาบพิตร เรือบันทุกคนได้คนเดียว เมื่อคนผู้เดียวขึ้น เรือนั้นพึงใช้การได้ ถ้าคนที่ ๒ ลงมา เขามี อายุ วรรณ วัย ขนาดผอม อ้วน มีอวัยวะน้อยใหญ่ทุกอย่าง เหมือนคนแรกนั้น คนผู้นั้นพึงขึ้นเรือลำนั้น มหาบพิตร เรือลำนั้นจะรับคนแม้ทั้งสองไว้ได้หรือหนอ ?

รับไม่ได้คอกพระคุณเจ้า เรือลำนั้นจะต้องโคลง น้อมโน้ม คว้ากระจาย แแตกทำลายไป เข้าถึงการลอยล้าอยู่ไม่ได้ พึงจมน้ำไป ฉันทัดฉันทัน เหมือนกันแล มหาบพิตร หมั่นโลกธาตุนี้รองรับพระพุทธเจ้าได้พระองค์เดียว รองรับพระคุณของพระตถาคตได้พระองค์เดียวเท่านั้น ถ้าว่าพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ พึงอุบัติขึ้น หมั่นโลกธาตุจะพึงรองรับไว้ไม่ได้ พึงหวั่นไหว น้อมโน้ม พลิกกระจาย แแตก ทำลายไป เข้าถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ อีกอย่างหนึ่ง มหาบพิตร เหมือนอย่างว่า คนบริโภคอาหารเต็มที จนถึงคอปอกแก่ ความต้องการ ต่อแต่นั้น เขาจะอิม เต็มที โกง่วงตลอดเวลา เป็นเหมือนท่อนไม้ที่แข็งทื่อ. เขาพึงบริโภคอาหารมีประมาณเท่านั้นอีกครั้ง มหาบพิตร คนผู้นั้นจะพึงมีความสุขหรือหนอ ?

ไม่มีเลย พระคุณเจ้า เขาบริโภคอีกครั้งเดียว ก็จะต้องตาย ฉันทันนั้น เหมือนกันแล มหาบพิตร หมั่นโลกธาตุนี้รองรับพระพุทธเจ้า พระองค์เดียว ฯลฯ พึงเข้าถึงการตั้งอยู่ไม่ได้.

พระคุณเจ้านาคเสน ด้วยการแบกธรรมอันยิ่งใหญ่ แผ่นดินจะไหวได้อย่างไร ?

ขอถวายพระพร มหาบพิตร ในข้อนี้ (ขออุปมาด้วย) เกวียน ๒ เล่ม (บรรทุก) เต็มด้วยรัตนะจนถึงเสมอปาก จะเอารัตนะจากเกวียนเล่มหนึ่งไป

เกลี้ยใส่ในเกวียนอีกเล่มหนึ่ง มหาบพิตร เกวียนเล่มนั้นจะพึงรองรับรัตนะของเกวียนทั้งสองเล่มได้แลหรือ ?

ไม่ได้เลย พระคุณเจ้า แม้มุมของเกวียนเล่มนั้นก็คลอน แม้ม้าก็จะแตก แม้มงก็จะหลุดตกไป แม้เพลาก็จะหัก.

ขอถวายพระพร มหาบพิตร เกวียนหักเพราะการ (ที่บรรทุก) รัตนะเกินไปใช่หรือไม่ ?

ถูกแล้วพระคุณเจ้า

ขอถวายพระพร มหาบพิตร (ขื่อนี้ฉันใด) แผ่นดินก็ฉันนั้นเหมือนกัน หวั่นไหวเพราะภาระคือธรรมอันยิ่ง.

ขอถวายพระพร มหาบพิตร อีกอย่างหนึ่ง ขอพระองค์จงทรงสดับ เหตุการณ์นี้ อันเป็นที่รวมการแสดงพระกำลังของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (และ) เหตุการณ์แม้อย่างอื่นที่น่าสนใจในข้อนี้ ที่เป็นเหตุให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ องค์ไม่อุบัติคราวเดียวกัน มหาบพิตร ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์จะพึงอุบัติในคราวเดียวกันไซ้ ความวิวาทกันจะพึงเกิดแก่บริษัท สาวกจะเกิดเป็น ๒ ฝ่ายว่า พระพุทธเจ้าของพวกท่าน พระพุทธเจ้าของพวกเรา ขอพระองค์จงสดับเหตุการณ์ข้อแรกนี้ ที่เป็นเหตุไม่ไห้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์อุบัติขึ้นในคราวเดียวกัน. ขอพระองค์จงสดับเหตุการณ์แม้อันยิ่งไปกว่านี้ ที่เป็นเหตุไม่ไห้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์อุบัติขึ้นในคราวเดียวกัน. ขอถวายพระพร มหาบพิตร ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ พึงอุบัติขึ้นในคราวเดียวกันไซ้ คำที่ว่า พระพุทธเจ้าผู้เลิศ ก็จะพึงผิดไป คำที่ว่า พระพุทธเจ้าผู้เจริญที่สุด ที่ว่าพระพุทธเจ้าผู้วิเศษสุด ที่ว่าพระพุทธเจ้าผู้สูงสุด ที่ว่าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่มีผู้เสมอ ที่ว่าพระพุทธเจ้าหาผู้

เสมอเหมือนมิได้ ที่ว่าพระพุทธรเจ้าผู้ไม่มีผู้เปรียบเทียบ. ที่ว่าพระพุทธรเจ้าไม่มีผู้เทียบเท่า ที่ว่าพระพุทธรเจ้าหาผู้เปรียบมิได้ ฟังเป็นคำคิดไป ขอถวายพระพร มหาบพิตร ขอพระองค์จงรับเหตุการณ์นี้แล โดยความหมายอันเป็นเหตุไม่ให้พระสัมมาสัมพุทธรเจ้า ๒ พระองค์ อุบัติขึ้นในคราวเดียวกัน. อีกอย่างหนึ่ง ขอถวายพระพร มหาบพิตร ข้อที่พระสัมมาสัมพุทธรเจ้า พระองค์เดียวเท่านั้น อุบัติขึ้นในโลกนี้ เป็นสภาพปกติของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุไร? เพราะพระคุณของพระสัมพัญญพุทธรเจ้าทั้งหลายเป็นเหตุการณ์ใหญ่หลวง. ขอถวายพระพร มหาบพิตร สิ่งที่เป็นของใหญ่แม้อย่างอื่น ย่อมมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น แผ่นดินใหญ่มีแผ่นดินเดียวเท่านั้น สวรรค์ใหญ่มีสวรรค์เดียวเท่านั้น ขุนเขาลีเนรุใหญ่ประเสริฐสุดก็มีลูกเดียวเท่านั้น อากาศใหญ่ (กว้าง) ก็มีแห่งเดียวเท่านั้น ท้าวสักกะใหญ่ก็มีองค์เดียวเท่านั้น พระพรหมใหญ่ก็มีองค์เดียวเท่านั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธรเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ก็มีพระองค์เดียวเท่านั้น ท่านเหล่านั้นอุบัติขึ้นในที่ใด คนเหล่านั้นย่อมไม่มีโอกาสในที่นั้น เพราะเหตุนั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธรเจ้า พระองค์เดียวเท่านั้นอุบัติขึ้นในโลก. พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหาพร้อมทั้งเหตุการณ์ (ที่นำมา) เปรียบเทียบ ท่านกล่าวได้ดีมาก.

เหตุที่พระเจ้าจักรพรรดิไม่อุบัติร่วมกัน

บทว่า เอกิสสุสา โลกธาตุยา ได้แก่ ในจักรวาลเดียว ก็หมื่นจักรวาลแม้จะถือเอาด้วยบทนี้ในตอนต้น ก็ควรที่จะกำหนดเอาจักรวาลเดียวเท่านั้น เพราะว่า พระพุทธรเจ้าทั้งหลายเมื่อจะอุบัติขึ้นย่อมอุบัติขึ้นในจักรวาลนี้เท่านั้น ก็เมื่อห้ามสถานที่ที่เสด็จอุบัติย่อมเป็นอันห้ามเด็ดขาดว่าพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ไม่เสด็จอุบัติในจักรวาลอื่นนอกจากจักรวาลนี้.

ในบทว่า **อปุพฺพ อจฺริมฺ** นี้ มีความหมายว่า ไม่ก่อน (คือ) ไม่ก่อนแต่ความปรากฏขึ้นแห่งจักรวรรณะ ไม่หลัง (คือ) ไม่หลังจากจักรวรรณะนั้นอันตรธาน ในข้อที่ว่าไม่ก่อน ไม่หลังนั้น จักรวรรณะย่อมอันตรธานไปโดยส่วน ๒ คือ โดยพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จสวรรคต หรือโดยเสด็จออกทรงผนวช ก็แหละจักรวรรณะนั้น เมื่อจะอันตรธาน ย่อมอันตรธานไปในวันที่ ๗ แต่การเสด็จสวรรคต หรือแต่การเสด็จออกทรงผนวช ต่อแต่นั้น ไม่ห้ามการปรากฏขึ้นแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระเจ้าจักรพรรดิ ๒ พระองค์จึงไม่ทรงอุบัติขึ้นในจักรวาลเดียวกัน.

ตอบว่า เพราะจะตัดการวิวาท เพราะจะให้เป็นการอัสจรรย และเพราะจักรวรรณะมีอาณาภพมาก.

ก็เมื่อ **พระเจ้าจักรพรรดิ ๒** องค์ อุกุบัติขึ้น การวิวาทก็จะพึงเกิดขึ้นว่า พระราชาของพวกเราใหญ่ พระราชาของพวกเราก็นิ่งใหญ่. ในทวีปหนึ่งมี **พระเจ้าจักรพรรดิ** (อีก) ทวีปหนึ่งก็มี **พระเจ้าจักรพรรดิ** ดังนั้นจะพึงไม่เป็นของอัสจรรย และอาณาภพอันยิ่งใหญ่ของจักรวรรณะอันสามารถมอบให้ซึ่งความเป็นใหญ่ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวารก็จะหมดคุณค่า **พระเจ้าจักรพรรดิ ๒** พระองค์ ก็ย่อมไม่อุบัติขึ้นในจักรวาลเดียวกัน ก็เพราะจะตัดการวิวาทกัน เพราะไม่เป็นความอัสจรรย และเพราะจักรวรรณะมีอาณาภพมาก ด้วยประการดังนี้.

หญิงเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้

ในคำนี้ว่า ย โฉติ อรห อสุส สมฺมาสมฺพุทฺโธ (ข้อที่หญิงพึงเป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) ดังนี้ ความเป็นพระพุทธเจ้า

ที่สามารถยังคุณคือศัพท์พญญูให้เกิดขึ้นแล้วได้โลกุตรระขอยกไว้ก่อน แม้เพียง การตั้งปณิธานก็ยอมไม่สำเร็จแก่สตรี.

บุญญาภินิหารจะสำเร็จได้ เพราะรวมเหตุ ๘ ประการ คือ ความเป็นมนุษย์ ความถึงพร้อมด้วยเพศ (ชาย) ๑ เหตุ (มโนปณิธาน) ๑ การได้พบเห็นพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑ ความถึงพร้อมด้วยคุณ ๑ อธิการ (คือสักการะอันยิ่งใหญ่) ๑ ความพอใจ (ในพระโพธิญาณ) ๑

เหตุที่กล่าวมานี้แหละ เป็นเหตุแห่งปณิธานสมบัติ. เมื่อสตรีไม่สามารถเพื่อยังแม้ปณิธานให้สำเร็จได้ ด้วยประการดังกล่าว ความเป็นพระพุทเจ้าจะมีมาแต่ไหนเพราะเหตุนั้นจึงตรัสว่า ข้อที่หญิงพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส. ก็การตั้งสมบุญให้บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง จะให้เกิดอรรถภาพที่บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงนั้นแหละ เพราะเหตุนั้น บุรุษเท่านั้น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

หญิงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิไม่ได้

แม้ในบทเป็นต้นว่า ยี อิตถิ ราชา อสุต จกุกวตติ (ข้อที่หญิงพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ) ดังนี้ มีอธิบายว่า เพราะเหตุที่ลักษณะทั้งหลายของหญิงไม่บริบูรณ์โดยไม่มีของลับที่จะเก็บไว้ในฝัก เป็นต้น ความพร้อมด้วยรัตนะ ๓ ประการ ไม่สมบูรณ์ เพราะไม่มีอิตถิรัตนะ (คือนางแก้ว) และไม่มีอรรถภาพที่ยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า ข้อที่หญิงพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้. และเพราะฐานะ ๓ ประการ มีความเป็นท้าวสักกะเป็นต้น เป็นฐานะสูงสุด แต่เพศหญิงเป็นเพศต่ำ เพราะเหตุนั้น แม้ฐานะที่หญิงจะเป็นท้าวสักกะเป็นต้น ก็เป็นอันระงับไป.

ไม่มีเพศหญิงเพศชายในพรหมโลก

ถามว่า แม่เพศหญิงไม่มีในพรหมโลกฉันใด ถึงเพศชายก็ฉันนั้นในพรหมโลกก็ไม่มี เพราะฉะนั้น ไม่พึงพูดว่า ข้อที่บุรุษพึงเป็นพระพรหมนั้น เป็นฐานะที่จะมีได้ มิใช่หรือ

ตอบว่า ไม่ใช่ไม่ควรพูด.

เพราะผู้ชายในโลกนี้เกิดในพรหมโลกนั้น.

เพราะคำว่า ความเป็นพรหม หมายถึงอภิวรรณ. ก็หญิงบำเพ็ญทานในโลกนี้แล้วตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของพรหมปาริสุทธิ (บริษัทธิวารของพระพรหม) ไม่ถึงอภิวรรณ. ส่วนบุรุษไม่ควรกล่าวว่า ไม่เกิดในชั้นอภิวรรณ. และในพรหมโลกนี้ แม้เมื่อไม่มีเพศทั้งสอง พรหมทั้งหลายก็มีลักษณะเป็นบุรุษอย่างเดียว ไม่มีลักษณะเป็นหญิง เพราะฉะนั้น คำนั้นจึงเป็นอันกล่าวดีแล้ว.

กายทุจจริต กายสุจจริต

ในบทว่า กายทุจจริตสุด เป็นต้น มีอธิบายว่า พืชสะเดาและพืชบวบขม เป็นต้น ย่อมไม่ให้เกิดผลมีรสหวาน มีแต่จะใช้เกิดผลที่มีรสไม่หวาน ไม่น่าชอบใจ อย่างเดียว ฉนใด กายทุจจริตเป็นต้นก็ฉันนั้น ย่อมไม่ยังผลดี ให้เกิดขึ้น ย่อมยังผลไม่ดี ให้เกิดขึ้นอย่างเดียวกัน พืชอ้อยและพืชข้าวสาลี เป็นต้น ย่อมยังมีผลมีรสหวานรสอร่อยอย่างเดียวกันให้เกิดขึ้น หาได้ยังผลที่ไม่น่ายินดี เผ็ดร้อน ไม่หวาน ให้เกิดขึ้นไม่ ฉนใด กายสุจจริตเป็นต้น ย่อมยังผลที่ดีทั้งนั้น ให้เกิดขึ้น หาได้ยังผลที่ไม่น่ายินดี เผ็ดร้อน ไม่ดี ให้เกิดขึ้นไม่ สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า

หว่านพืชเช่นใด ย่อมนำผลเช่นนั้นมา

ทำดีได้ดี และทำชั่วก็ได้รับชั่ว.

เพราะเหตุนั้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า ข้อที่บุคคลผู้พึงพร้อมด้วยกาย-
ทวจริต ตายแล้วจะเข้าถึงสุคติคือโลกสวรรค์นั้น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส.

สมังคี ๕

บทว่า สมังคี ในบทว่า กายทวจริตสมังคี เป็นต้น ความว่า
ความพร้อมเพรียงมี ๕ อย่าง คือ ความพร้อมเพรียงแห่งการประมวล
มา ๑ ความพร้อมเพรียงแห่งเจตนา ๑ ความพร้อมเพรียงแห่งกรรม ๑
ความพร้อมเพรียงแห่งวิบาก ๑ ความพร้อมเพรียงแห่งการปรากฏ
ขึ้น ๑

ในความพร้อมเพรียง ๕ อย่างนั้น ความพร้อมเพรียงในขณะประมวล
กุศลกรรมและอกุศลกรรมมา ท่านเรียกว่า ความพร้อมเพรียงแห่งการ
ประมวลมา ความพร้อมเพรียงแห่งเจตนา ก็เหมือนกัน.

ก็สัตว์ทั้งหมดท่านเรียกว่าผู้พร้อมเพรียงด้วยกรรม เพราะหมายเอา
กรรมที่เหมาะสมแก่วิบากที่ได้สะสมไว้ในชาติก่อน トラบเท่าที่ยังไม่บรรลुพระ-
อรหัต. นี้ชื่อว่า ความพร้อมเพรียงแห่งกรรม.

ความพร้อมเพรียงแห่งวิบาก พึงทราบในขณะแห่งวิบากเท่านั้น.

ก็ทราบเท่าที่สัตว์ทั้งหลายยังไม่บรรลุพระอรหัต นิमितของการเกิดขึ้น
ย่อมปรากฏอย่างนี้ คือ สำหรับสัตว์ทั้งหลายผู้เคลื่อนจากภพนั้นก่อน นรคยอม
ปรากฏ โดยอาการปรากฏมีเปลวไฟและโลหกุมภี เป็นต้น ท้องมารดายอมปรากฏ
สำหรับเหล่าสัตว์ผู้จะเข้าถึงความเป็น "คัพภเสยยกสัตว์" เทวโลกยอมปรากฏ
โดยอาการปรากฏแห่งต้นกัลปฤกษ์และวิมาน เป็นต้น สำหรับสัตว์ผู้จะบังเกิดใน

เทวโลก. ดังกล่าวนั้น ชื่อว่า ความพร้อมเพรียงแห่งการปรากฏ เพราะสัตว์เหล่านั้นยังไม่พ้นการปรากฏแห่งนิมิตของการเกิดนี้.

ความพร้อมเพรียงแห่งการปรากฏนั้นย่อมเปลี่ยนได้ แต่ความพร้อมเพรียงที่เหลื่อเปลี่ยนไม่ได้. เพราะเมื่อนรกแม้ปรากฏแล้ว เทวโลกก็ย่อมปรากฏได้ เมื่อเทวโลกแม้ปรากฏแล้ว นรกก็ย่อมปรากฏได้. เมื่อมนุษย์โลกแม้ปรากฏแล้ว กำเนิดเดียรัจฉานก็ย่อมปรากฏได้ และเมื่อกำเนิดเดียรัจฉานแม้ปรากฏแล้ว มนุษย์โลกก็ย่อมปรากฏได้เหมือนกัน ในข้อที่กล่าวนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง

ตัวอย่างนิมิตปรากฏ

ได้ยินว่า ในอเจลวิหาร ใกล้เคียงเชิงเขาโสภณ มีพระธรรมกถึก รูปหนึ่ง ชื่อพระโสณเถระ โยมผู้ชายของท่านเป็นนายพรานสุนัข (อาศัยสุนัขล่าเนื้อ) พระเถระห้ามโยม เมื่อไม่อาจจะให้ตั้งอยู่ในศีลสังวรได้ จึงคิดว่า คนแก่ อย่าได้ฉิบหายเสียเลย จึงให้โยมบิดาบวชทั้งที่ไม่อยากบวช ในกาลเป็นคนแก่. เมื่อโยมบิดานอนบนเตียงคนไข้ นรกก็ปรากฏขึ้น. (คือ) สุนัขทั้งหลายตัวใหญ่ๆ มาจากเชิงเขาโสณะ ล้อมท่านไว้ ทำที่เหมือนจะกัด. ท่านกลัวต่อมหาภัยจึงกล่าวว่า พ่อโสณะห้ามที พ่อโสณะห้ามที.

พระโสณเถระถามว่า อะไรครับหลวงพ่.

ท่านกล่าวว่า ท่านไม่เห็นหรือ แล้วจึงบอกเรื่องราวนั้น.

พระโสณะเถระคิดว่า บิดาของคนเช่นเราจักเกิดในนรกได้อย่างไรเล่า เราจักช่วยท่าน แล้วจึงให้พวกสามเณรไปนำดอกไม้ธูปเทียนมาให้

๑. บาติ เป็น วราโก แต่บางแห่งเป็น ชรโก แปลตามคำหลัง

ตกแต่งเครื่องลาดพื้นสำหรับบูชาและอาสนะสำหรับบูชาที่ลานเจดีย์และลานโพธิ์ แล้วเอาเตียงหามหลวงพ่อบ้างไปยังลานเจดีย์ ให้นั่งบนเตียงแล้วกล่าวว่า หลวงพ่อ ขอรับ บูชานี้จัดไว้เพื่อหลวงพ่อบูชานี้จัดไว้เพื่อหลวงพ่อบอกให้หลวงพ่อบอกกล่าวว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นี่เป็นทุกคตบรรณาการ ของข้าพระองค์ คัจฉนี้แล้ว ขอถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทำจิตให้เสื่อมใส มหาเถระนั้นเห็นเครื่องบูชาแล้วจึงทำอย่างนั้น ทำจิตให้เสื่อมใสแล้ว ทนไคนั้นเทวโลกปรากฏขึ้นแก่ท่าน สวณันทวัน สวณจิตรลดาวัน สวณมิสสทวัน สวณปารุสทวัน และวิมานทั้งหลาย และเหล่านางฟ้าพื่อนรำได้เป็นเหมือนประคิษฐานล้อมท่านไว้.

ท่านกล่าวว่า หลีกไปเถิดโสณะ หลีกไปเถิดโสณะ.

นี่อะไรกันหลวงพ่อบอก.

หญิงเหล่านี้ คือ โยมผู้หญิงของคุณ กำลังมา.

พระเถระคิดว่า สวรรค์ปรากฏแก่หลวงพ่อบอกแล้ว.

พึงทราบว่ ความพร้อมเพรียงแห่งการปรากฏขึ้นย่อมเปลี่ยนไปได้อย่างนี้ ในความพร้อมเพรียงเหล่านี้ ในที่นี้ ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า "ความพร้อมเพรียงแห่งกายทุจริต" ดังนี้ ด้วยอำนาจแห่งอายุหนสมังคี เจตนาสมังคี และกัมมสมังคี.

บทว่า เอว วุคฺเต อายสุมา อานนุโท ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสูตรนี้เป็นอย่างนี้แล้ว พระเถระคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประมวลสูตรทั้งหมดมาตั้งแต่ต้น กระทำให้ดังงามอย่างนี้แล้ว มิได้ทรงตั้งชื่อของพระสูตรที่ทรงแสดงไว้ เอาเถิด เราจักขอให้ทรงตั้งชื่อของพระสูตรนี้ ดังนี้ จึงได้กราบทูลค้ำนั้นกับพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในบทเป็นต้นว่า **ตสมุมาติห คฺวั** มีการประกอบความหมาย ดังต่อไปนี้.

ดูก่อน **อานนท์** เพราะเหตุที่เราตถาคตจำแนกธาตุไว้มากในธรรมบรรยายนี้ อย่างนี้ว่า ดูก่อน **อานนท์** ธาตุเหล่านี้ ๑๘ ประการแล ดูก่อน **อานนท์** ธาตุเหล่านี้ ๖ ประการ ดังนี้ เพราะเหตุ นั้นแล เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า **พหุธาตุกสูตร** ก็ได้. ก็เพราะเหตุที่ในธรรมบรรยายนี้ เราตถาคตจำแนกปริวัฏ (การเวียนรอบ) ๔ ประการ เนื่องด้วยธาตุ อยตนะ ปฏิจจสมุปบาท และฐานาฐานะ เพราะฉะนั้น เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า **จตุปริวัฏฏสูตร** ก็ได้ แลเพราะเหตุที่ข้อความมีธาตุเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมปรากฏแก่ผู้ดูธรรมบรรยายนี้ เหมือนเงาหน้าปรากฏแก่ผู้ส่องกระจกเพราะฉะนั้น เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า **ธรรมมาทาสสูตร** ก็ได้ อนึ่ง เพราะเหตุที่พระโยคีเหยียบย่ำเสนาคือกิเลส เรียนเอาวิปัสสนาตามที่กล่าวไว้ในสูตรนี้ แล้วอย่ายีกิเลสทั้งหลายถือเอาชัยชนะคือพระอรหัตให้แก่ตนได้ เหมือนทหารทั้งหลายผู้จะปราบเสนาฝ่ายตรงข้าม ล้นกลองศึกวิ่งเข้าใส่กองทัพฝ่ายอื่นเข้าประจัญบาน คว่าเอาชัยด้วยตัวเอง ฉะนั้น เพราะเหตุ นั้น เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า **ชื่ออมตพุนทุภีสูตร** ก็ได้. และเพราะเหตุที่ ทหารในสงครามถืออาวุธ ๕ ประการ กำจัดกองทัพฝ่ายอื่นได้ชัยชนะ ฉันทใด แม้พระโยคีทั้งหลายก็ฉันทนั้น ถืออาวุธคือวิปัสสนาดังกล่าวไว้ในสูตรนี้ ถือเอาชัยคือพระอรหัตไว้ได้ เพราะเหตุ นั้น เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ไว้ว่า **ชื่ออนุตตรสังคามวิชัยสูตร** ก็ได้แล.

จบ อรรถกถาพหุธาตุกสูตรที่ ๕

๖. อิลิกลิสูตร

ว่าด้วยเหตุที่เรียกชื่อภูเขาอิลิกลิ

[๒๔๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ภูเขาอิลิกลิ กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระพุทธรคำรัสแล้ว.

[๒๔๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาเราทั้งหลายนี้ พวกเธอแลเห็นภูเขาเวภาระนั้นหรือไม่ ?

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภูเขาเวภาระนั้นแล มีชื่อเป็นอย่างหนึ่งมีบัญญัติเป็นอีกอย่างหนึ่ง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอแลเห็นภูเขาปัลลวะนั้นหรือไม่ ?

ภิก. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภูเขาปัลลวะนั้นแล ก็มีชื่อเป็นอย่างหนึ่ง มีบัญญัติเป็นอีกอย่างหนึ่ง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอแลเห็นภูเขาเวปุลละนั้นหรือไม่ ?

ภิก. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภูเขาเวปุลละนั้นแล ก็มีชื่อเป็นอย่างหนึ่ง มีบัญญัติเป็นอีกอย่างหนึ่ง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอแลเห็นภูเขาคิชฌณฺณนั้นหรือไม่ ?

ภิก. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ภูเขาคิชฌณฺณนั้นแล ก็มีชื่อเป็นอย่างหนึ่ง มีบัญญัติเป็นอีกอย่างหนึ่ง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอแลเห็นภูเขาอิลิกลินี้หรือไม่ ?

ก. เห็น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ภูเขาสีลิลินี่แล มีชื่อก็เช่นนี้ มี
บัญญัติก็เช่นนี้.

[๒๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้า
๕๐๐ องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาสีลิลินี่มานาน พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น
เมื่อกำลังเข้าไปสู่ภูเขานี้คนแลเห็น แต่ท่านเข้าไปแล้วคนแลไม่เห็น มนุษย์
ทั้งหลายเห็นเหตุดังนี้ นั้น จึงพูดกันอย่างนี้ว่า ภูเขาลูกนี้กลืนกินฤาษีเหล่านี้ ๆ
ชื่อว่า สีลิลินี่แลจึงได้เกิดขึ้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักบอก จักระบุจัก
แสดงชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจัก
กล่าวต่อไป ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้ว พระเจ้าข้า.

พระนามพระปัจเจกพุทธเจ้า

[๒๕๐] พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าชื่อ อริฏฐะ ๑ ชื่ออุปริฏฐะ ๑ ชื่อตครลิจิ ๑ ชื่อ
ยัสสตี ๑ ชื่อสุทสสนะ ๑ ชื่อปิยทสตี ๑ ชื่อคันธาระ ๑ ชื่อปณโฑล ๑
ชื่ออุปาสภะ ๑ ชื่อนิละ ๑ ชื่อตละ ๑ ชื่อสุตวา ๑ ชื่อภาวัตตะ ๑ ได้
อาศัยอยู่กินที่ภูเขาสีลิลินี่มานาน.

[๒๕๑] เธอจงฟังเราระบุชื่อของท่าน
ที่มีธรรมเป็นสาระกว่าสัตว์ ไม่มีทุกข์ หมดความ
อยากได้บรรลุปุทธิญาณอย่างดี เฉพาะตนผู้เดียว
ผู้ปราศจากลูกศร สูงกว่านรชน ต่อไปเกิด พระ-
ปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มีต้นหาเครื่องนำไปในภพสิ้น
แล้ว คือ อริฏฐพุทธ ๑ อุปริฏฐพุทธ ๑
ตครลิจิพุทธ ๑ ยัสสตีพุทธ ๑ สุทสสน-
พุทธ ๑ ปิยทสตีพุทธ ๑ คันธารพุทธ ๑
ปณโฑลพุทธ ๑ อุปาสภพุทธ ๑ นิลพุทธ ๑

ตถพุทธ ๑ สุตวาพุทฺธ ๑ ภาวิตตพุทฺธ ๑
สุมภพุทฺธ ๑ สุภพุทฺธ ๑ เมถุลพุทฺธ ๑
อัญญมพุทฺธ ๑ อถัสสมพุทฺธ ๑ อนิฆ-
พุทฺธ ๑ สุทาสพุทฺธ ๑ พระปัจเจกพุทฺธ ผู้
มีอานุภาพมาก คือ หิงคพุทฺธ ๑ หิงคพุทฺธ ๑
พระมุนีชื่อชาลีมี ๒ องค์ และ อัญญกพุทฺธ ๑
โกศลลพุทฺธ ๑ อถพุทฺธ ๑ สุพาหุพุทฺธ ๑
อุปเนมิสพุทฺธ ๑ เนมิสพุทฺธ ๑ สันติจิตต-
พุทฺธ ๑ สัจจพุทฺธ ๑ ตถพุทฺธ ๑ วิรัช-
พุทฺธ ๑ บัณฑิตพุทฺธ ๑ กภาพพุทฺธ ๑ อุป-
กภาพพุทฺธ ๑ วิชิตพุทฺธ ๑ ชิตพุทฺธ ๑
อังกพุทฺธ ๑ ปังคพุทฺธ ๑ คุตติจิตพุทฺธ ๑
ปัสสีพุทฺธ ๑ ได้ละอุปธิอันเป็นมूलแห่งทุกข์แล้ว
อปราชิตพุทฺธ ๑ ได้ชนะมารและพลมาร สัตถา-
พุทฺธ ๑ ปวัตตพุทฺธ ๑ สรรภังคพุทฺธ ๑
โลมหังสพุทฺธ ๑ อูจัจจคมายพุทฺธ ๑ อลิต-
พุทฺธ ๑ อนาสวพุทฺธ ๑ มโนมยพุทฺธ ๑
พันธุมาพุทฺธ ๑ ผู้ตัดมานะได้ ตทาทิมุต-
พุทฺธ ๑ วิมลพุทฺธ ๑ เกตุมาพุทฺธ ๑
เกตุมพราศพุทฺธ ๑ มาตังคพุทฺธ ๑ อริย-
พุทฺธ ๑ อัจจุตพุทฺธ ๑ อัจจุตคามพยามก-
พุทฺธ ๑ สุมังคลพุทฺธ ๑ ทัพพิลพุทฺธ ๑
สุปติญฺฐิตพุทฺธ ๑ อสยหพุทฺธ ๑ เขมาภิตรต-
พุทฺธ ๑ โสรัตพุทฺธ ๑ ทูรันนยพุทฺธ ๑
สังฆพุทฺธ ๑ อุชฺชยพุทฺธ ๑ พระมุนี ชื่อ

สัยหะ อีกองค์หนึ่ง ผู้มีความเพียรไม่ทรา
ม พระพุทธชื่อนันทะ ชื่อนันทะ ชื่ออุป-
นันทะ ๑๒ องค์ และภารทวาชพุทธ ผู้ทรง
ร่างกายในภพสุดท้าย โภธิพุทธ ๑ มหานาม-
พุทธ ๑ อุตตรพุทธ ๑ เกสีพุทธ ๑ ธิชี-
พุทธ ๑ สุนทรพุทธ ๑ ภารทวาชพุทธ ๑
ติสสพุทธ ๑ อุปติสสพุทธ ๑ ผู้ตัดกิเลส
เครื่องผูกในภพได้ อุปสีทรีพุทธ ๑ และสีทรี-
พุทธ ๑ ผู้ตัดตัณหาได้ มังกลพุทธ ๑ เป็นผู้
ปราศจากราคะ อุตถพุทธ ๑ ผู้ตัดขำอันเป็น
มูลแห่งทุกข์ อุปถิตพุทธ ๑ ได้บรรลुบทอันสงบ
อุโปสถพุทธ ๑ สุนทรพุทธ ๑ ัจจนาม-
พุทธ ๑ เขตพุทธ ๑ ชยันทพุทธ ๑ ปทุม-
พุทธ ๑ อุปปลพุทธ ๑ ปทุมุตตรพุทธ ๑
รักจิตพุทธ ๑ ปัพพตพุทธ ๑ มานัตถัทธ
พุทธ ๑ โสภิตพุทธ ๑ วีตราคพุทธ ๑
กัณหพุทธ ๑ ผู้มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว พระปัจ-
เจกพุทธ ผู้มีอานุภาพมากเหล่านี้และอื่น ๆ มี
ตัณหาเครื่องนำไปในภพสิ้นแล้ว เธอทั้งหลาย
จงไหว้พระปัจเจกพุทธเหล่านั้น ผู้ล่วงเครื่องข้อง
ทั้งปวงได้แล้ว ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ผู้มีคุณนับไม่
ถ้วน ผู้ปรินิพพานแล้วเถิด.

จบ อิติคิลิสูตฺรที่ ๖

อรรถกถาอิสิคิลิสูตร

อิสิคิลิสูตรมีคำเริ่มต้นว่าข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

ประวัติภูเขาอิสิคิลิ

พึงทราบอธิบายในอิสิคิลิสูตรนั้นดังต่อไปนี้.

บทว่า อญฺญาว สมญฺญา อโหสิ ความว่า (ก่อน) ที่ภูเขาอิสิคิลิ
จะได้ชื่อว่า อิสิคิลิ (นั้น) ได้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า เวภาระ.

บทว่า อญฺญา ปญฺญตฺติ นี้เป็นไวยากรณ์ของบทแรกเท่านั้น แม้
ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน

ได้ยินว่า คราวครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากนิโรธสมาบัติ
ในเวลาเย็น แล้วเสด็จออกจากพระคันธกุฎี มีหมู่ภิกษุแวดล้อมประทับนั่ง ณ
ที่ที่เมื่อคนทั้งหลายนั่งแล้วเห็นภูเขา ๕ ลูก ปรากฏชัด แล้วตรัสบอกภูเขา ๕ ลูก
เหล่านี้โดยลำดับ. ในการตรัสบอกนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้มีความต้อง
การด้วยเรื่องภูเขา. แต่เมื่อตรัสบอกภูเขาเหล่านี้โดยลำดับ ๆ ก็ย่อมเป็นอันจะ
ต้องตรัสบอกภาวะที่ภูเขาอิสิคิลิเป็น ภูเขา (มีชื่อว่า) อิสิคิลิ (ด้วย). เมื่อ
ตรัสบอกเรื่องภูเขาอิสิคิลินั้นก็จักต้องตรัสบอกชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐
องค์ ผู้เป็นบุตรของนางปทุมวดี และความปรารถนาของนางปทุมวดี
เพราะเหตุดังกล่าวนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสลำดับของภูเขานี้.

บทว่า ปวิสนฺตา ทิสฺสนฺติ ปวิภูจฺจา น ทิสฺสนฺติ ความว่า พระ
ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เสด็จเที่ยววิภินชบาตในสถานที่ตามสะดวก กระทำ
กัตกิจแล้ว เข้าไปข้างในโดยกระทำภูเขานั้นให้เป็น ๒ ซีก เหมือนเปิดบาน

ประตู่ใหญ่คู่ในห้องพระเจดีย์ สร้างที่ปักกลางคืนและที่ปักกลางวัน แล้วอยู่ ณ ที่นั้น เพราะฉะนั้นจึงตรัสอย่างนั้น.

บทว่า อิมะ อิติ ได้แก่ พระปัจเจกพุทธฤาษีเหล่านี้.

ก็พระปัจเจกพุทธฤาษีเหล่านั้น ได้อยู่ในภูเขานั้นตั้งแต่เมื่อไร ?

ได้ยินว่า ในอดีตกาล เมื่อพระตถาคตยังไม่อุบัติขึ้น กุลธิดาผู้หนึ่ง ในหมู่บ้านแห่งหนึ่งชานเมืองพาราณสี เฝ้านาอยู่ ได้ถวายเป็นดอกบัวดอกหนึ่ง กับข้าวตอก ๕๐๐ ดอกแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ตั้งความปรารถนาให้ ได้บุตร ๕๐๐ คน. ก็พอดีขณะนั้น พรานล่าเนื้อ ๕๐๐ คน ได้ถวายเป็นเนื้อ (อย่าง) อันอร่อยแล้วตั้งความปรารถนาว่า ขอให้พวกเราได้เป็นบุตรของนาง. นางดำรงตลอดกาลกำหนดชั่วอายุแล้วไปเกิดในเทวโลก จูติจากเทวโลกมาเกิด ในกลีบดอกบัวในชาติสระ (สระที่มีอยู่เองโดยธรรมชาติ). พระดาบสองคี่หนึ่ง ไปพบเข้าก็เลี้ยงไว้ เมื่อนางกำลังเที่ยวเล่นนั้นแหละ ดอกบัวทั้งหลายผุดขึ้น จากพื้นดิน ทุก ๆ อย่างเท่า. พรานป่าคนหนึ่งพบเข้า จึงกราบทูลแด่พระเจ้า พาราณสี. พระราชาทรงนำนางนั้นมาแต่งตั้งให้เป็นอัคมรเหสี. พระนางทรง ครรภ์ มหาปทุมกุมารอยู่ในพระครรภ์พระมารดา ส่วนกุมารนอกนั้นอาศัย ครรภ์มลทินอุบัติขึ้น. กุมารเหล่านั้นเจริญวัย ได้เล่นในสระบัวในอุทยาน นั้งที่ดอกบัวคนละดอก เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อม ทำปัจเจกโพธิญาณให้ เกิดขึ้น คาถาพยากรณ์ของท่านได้มีดังนี้ว่า

ดอกบัวในกอบัวเกิดขึ้นในสระ

บานแล้ว ถูกหมู่แมลงภู่เคล้าคลึง ก็เข้าถึง

ความร่วงโรย บุคคลรู้แจ้งข้อนี้แล้ว พึง

เป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรด

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นได้อยู่ในภูเขานั้นมาแต่กาลครั้ง
นั้น. และแต่ครั้งนั้นมา ภูเขานั้นจึงได้เกิดชื่อว่า อิติลิลิ.

พระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้า

บทว่า เย สตุตสารา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชื่อของ
พระปัจเจกพุทธเจ้า ๑๓ พระองค์คือ พระอริน္ณฐะ พระอุปริณฺฐะ พระ-
ตักครสิขี พระยัสัสสี พระสุทฺถสนะ พระปิยทฺสสี พระคันธาระ
พระปิณโฑละ พระอุปาสกะ พระนิละ พระตละ พระสุทวา
พระภาวิตตะ บัดนี้ เมื่อจะตรัสบอกชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น
กับชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์อื่น ด้วยการผูกเป็นคาถา จึงตรัสคำเป็น
ต้นว่า เย สตุตสารา ดังนี้.

ในพระนามเหล่านั้น พระนามว่า สตุตสารา แปลว่า เป็นหลัก
ของสัตว์ทั้งหลาย. พระนามว่า. อนินฺมา แปลว่า ไม่มีทุกข์ พระนามว่า
นिरาธา แปลว่า ไม่มีความอยาก.

พระนามว่า เทว ชาลิโน ความว่า พระนามว่า ชาลิมิ ๒ องค์
คือ จุลลชาลิ มหาชาลิ. แม้คำว่า สันตจิตตะ ก็เป็นพระนามของพระ-
ปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง.

ชื่อว่า ปสฺสู หิ อุปธิ ทุกขมฺลํ นี้เป็นคำสรรเสริญพระปัจเจก-
พุทธเจ้าองค์นั้นว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้นทรงพระนามว่า ปสฺสู ก็
เพราะพระองค์ทรงละอุปธิอันเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ได้แล้ว.

แม้คำว่า อปราชิตะ ก็เป็นชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง
เหมือนกัน. ท่านทั้ง ๕ เหล่านี้ คือ พระสัตธา พระปวัตตา พระสร-
กัังคะ พระโลมหังสะ พระอุจจังคมาเย ท่านทั้ง ๓ แม้เหล่านี้ คือ
พระอสิตะ พระอนาสวะ พระอโนมะ.

บทว่า พนฺธุมา ความว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พนฺธุมา เรียกกันว่าพระมานัจฉิทะ เพราะท่านตัดมานะได้เด็ดขาด.

แม้บทว่า ตทาทิมุตตะก็ เป็นพระนามพระปัจเจกพุทธเจ้าเหมือนกัน. ท่านทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ พระเกตุมภราคะ พระมาตังคะ พระอริยะ.

บทว่า อถจฺจุโต แยกบทออกเป็น อถ อจฺจุโต (แปลว่า อนึ่ง พระอัจจุตะ) ท่านทั้งสองเหล่านี้ คือ พระอัจจุตะ พระอัจจุตคาม-พยามกะ ทั้งสองท่านเหล่านี้ คือ พระเขมาภิตตะ พระโสทรตะ.

บทว่า สยฺโห โอนมฺนิกกโม ความว่า พระพุทธองค์นั้นชื่อสยฺหะ แต่เขาเรียกกันว่า โอนมฺนิกกมะ เพราะมีความเพียรไม่ต่ำด้อย.

บทว่า อานนฺทนนฺโท อุปนฺนฺโท ทฺวาทส ความว่า พระปัจเจก-พุทธ ๑๒ องค์อย่างนี้ คือ พระอานันทะ ๔ องค์ พระนันทะ ๔ องค์ พระอุปันทะ ๔ องค์

บทว่า ภารทฺวาชฺ โอนฺติมเทหฺชาริ เป็นคำสรรเสริญว่า พระปัจเจกพุทธะองค์นั้นชื่อภารทวาชะ ผู้ทรงพระสรีระเป็นครั้งสุดท้าย.

บทว่า ตณฺหจฺฉิโห ได้แก่ นี้เป็นคำสรรเสริญพระปัสสิทริ. แม้บทว่า วิตรโรโค ก็เป็นคำสรรเสริญพระมังคละ

บทว่า อุตฺถจฺฉิทฺทา ชาลฺลีนี ทฺถุขมฺมูลิ ความว่า พระพุทธะองค์นั้นชื่อ อุตฺถะ ได้ตัดตัณหาเพียงดั่งขำอันเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ได้แล้ว

บทว่า สนฺตํ ปทํ อชฺฌคฺคฺมุปฺนีโธ ความว่า พระปัจเจกพุทธะพระองค์นั้นชื่ออุปนียะ ได้บรรลุตันตบพแล้ว. แม้บทว่า วิตรราคะ ก็เป็นพระนามของพระปัจเจกพุทธะพระองค์หนึ่งเหมือนกัน

บทว่า สุวิมุตตจิตโต ได้แก่ นี้เป็นคำสรรเสริญพระกัณหา.

บทว่า เอเตจ อญฺเญจ ความว่า พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย เหล่านี้ ทั้งที่มาในพระบาติและไม่ได้มาในพระบาติ กับพระปัจเจกพุทธะเหล่าอื่น พระปัจเจกพุทธะเหล่านี้ มีพระนามอย่างเดียวกัน.

ก็บรรดาพระปัจเจกพุทธะ ๕๐๐ เหล่านี้ พระปัจเจกพุทธะ ๒ องค์ก็ดี ๓ องค์ก็ดี ๑๐ องค์ก็ดี ๑๒ องค์ก็ดี ได้มีพระนามอย่างเดียวกัน เหมือน พระปัจเจกพุทธะทั้งหลายมีพระอนันทะ เป็นต้น.

ด้วยประการดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นอันระบุพระนามของพระปัจเจกพุทธะทั้งหลายโดยพระนามอันมาในพระบาติเท่านั้น เพราะเหตุนั้นต่อแต่นี้ไป ไม่ตรัสแยกเป็นรายองค์ ตรัส (รวม) ว่า เหล่านี้และเหล่าอื่นดังนี้. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งงายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาอิติลิลิสูตรที่ ๖

๗. มหาจัตตารีสกสูตร

ว่าด้วยมรรคที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ

[๒๕๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระพุทธรคำรัสแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง สัมมาสมาธิที่เป็นอริยะ อันมิเหตุ มีองค์ประกอบ แก่เธอทั้งหลาย. พวกเธอจงฟังสัมมาสมาธินั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าชอบแล้ว พระพุทธเจ้าข้า.

องค์ประกอบอริยสมาธิ ๗

[๒๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสดังนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิที่เป็นอริยะ อันมิเหตุ มีองค์ประกอบ คือสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ประกอบแล้วด้วยองค์ ๗ เหล่านี้แล เรียกว่า สัมมาสมาธิที่เป็นอริยะ อันมิเหตุบ้าง มีองค์ประกอบบ้าง.

[๒๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฐิ ย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐิย่อมเป็นประธานอย่างไร? คือ ภิกษุรู้จัก มิจฉาทิฐิว่ามิจฉาทิฐิ รู้จักสัมมาทิฐิว่าสัมมาทิฐิ ความรู้ของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฐิ.

มัจฉาทิฏฐิ ๑๐

[๒๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มัจฉาทิฏฐิเป็นไฉน ? คือ ความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ๑ ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล ๑ สังเวชที่บวงสรวงแล้ว ไม่มีผล ๑ ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้ว ไม่มี ๑ โลกนี้มีไม่มี ๑ โลกหน้าไม่มี ๑ มารดาไม่มี (คุณ) ๑ บิดาไม่มี (คุณ) ๑ สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง ในโลกไม่มี ๑ นี้มัจฉาทิฏฐิ.

สัมมาทิฏฐิ ๒

[๒๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมาทิฏฐิไว้ ๒ อย่าง คือ สัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลแก่จันช้อย่าง ๑ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอรียะ ที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตรระเป็นองค์มรรคอย่าง ๑

สัมมาทิฏฐิที่เป็นสาสวะ ๑๐

[๒๕๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่จันชั เป็นไฉน ? คือ ความเห็นดังนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ๑ ยัญที่บูชาแล้วมีผล ๑ การสังเวชที่บวงสรวงแล้วมีผล ๑ ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วมีอยู่ ๑ โลกนี้มี ๑ โลกหน้ามี ๑ มารดามี ๑ บิดามี ๑ สัตว์ที่เป็นอุปปาติกะมี ๑ สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้ง เพราะรู้อย่างด้วยตนเองในโลกมีอยู่ ๑ นี้ สัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นสาสวะ

เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ฉันท์.

สัมมาทิฏฐิที่เป็นอนาสวะ

[๒๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะ ที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค เป็นไหน ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัญญา ๑ ปัญฺุณิทรีย์ ๑ ปัญญาพละ ๑ ฐมมวิจยสัมโพชฃงคั ๑ ความเห็นชอบ ๑ องค์แห่งมรรค ๑ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่นี้แล คือ สัมมาทิฏฐิที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค.

ภิกษุ นั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ เพื่อบรรลุสัมมาทิฏฐิความพยายามของเขานั้น เป็น สัมมาวายามะ.

สัมมาสติ

เขามีสติละมิจฉาทิฏฐิได้ มีสติบรรลุสัมมาทิฏฐิอยู่ สติของเขานั้นเป็น สัมมาสติ.

ธรรมะที่ห้อมล้อมสัมมาทิฏฐิ

ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ ห้อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมาทิฏฐิของภิกษุ นั้น.

สัมมาทิฏฐิเป็นประธานอย่างไร ?

[๒๕๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๓ นั้น สัมมาทิฏฐิ ห้อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิห้อมเป็นประธานอย่างไร ? คือ ภิกษุรู้จักมิจฉาสังกัปะว่าเป็นมิจฉาสังกัปะะ รู้จักสัมมาสังกัปะะว่าเป็น สัมมา-

ตั้งกับปะ ความรู้ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฐิ.

มิจฉาสังกัปปะ

[๒๖๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาสังกัปปะเป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความดำริในกาม ๑ ดำริในพยาบาท ๑ ดำริในความเบียดเบียน ๑ นี่คื้อมิจฉาสังกัปปะ.

สัมมาสังกัปปะ ๒

[๒๖๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมาสังกัปปะไว้ ๒ อย่าง คือ สัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นสวาสะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธอย่าง ๑ สัมมาสังกัปปะของพระอรียะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระเป็นองค์มรรคอย่าง ๑.

สัมมาสังกัปปะที่เป็นสวาสะ

[๒๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นสวาสะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความดำริในเนกขัมมะ ๑ ดำริในความไม่พยาบาท ๑ ดำริในความไม่เบียดเบียน ๑ นี่คื้อมัมมาสังกัปปะที่ยังเป็นสวาสะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ.

สัมมาสังกัปปะที่เป็นอนาสวะ

[๒๖๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะที่เป็นอรียะที่เป็นอนาสวะเป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค เป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความตริก ๑ ความวิตก ๑ ความดำริ ๑ ความแน่ว ๑ ความแน ๑ ความปักใจ ๑ วจีสังขาร ๑ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วย

อริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้แต่ สัมผัสทั้งแปดที่เป็นอริยะเป็น
อนาสวะ เป็นโลกุตระเป็นองค์มรรค.

สัมมาวายามะ

ภิกษุ^๑นั้นย่อ^๒มพยายามเพื่อละมิจฉาสังกัปปะ เพื่อบรรลุสัมมาสังกัปปะ ความพยายามของเธอนั้น เป็นสัมมาวายามะ.

ภิกษุ^๑นั้นมีสติละมิจฉาสังกัปปะได้ มีสติบรรลุสัมมาสังกัปปะอยู่ สติของเธอนั้น เป็นสัมมาสติ.

ธรรมที่ห้อมล้อมสัมมาสังกัปปะ

ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือสัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมาสังกัปปะ ของภิกษุ^๑นั้น.

[๒๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๓ นั้น สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิยอมเป็นประธานอย่างไร ? คือ ภิกษุ^๑รู้จักมิจฉาวาจาว่าเป็นมิจฉาวาจา รู้จักสัมมาวาจาว่าเป็นสัมมาวาจา ความรู้ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ.

มิจฉาวาจา

[๒๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มิจฉาวาจาเป็นไฉน ? คือพูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ เกรจาเพื่อเจ้อ ๑ นี้คือ มิจฉาวาจา.

สัมมาวาจา ๒

[๒๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาเป็นไฉน ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมาวาจาไว้ ๒ อย่าง คือ สัมมาวาจาที่ยังเป็นสาสวะ ส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธอย่าง ๑ สัมมาวาจาที่เป็นอรियะ เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรคอย่าง ๑.

สัมมาวาจาที่เป็นสาสวะ

[๒๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขั้นนี้ เป็นไฉน ? คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ งดเว้นจากการพูดส่อเสียด ๑ งดเว้นจากการพูดคำหยาบ ๑ งดเว้นจากการเจรจาเพื่อเจ้อ ๑ นี่คือ สัมมาวาจาที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขั้นนี้.

สัมมาวาจาที่เป็นอนาสวะ

[๒๖๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาที่เป็นอริยะ เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองคัมมรรค เป็นไฉน ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความงด ๑ ความเว้น ๑ ความเว้นขาด ๑ เจตนางดเว้น ๑ จากวจีทุจริตทั้ง ๔ ของภิกษุ ผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรคเจริญอริยมรรคอยู่ นี่แหละคือ สัมมาวาจาที่เป็นอริยะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองคัมมรรค.

ภิกษุย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาวาจา เพื่อบรรลุสัมมาวาจาอยู่ ความพยายามของเธอนั้น เป็นสัมมาพยายามะ.

ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาวาจาได้ มีสติบรรลุสัมมาวาจาอยู่ สติของเธอนั้น เป็นสัมมาสติ.

ธรรมะที่ห้อมล้อมสัมมาวาจา

ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือสัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมาวาจาของภิกษุนั้น.

[๒๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิ

ยอมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐิยอมเป็นประธานอย่างไร ? คือ ภิกษุรู้จัก

มิจจกัมมันตะว่าเป็นมิจจกัมมันตะ รู้จักสัมมากัมมันตะว่า เป็นสัม-
มากัมมันตะ ความรู้ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ.

มิจจกัมมันตะ

[๒๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มิจจกัมมันตะเป็นไฉน ? คือ
ปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ กาเมสุมิจจาจาร ๑ นี้คือ มิจจา-
กัมมันตะ.

สัมมากัมมันตะ ๒

[๒๓๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะเป็นไฉน ? คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมากัมมันตะไว้ ๒ อย่าง คือ สัมมากัมมันตะ
ที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ชั้นธออย่าง ๑ สัมมากัมมันตะ
ที่เป็นอรริยะเป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรคอย่าง ๑

สัมมากัมมันตะที่เป็นสาสวะ

[๒๓๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะที่ยังเป็นสาสวะ
เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ชั้นเป็นไฉน ? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เจตนา
งดเว้นจากปาณาติบาต ๑ งดเว้นจากอทินนาทาน ๑ งดเว้นจาก
กาเมสุมิจจาจาร ๑ นี้คือ สัมมากัมมันตะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วน
แห่งบุญ ให้ผลแก่ชั้นธ.

สัมมากัมมันตะที่เป็นอนาสวะ

[๒๓๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากัมมันตะที่เป็นอริยะที่เป็น
อนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรคเป็นไหน? คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความงด ๑ ความเว้น ๑ เจตนางดเว้น ๑ จากกายทุจริตทั้ง ๓ ของภิกษุ

ผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้แลคือ สัมมากัมมันตะที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค.

ภิกษุ นั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจจากัมมันตะ เพื่อบรรลुสัมมากัมมันตะ ความพยายามของเธอนั้น เป็นสัมมาวายามะ.

ภิกษุ นั้นมีสติ ละมิจจากัมมันตะได้ มีสติบรรลุสัมมากัมมันตะ อยู่ สติของเธอนั้น เป็นสัมมาสติ.

ธรรมะที่ห้อมล้อมสัมมากัมมันตะ

ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมากัมมันตะของภิกษุ นั้น.

[๒๓๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นประธานอย่างไร คือ ภิกษุ รู้จัก มิจจอาชีวะว่าเป็นมิจจอาชีวะ รู้จักสัมมาอาชีวะว่าเป็นสัมมาอาชีวะ ความรู้ของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฏฐิ.

มิจจอาชีวะ

[๒๓๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มิจจอาชีวะเป็นไฉน? คุก่อนภิกษุทั้งหลาย การโกง ๑ การล่อลวง ๑ การตลบตะแลง ๑ การทำอุบายโกง ๑ การเอาลาภต่อลาภ ๑ นี้คือ มิจจอาชีวะ.

สัมมาอาชีวะ ๒

[๒๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน? คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสัมมาอาชีวะไว้เป็น ๒ อย่าง คือ สัมมาอาชีวะที่

ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ์ อย่าง ๑ สัมมาอาชีวะ
ที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรคอย่าง ๑.

สัมมาอาชีวะที่เป็นสาสวะ

[๒๓๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะที่ยังเป็นสาสวะ
เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ์ เป็นไฉน? คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้
ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้ สัม-
มาอาชีวะที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลแก่ขันธ์.

สัมมาอาชีวะที่เป็นอนาสวะ

[๒๓๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะที่เป็นอริยะเป็น
อนาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค เป็นไฉน? คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ความมถ ๑ ความเวร ๑ เจตนาถเวรจากมิจฉาอาชีวะ ๑ ของ
ภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญ
อริยมรรคอยู่ นี้แลคือ สัมมาอาชีวะที่เป็นอริยะเป็นอนาสวะ เป็น
โลกุตระ เป็นองค์มรรค.

ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะ เพื่อบรรลुสัมมาอาชีวะ
ความพยายามของเธอนั้น เป็นสัมมาพยายามะ.

ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาอาชีวะ มีสติบรรลุสัมมาอาชีวะอยู่ สติของเธอ
นั้น เป็นสัมมาสติ.

ธรรมะที่ห้อมล้อมสัมมาอาชีวะ

ด้วยอาการนี้ ธรรม ๓ ประการนี้ คือสัมมาทิฐิ ๑ สัมมา-

วายามะ ๑ สัมมาสติ ๑ ย่อมห้อมล้อม เป็นไปตามสัมมาอาชีวะของภิกษุ
นั้น.

เมื่อมีสัมมาทิฐิก็มีสัมมาสังกัปะพอเหมาะ ฯลฯ

[๒๗๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฐิ
ย่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐิยอมเป็นประธานอย่างไร ? คือ ผู้มีสัมมาทิฐิ
สัมมาสังกัปะ ก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสังกัปะ สัมมาวาจาก็มีพอ
เหมาะ ผู้มีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ
สัมมาอาชีพะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาอาชีพะ สัมมาวายามะก็มีพอเหมาะ
ผู้มีสัมมาวายามะ สัมมาสติก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสติ สัมมาสมาธิก็มี
พอเหมาะ ผู้มีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาญาณะ
สัมมาวิมุตติก็มีพอเหมาะ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการนี้แล พระเสขะ
ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ จึงเป็นพระอรหันต์ประกอบด้วยองค์ ๑๐.

[๒๗๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ทั้ง ๗ นั้น สัมมาทิฐิ
ยอมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐิยอมเป็นประธานอย่างไร ? คือ

เมื่อมีสัมมาทิฐิก็สลัดมิจฉาทิฐิได้

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาทิฐิได้
ทั้งอกุศลธรรมลามกเป็นอนอกบรรดามี เพราะมิจฉาทิฐิเป็นปัจจัยนั้น ก็เป็น
อันผู้มีสัมมาทิฐิสลัดได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนอก ย่อมถึงความเจริญ
บริบูรณ์ เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย.

ผู้มีสัมมาสังกัปะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาสังกัปะได้....

ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาวาจาได้....

ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉากัมมันตะได้....

ผู้มีสัมมาอาชีพะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาอาชีพะได้....

ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาวายามะได้....

ผู้มีสัมมาสติ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาสติได้....

ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาสมาธิได้....

ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาญาณะได้.....

ผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาวิมุตติได้ ทั้งอกุศลธรรม
ตามกเป็นอนเนกบรรดามี เพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยนั้น ก็เป็นอันผู้มีสัมมา-
วิมุตติสลัดได้แล้ว และกุศลธรรมเป็นอนเนกย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์เพราะ
สัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการนี้แล จึงเป็นธรรมฝ่ายกุศล ๒๐ ฝ่าย
อกุศล ๒๐ ชื่อ ธรรมบรรยายมหาจักรีสะกะ อันเราให้เป็นไปแล้ว สมณะ
หรือ พราหมณ์ หรือเทวดา หรือมาร หรือพรหม หรือใครๆ ในโลกจะ
ให้เป็นไปไม่ได้.

[๒๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์ ผู้ใดผู้หนึ่งพึง
สำคัญที่จะคติเตียน คัดค้านธรรมบรรยาย มหาจักรีสะกะนี้ การกล่าวก่อน
และการกล่าวตามกัน ๑๐ ประการ อันชอบด้วยเหตุของสมณะหรือพราหมณ์ผู้
นั้น ย่อมถึงฐานะน่าตำหนิในปัจจุบันเทียว ถ้าใครคติเตียน สัมมาทิฏฐิ เขา
ก็ต้องบูชา สรรเสริญ ท่านสมณพราหมณ์ผู้มีทิฏฐิผิด ถ้าใครคติเตียนสัมมา-
สังกัปปะ เขาก็ต้องบูชาสรรเสริญท่านสมณพราหมณ์ผู้มีสังกัปปะผิด ถ้าใคร
คติเตียนสัมมาวาจา เขาก็ต้องบูชา สรรเสริญท่านสมณพราหมณ์ผู้มีวาจาผิด
ถ้าใครคติเตียนสัมมากรรมันตะ เขาก็ต้องบูชาสรรเสริญท่านสมณพราหมณ์ผู้มีการ
งานผิด ถ้าใครคติเตียนสัมมาอาชีวะ เขาก็ต้องบูชาสรรเสริญท่านสมณพราหมณ์
ผู้มีอาชีวะผิด ถ้าใครคติเตียนสัมมาวายามะ เขาก็ต้องบูชา สรรเสริญท่านสมณ-
พราหมณ์ผู้มีความพยายามผิด ถ้าใครคติเตียนสัมมาสติ เขาก็ต้องบูชา สรรเสริญ

ท่านสมณพราหมณ์ผู้มีสติคิด ถ้าใครติเตียนสัมมาสมาธิ เขาก็ต้องบูชา สรรเสริญท่านสมณพราหมณ์ผู้มีสมาธิคิด ถ้าใครติเตียนสัมมาญาณะ เขาก็ต้องบูชา สรรเสริญท่านสมณพราหมณ์ผู้มีญาณคิด ถ้าใครติเตียนสัมมาวิมุตติเขาก็ต้องบูชา สรรเสริญท่านสมณพราหมณ์ผู้มีวิมุตติคิด.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ฟังสำคัญที่จะติเตียน คัดค้านธรรมบรรยายมหาจักรีสกันี้ การกล่าวก่อนและการกล่าวตามกัน ๑๐ ประการ อันชอบด้วยเหตุของสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น ย่อมถึงฐานะน่าตำหนิในปัจจุบันเทียว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้พวกอัสสะและพวกภัญญะ ชาวอุกกลชนบท ซึ่งเป็นอเหตุกวาทะ อกริยวาทะ นัตถิกวาทะ ก็ยังสำคัญที่จะไม่ติเตียน ไม่คัดค้านธรรมบรรยายมหาจักรีสกันั้น เพราะเหตุไร เพราะกลัวถูกนินทา ถูกว่าร้ายและถูกก่อกวน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ มหาจักรีสกัสูตรที่ ๗

อรรถกถา महाจัตตาริสกสูตร

มหาจัตตาริสกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้ว
อย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริยํ แปลว่า ไม่มีโทษ. เพราะว่าสิ่ง
ที่ไม่มีโทษ เรียกกันว่า อริยะ. บทว่า สมมาสมาธิํ ได้แก่ สมาธิที่เป็นมรรค.

บทว่า สตูปนิสํ แปลว่า มีเหตุปัจจัย

บทว่า สปะปริกขาริํ แปลว่า มีองค์ประกอบ

สัมมาทิฏฐิ ๒

บทว่า ปริกขตา แปลว่า แวดล้อมแล้ว.

บทว่า สมมาทิฏฐิํ ปุพฺพกมา โหติ ความว่า สัมมาทิฏฐิที่
เป็นหัวหน้ามี ๒ ส่วน คือ วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิที่เป็นปุเรจาริก ๑ มรรค-
สัมมาทิฏฐิ ๑

วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ กำหนดพิจารณาสังขารอันเป็นไปในกัมมิ ๓ ด้วย
อำนาจลักษณะที่ไม่เที่ยงเป็นต้น. ส่วนมรรคสัมมาทิฏฐิให้ถอนวิภูษะอันเป็น
เหตุให้ได้ภูมิคือทำให้สงบระงับเกิดขึ้นในที่สุดของการกำหนดพิจารณาเหมือน
เอาน้ำเย็นพันหม้อราดรดบนศีรษะฉะนั้น.

อุปมาเหมือนชานา เมื่อจะทำนา ย่อมตัดต้นไม้ในป่าก่อน ภายหลัง
จึงจุดไฟ ไฟนั้นจะไหม้ต้นไม้ที่ตัดไว้ก่อนให้หมดไปไม่มีเหลือ ฉะนั้น
วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ย่อมพิจารณาสังขารทั้งหลาย ด้วย
อำนาจลักษณะมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นก่อน มรรคสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น ถอน

สังขารทั้งหลายเสียได้ ด้วยอำนาจ (ที่สังขาร) เป็นไปไม่ได้อีกต่อไป เพื่อ
การพิจารณาด้วยวิปัสสนาสัมมาทิฏฐินั้น ในที่นี้ประสงค์เอาทิฏฐิตั้งสองอย่าง.

บทว่า มิจฺจนาทิฏฺฐิ มิจฺจนาทิฏฺฐิติ ปชานาติ ได้แก่ รู้ชัดมิจฺจนาทิฏฺฐิ
โดยอารมณ์ ด้วยการแทงตลอดลักษณะว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. สัมมาทิฏฺฐิ
ย่อมรู้ชัด สัมมาทิฏฺฐิโดยกิจ (คือ) โดยความไม่หลง.

บทว่า สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ ความว่า ความรู้อย่างนั้นนั้น
ของเธอ ย่อมเชื่อว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ.

บทว่า ทฺวยํ วทามิ ความว่า เรากล่าว (สัมมาทิฏฐิ) ไว้สองส่วน.

บทว่า ปุญฺญภาคิยา แปลว่า เป็นส่วนแห่งบุญ.

บทว่า อฺุปธิเวปกฺกา แปลว่า ให้วิบาก คือ อุปธิ.

ในบทว่า ปญฺญา ปญฺญินฺทริยํ เป็นต้น ที่ชื่อว่า ปัญญาเพราะ
จำแนกออกแล้ว ๆ ยังประตู่แห่งอมตะให้ปรากฏ คือแสดงให้เห็น.

ชื่อว่า ปญฺญินฺทริยํ เพราะทำความเป็นใหญ่ในอรรถ (ภาวะ) อันนั้น

ชื่อว่า ปญฺญาพละ เพราะไม่หวั่นไหวด้วยอวิชชา.

ชื่อว่า ฐัมมวិจยสัมโพชฌนํ เพราะบรรลวงค์แห่งการตรัสรู้แล้ว
ค้นคว้าสังขรรณ ๔.

ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ เพราะเห็นดังงามด้วยความสมบูรณ์แห่งมรรค.

ชื่อว่า องฺคแห่งมรรค เพราะเป็นองค์แห่งอริยมรรค.

บทว่า " โส " แปลว่า ภิกษุนี้.

บทว่า ปหานาย แปลว่า เพื่อต้องการละ.

บทว่า อฺุปสมฺปทาย แปลว่า เพื่อต้องการได้เฉพาะ.

บทว่า สมฺมาวายาโม ได้แก่ ความพยายามอันเป็นกุศลอันเป็นเหตุ
นำออกจากทุกข์.

บทว่า **สโต** คือ เป็นผู้ประกอบด้วยสติ

บทว่า **อนุปริวตฺตุนฺติ** คือ ห้อมล้อมเป็นสหชาติ.

ก็ในที่นี้ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ เป็นสหชาติ (เกิดร่วม) ห้อมล้อมโลกุตรสัมมาทิฏฐิ. เหมือนราชองครักษ์ถือกระบี่ และเจ้าพนักงานเชิญภัตตรขึ้นอยู่ในรถคันเดียวกันแวดล้อมพระราชานั้น. ส่วน วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ เป็นปุเรชาติ (เกิดก่อน) ห้อมล้อม เหมือนทหารเดินเท้า เป็นต้น เดินไปหน้ารถฉะนั้น. ก็จำเดิมแต่บรรพ (ข้อ) ที่ ๒ ไป ธรรม แม้ทั้ง ๓ ประการ (คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ) ก็พึงทราบว่าเป็นสหชาติ เป็นบริวารแห่งสัมมาสังกัปะ เป็นต้น.

บทว่า **มิจฺฉาสงฺกปโปติ ปชฺนาติ** ความว่า ย่อมรู้ชัด **มิจฺฉาสังกัปะ** โดยอารมณ์ ด้วยการแทงตลอดไตรลักษณ์ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมรู้ชัด**สัมมาสังกัปะ** โดยกิจ โดยความไม่หลง. แม้ในสัมมาวาจา เป็นต้นต่อจากนี้ไป ก็พึงทราบการประกอบความอย่างนี้เหมือนกัน. ความดำริในกาม เป็นต้น กล่าวไว้แล้วในเทวธาวิตกกสูตร.

วิตก

บทว่า **ตฺถโก** ความว่า ชื่อว่า ตักกะด้วยอำนาจความตริก ตักกะ นั้นแหละเพิ่มบทอุปสรรค (คือวิ) เข้าไป เรียกว่า วิตกกะ (คือความตริก). ความตริกนั้นนั่นแล ชื่อว่า สังกัปะ ด้วยอำนาจความดำริ.

ชื่อว่า **อัปฺปนา** เพราะแนบแน่นในอารมณ์โดยเป็นอันเดียวกัน. ก็ เพราะเพิ่มบทอุปสรรค จึงเรียกว่า **พฺยุปฺปนา**.

บทวา เจตโส อภินิโรปนา แปลวา ยกจิตขึ้น. เพราะเมื่อมีวิตก
วิตกย่อมยกจิตขึ้นในอารมณ์.

แต่เมื่อไม่มีวิตก จิตก็ขึ้นสู่อารมณ์ได้ตามธรรมดาของตนเองเหมือน
คนที่ชำนาญ มีชาติตระกูลสูง ย่อมเข้าพระราชวังได้ฉะนั้น เพราะสำหรับผู้
ไม่ชำนาญ (การเข้าพระราชวัง ย่อมต้องการคนนำทางหรือคนเฝ้าประตู. พระ
ราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาทรงรู้และรู้จักคนผู้ชำนาญ มีชาติอันสมบูรณ์
เพราะเหตุนี้ เขาจึงออกและเข้า (พระราชวัง) ได้ โดยธรรมดาของตน
(ฉันทิ) พึงทราบข้ออุปไมยนี้ฉันทิ.

ชื่อว่า วิสัขาร เพราะปรุงแต่งวาจา. ก็ในเรื่องวิสัขารนี้โลกิย-
วิตก ย่อมปรุงแต่งวาจา โลกุตรวิตก ไม่ปรุงแต่ง. โลกุตรวิตก ไม่
ปรุงแต่ง ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น วิตกนั้นก็ย่อมมีชื่อว่า วิสัขารเหมือนกัน.

บทว่า สมมาตงกัปเป อนุปริชานนติ ความว่า ย่อมห้อมล้อม
สัมมาสังกัปปะอันเป็นโลกุตระ.

ก็ในการนี้ ธรรมแม่ ๓ ประการมีเนกขัมสังกัปปะ (ดำริในอันออก
จากกาม) เป็นต้น ย่อม (มี) ได้ในจิตต่างๆ ในกาลอันเป็นเบื้องต้น.
แต่ในขณะแห่งมรรค สัมมาสังกัปปะองค์เดียวเท่านั้น ตัดทางดำเนินแห่งสัง-
กัปปะทั้ง ๓ มีกามสังกัปปะเป็นต้นให้เป็นการถอน (ราก) ขึ้น ทำองค์มรรค
ให้บริบูรณ์เกิดขึ้น ย่อมได้ชื่อ ๓ ชื่อเนื่องด้วยเนกขัมสังกัปปะเป็นต้น. แม้
ในสัมมาวาจาเป็นต้นข้างหน้า ก็ฉันทิเหมือนกัน.

อารติ-วิริ-ปฏิวิริ-เวรมณี

แม้ในบทว่า มุทาวาทา เวรมณี ดังนี้ เป็นต้น เป็นวิริก็ถูก เป็น
เจตนา ก็ถูก.

ในบทว่า อารติ ดังนี้เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ชื่อว่า อารติ เพราะยินดีความห่างไกลจากกวิทุจริต.

ชื่อว่า วิตติ เพราะเว้นจากกวิทุจริตเหล่านั้น.

ชื่อว่า ปฏิวิตติ เพราะถอยกลับจากกวิทุจริตนั้น ๆ แล้วงดเว้นจากกวิทุจริตเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง ท่านเพิ่มบทด้วยอำนาจอุปสรรค. บททั้งหมดนี้เป็นชื่อของภาวะคือ การงดเว้นทั้งนั้น.

ชื่อว่า เวมณิ เพราะย้ายเวร ได้แก่ ทำเวรให้พินาศไป แม้บทนี้ก็เป็นวาพจน์ของความงดเว้นเหมือนกัน.

แม้คำทั้งสองว่า เจตนา ๑ วิตติ ๑ ย่อมใช้ได้เหมือนกัน แม้ในคำว่า ปาณาติปาตา เวมณิ เป็นต้น.

อธิบทยกฤษณาเป็นต้น

ในบทว่า กฤษณา เป็นต้น

ชื่อว่า กฤษณา (วาจาล่องลง) เพราะลวงโลกใซึ่งงวยด้วยวาจานั้น ด้วยเรื่องหลอกลวง ๓ ประการ.

ชื่อว่า ลปนา (วาจายกยอ) เพราะคนผู้ต้องการลาภ สักการะยกยอด้วยวาจานั้น.

ชื่อว่า ผู้ทำนุ้ยไ้ เพราะมี (แต่ทำ) นุ้ยไ้เป็นปกติ. ภาวะของผู้ทำนุ้ยไ้เหล่านั้น ชื่อว่า เนมิตุตถตา (ความเป็นผู้ทำนุ้ยไ้)

ชื่อว่า ผู้ทำอุบายโกง เพราะคนเหล่านั้นมีการทำอุบายโกงเป็นปกติ ภาวะของคนผู้ทำอุบายโกงเหล่านั้น ชื่อว่า นิปฺเปสิกตา (ความเป็นผู้ทำอุบายโกง)

ชื่อว่า การแลกแลกด้วยลาภ เพราะแลก คือหา ได้แก่ แสวงหาแลกด้วยลาภ ภาวะแห่งการแลกแลกด้วยลาภเหล่านั้น ชื่อว่า การหาแลกด้วยลาภ. ความย่อในที่นี้มีเพียงเท่านี้.

ผู้มีสัมมาทิฏฐิก็สลัดมิจฉาทิฏฐิได้

ในบทว่า สัมมาทิฏฐิสฺส ภิกฺขเว มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชินฺณา โหติ (ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมเป็นอันสลัดมิจฉาทิฏฐิ) ดังนี้ เป็นต้น ท่านอาจารย์ผู้กล่าวนิกายที่เลือกกล่าวว่า ตรัสถึงผล ส่วนอาจารย์ผู้กล่าว มัชฌิมนิกาย กล่าววาทสถานของนิชชรวัตถุ ๑๐ ประการ ว่า ตรัสถึงมรรค.

บรรดาธรรมเหล่านั้น ฟังทราบว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ เพราะ อรรถว่าเห็น พระนิพพาน ฟังทราบว่าเป็น สัมมาญาณ เพราะอรรถว่า กระทำให้แจ่มแจ้งพระนิพพาน ฟังทราบว่าเป็น สัมมาวิมุตติ เพราะ อรรถว่าน้อมใจไปในพระนิพพานนั้น.

บทว่า วิสฺติ กุสลปฺกฺขา ความว่า เป็นธรรมฝ่ายกุศล ๒๐ ประการอย่างนี้ คือ ธรรม ๑๐ ประการมี สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น และธรรม ๑๐ ประการ ที่ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า กุศลธรรมเป็นอเนกประการที่มี สัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย.

บทว่า วิสฺติ อกุสลปฺกฺขา ความว่า ฟังทราบธรรมฝ่ายอกุศล ๒๐ ประการอย่างนี้ คือ ธรรม ๑๐ ประการมี มิจฉาทิฏฐิ เป็นต้นที่ตรัสไว้ โดยนัยเป็นต้นว่า มิจฉาทิฏฐิย่อมเป็นเครื่องให้เสื่อมแล้ว และธรรม ๑๐ ประการ ที่ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า ธรรมอันลามกมิใช่น้อย มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นปัจจัย.

บทว่า มหาจตุตฺตารสโก ความว่า ชื่อว่า มหาจัตตาริสกะ (หมวด ๔๐ ใหญ่) เพราะประกาศธรรม ๔๐ ประการ อันเป็นฝ่ายกุศล และเป็นฝ่ายอกุศลอันเป็นข้อใหญ่ เพราะการให้วิบากมาก.

สัมมาทิฏฐิ ๕

ก็แหละในพระสูตรนี้ ตรัสสัมมาทิฏฐิ ๕ ประการ คือ วิปัสสนา-
สัมมาทิฏฐิ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ มัคคสัมมาทิฏฐิ ผลสัมมาทิฏฐิ
ปัจจบเวกขณสัมมาทิฏฐิ.

บรรดา สัมมาทิฏฐิ ๕ ประการนั้น สัมมาทิฏฐิที่ตรัสไว้ โดยนัยมี
อาทิว่า ย่อมรู้มิจฉาทิฏฐิว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ชื่อว่า วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ.

ที่ตรัสไว้โดยนัยมีอาทิว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ชื่อว่า กัมมัสสกตา-
สัมมาทิฏฐิ.

ส่วนสัมมาทิฏฐิ แม้ ๒ ประการ คือ มัคคสัมมาทิฏฐิ ผลสัมมา-
ทิฏฐิ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ ย่อมเหมาะสำหรับผู้
มีสัมมาทิฏฐิ ดังนี้.

อนึ่ง พึงทราบที่ตรัสปัจจบเวกขณสัมมาทิฏฐิ ไว้ในคำนี้ว่า " สัม-
มาญาณะ ย่อมพอเหมาะ " ดังนี้.

วาทะ ๓

บทว่า สมฺมาทิฏฺฐิ เจ ภวฺ ครหติ ความว่า เมื่อกล่าวว่า ชื่อว่า
มิจฉาทิฏฐินี้ดี ดังนี้ก็ดี เมื่อกล่าวว่า ชื่อว่า สัมมาทิฏฐินี้ไม่ดี ดังนี้ก็ดี
ย่อมชื่อว่าติเตียนสัมมาทิฏฐิ.

บทว่า โอกฺกถา ได้แก่ชาวโอกกถชนบท.

บทว่า วสุตถญฺญา ได้แก่ ชน ๒ พวก คือ พวกวัสสะ และ
พวกภัญญะ.

บทว่า อเหตุวาทา คือ ผู้มีวาทะเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ไม่มีเหตุไม่มี
ปัจจัย เพื่อความหมจดจแห่งสัตว์ทั้งหลาย.

บทว่า อกริยวาทา ได้แก่ ผู้มีวาทะปฏิเสธการกระทำอย่างนี้ว่า

เมื่อทำ (บาป) บาปก็ไม่ใช่อันทำ.

บทว่า นตฺถิกวาทา ได้แก่ ผู้มีวาทะเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วย่อมไม่มีผล.

ชนผู้มีวาทะดังกล่าวนั้น ย่อมเป็นผู้กำวลงแน่นอนในทสฺสนะ ๓ ประการเหล่านี้.

ถามว่า ก็การกำหนดแน่นอนแห่งทสฺสนะเหล่านี้ มีได้อย่างไร ?

ตอบว่า ก็บุคคลผู้ใดถือลัทธิเห็นปานนี้ นั่งในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน สาธยายอยู่ พิจารณาอยู่ มิจฺจาสติของบุคคลผู้นั้นย่อมตั้งมั่น ในอารมณ์นั้นว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เมื่อทำ (บาป) บาปก็ไม่เป็นอันทำ ทานที่ให้แล้วไม่มีผล เมื่อกายแตกย่อมขาดสูญ จิตของผู้นั้นย่อมมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ชวนะทั้งหลายย่อมแล่นไป ในชวนะที่หนึ่ง ยังพอแก้ไขได้ ในชวนะที่สองเป็นต้นก็ยังสามารถแก้ไขได้เหมือนกัน แต่ในชวนะที่เจ็ด แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ทรงแก้ไขไม่ได้ เป็นผู้มึนปกติไม่หวนกลับ เช่นกับภิกษุชื่อ อริฏฐกัณฐกะ.

ในบรรดาทสฺสนะเหล่านั้น บางคนกำวลงสู่ทสฺสนะเดียว บางคน ๒ ทสฺสนะ บางคน ๓ ทสฺสนะ จึงเป็นนิตยมิจฺจาทิฏฐิบุคคลโดยแท้ ถึงการห้ามทางไปสวรรค์และพระนิพพาน เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะไปสู่สวรรค์ในลำดับต่อจากชาตินั้น จะป่วยกล่าวไปใยที่จะไปสู่พระนิพพาน สัตว์นี้ชื่อว่า เป็นหลักตอแห่งวัฏฏะ เฝ้าแผ่นดิน โดยมากสัตว์เห็นปานนี้ย่อมไม่มีการออกไปจากภพ แม้ชนพวกวิสสะและภัญญะก็ได้เป็นเช่นนี้.

บทว่า นิหฺตทาพฺยาโรสอุปารมฺภยา ความว่า เพราะกลัวตนจะถูกนินทา ถูกกระทบกระทั่ง และถูกว่าร้าย. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถาหาจิตตาริสกสูตรที่ ๗

๘. อานาปานสติสูตร

ว่าด้วยการเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก

[๒๘๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบาลิกา
วิสาขามิคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม กรุงสาวัตถี พร้อมด้วย
พระสาวกผู้เถระมีชื่อเสียงเด่นมากรูปด้วยกัน เช่น ท่านพระสารีบุตร ท่าน
พระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระมหากัจจายนะ
ท่านพระมหาโกฏิฐิตะ ท่านพระมหากัปปิณะ ท่านพระมหาจุนทะ ท่าน
พระเรวตะ ท่านพระอานนท์ และพระสาวกผู้เถระมีชื่อเสียงเด่นอื่นๆ ก็
สมัยนั้นแล พระเถระทั้งหลายพากันโอวาทพราสาสนพวกภิกษุอยู่ คือ พระ
เถระบางพวกโอวาทพราสาสนภิกษุ ๑๐ รูปบ้าง บางพวกโอวาทพราสาสน ๒๐ รูป
บ้าง บางพวกโอวาทพราสาสน ๓๐ รูปบ้าง บางพวกโอวาทพราสาสน ๔๐ รูป
บ้าง ฝ่ายภิกษุนวกะเหล่านั้น อันภิกษุผู้เถระโอวาทพราสาสนอยู่ ย่อมรู้ชัด
ธรรมวิเศษอย่างกว้างขวางยิ่งกว่าตนรู้มาก่อน.

[๒๘๓] ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม
ประทับนั่งกลางแจ้ง ในราตรีมีจันทร์เพ็ญ วันนั้นเป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ
ทั้งเป็นวันปวารณาด้วย. ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเหลียวดูภิกษุสงฆ์
ซึ่งนั่งเียบอยู่โดยลำดับ จึงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราปรารถนาในปฏิบัติทานี้ เรามีจิตยินดีในปฏิบัติทานี้ เพราะฉะนั้นแล ภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงปรารถนาความเพียร เพื่อถึงคุณที่ตนยังไม่ถึง เพื่อบรรลุ
คุณที่ตนยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งคุณที่ตนยังไม่ทำให้แจ้งยิ่งกว่าประมาณเถิด

เราจักอยู่ในกรุงสาวัตถินี้แล จนถึงวันครบ ๔ เดือนแห่งฤดูฝน เป็นที่บานแห่งดอกโกมุท พวกภิกษุชาวชนบททราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักรออยู่ในกรุงสาวัตถินั้น จนถึงวันครบ ๔ เดือนแห่งฤดูฝน เป็นที่บานแห่งดอกโกมุท จึงพากันหลังไหลมายังกรุงสาวัตถี เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฝ่ายภิกษุผู้เถระเหล่านั้น ก็พากันโอวาทพร้าสอนภิกษุนวกะเพิ่มประมาณขึ้น คือ ภิกษุผู้เถระบางพวกโอวาทพร้าสอนภิกษุ ๑๐ รูปบ้าง บางพวกโอวาทพร้าสอน ๒๐ รูปบ้าง บางพวกโอวาทพร้าสอน ๓๐ รูปบ้าง บางพวกโอวาทพร้าสอน ๔๐ รูปบ้าง และภิกษุนวกะเหล่านั้น อันภิกษุผู้เถระโอวาทพร้าสอนอยู่ ย่อมรู้ชัดธรรมวิเศษอย่างกว้างขวางยิ่งกว่าที่ตนรู้มาก่อน.

[๒๘๒] ก็สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมประทับนั่งกลางแจ้ง ในราตรีจันทร์เพ็ญ เป็นวันครบ ๔ เดือนแห่งฤดูฝน เป็นที่บานแห่งดอกโกมุท วันนั้นเป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเลี้ยวดูภิกษุสงฆ์ ซึ่งนั่งเฝ้ายอยู่โดยลำดับ จึงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัทนี้ไม่คุ้มกัน บริษัทนี้เจียบเสียงคุษ คำรองอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสงฆ์นี้บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ควรแก่การค้ำับ ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การกระทำอัญชลี เป็นเนื่อนานุญของโลกอย่างหาที่อื่นยิ่งกว่ามิได้ ภิกษุสงฆ์นี้บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่เขาถวายของน้อย มีผลมาก และถวายของมาก มีผลมากยิ่งขึ้น ภิกษุสงฆ์นี้ บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทอันชาวโลกยากที่จะได้พบเห็น ภิกษุสงฆ์นี้บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทอันสมควร ที่แม่คนผู้เอาเสปียงคล้องบาเดินทางไปชม นับเป็นโยชน์ ๆ.

๑. คือวันเพ็ญเดือนสิบสอง

มีพระอรหันตจีณาสพ ในหมู่ภิกษุ

[๒๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ผู้เป็นพระอรหันตจีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้วโดยลำดับ สิ้นสัญญาในภพแล้วพ้นวิเศษแล้วเพราะรู้ชอบ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีพระอนาคามี ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ผู้เป็นอุปปาติกะ เพราะสิ้นสัญญาส่วนเบื้องต่ำทั้ง จะได้ปรินิพพานในโลกนั้น ๆ มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นอีกเป็นธรรมดา แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ ภิกษุ นี้ ก็มีอยู่

มีพระสกทาคามี ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ผู้เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสัญญา ๓ อย่าง และเพราะทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง มายังโลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุสงฆ์นี้ ก็มีอยู่.

มีพระโสดาบัน ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ผู้เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสัญญา ๓ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้ในเบื้องหน้า แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญสัมมัตตปธาน ๔ ในหมู่ภิกษุ

[๒๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญสัมมัตตปธาน ๔ อยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญอิทธิบาท ๔ ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญอิทธิบาท ๔ อยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญอินทริย ๕ ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญอินทริย ๕ อยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญพละ ๕ ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญพละ ๕ อยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญโพชฌงค์ ๗ อยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญมรรค ๘ ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความ
เพียรในอันเจริญมรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐอยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้
ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญเมตตา ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญเมตตาอยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญกรุณา ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญกรุณาอยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญมุทิตา ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญมุทิตาอยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญอุเบกขา ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญอุเบกขาอยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญสุกัลป์ญา ในหมู่ภิกษุ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความเพียรในอันเจริญสุกัลป์ญาอยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญอนิจจัญญา ในหมู่ภิกษุ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้ประกอบความ
เพียรในอันเจริญอริยสัจจัตถุญญาอยู่ แม้ภิกษุเช่นนี้ในหมู่ภิกษุนี้ ก็มีอยู่.

มีภิกษุผู้เจริญอานาปานสติ ในหมู่ภิกษุ

[๒๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ย่อมมีภิกษุในภิกษุสงฆ์นี้ ที่เป็นผู้
ประกอบความเพียรในอันเจริญอานาปานสติอยู่.

เจริญอานาปานสติแล้วธรรมทั้ง ๔ จะบริบูรณ์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว จะให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ได้. สติปัฏฐาน ๔ ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว จะให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ได้. โพชฌงค์ ๗ ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว จะให้วิชชาและวิมุตติ บริบูรณ์ได้.

วิธีเจริญอานาปานสติที่มีผลานิสงส์มาก

[๒๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญแล้ว อย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมากมีอานิสงส์มาก ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า. เรื่อย่อมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า. เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว. เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักระงับกายสังขาร หายใจออก ว่า เราจักระงับกายสังขาร หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปีติ หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปีติ หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุข หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุข หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักระงับจิตตสังขาร

หายใจออก ว่า เราจักระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิต หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิต หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักทำจิตให้ร่าเริง หายใจออก ว่า เราจักทำจิตให้ร่าเริง หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักตั้งจิตมั่น หายใจออก ว่า เราจักตั้งจิตมั่น หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ ว่า เราจักเปลื้องจิต หายใจออก ว่า เราจักเปลื้องจิต หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความไม่เที่ยง หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความไม่เที่ยง หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความคลายกำหนด หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความคลายกำหนด หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความดับกิเลส หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความดับกิเลส หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาตระคืนกิเลส หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความตระคืนกิเลส หายใจเข้า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้แล จึงมีผลมากมีอานิสงส์มาก.

เจริญอานาปานสติอย่างไร ? สติปัฏฐาน ๔ จึงจะบริบูรณ์

[๒๘๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงจะให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ ?

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด เมื่อภิกษุหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว. เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า

เราจักระงับกายสังขาร หายใจออก ว่า เราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นภายในกาย มีความเพียร รู้สึกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวลมหายใจออก ลมหายใจเข้านี้ว่า เป็น กายชนิดหนึ่งในจำพวกกายทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล ในสมัยนั้นภิกษุจึงชื่อว่าพิจารณาเห็นภายในกาย มีความเพียร รู้สึกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุสำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปิติ หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปิติ หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุข หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุข หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักระงับจิตตสังขาร หายใจออก ว่า เราจักระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา มีความเพียร รู้สึกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวการใส่ใจลมหายใจออกลมหายใจเข้าเป็นอย่างคี่นี้ ว่าเป็นเวทนาชนิดหนึ่ง ในจำพวกเวทนาทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล ในสมัยนั้น ภิกษุจึงชื่อว่า พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา มีความเพียร รู้สึกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่.

คุณก่อน ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุสำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิต หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิต หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ ว่า เราจักทำให้จิตระเริง หายใจออก ว่า เราจักทำให้จิต

รำริง หายใจเข้า สำเนียงกอยู่ ว่า เราจักตั้งจิตมั่น หายใจออก ว่า เราจักตั้งจิตมั่น หายใจเข้า. สำเนียงกอยู่ว่า เราจักเปลื้องจิต หายใจออก ว่า เราจักเปลื้องจิต หายใจเข้า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้อยู่. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตไม่กล่าว (ว่ามี) อานาปานสติสำหรับภิกษุผู้เปลอสติ ไม่รู้สีกตัวอยู่. เพราะฉะนั้นแล ในสมัยนั้น ภิกษุจึงชื่อว่า พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุสำเนียงกอยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความไม่เที่ยง หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความไม่เที่ยง หายใจเข้า สำเนียงกอยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความคลายกำหนด หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความคลายกำหนด หายใจเข้า. สำเนียงกอยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณา ความดับกิเลส หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณา ความดับกิเลส หายใจเข้า. สำเนียงกอยู่ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความสลละกีนกิเลส หายใจออก ว่า เราจักเป็นผู้ตามพิจารณาความสลละกีนกิเลส หายใจเข้า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่. เธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้วางเฉย ได้ดี. เพราะฉะนั้นแล ในสมัยนั้น ภิกษุจึงชื่อว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มาก แล้วอย่างนี้แล ชื่อว่าบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ได้.

เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างไร โทษฌงค์ ๗ จึงจะบริบูรณ์

[๒๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญแล้ว
อย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงจะให้โทษฌงค์ ๗ บริบูรณ์ได้ ?

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย มีความ
เพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ ในสมัยนั้น
สตีย่อมเป็นอันเธอผู้เข้าไปตั้งไว้แล้วไม่ผอเรือ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด สติเป็นอันภิกษุเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่
ผอเรือ ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น
ภิกษุชื่อว่ายอมเจริญสติสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ
นั้นจะถึงความเจริญและความบริบูรณ์ เธอเมื่อเป็นผู้มีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมคั่น
คว่า ไตร่ตรอง ถึงความพิจารณาธรรมนั้นได้ด้วยปัญญา.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมคั่น
คว่า ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ในสมัยนั้น ฌัมมวิจย-
สัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่ายอมเจริญ
ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอม
ถึงความเจริญและความบริบูรณ์ เธอเมื่อคั่นคว่า ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณา
ธรรมด้วยปัญญาอยู่ ย่อมเป็นอันปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุคั่นคว่า ไตร่ตรอง ถึงความ
พิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน ในสมัยนั้น
วิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่ายอม
เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น วิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุยอมถึงความ
เจริญและความบริบูรณ์. ปิติปราศจากอามิสย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ปรารภความ
เพียรแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ปิติปราศจากอามิสเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้
ปรารถนาคือเพียรแล้ว ในสมัยนั้น ปิติสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุ
ปรารถนาคือแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญปิติสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น ปิติ-
สัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์ ภิกษุผู้มีใจเกิดปิติ
ทั้งกายทั้งจิตก็ระงับได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ทั้งกายทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจเกิดปิติ
ระงับได้ ในสมัยนั้น ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาคือแล้ว
สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์. สมัยนั้น ปัสสัทธิ-
สัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์. ภิกษุผู้มีกายระงับ
แล้ว มีความสุข จิตก็ตั้งมั่น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายระงับแล้ว มีความ
สุข ย่อมตั้งมั่น ในสมัยนั้น สมာธิสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาคือ
แล้ว สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์. สมัยนั้น สมาธิ-
สัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์. ภิกษุนั้นย่อม
เป็นผู้วางจิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้นให้เฉยได้เป็นอย่างดี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุเป็นผู้วางจิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้น
ให้เฉยได้เป็นอย่างดี ในสมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุ
ปรารถนาคือแล้ว. สมัยนั้นภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น
อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่
ในสมัยนั้น สติย่อมเป็นอันเธอผู้เข้าตั้งไว้แล้วไม่เผอเรอ...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ ในสมัยนั้น สติย่อมเป็นอันเธอผู้เข้าไปตั้งไว้แล้วไม่เพอเธอ...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใดภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร รู้สีกตัว มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่ ในสมัยนั้น สติย่อมเป็นอันเธอผู้เข้าไปตั้งไว้แล้วไม่เพอเธอ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด สติเป็นอันภิกษุเข้าไปตั้งไว้แล้วไม่เพอเธอ ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ของภิกษุ ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์ เธอเมื่อเป็นผู้มีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมค้นคว้า ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมค้นคว้า ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ในสมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า ย่อมเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ สมัยนั้น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์. เมื่อเธอค้นคว้า ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญาอยู่ ย่อมเป็นอันปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด ภิกษุค้นคว้า ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน ในสมัยนั้น วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ สมัยนั้นวิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์. ปิติปราศจากอามิส ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ปรารภความเพียรแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด **ปีติปราศจากอามิสเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้**ปรารถนาคความเพียรแล้ว ในสมัยนั้น**ปีติสัมโพชฌงค์**. ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาคแล้ว สมัยนั้นภิกษุชื่อว่า**ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์** สมัยนั้น**ปีติสัมโพชฌงค์**ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์. ภิกษุผู้มีใจเกิดปีติ **ทั้งกายทั้งจิตก็ระงับได้**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด **ทั้งกายทั้งจิตของภิกษุผู้มีใจเกิดปีติ**ระงับได้ในสมัยนั้น. **ปีตัสถิสัมโพชฌงค์**ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาคแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า**ย่อมเจริญปีตัสถิสัมโพชฌงค์**. สมัยนั้น **ปีตัสถิสัมโพชฌงค์**ของภิกษุ ย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์. ภิกษุผู้มีกายระงับแล้ว มีความสุข **จิตก็ตั้งมั่น**.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด **จิตของภิกษุผู้มีกายระงับแล้ว มีความสุข**ย่อมตั้งมั่น ในสมัยนั้น **สมาธิสัมโพชฌงค์**ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาคแล้ว สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า**ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์**. สมัยนั้น **สมาธิสัมโพชฌงค์**ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์ ภิกษุนั้นย่อมเป็น**ผู้วางจิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้นให้เฉยได้เป็นอย่างดี**.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด **ภิกษุเป็นผู้วางเฉย จิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้นให้เฉยได้เป็นอย่างดี** ในสมัยนั้น **อุเบกขาสัมโพชฌงค์**ย่อมเป็นอันภิกษุปรารถนาคแล้ว สมัยนั้นภิกษุชื่อว่า**ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์**. สมัยนั้น **อุเบกขาสัมโพชฌงค์**ของภิกษุย่อมถึงความเจริญและความบริบูรณ์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้แล **ชื่อว่าบำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ได้**.

เจริญโพชฌงค์ ๗ อย่างไร วิชชาและวิมุตติจึงจะบริบูรณ์

[๒๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่เจริญโพชฌงค์ ๗ แล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงบำเพ็ญวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้ ?

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ที่น้อมไปเพื่อความปลดปล่อย ย่อมเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์... ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ ที่น้อมไปเพื่อความปลดปล่อย.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้ มากแล้วอย่างนี้แล ชื่อว่าบำเพ็ญวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่าง ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ อานาปานสติสูตรที่ ๘

อรรถกถาอานาปานสติสูตร

อานาปานสติสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺเวยฺหิ จ** ความว่า พร้อมกับพระสาวกเป็นอันมากผู้มีชื่อเสียง แม้เหล่าอื่น ยกเว้นพระเถระ ๑๐ รูปที่มาในพระบาลี. ว่ากันว่า ในคราวนั้น ได้มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ นับจำนวนไม่ได้.

บทว่า **โอมฺวทฺตฺติ อฺนุสฺสาสนฺตฺติ** ความว่า สงเคราะห์ด้วยการสงเคราะห์ ๒ ประการ คือ สงเคราะห์ด้วยอามิส สงเคราะห์ด้วยธรรม แล้วโอมวาทและปราสาธนด้วยการให้โอมวาทและปราสาธนกรรมฐาน. **จ** อักษรในบทว่า **เต จ** นี้ เป็นเพียงอาคมสนธิ. บทว่า **อุพาริ ปุพฺพฺเพนาปริ วิเสถ** **สยฺขานนฺตฺติ** ความว่า ย่อมรู้คุณวิเศษมีกสิณบริกรรมเป็นต้นอื่น ที่โอมพารกว่าคุณพิเศษเบื้องต้น มีความบริบูรณ์แห่งศีลเป็นต้น.

บทว่า **อารทฺโธ** แปลว่า ยินดีแล้ว. บทว่า **อปฺปตฺตฺตสฺส ปตฺตฺติยา** คือ เพื่อบรรลุพระอรหัตที่ยังไม่ได้บรรลุ แม้ใน ๒ บทที่เหลือก็มีเนื้อความดังกล่าวนี้เหมือนกัน คติที่มีพระจันทร์เพ็ญครบ ๔ เดือน ท้ายเดือน ๑๒ ชื่อว่า **โกมุที จาคฺมุมาสินี**. แท้จริงคตินั้น ชื่อว่า **โกมุที** เพราะมีดอกโกมุทบาน. เรียกว่า **จาคฺมุมาสินี** (ครบ ๔ เดือน) เพราะเป็นวันสุดท้ายของเดือนอันมีในฤดูฝน ๔ เดือน. บทว่า **อาคเมสฺสุตฺตมิ** ความว่า เราจักคอยอธิบายว่า เราพิจารณาในวันนี้แล้วยังไม่ไป ที่ไหน จักอยู่ในที่นี้แหละจนกว่าคตินั้น (คือวันเพ็ญเดือน ๑๒) จะมาถึง. **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงอนุญาตพิจารณาสงเคราะห์ (สงเคราะห์ด้วยพิจารณากรรม) แก่ภิกษุทั้งหลายด้วยประการดังนี้ จึงได้ตรัสอย่างนั้น.

๑. บาลีเป็น **อาคณฺตฺวา จบฺบพฺมา** เป็น **อคณฺตฺวา** แปลตามคำหลัง.

ธรรมดาปวารณาสงเคราะห์ สงฆ์ยอมให้ด้วยญัตติทุติยกรรม.

ถามว่า ปวารณาสงเคราะห์นี้สงฆ์จะให้แก่ใคร ไม่ให้แก่ใคร ?

ตอบว่า เบื้องต้น ไม่ให้แก่พาลปुरुชนผู้ไม่ใช้การบุคคล ภิกษุผู้
เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนา และพระอริยสาวก ก็ไม่ให้เหมือนกัน อนึ่ง ไม่ให้แก่
ภิกษุผู้มีสมณะหรือวิปัสสนายังอ่อน. ในคราวนั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ได้ทรงพิจารณาวาระจิตของภิกษุทั้งหลาย ทรงทราบว่าสมณะและวิปัสสนา
ยังอ่อน จึงทรงพระดำริว่า เมื่อเราไม่ปวารณาในวันนี้ ภิกษุทั้งหลายออก
พรรษาแล้ว จักเที่ยวไปในกรุงสาวัตถีนี้ (ต่างรูปต่างไป) ในทิศทั้งหลาย
แต่นั้นภิกษุเหล่านี้จักไม่สามารถทำคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้ ในเมื่อภิกษุทั้งหลาย
ผู้แก่พรรษากว่า ถือเอาเสนาสนะเสียเต็มหมด (ธรรมเนียมที่ทรงอนุญาตให้ผู้
แก่พรรษากว่าจับจองเสนาสนะได้ก่อน) ถ้าแม้เราออกจาริกไป ภิกษุเหล่านี้ก็
จักหาสถานที่อยู่ได้ยาก แต่เมื่อเราไม่ปวารณา แม้ภิกษุเหล่านี้จักไม่เที่ยวไป
ตลอดกรุงสาวัตถีนี้ แม้เราก็จักยังไม่ออกจาริก เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุเหล่านี้
ก็จักไม่เป็นกังวล (เรื่อง) สถานที่อยู่ เธอทั้งหลายจักอยู่เป็นผาสุกในสถานที่
อยู่ของตน ๆ สามารถเพื่อจะทำสมณะและวิปัสสนาให้แก่กล้า แล้วยังคุณวิเศษ
ให้เกิดขึ้นได้. พระองค์จึงไม่ทรงทำปวารณาในวันนั้น ทรงอนุญาตปวารณา
สงเคราะห์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราจักปวารณาในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ก็เมื่อภิกษุ
ทั้งหลายได้ปวารณาสงเคราะห์แล้ว อาจารย์และอุปัชฌาย์ของภิกษุรูปใด ผู้ยัง
ถือนิสัยพากันหลีกไปเสีย แม้ภิกษุรูปนั้นก็จะได้จนถึงเดือนสุดท้ายของฤดู
ร้อน ด้วยความหวังว่า ถ้า (จักมี) ภิกษุผู้สมควรให้นิสัยมา เราจักถือนิสัย
ในสำนักของภิกษุนั้น. ถึงแม้จะมีภิกษุ ๖๐ พรรษามา ก็จะถือเอาเสนาสนะ
ของเธอไม่ได้. ก็แหละปวารณาสงเคราะห์ นี้แม้จะให้แก่ภิกษุรูปเดียว ก็ยอม
เป็นการให้แก่ภิกษุทุกรูปทีเดียว.

บทว่า สวตฺถิ อสฺรณฺติ นี้ ตรีสโดยถือพวกผู้อยู่ได้เดือนหนึ่ง

ตามภาวะของตน ในที่ที่พอได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประ-
พวารณาสงเคราะห์ จึงพากันทำอุโบสถกรรม ในวันเพ็ญเดือน ๑๑ แล้วพากัน
หลังไหลมา บทว่า ปุพฺพเพนาปรี ความว่า ภิกษุทั้งหลายกระทำความใน
สมณะและวิปัสสนาที่ยังอ่อน ได้ทำให้สมณะและวิปัสสนาทั้งหลายมีกำลังขึ้นใน
ที่นี้ นี้ชื่อว่าคุณวิเศษในกาลก่อน. ต่อแต่นั้นภิกษุทั้งหลายมีจิตตั้งมั่นพิจารณา
สังขารทั้งหลาย บางเหล่าทำให้แจ้งโศดาปัตติผล ฯลฯ บางเหล่าทำให้แจ้ง
อรหัตผล. นี้ชื่อว่า คุณวิเศษอันกว้างขวางยิ่ง.

บทว่า อลฺล เปลฺลวํ ควฺร. บทว่า โยชนคณฺณานิ ความว่า
โยชน์เดียวก็เรียกว่าโยชน์เหมือนกัน แม้ ๑๐ โยชน์ก็เรียกว่าโยชน์เหมือนกัน
เกินกว่านั้นเรียกว่า โยชนคณฺณานิ (นับเป็นโยชน์ ๆ) แต่ในที่นี้ประสงค์
เอาร้อยโยชน์บ้าง พันโยชน์บ้าง เสดียงสำหรับผู้เดินทาง ท่านเรียกว่า ปุณฺณสต
ในคำว่า ปุณฺณสตนาปี อธิบายว่า แม้การถือเอาเสบียงนั้นเข้าไปหาก็คควรแท้.
ปาฐะว่า ปุณฺณเสน ดังนี้ก็มี อธิบายความของปาฐะนั้นว่า ชื่อว่า ปุณฺณสต (ผู้มี
เสบียงคล้องบ่า) เพราะที่บ่าของเขามีเสบียงอันบุคคลผู้มีเสบียงคล้องบ่านั้น
อธิบายว่า แม้เอาห่อเสบียงสพายบ่า.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายเห็น
ปานนี้ มีอยู่ ในที่นี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า สนฺติ ภิกฺขเว ดังนี้ บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า จตฺตุนฺ สติปฺภฺรณานํ ดังนี้ เป็นต้น ตรีสเพื่อทรงแสดง
กรรมฐานที่ภิกษุทั้งหลายนั้นสนใจมาก บรรดาธรรมเหล่านั้น ตรีสโพธิ-
ปักขियธรรม ๓๗ ประการอันเป็นทั้งโลกิยะ และโลกุตระ ก็ในข้อนั้น ภิกษุ
เหล่าใดยังมรรคให้เกิดในขณะนั้น โพธิปักขियธรรมเหล่านั้นย่อมเป็นโลกุตระ
สำหรับภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เป็นโลกิยะสำหรับภิกษุทั้งหลายผู้เจริญวิปัสสนา.

ในบทว่า อนิจฺจสฺสยฺยาภาวนานุโยคํ นี้ ตรีสวิปีสสนาโดยมี
สัญญาเป็นตัวละครสำคัญ. ก็เพราะเหตุที่ในที่นี้ภิกษุทั้งหลายสนใจมาก ด้วย
อำนาจแห่ง อานาปานกรรมฐานเท่านั้น มี (จำนวน) มาก เพราะฉะนั้น
เมื่อจะตรัสกรรมฐานที่เหลือโดยสังเขป แล้วตรัสอานาปานกรรมฐานโดย
พิสดาร จึงตรัสคำว่า อานาปานสติ ภิกษุเว เป็นต้นไป ก็อานาปาน-
กรรมฐานนี้ ได้กล่าวไว้อย่างพิสดารแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยอาการทั้งปวง
เพราะฉะนั้น พึงทราบเนื้อความแห่งพระบาลี และนัยแห่งการเจริญอานาปาน-
กรรมฐานนั้น โดยนัยดังกล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นนั่นเทอญ.

บทว่า กายยฺยลฺลตฺรํ ความว่า เรากล่าวกายชนิดหนึ่งในบรรดากาย
๔ มีปฏิวิกายเป็นต้น อธิบายว่า เรากล่าวลมว่าเป็นกาย. อีกอย่างหนึ่ง
โกฏฐาสแห่งรูป ๒๕ คือ รูปายตนะ ๗๗ กวพิงการอาหาร ชื่อว่า รูปกาย
บรรดาโกฏฐาสแห่งรูป ๒๕ นั้น อานาปนะ (ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า)
เป็นกายชนิดหนึ่ง เพราะสงเคราะห์เข้าใน โยญฺฐัพพายตนะ แม้เพราะเหตุนี้
จึงตรัสอย่างนั้น. บทว่า ตสฺมาตฺติห ความว่า เพราะเหตุที่ภิกษุยอมตามเห็น
วาโยกายอันเป็นกายอย่างหนึ่งในกาย ๔ หรือยอมตามเห็นอานาปนะอันเป็น
กายอย่างหนึ่งในโกฏฐาสแห่งรูป ๒๕ อันเป็นรูปกาย เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้
พิจารณาเห็นกายในกาย. พึงทราบเนื้อความในที่ต่างๆ บทเหมือนอย่าง
นั้น. บทว่า เวทนายฺยลฺลตฺรํ นี้ ตรีสหมายเอาสุขเวทนาอย่างหนึ่งในเวทนา
๓. บทว่า สาธุกํ มนสิการํ ได้แก่ การใส่ใจคืออันเกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจแห่ง
การกำหนดรู้เป็นต้น.

ก็การใส่ใจเป็นสุขเวทนาได้อย่างไร ? ก็คำนี้เป็นหัวข้อเทศนา.
เหมือนอย่างว่า ตรีสปัญญาโดยชื่อว่าสัญญาในคำนี้ว่า อนิจฺจสฺสยฺยาภาวนา-
นุโยคมนุยุตฺโต (ประกอบความเพียรในการอบรมอนิจสัญญา) ดังนี้ฉันใด

แม้ในที่นี้ก็พึงทราบว่ตรัสเวทนาโดยชื่อว่า มนสิการ (การใส่ใจ) ฉะนั้น ก็ในจุดกณะนี้ ตรัสเวทนาไว้ในบทที่ ๑ โดยหัวข้อว่า ปิติ. ตรัสเวทนาโดยรูปของตนเองว่า สุข ในบทที่ ๒. ในจิตตสังขารทั้ง ๒ บท ตรัสเวทนาไว้ โดยชื่อว่า จิตตสังขาร เพราะพระบาลีว่า สัญญาและเวทนาเป็นเจตสิก ธรรมเหล่านั้นเนื่องกับจิต ปรุณต์เจต (และ) เพราะพระบาลีว่า เว้นวิตก และวิจารณ์ ธรรมที่ประกอบพร้อมกัจิตเม้ทั้งหมด สงเคราะห์ ลงในจิตตสังขาร. ทรงรวมเอาเวทนานั้นทั้งหมดโดยชื่อว่า มนสิการ แล้ว ตรัสไว้ในที่นี้ว่า สาธุกั มนสิการึ ดังนี้.

ถามว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ เพราะเหตุที่เวทนานี้ ไม่เป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น เวทนาจึงไม่ถูกต้อง?

ตอบว่า ไม่ใช่ไม่ถูก เพราะแม้ในการพรรณนาสติปัญฐานก็กล่าวว่ เวทนาข้อมเสวย (อารมณ์) เพราะทำที่ต้งแห่งเวทนามีสุขเป็นต้นนั้น ๆ ให้เป็น อารมณ์ ก็เพราะถือเอาความเป็นไปของเวทนาดังกล่าวว่นั้น คำที่ว่ เราเสวย อารมณ์ข้อมเป็นสักแต่ว่พุดกันไป. อีกอย่างหนึ่ง ในการพรรณนาเนื้อความ ของบทว่ ปิติปฏิลัเวที เป็นต้น ท่านได้กล่าวเฉลยคำถามนั้นไว้แล้วทีเดียว.

สมจริงดังคำที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่ ปิตีข้อมเป็นอัน กำหนดรู้แล้วโดยอาการ ๒ อย่าง คือ โดยอารมณ์ ๑ โดยความไม่หลง ๑

ปิตีข้อมเป็นอันกำหนดรู้แล้ว โดยอารมณ์อย่างไร?

พระโยคีเข้าฌาน ๒ ฌาน (คือปฐมฌาน ทุติยฌาน) ซึ่งมีปิติ ใน ขณะทีพระโยคินั้นเข้าสมาบัติ ปิตีข้อมเป็นอันรู้แล้วโดยอารมณ์ ด้วยการได้ ฌาน เพราะได้กำหนดรู้อารมณ์.

ปิตีข้อมเป็นอันได้กำหนดรู้ โดยความไม่หลงอย่างไร?

พระโยคีเข้าฌาน ๒ ฌานอันมีปีติ ออกจากฌานแล้วพิจารณาปีติอัน สัมปยุตด้วยฌานโดยความสิ้นไป โดยความเสื่อมไป ในขณะที่พระโยคินั้น เห็นแจ้ง ปีติย่อมเป็นอันกำหนดรู้แล้วโดยความไม่หลง เพราะแทงตลอดไตรลักษณ์.

สมจริงดังที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า สติย่อม ปรากฏแก่พระโยคีผู้รู้ทั่วถึงความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง (แน่วแน่) ไม่ฟุ้งซ่าน เนื่องด้วยการหายใจเข้าออกยาว ปีตินั้นย่อมเป็นอันกำหนดรู้ด้วย สตินั้น ด้วยญาณนั้น. แม้บทที่เหลือ ก็พึงทราบความหมายโดยนัยนี้นั้นแล. ดังกล่าวมานั้น ปีติ สุข และจิตตสังขารย่อมเป็นอันกำหนดรู้โดยอารมณ์ เพราะการได้ฌาน ฉันทใด เวทนาย่อมเป็นอันกำหนดรู้โดยอารมณ์ เพราะการ ได้มนสิการ (การใส่ใจ) กล่าวคือ เวทนาอันสัมปยุตด้วยฌานแม้นี้ ก็ฉันทนั้น. เพราะฉะนั้น คำนี้ที่ว่า ในสมัยนั้น ภิกษุมีปกติตามเห็นเวทนาในเวทนา ทั้งหลายอยู่ จึงเป็นอันตรัสดีแล้ว.

ในคำนี้ที่ว่า นาหิ ภิกขเว มุฏฐสุตติสุต อสมุปขานสุต ดัง นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ -

เพราะเหตุที่ภิกษุผู้ประพฤติโดยนัยเป็นต้นว่า เราจักกำหนดรู้จิตหายใจเข้า ดังนี้ ชื่อว่า ทำอัสสาสปีตสาสนิมิตให้เป็นอารมณ์ก็จริงอยู่ แต่ถึงกระนั้น ภิกษุนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้ตามเห็นจิตในจิตเหมือนกัน เพราะจิตของภิกษุนั้น เข้าไปตั้งสติและสัมปชัญญะในอารมณ์เป็นไป เพราะอานาปานสติภาวนา ย่อม ไม่มีแก่ผู้มีสติหลงลืม ไม่รู้สึกตัว เพราะฉะนั้นในสมัยนั้น ภิกษุยอมเป็นผู้ ตามเห็นจิตในจิตอยู่ ด้วยอำนาจความเป็นผู้กำหนดรู้จิตเป็นต้นโดยอารมณ์.

ในคำนี้ที่ว่า โส ยนฺตุ อภิขณาโทมนสุสถาน ปหานํ ตํ ปญฺญา

ทิสฺวา สาธุกั อชฺฌเปกฺขิตา โหติ (ภิกษุ นั้นเห็นการละอภิชฌาและ
โทมนัส นั้นด้วยปัญญา ย่อมเป็นผู้วางเฉยเป็นอันดี) ดังนี้ ทรงแสดง กาม-
ฉันทนิเวรณั ด้วยอภิชฌา ทรงแสดงพยาบาทนิเวรณั ด้วยโทมนัส. ก็
๔ หมวดนี้ ตรีสด้วยอำนาจวิปัสสนาเท่านั้น.

ก็ **ธัมมานุปัสสนา**มี ๖ อย่าง ด้วย **อำนาจนิเวรณบรรพ** (คือการ
แบ่งเป็นข้อมีข้อที่ว่าด้วยนิเวรณั) เป็นต้น นิเวรณบรรพเป็นข้อต้นของธัมมา-
นุปัสสนา นั้น นิเวรณั ๒ อย่างนี้ (คืออภิชฌาและโทมนัส) เป็นข้อต้นของ
ธัมมานุปัสสนา นั้น ดังนั้น เพื่อจะแสดงข้อต้นของธัมมานุปัสสนา จึง
ตรัสว่า **อภิชฌาโทมนสฺสถานั** ดังนี้ บทว่า **ปหานั** ท่านประสงคเอา
ญาณเป็นเครื่องทำการละอย่างนี้ว่า **ละนิจฺจสฺสยฺญา** (ความหมายว่าเที่ยง) ด้วย
อนิจฺจานุปัสสนา (การตามเห็นความไม่เที่ยง) ด้วยบทว่า **ตํ ปญฺญา**
ทิสฺวา ท่านแสดงวิปัสสนาที่สืบต่อกันอย่างนี้ คือ (แสดง) **ปหาน-**
ญาณ นั้น กล่าวคือ อนิจฺจญาณ. วิราคญาณ. นิโรธญาณ. และ
ปฏินิลสคฺคญาณนั้น ด้วยวิปัสสนาปัญญาอื่นอีก แสดงปหานญาณเมื่อนั้น
ด้วยวิปัสสนาปัญญาอื่นอีกต่อไป. บทว่า **อชฺฌเปกฺขิตา โหติ** ความว่า
ชื่อว่าย่อมเพ่งดูโดยส่วนสอง คือ เพ่งดูผู้ปฏิบัติสมณะและเพ่งดูความปรากฏ
รวมกัน ในการเพ่งดูสองส่วนนั้น การเพ่งดูสหชาติธรรม ก็มี การเพ่งดู
อารมณ์ก็มี ในที่นี้ประสงคเอาการเพ่งดูอารมณ์. บทว่า **ตสฺมาติห ภิกฺขเว**
ความว่า เพราะเหตุที่ภิกษุผู้ประพฤติโดยนัยเป็นต้นว่า เราจักตามเห็นความไม่
เที่ยง หายใจออก ย่อมเป็นผู้เห็นธรรมมีนิเวรณัเป็นต้นแล้วเพ่งดูอย่างเดียว
หามิได้ แต่แม้ญาณเป็นเครื่องละธรรมทั้งหลายที่กล่าวโดยห้วงข้อ คือ **อภิชฌา**
และ**โทมนัส** ก็ย่อมเป็นของอันภิกษุเห็นด้วยปัญญาแล้วเพ่งดูอยู่. เพราะ

ฉะนั้น พึงทราบว่า ภิกษุมีปกติตามเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ในสมัยนั้น.

บทว่า **ปวิจินติ** ได้แก่ ย่อมไต่ตรงตรง ด้วยอนิจจลักษณะเป็นต้น. สองบทนอกนี้เป็นไวพจน์ของบทว่า **ปวิจินติ** นี้ นั่นแหละ. บทว่า **นิรามิสา** แปลว่า หมคกิเลส. บทว่า **ปสุตมฺภติ** ความว่า เพราะกิเลสทางกายและทางใจสงบ แม้กายและจิตก็ย่อมสงบ บทว่า **สมาธิยติ** ได้แก่ ตั้งไว้โดยชอบ คือ เป็นเหมือนถึงความแนบแน่น (อัปปนา). บทว่า **อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ** ความว่า ย่อมเป็นผู้เพ่งดูด้วยการเพ่งดูสหชาติธรรม.

สติในกายนั้นของภิกษุ นั้น ผู้กำหนดกายด้วยอาการ ๑๔ อย่างด้วยประการอย่างนี้ เป็นสติสัมโพชฌงค์. ญาณอันสัมปยุตด้วยสติ เป็น **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์**. ความเพียรทางกายและทางใจอันสัมปยุตด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์นั้นนั่นแหละ เป็น **วิริยสัมโพชฌงค์**. ปิติ ปัสสัทธิตและเอกัคคตาจิต เป็น **สมาธิสัมโพชฌงค์** อาการเป็นกลางๆ กล่าวคือ สัมโพชฌงค์ ๖ ประการ ดังพรรณนามานี้ ไม่ถดถอยและไม่ดำเนินเกินไป เป็น **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** เหมือนอย่างว่า เมื่อม้าทั้งหลายวิ่งไปได้เรียบสารดีย่อมไม่มีการกระตุ่นว่า ม้านี้วิ่งช้า หรือไม่มีการรั้งไว้ว่า ม้านี้วิ่งเร็วไปสารดีจะมีอาการมองดูอย่างนั้นอย่างเดียวเท่านั้น ฉนั้นใด อาการเป็นกลางๆ กล่าวคือ สัมโพชฌงค์ ๖ ประการเหล่านี้ไม่ถดถอยและไม่ดำเนินเกินไป เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ ย่อมชื่อว่า **อุเบกขาสัมโพชฌงค์**.

ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้ ท่านกล่าวถึงอะไร ?

กล่าวถึงวิปัสสนา พร้อมด้วยลักษณะต่างๆ ที่เป็นช่วงขณะจิตเดียวว่า ชื่อว่า สัมโพชฌงค์ บทเป็นต้นว่า **วิเวกนิสฺสุติ** มีเนื้อความดังกล่าว

พระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัญญาสก์ เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้าที่ 384
แล้วนั้นแล. ก็ในที่นี้ สติกำหนดกลมหายใจเข้าออกเป็นโลกิยะ. อานาปานสติ
อันเป็นโลกิยะ ย่อมทำสติปัญญาอันเป็นโลกิยะให้บริบูรณ์. โลกิยะสติ-
ปัญญาทำโลกุตรโพชฌงค์ให้บริบูรณ์. โลกุตรโพชฌงค์ทำ วิชา
วิมุตติ ผล และนิพพานให้บริบูรณ์. ดังนั้น จึงเป็นอันท่านกล่าวถึง
โลกิยะในอาคตสถานของโลกิยะ กล่าวถึงโลกุตระในอาคตสถานของ
โลกุตระแล. ล้วนพระเถระกล่าวว่า ในสูตรอื่นเป็นอย่างนั้น แต่ในสูตร
นี้ โลกุตระจะมาข้างหน้า (ต่อไป) โลกิยะอานาปานะทำโลกิยะสติปัญญาให้
บริบูรณ์. โลกิยะสติปัญญาทำโลกิยะโพชฌงค์ให้บริบูรณ์. โลกิยะโพชฌงค์
ทำวิชา วิมุตติ ผล และนิพพานอันเป็นโลกุตระให้บริบูรณ์. เพราะ
ในพระสูตรนี้วิชา ผล และนิพพาน ท่านประสงค์เอาด้วยบทว่า วิชาและ
วิมุตติแล.

จบ อรรถกถาอานาปานสติสูตรที่ ๘

๕. กายคตาสติสูตร

วิธีเจริญกายคตาสติที่มีผลมาก

[๒๕๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล ภิกษุมากด้วยกัน กลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้ว นั่งประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา เกิดข้อสนทนากันขึ้นในระหว่างดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นำอศจรรย์จริง ไม่น่าเป็นไปได้เลย เท่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ตรีสกายคตาสติที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ว่ามีผลานิสงส์มากนัก ข้อสนทนากันในระหว่างของภิกษุเหล่านั้น ค้างอยู่เพียงเท่านั้นแล.

[๒๕๒] ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากสถานที่ทรง หลีกเร้นอยู่ในเวลาเย็น เสด็จเข้าไปยังอุปัฏฐานศาลานั้น ครั้นแล้วจึงประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาแต่งตั้งไว้ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเขอนั่งประชุมสนทนากันเรื่องอะไร และพวกเขอสันทนาเรื่องอะไรค้างอยู่ในระหว่าง.

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ณ โอกาสนี้ พวกข้าพระองค์กลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาอาหารแล้ว นั่งประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา เกิดข้อสนทนากันขึ้นในระหว่างดังนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นำอศจรรย์จริง ไม่น่าเป็นไปได้เลย เท่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ผู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ ตรีสกายคตาส-

สติที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ว่ามีผลอันสงฆ์มากนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อสนทนากัน ในระหว่างของพวกข้าพระองค์ได้ค้างอยู่เพียงนี้ พอดี พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จมาถึง.

วิธีเจริญกายคตาสติที่มีผลอันสงฆ์มาก

[๒๕๔] พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลอันสงฆ์มาก ?

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในคฤหบดีก็ดี อยู่ในเรือนร้างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า. เธอย่อมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า. เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว. เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น. สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออกว่าเราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า. สำเนียงอยู่ว่า เราจักระงับกายสังขาร หายใจออก ว่าเราจักระงับกายสังขาร หายใจเข้า. เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรม อยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพลาณที่เป็นเจ้าเรือนเสียได้. เพราะละความดำริพลาณนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๒๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเดินอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังเดิน หรือยืนอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังยืน หรือนั่งอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังนั่ง หรือนอนอยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังนอน. หรือเธอทรงกายโดยอาการใด ๆ อยู่ ก็รู้ชัดว่ากำลังทรงกายโดยอาการนั้น ๆ. เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร

ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความคำริพถ่านที่เป็นเจ้าเรือนเสียได้. เพราะละความคำริพถ่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่ นิ่ง เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๒๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุยอมเป็นผู้ ทำความรู้สึกตัวในเวลาก้าวไปและถอยกลับ ในเวลาแลดู และเหลียวดู ใน เวลาางอแขนและเหยียดแขน ในเวลาทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ในเวลา ถัน ค้ม เขี้ยว และลิ้ม ในเวลาถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ในเวลา เดิน ขึ้น นั่ง นอนหลับ ตื่น พุด และนั่ง เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความ เพียร ส่งตนไปในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความคำริพถ่านที่เป็นเจ้าเรือนเสีย ได้. เพราะละความคำริพถ่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่ นิ่ง เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุ ก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๒๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุยอมพิจารณา กายนี้แล ข้างบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา ข้างล่างแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่ โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่ามีอยู่ในกายนี้คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร. คู่ ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนได้มีปากทั้งสองข้าง เต็มไปด้วยธัญชาตินานา ชนิด คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วทอง งา และข้าวสาร บุรุษ ผู้มีตาดี แก่ไถ้นั้นออกแล้วพึงเห็นได้ว่านี้ข้าวสาลี นี้ข้าวเปลือก นี้ถั่วเหลือง

นี้เงา นี้ข้าวสาร ฉันทิโด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันทันั้นเหมือนกันแล ภิกษุ
ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แล ข้างบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป ข้างล่างแต่ปลายผมลงมา
มีหนึ่งหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่ามีอยู่ ในกายนี้
คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม
หัวใจ ดับ พังผืด ไต ปอด ใส้ใหญ่ ใส้ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า
ดี เสลด น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก
ไขข้อ มูลตร เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรม
อยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่เป็นเจ้าเรือนเสียได้ เพราะละความ
ดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรม
เอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่า เจริญ-
กายคตาสติ.

[๒๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุย่อมพิจารณา
กายนี้แล ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้คือ ธาตุดิน
ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนคนฆ่าโค
หรือลูกมือของคนฆ่าโค ผู้ฉลาด ฆ่าโคแล้วนั่งแบ่งเป็นส่วนๆ ใกล้เคียงใหญ่
๔ แยก ฉันทิโด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันทันั้นเหมือนกันแล ภิกษุย่อมพิจารณา
เห็นกายนี้แล ตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ธาตุ
ดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่ง
ตนไปในธรรม อยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสีย
ได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่
แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุ
ก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๒๕๕] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเห็นศพที่เขา
ทิ้งในป่าช้า อันตายได้วันหนึ่ง หรือสองวัน หรือสามวัน ที่ขึ้นพองเขียวช้ำ
มีน้ำเหลืองเยิ้ม จึงนำเขามาเปรียบเทียบกายนี้ว่า แม้กายนี้เล็กเหมือนอย่างนี้
เป็นธรรมดา มีความเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้ เมื่อภิกษุนั้นไม่
ประมาท มีความเพียร ส่งตนไป ในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละความคำริ
พลานที่อาศัยเรือนเสียได้ เพราะละความคำริพลานนั้นได้ จิตอันเป็นไป
ภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุคฺขิน ตั้งมั่น ลูกก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ.

[๓๐๐] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเห็นศพที่เขา
ทิ้งในป่าช้า อันฝูงกาจิกกินอยู่บ้าง ฝูงแร้งจิกกินอยู่บ้าง ฝูงนกกตะกรุมจิกกิน
อยู่บ้าง หมูสุนัขบ้านกัดกินอยู่บ้าง หมูสุนัขป่ากัดกินอยู่บ้าง สัตว์เล็กสัตว์
น้อยต่างๆ นิคย่อมกินอยู่บ้าง จึงนำเข้ามาเปรียบเทียบกายนี้ว่า แม้กายนี้แล
ก็เหมือนอย่างนี้เป็นธรรมดา มีความเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้ เมื่อ
ภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไป ในธรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมละ
ความคำริพลานที่เป็นเจ้าเรือนเสียได้. เพราะละความคำริพลานนั้นได้ จิต
อันเป็นไปภายในเท่านั้นย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุคฺขิน ตั้งมั่น
ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ.

[๓๐๑] ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเห็นศพที่เขา
ทิ้งในป่าช้า ยังคุมเป็นรูปร่างอยู่ด้วยกระดูก มีทั้งเนื้อและเลือดเส้นเอ็นผูกมัด
ไว้...

เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า ยังคุมเป็นรูปร่างด้วยกระดูก ไม่มีเนื้อ มีแต่
เลือดประอะเปื้อนอยู่ เส้นเอ็นยังผูกมัดไว้...

เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า ยังคุมเป็นรูปร่างด้วยกระดูก ปราศจากเนื้อ และเลือดแล้ว แต่เส้นเอ็นยังผูกมัดอยู่...

เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า เป็นท่อนกระดูก ปราศจากเส้นเอ็นเครื่องผูกมัดแล้ว กระจัดกระจายไปทั่วทิศต่างๆคือ กระดูกมีอยู่ทางหนึ่ง กระดูกเท้าอยู่ทางหนึ่ง กระดูกแข้งอยู่ทางหนึ่ง กระดูกหน้าขาอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสะเอวอยู่ทางหนึ่ง กระดูกสันหลังอยู่ทางหนึ่ง กระดูกซี่โครงอยู่ทางหนึ่ง กระดูกหน้าอกอยู่ทางหนึ่ง กระดูกแขนอยู่ทางหนึ่ง กระดูกไหล่อยู่ทางหนึ่ง กระดูกคออยู่ทางหนึ่ง กระดูกคางอยู่ทางหนึ่ง กระดูกฟันอยู่ทางหนึ่ง กระโหลกศีรษะอยู่ทางหนึ่ง จึงนำเข้ามาเปรียบเทียบกับกายนี้ว่า แม้กายนี้แล ก็เหมือนอย่างนี้เป็นธรรมดา มีความเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้ เมื่อภิกษุนี้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไป ในธรรมอย่างนี้ ย่อมละความคำริพล่านที่เป็นเจ้าเรือนเสียได้ เพราะละความคำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุคฺขิน ตั้งมั่นดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๓๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า เป็นแต่กระดูก สีขาวเปรียบดังสีสังข์...

เห็นศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นท่อนกระดูกเรียกราคเป็นกอง ๆ มีอายุเกินปีหนึ่ง...

เห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้า เป็นแต่กระดูกมุเป็นจุม จึงนำเข้ามาเปรียบเทียบกับกายนี้ว่า แม้กายนี้แล ก็เหมือนอย่างนี้เป็นธรรมดา มีความเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงอย่างนี้ไปได้ เมื่อภิกษุนี้ไม่ประมาท มีความเพียรส่งตนไปในธรรม อยู่อย่างนี้ ย่อมละความคำริพล่านที่เป็นเจ้าเรือนเสียได้ เพราะละความคำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง

เป็นธรรมเอกมุคขีน ตังมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๓๐๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก อยู่ เธอยังกายนี้แล ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวก จะไม่ถูกต้อง. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนพนักงานทรงसन หรือ ลูกมือของพนักงานทรงसनผู้ฉลาด ไรยจุนสำหรับทรงसनลงในภาชนะ สำริดแล้ว เคล้าด้วยน้ำให้เป็นก้อนๆ ก้อนจุนสำหรับทรงसनนั้นมียางซึม เคลือบ จึงจับกันทั้งข้างในข้างนอกและกลายเป็นผลึกด้วยยาง ฉนั้นใด ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล ภิกษุย่อมยังกายนี้แล ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยปีติและสุข เกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุก ส่วนของเธอ ที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง. เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรม อยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพถ่านที่เป็น เจ้าเรือนเสียได้. เพราะละความดำริพถ่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกมุคขีน ตังมั่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๓๐๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายใน มีความเป็นธรรมเอกมุคขีน เพราะสงบวิตกและ วิจารณ์ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอยังกายนี้แล ให้ คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอ ที่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง. ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำพุ ไม่มีทางระบายน้ำทั้งในทิศตะวันออก ทั้งในทิศตะวันตก ทั้งในทิศเหนือ ทั้งในทิศใต้เลย และฝนก็ยังไม่หลั่งสาย น้ำโดยชอบตามฤดูกาล ขณะนั้นแล ชารน้ำเย็นจะพุขึ้นจากห้วงน้ำนั้น แล้ว ทำห้วงน้ำนั้นเอง ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยน้ำเย็น ไม่มีเอกเทศ ใดๆ แห่งห้วงน้ำทุกส่วนนั้นที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกันแล ภิกษุย่อมยังกายนี้แล ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศใด ใดๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอ ที่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง. เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปในธรรม อยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพลาถ์ที่อาศัยเรือนเสียได้. เพราะละความดำริพลาถ์นั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้น ย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้อย่างนี้ ภิกษุ ก็ชื่อว่า เจริญกายคตาสติ.

[๓๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้วางเฉย เพราะหน่ายปีติ มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกายย่อมเข้าตติย- ฌานที่พระอริยะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติ อยู่เป็นสุขอยู่ เธอยังกายนี้แล ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยสุขปราศจากปีติ ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอ ที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนดอกบัวขาบ หรือดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว แต่ละชนิด ในกอบัวขาบ หรือในกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว เกิดแล้วในน้ำ เนื่อง อยู่ในน้ำ ขึ้นตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้ กลุก เคล้า บริบูรณ์ ซึมซาบด้วยน้ำเย็นจนถึงยอดและง่า ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งดอกบัวขาบ หรือ ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว ทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทใด คุณ

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุยอมยังกายนี้แล ให้คลุกเคล้า บริบูรณ์ ซาบซ่านด้วยสุขปราศจากปีติ ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง. เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้วในธรรม อยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสียได้. เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้นย่อมคงที่ แน่นิ่งเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ.

[๓๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเข้าจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่ เธอยอมเป็นผู้นั่งเอาใจอันบริสุทธิ ผุดผ่องแผ่ไปทั่วกายนี้แล ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่ใจอันบริสุทธิผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนบุรุษนั่งเอาผ้าขาวคลุมตลอดทั้งศีรษะ ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุกส่วนของบุรุษนั้นที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง ฉะนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุยอมเป็นผู้นั่งเอาใจอันบริสุทธิผุดผ่องแผ่ไปทั่วกายนี้แล ไม่มีเอกเทศใดๆ แห่งกายทุกส่วนของเธอที่ใจอันบริสุทธิผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง. เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้ว ในธรรม อยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อาศัยเรือนเสียได้ เพราะละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในเท่านั้นย่อมคงที่ แน่นิ่ง เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ.

[๓๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดๆ ก็ตาม เจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว ชื่อว่าเจริญและทำให้มากซึ่งกุศลธรรมส่วนวิชชาอย่าง

ใดอย่างหนึ่งอันรวมอยู่ในภายในด้วย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุคคลใดๆ ก็ตาม นึกถึงมหาสมุทรด้วยใจแล้ว เชื่อว่านึกถึงแม่น้ำน้อยที่ไหลมาสู่สมุทรสายใดสายหนึ่งอันรวมอยู่ในภายในด้วย ฉนั้นใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั้นก็เหมือนกันแล ภิกษุใดๆ ก็ตาม เจริญกายกตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว เชื่อว่าเจริญและทำให้มาก ซึ่ง กุศลธรรมส่วนวิชา ใดอย่างใดอย่างหนึ่งอันรวมอยู่ในภายในด้วย.

ผู้ไม่เจริญกายกตาสติมารจะได้ช่อง

[๓๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดๆ ก็ตาม ไม่เจริญ ไม่ทำให้มากซึ่งกายกตาสติแล้ว มารย่อมได้ช่อง ย่อมได้อารมณ์.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษเหวี่ยงก้อนศิลาหนักไปที่กองดินเหนียวที่เปียก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ? ก้อนศิลานั้น จะพัวได้ช่องในกองดินเปียก (เจาะให้เป็นรู) บ้างไหม ?

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล ภิกษุใดๆ ก็ตามไม่เจริญ ไม่ทำให้มากซึ่งกายกตาสติแล้ว มารย่อมได้ช่อง ย่อมได้อารมณ์

[๓๐๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้แห้งเกราะ จึงมีบุรุษมาถือเอาเป็นไม้สีไฟด้วยตั้งใจว่า จักติดไฟ จักก่อไฟ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน ? บุรุษนั้นถือเอาไม้แห้งเกราะนั้นเป็นไม้สีไฟแล้วสีกันไป จะพัวติดไฟ จะพัวก่อไฟ ได้บ้างไหม ?

ภ. ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล ภิกษุใดๆ ก็ตามไม่เจริญ ไม่ทำให้มากซึ่งกายกตาสติแล้ว มารย่อมได้ช่อง ย่อมได้อารมณ์

เจริญกายคตาสติชื่อว่าเจริญกุศลธรรมฝ่ายวิชา

[๓๑๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหมอน้ำว่างเปล่าอันเขาตั้งไว้บนเชิงรอง. จึงมีบุรุษมาถือเอาเป็นเครื่องตักน้ำ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? บุรุษนั้นจะพึงได้น้ำเก็บไว้บ้างไหม ?

ภิก. ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุไร ๆ ก็ตาม ไม่เจริญ ไม่ทำให้มากซึ่งกายคตาสติแล้ว มารยอมไม่ได้ช่อง ยอมไม่ได้อารมณ์.

ผู้เจริญกายคตาสติมารไม่ได้ช่อง

[๓๑๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไร ๆ ก็ตาม เจริญกายคตาสติแล้วทำให้มากแล้ว มารยอมไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษโยนกลุ่มด้ายเบา ๆ ลงบนแผ่นกระดานเรียบอันสำเร็จด้วยไม้แก่นล้วน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? บุรุษนั้นจะพึงได้ช่อง บนแผ่นกระดานเรียบอันสำเร็จด้วยไม้แก่นล้วน (จาก) กลุ่มด้ายเบา ๆ นั้น บ้างไหม ?

ภิก. ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุไร ๆ ก็ตาม เจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว มารยอมไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์.

[๓๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้สดมียาง จึงมีบุรุษมาถือเอาเป็นไม้สีไฟด้วยตั้งใจว่า จักติดไฟ จักก่อไฟ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? บุรุษนั้นถือเอาไม้สดมียางนั้นเป็นไม้สีไฟแล้วสีกันไป จะพึงติดไฟ จะพึงก่อไฟได้บ้างไหม ?

ภิก. ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุไร ๆ ก็ตาม
เจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว มารยอมไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์.

เปรียบเทียบผู้เจริญกายคตาสติเหมือนหมอน้ำเต็ม

[๓๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหมอน้ำ มีน้ำเต็มเปี่ยม
เสมอขอบปาก พอที่กาะจะดื่มกินได้ อันเขาตั้งไว้บนเชิงรอง. จึงมีบุรุษมาถือเอา
เป็นเครื่องตักน้ำ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเขาจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ?
บุรุษนั้นจะพึงได้น้ำเก็บไว้ บ้างไหม ?

ภิก. ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุไร ๆ ก็ตาม
เจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว มารยอมไม่ได้ช่อง ไม่ได้อารมณ์.

[๓๑๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไร ๆ ก็ตาม เจริญกายคตาสติ
แล้ว ทำให้มากแล้ว เธอโน้มจิตไปในธรรมใด ๆ ที่ควรทำให้แจ้งด้วยอภิญญา
จะถึงความเป็นผู้สามารถในธรรมนั้น ๆ นั้นแหละ เพราะการทำให้แจ้งด้วย
อภิญญาได้ ในเมื่อมีสติเป็นเหตุ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนหมอน้ำ
มีน้ำเต็มเปี่ยมเสมอขอบปาก พอที่กาะจะดื่มกินได้ อันเขาตั้งไว้บนเชิงรอง
บุรุษมีกำลังมายังหมอน้ำนั้นโดยทางใด ๆ จะพึงมาถึงน้ำโดยทางนั้น ๆ ได้
หรือ ?

ภิก. ได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุไร ๆ ก็ตาม
เจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว เธอโน้มจิตไปในธรรมใด ๆ ที่ควรทำ
ให้แจ้งด้วยอภิญญา จะถึงความเป็นผู้สามารถในธรรมนั้น ๆ นั้นแหละ เพราะ
การทำให้แจ้งด้วยอภิญญาได้ ในเมื่อมีสติเป็นเหตุ.

เปรียบเทียบผู้เจริญกายคตาสติเหมือนสระโบกขรณี

[๓๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนสระโบกขรณีสี่เหลี่ยมใน
ภูมิภาคที่ราบ เขาพูนกันไว้ มีน้ำเต็มเปี่ยมเสมอขอบปาก พอที่กาะจะดื่มกินได้
บุรุษมีกำลังเจาะคันสระโบกขรณีนั้นทางด้านใด ๆ น้ำจะฟุ้งไหลมาทางด้าน
นั้น ๆ ได้หรือ ?

ภ. ไหลมาได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุไร ๆ ก็ตาม
เจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว เชน้อมจิตไปในธรรมใด ๆ ที่ควรทำ
ให้แจ้งด้วยอภิญญา จะถึงความเป็นผู้สามารถในธรรมนั้น ๆ นั้นแหละ เพราะ
การกระทำทำให้แจ้งด้วยอภิญญาได้ ในเมื่อมีสติเป็นเหตุ.

เปรียบเทียบผู้เจริญกายคตาสติเหมือนสารถิ์ขั้บรด

[๓๑๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนรถม้าอาชาไนยเขาเทียม
ม้าแล้ว มีแฉ่เสียบไว้ในที่ระหว่างม้าทั้งสองจอดอยู่บนพื้นที่เรียบตรงทางใหญ่ ๔
แยก. นายสารถิ์ผู้ฝึกม้า เป็นอาจารย์จับขั้บผู้ฉลาด ขึ้นรถนั้นแล้ว มือซ้าย
จับสายบังเหียน มือขวาจับแฉ่ ขั้บรดไปยังที่ปรารถนาได้ ฉนั้นใด คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ภิกษุไร ๆ ก็ตาม เจริญกายคตาสติแล้ว
ทำให้มากแล้ว เชน้อมจิตไปในธรรมใด ๆ ที่ควรทำให้แจ้งด้วยอภิญญา
จะถึงความเป็นผู้สามารถในธรรมนั้น ๆ นั้นแหละ เพราะการกระทำให้แจ้ง
ด้วยอภิญญาได้ ในเมื่อมีสติเป็นเหตุ.

อานิสงส์การเจริญกายคตาสติ ๑๐ ประการ

[๓๑๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุเสพแล้วโดยมาก เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นยานแล้ว ทำให้เป็นพื้นที่ตั้งแล้ว ให้ดำรงอยู่เนื่อง ๆ แล้ว อบรมแล้ว ปรารภสมาเสมอดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๐ ประการนี้ คือ

(๑) อุดกั้นต่อความยินร้ายและความยินดีได้ ไม่ถูกความยินร้าย ครอบงำ ย่อมครอบงำความยินร้ายที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ด้วย.

(๒) อุดกั้นต่อภัยและความหวาดกลัวได้ ไม่ถูกภัยและความหวาดกลัวครอบงำ ย่อมครอบงำภัยและความหวาดกลัว ที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ด้วย.

(๓) อุดทน คือเป็นผู้มีปรกติอดกั้นต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด. และสัตว์ เสือกกลาน ต่อทำนองคำพูดที่กล่าวร้าย ใสร้าย ต่อเวทนาประจำสรีระที่เกิดขึ้นแล้ว อันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ เผ็ดร้อน ไม่ใช่ความสำราญ ไม่เป็นที่ชอบใจ พอดีจะสังหารชีวิตได้.

(๔) เป็นผู้ใฝ่ฌาน ๔ อันเกิดมีในมหัตตจิต เครื่องอยู่สบายในปัจจุบัน ตามความปรารถนา ไม่ยาก ไม่ลำบาก.

(๕) ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอเนกประการ คือ คนเดียวเป็นหลายคน ก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ปรากฏตัวหรือหายไปนอกฝา นอกกำแพง นอกภูเขาได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ทำการผุดขึ้นและดำลงในแผ่นดินเหมือนน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศโดยบัลลังก์เหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์และพระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์ มีอานุภาพมากปานฉะนี้ ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลก ก็ได้.

(๖) ย่อมฟังเสียงทั้งสอง คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกล และที่ใกล้ได้ด้วยทิพยโสตธาตุ อันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์.

(๗) ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น และบุคคลอื่นได้ ด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าจิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่าจิตเป็นมหัคคตะ หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตยังมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตตั้งมั่นก็รู้ว่าจิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่นก็รู้ว่าจิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว หรือจิตยังไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้น.

(๘) ย่อมระลึกถึงขั้นที่ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏก์บ้าง หลายวิวัฏก์บ้าง หลายสังวัฏวิวัฏก์บ้าง ว่าในชาติโน้น เรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว บังเกิดในชาติโน้น แม้ในชาตินั้น เราก็มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุเท่านี้ เรานั้นเคลื่อนจากชาตินี้แล้ว จึงเข้าถึงในชาตินี้ ย่อมระลึกถึงขั้นที่ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศเช่นนี้.

(๕) ย่อมมองเห็นหมู่สัตว์กำลังจู้ถิ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มี
ผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วง
จักขุของมนุษย์ ฯลฯ ย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจู้ถิ กำลังอุปบัติ เลว
ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอัน
บริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทราบชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม เช่นนี้.

(๑๐) ย่อมเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะ
อาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้ง เพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายกตาสติอันภิกษุเสพอแล้วโดยมาก เจริญแล้ว
ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นยานแล้ว ทำให้เป็นพื้นที่ตั้งแล้ว ให้ดำรงอยู่เนื่อง ๆ
แล้ว อบรมแล้ว ปรารภสม่าเสมอดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๐ ประการได้
ดังนี้แล.

**พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่าง
ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.**

จบ กายกตาสติสูตรที่ ๕

อรรถกถากายคตาสติสูตร

กายคตาสติสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เคหลิตา** ได้แก่ อาศัยคามคุณ ความดำริอันแล่นไป ชื่อว่า **สรสฺกปฺปา** (ความดำริพล่าน) ก็ธรรมชาติ ชื่อ **สร** เพราะพล่านไป อธิบายว่า แล่นไป. บทว่า **อหฺมตฺตเมว** ความว่า ในอารมณ์อันเป็นภายในเท่านั้น. บทว่า **กายคตาสติ** ได้แก่ สติอันกำหนด (พิจารณา) กายบ้าง มีกายเป็นอารมณ์บ้าง. เมื่อกล่าวว่า กำหนด (พิจารณา) กาย ย่อมเป็นอันกล่าวถึงสมณะ เมื่อกล่าวว่า มีกายเป็นอารมณ์ ย่อมเป็นอันกล่าวถึงวิปัสสนา ย่อมเป็นอันกล่าวถึงทั้งสมณะ และวิปัสสนา ด้วยบททั้งสอง. ตรัสกายนุปัสสนา ๑๔ อย่าง ในมหาสติปิฎกฐาน มีคำว่า **ปฺน จ ปรี ๗เปฯ เหว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายคตํ สตี ภาเวติ** (ข้ออื่นยังมีอีก ๗๗ ภาวทุกขหลาย ภาวข้อมเจริญกายคตาสติ อย่างนี้แล) ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **อนฺโตคฺชา ตสฺส** ความว่า (กุศลธรรม) ย่อมเป็นอันรวมลงในภายในแห่งภวานาของภิกษุนั้น. ในบทว่า **วิชฺชาภากิยา** นี้มีอธิบายว่า ชื่อว่า ส่วนวิชา เพราะส่องเสพ (คือได้) วิชาด้วยอำนาจสัมปโยค ดังนี้บ้าง. ชื่อว่า ส่วนวิชา เพราะเป็นไปในส่วนวิชา คือในกลุ่มวิชา ดังนี้บ้าง. ในกุศลธรรมอันเป็นส่วนวิชานั้น วิชา ๘ คือ **วิปัสสนาญาณ ๑ มโนมยิทฺธิ ๑ อภิญญา ๖** ด้วยอรรถวิเคราะห์ข้อแรก แม้ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตด้วยวิชา ๘ เหล่านั้น ก็เป็นส่วนแห่งวิชา. (วิชาภาคิยะ). ด้วยอรรถวิเคราะห์ข้อหลัง วิชาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพียงวิชาเดียว ในบรรดาวิชา ๘ เหล่านั้น ชื่อว่า **วิชา** วิชาที่เหลือทั้งหลายเป็นส่วนแห่ง-

๑. ม. กายคตาสตี.

วิชา. เมื่ออธิบายอย่างนี้ วิชาเกีติ ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิชาเกีติ ฟังทราบว่าเป็นส่วนแห่งวิชาทั้งนั้น. ในบทว่า เจตสาสุโณ นี้มีอธิบายว่า การแผ่มี ๒ อย่าง คือ แผ่ด้วยอาโปกสิณ, แผ่ด้วยทิพยจักขุ, ในการแผ่ ๒ อย่างนั้น การเข้าอาโปกสิณแล้วแผ่ไปด้วยน้ำ ชื่อว่า แผ่ด้วยอาโปกสิณ แม่น้ำสายเล็กๆ (แคว) ที่ไหลลงสู่ทะเลทั้งหมด ย่อมเป็นอันรวมอยู่ภายในทะเลใหญ่ แม้ที่อาโปกสิณถูกต้องแล้วอย่างนี้. ส่วนการเจริญอาโลกสิณแล้วแลดูทะเลทั้งหมดด้วยทิพยจักขุ ชื่อว่าแผ่ไปด้วยทิพยจักขุ เมื่อทะเลใหญ่แม้ที่ทิพยจักขุถูกต้องแล้วอย่างนี้ แม่น้ำสายเล็กๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลทั้งหมด ย่อมเป็นอันรวมอยู่ภายในทั้งนั้น.

บทว่า โอตาริ ได้แก่ ระหว่าง คือ ช่อง. บทว่า อารมมณิ ได้แก่ เป็นปัจจัยแห่งการบังเกิดกิเลส. บทว่า ลภถ โอตาริ ความว่า ฟังได้การเข้าไป อธิบายว่า ฟังแทงตลอดไปจนถึงที่สุด.

บทว่า นิกุเขปนํ ได้แก่ (เนื้อ) ที่ที่จะเก็บน้ำไว้.

ทรงเปรียบบุคคลผู้ไม่เจริญกายคตาสติ ด้วยกองดินเปียกเป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงเปรียบบุคคลผู้เจริญกายคตาสติด้วยแผ่นไม้แก่นเป็นต้น จึงตรัสคำว่า เสยฺยถาปิ ดังนี้เป็นต้นไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อคฺคผลลํ ได้แก่ บานประตู่.

บทว่า กากเปยฺโย ความว่า อันกาจับที่ขอบปากแล้วก็มัดคอดิมได้.

บทว่า อภิณฺญาสจฺฉิกรณียสฺส แปลว่า ฟังทำให้แจ้งด้วยอภิปัญญา.

บทว่า สกฺขิพฺยุตฺติ ปาปฺพณาติ ได้แก่ ถึงความประจักษ์. บทว่า สติ สติอายตเน คือ เมื่อเหตุแห่งสติมีอยู่.

ถามว่า ก็อะไรเป็นเหตุในที่นี้.

ตอบว่า อภิญญานั้นแหละเป็นเหตุ.

บทว่า อาพิพทฺธา ได้แก่ กั้นเชื่อน.

บทว่า ยานิกตฺยา คือ ทำให้เหมือนยานที่เทียมไว้แล้ว บทว่า
วตฺถุกตฺยา คือ ทำให้เป็นที่พึงอาศัย (ที่จอด). บทว่า อนุญฺจิตฺยา คือ
เป็นไปเนื่องๆ. บทว่า ปริจฺจิตฺยา คือ ทำการสั่งสมไว้. บทว่า
สุสมารทฺธฺยา ได้แก่ ปรารภสม่าเสมอดีแล้ว คือ ประคับประคองไว้อย่าง
ดี. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบ อรรถกถากายคตาสติสูตรที่ ๕

๑๐. สังขารูปปัตติสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติทำให้สำเร็จความปรารถนา

[๓๑๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระพุทธดำรัสแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา ตถาคคจักแสดงความเกิดขึ้นแห่งสังขารแก่เธอทั้งหลาย. เธอทั้งหลายจงฟัง ความเกิดขึ้นแห่งสังขารนั้น จงใส่ใจให้ดี เราตถาคคจักกล่าวต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ชอบแล้วพระพุทธเจ้าข้า.

ปฏิบัติเพื่อเป็นกษัตริย์มหาศาล

[๓๑๙] พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตั้งนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ! เราเมื่อตายไปแล้วพึงเข้าถึงความ เป็นสหายแห่งกษัตริย์มหาศาลเถิด ดังนี้ก็มี เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐาน จิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญ แล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภพนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็น สหายแห่งกษัตริย์มหาศาล.

ปฏิบัติเพื่อเป็นพราหมณ์มหาศาล

[๑๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก คือภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ! เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งพราหมณ์มหาศาลเกิด ดังนี้ก็มี...ว่า โฉนหนอ! เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งคฤหบดีมหาศาลเกิด ดังนี้ก็มี เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภavnนั้น ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งคฤหบดีมหาศาล

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นดาวดึงส์

[๑๒๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์ มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ! เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์เกิด. เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภavnนั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์.

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นยามา

คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นยามา...

ปฏิบัติทาเพื่อเป็นเทวดาชั้นดุสิต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นดุสิต..

ปฏิบัติทาเพื่อเป็นเทวดาชั้นนิมมานรดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นนิมมานรดี ..

ปฏิบัติทาเพื่อเป็นเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นปรนิมมิต-
วสวัตดี มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข. เธอมีความปรารถนาอย่าง
นี้ว่า โฉนหนอ ! เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้น
ปรนิมมิตวสวัตดีเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น.
ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มาก
แล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
นี้มรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้น
ปรนิมมิตวสวัตดี.

ปฏิบัติทาเพื่อเป็นสหัสสปรรหม

[๓๒๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า สหัสส-

พรหม มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
สหัสพรหม ย่อมน้อมจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุพันหนึ่งอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลาย
ที่เกิดแล้วในสหัสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ได้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย

เปรียบเหมือนบุรุษมีนัยน์ตาดี วางมะขามป้อมผลหนึ่งในมือแล้วพิจารณาได้
ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อมน้อม
จิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุพันหนึ่งอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วใน สหัสส-
พรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ได้. เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ !
เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งสหัสสพรหมเกิด เธอจึง
ตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านี้
นั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความ
สำเร็จในภพนั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความ
สำเร็จในความเป็นสหายแห่งสหัสสพรหม.

ปฏิบัติเพื่อเป็นทวิสหัสสพรหม...ปัญจสหัสสพรหม

[๓๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่าทวิสหัส-
พรหม...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า ทิสหัสสพรหม...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า จตุสหัสสพรหม....

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า ปัญจสหัสสพรหม
มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัญจสหัส-
พรหม ย่อมน้อมจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุห้าพันอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว
ในปัญจสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ได้. เปรียบเหมือนบุรุษมีนัยน์-
ตาดี วางผลมะขามป้อม ๕ ผลในมือแล้วพิจารณาได้ ฉันใด. คุณก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย **ปัญจสหัสสพรหม**ก็ฉนั้นเหมือนกันแล ย่อมน้อมจิตแผ่ไปตลอด
โลกธาตุห้าพันอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วใน**ปัญจสหัสสพรหม**ก็น้อมจิตแผ่
ไปอยู่ได้. เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ! เราเมื่อตายไปแล้ว พึง
เข้าถึงความเป็นสหายแห่ง**ปัญจสหัสสพรหม**เกิด. เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐาน
จิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญ
แล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไป เพื่อความสำเร็จในภวะนั้น.
คูก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็น
สหายแห่ง**ปัญจสหัสสพรหม**.

ปฏิบัติทาเพื่อเป็นทสสหัสสพรหม

[๓๒๔] คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา สติ สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า **ทสสหัสส-**
พรหม มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข. คูก่อนภิกษุทั้งหลาย **ทสสหัสส-**
พรหมย่อมน้อมจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุหมื่นหนึ่งอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิด
แล้วใน**ทสสหัสสพรหม**นั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ได้ คูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์ งามโชติช่วง แปรเหลี่ยมอันเขาเจียรระไนดีแล้ว
วางไว้บนผ้ากำพลเหลือง ย่อมส่องแสงเรืองไฟโรจน์ ฉนั้นใด คูก่อนภิกษุทั้ง-
หลาย **ทสสหัสสพรหม**ก็ฉนั้นเหมือนกันแล ย่อมน้อมจิตแผ่ไปตลอดโลก
ธาตุหมื่นหนึ่งอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วใน**ทสสหัสสพรหม**นั้น ก็น้อม
จิตแผ่ไปอยู่ได้. เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ! เราเมื่อตายไป
แล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่ง**ทสสหัสสพรหม**เกิด. เธอจึงตั้งจิตนั้น
อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อัน
เธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จใน

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เล่ม ๓ ภาค ๑ - หน้า 409
ภาวะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้มรรค นี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จ
ในความเป็นสหายแห่งตตสหัสสพรหม.

ปฏิบัติเพื่อเป็นตตสหัสสพรหม

[๓๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีก คือภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่าตตสหัสส-
พรหม มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตต-
สหัสสพรหมย่อมโน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุแสนหนึ่งอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลาย
ที่เกิดแล้วในตตสหัสสพรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เปรียบเหมือนแท่งทองชมพูนุก ที่เขาหลอมด้วยความชำนาญดีในเบ้าของช่าง
ทองผู้ฉลาดแล้ว วางไว้บนผ้ากัมพลสีเหลือง ย่อมส่องแสงเรือง ไพโรจน์
ฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตตสหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อม
โน้มจิตแผ่ไปตลอดโลกธาตุแสนหนึ่งอยู่. แม้สัตว์ทั้งหลายเกิดแล้ว
ในตตสหัสสพรหมนั้น ก็โน้มจิตแผ่ไปอยู่ได้. เธอมีความปรารถนาอย่างนี้
ว่า โฉนหนอ เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งตตสหัสส-
พรหมเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น.... ความปรารถนา
และวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อม
เป็นไปเพื่อความสำเร็จในภาวะนั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้มรรค นี้ปฏิบัติ
เป็นไปเพื่อความ เป็นสหายแห่งตตสหัสสพรหม.

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นอากาศ ๓ ชั้น

[๓๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้น
อากาศ มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข. เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า

ไฉนหนอ ! เราเมื่อตายไปแล้วพึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอากาศ
เกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและ
วิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็น
ไปเพื่อความสำเร็จในภพนั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้มรรค นี้ปฏิบัติ
เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอากาศ.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นปริตตภา...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นอัปมา
ณาภา....

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นอากาศ
มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข. เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉน
หนอ ! เราเมื่อตายไปแล้ว พึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอากาศ
เกิด. เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและ
วิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็น
ไปเพื่อความสำเร็จในภพนั้น. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้มรรค นี้ปฏิบัติเป็น
ไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอากาศ.

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นสุภา ๓ ชั้น

[๓๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้น
สุภา...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นปริตตสุ-
ภา...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นอัปมาณ-
สุภา...

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นสุภิกิณฑา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นสุภิกิณฑา
มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉน
หนอ ! เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้น สุภิกิณฑา
เกิด. เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและวิหาร
ธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไป
เพื่อความสำเร็จในภพนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติ เป็น
ไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นสุภิกิณฑา.

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นเวหัพผลา

[๓๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้น
เวหัพผลา...

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นอวิหา

คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นอวิหา...

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นอตปปา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่าเทวดาชั้นอตปปา...

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นสุทัสสา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่าเทวดาชั้นสุทัสสา...

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นสุทัสสี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่าเทวดาชั้นสุทัสสี...

ปฏิบัติเพื่อเป็นเทวดาชั้นอกนิฏฐา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย ศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาชั้นอกนิฏฐา มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉน หนอ ! เมื่อเราตายไปแล้วพึงเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอกนิฏฐาเถิด. เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและวิหารธรรม เหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติ เป็นไป เพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาชั้นอกนิฏฐา.

ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอภิสานัญญาตนภาพ

[๓๒๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาผู้เข้าถึงอภิสานัญญาตนภาพ มีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มากด้วยความสุข.

เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ! เมื่อเราตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงอาณาจักรนภพเกิด เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภพะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงอาณาจักรนภพ.

ปฏิบัติทาเพื่อเข้าถึงวิญญูญายตนภพ

[๓๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอได้ฟังว่า เทวดาผู้เข้าถึงวิญญูญายตนภพ มีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มากด้วยความสุข เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ! เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงวิญญูญายตนภพเกิด. เธอจึงตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภพะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติทา เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงวิญญูญายตนภพ.

ปฏิบัติทาเพื่อเข้าอาณาจักรญายตนภพ

[๓๓๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาผู้เข้าถึงอาณาจักรญายตนภพ..

ปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย
ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอได้ฟังว่า เทวดาผู้เข้าถึงเนว-
สัญญานาสัญญายตนภพ มีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มากด้วยความสุข เธอ
มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ! เราเมื่อตายไปแล้ว ฟังเข้าถึงความ
เป็นสหายแห่งเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเกิด เธอจึงตั้งจิต
นั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น ความปรารถนาและวิหารธรรมเหล่านั้น
อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภวะนั้น. ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย นิมรรค นี้ปฏิบัติ เป็นไปเพื่อความสำเร็จในความเป็นสหายแห่ง
เทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ.

ปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

[๓๓๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประการอื่นยังมีอีกคือ ภิกษุเป็นผู้
ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา. เธอมีความปรารถนา
อย่างนี้ว่า ไฉนหนอ! เราฟังเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา
อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง ใน
ปัจจุบันอยู่. เธอจึงเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้
เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้งเพราะรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันอยู่.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ย่อมไม่เกิดในที่ไหนๆ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่น
ชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

จบ สังขารูปัตติสูตรที่ ๑๐

จบ อรูปทวารกที่ ๒

หัวข้อเรื่องของอนุปทวรรคนี้ ดังนี้

เรื่องบทโดยลำดับ ๑ เรื่องความบริสุทธิ์ ๑ เรื่องธรรมของคนดี ๑
เรื่องธรรมที่ควรเสพ ๑ เรื่องแจกธาตุมากอย่าง ๑ เรื่องประกาศชื่อ
พระพุทธะ ๑ กับเรื่องจัดตาริสะ ๑ เรื่องลมหายใจ ๑ เรื่องกายคตา-
สติ ๑ เรื่องสุดท้ายคือเรื่องความสำเร็จเกิดขึ้นในวันเพ็ญ ๒ เพ็ญ กราวที่
พระจันทร์บริสุทธิ์ปราศจากมลทิน และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภ เป็น
ธรรมมิชกกิจของพระองค์ รวมเป็นวรรคสำคัญชื่ออนุปทวรรคที่ ๒ มีธรรม
อันประเสริฐที่ชนจำนวนมากเสพแล้ว.

อรรถกถาสังขารูปปัตติสูตร

สังขารูปปัตติสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

พึงทราบวินิจฉัย ในสังขารูปปัตติสูตรนั้นดังต่อไปนี้. ความว่า ความเกิดขึ้นแห่งสังขารทั้งหลายเท่านั้น ชื่อว่า **สังขารูปปัตติ** ไม่ใช่การอุปบัติของสัตว์ ของบุคคล. อีกอย่างหนึ่ง **อุปปัตติภพ** คือความอุปบัติแห่งขั้นทั้งหลาย ด้วยปัญญาภิสังขาร ชื่อว่า **สังขารูปปัตติ**.

บทว่า **สทฺธาย สมฺนาคโต** ความว่า ธรรม ๕ ประการ มีศรัทธา เป็นต้น เป็นโลกิยะ. บทว่า **ทหติ** แปลว่า ตั้งไว้. บทว่า **อธิญฺจติ** ได้แก่ ประดิษฐานไว้. บทว่า **สงฺขารา จ วิหารา จ** (แปลว่า ความปรารถนาและวิหารธรรม) ได้แก่ ธรรม ๕ ประการมีศรัทธาเป็นต้นนั้นแหละ พร้อมด้วยความปรารถนา. บทว่า **ตตรูปปัตติยา** คือ เพื่อต้องการเกิดในที่นั้น. บทว่า **มคฺโค ปฏฺิปทา** ได้แก่ ธรรม ๕ ประการนั้นแหละพร้อมกับความปรารถนา. อธิบายว่า บุคคลใดมีธรรม ๕ ประการ แต่ไม่มีความปรารถนา คติของบุคคลนั้นไม่ต่อเนื่องกัน. บุคคลใด มีความปรารถนา แต่ไม่มีธรรม ๕ ประการ คติแม้ของบุคคลนั้นก็ต่อเนื่องกัน บุคคลเหล่าใดมีธรรม ๕ ประการ และความปรารถนาทั้งสองอย่าง คติของบุคคลเหล่านั้นต่อเนื่องกัน อุปมาเหมือนบุคคลยิงลูกศรไปในห้วงอากาศ กำหนดไม่ได้ว่าจะเอาปลาย หรือตรงกลาง หรือเอาโคนลงนั้นใด การถือปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ก็เช่นนั้น เาแน่นอนไม่ได้ เพราะฉะนั้น กระทำกุศลกรรมแล้วทำความปรารถนาในที่แห่งหนึ่งย่อมควร.

บทว่า **อามณฺทํ** ได้แก่ ผลมะขามป้อม. ผลมะขามป้อมนั้นย่อมปรากฏโดยประการทั้งปวงทีเดียว แก่บุรุษผู้มีตาคิ ฉะนั้นใด พันแห่งโลกชาติ

พร้อมทั้งสัตว์ผู้เกิดในนั้น ย่อมปรากฏแก่พรหมนั้น ฉะนั้น. ในทุกบทก็มี
นัยดังกล่าวนี้.

บทว่า สุโภ แปลว่า งาม. บทว่า โชติมา คือ ถึงพร้อมด้วย
อาการ. บทว่า สุปริกมฺมกโต ได้แก่ มีบริกรรมอันทำไว้ดีแล้ว ด้วย
การเจียรไนเป็นต้น. บทว่า ปญฺทุกมฺพเล นิกฺขิตฺโต ได้แก่ วางไว้บน
ฝ้ายกัมพลแดง.

บทว่า สตสฺสสุโธ ได้แก่ พรหมผู้แผ่แสงสว่างไปในแสนโลกธาตุ.
บทว่า นิกฺขํ ได้แก่ เครื่องประดับที่ทำด้วยทองนิกกะ ๕ สุวณฺณะ ทอง
เนื้อห้ำ ชื่อว่า นิกกะ ก็เครื่องประดับที่ทำด้วยทองหย่อนนิกกะ จะไม่ทน
ต่อการตี และการขัดสี แต่ที่ทำด้วยทองเกินนิกกะ จะทนต่อการตีและการ
ขัดสี แต่มีสีไม่สวย ปรากฏเป็นธาตุหยาบ. ที่ทำด้วยทองนิกกะจะทนต่อการ
ตีและการขัดสี บทว่า ชมฺโพทนํ คือ เกิดในแม่น้ำชมพู. ก็กิ่งหนึ่งๆ
ของต้นหว่าใหญ่ (มหาชมพู) แผ่กว้างไปกิ่งละ ๕๐ โยชน์. แม่น้ำสายใหญ่ๆ
ไหลผ่านไปทางพื้นที่ทั้งหลายเหล่านั้น หนองทองคำเกิดขึ้นในที่ที่ผลชมพูตกลง
ณ สองฟากฝั่งของแม่น้ำเหล่านั้น ภูน้ำในแม่น้ำนั้นพัดพาไหลเข้าไปสู่มหา-
สมุทรโดยลำดับ. ท่านหมายถึงทองเกิดดังกล่าวนี้ จึงกล่าวว่า ชมฺโพทนํ
(ทองนิกกะที่เกิดในแม่น้ำชมพู) ดังนี้.

บทว่า ทกฺขมฺมารปฺตฺตอฏฺฐกามฺขสฺสกุสฺสสมฺปหฺนฺจํ ความว่า
อันบุตรช่างทองผู้ฉลาด ผู้ขยัน หลอมในเข้าให้ได้ทีแล้ว บทว่า อฏฺฐกามฺเข
ได้แก่ ในเตา. บทว่า สมฺปหฺนฺจํ คือ ทั้งสุม (ไล้) ทั้งตีและขัด. ก็
ในวัฏฏมสูตร และชาตุวิภังคสูตร ตรีสการทำทองทั้งก่อนให้บริสุทธิ์
แต่ในพระสูตรนี้ ตรีสการทำทองรูปพรรณให้บริสุทธิ์ ก็ในคำว่า ฝริตฺวา
อธิมุจฺติวา ซึ่งตรัสไว้ในทุกวาระนั้น การแผ่ไปมี ๕ อย่าง คือ แผ่ไป

ด้วยจิต ๑ แผลไปด้วยกสิณ ๑ แผลไปด้วยทิพยจักขุ ๑ แผลไปด้วย
แสงสว่าง ๑ แผลไปด้วยสรีระ ๑ ในการแผ่ ๕ อย่างนั้น การรู้จิต
ของสัตว์ทั้งหลายในพันโลกธาตุ ชื่อว่า แผลไปด้วยจิต. การแผ่กสิณไปใน
พันโลกธาตุ ชื่อว่า แผลไปด้วยกสิณ. การขยายแสงสว่างออกไปแล้ว
ดูพันโลกธาตุ ชื่อว่า แผลไปด้วยทิพยจักขุ. แม้การแผ่ไปด้วยแสงสว่าง
ก็คือการแผ่ไปด้วยทิพยจักขุนั้นแหละ การแผ่รัศมีแห่งสรีระไปในพันโลก
ธาตุ ชื่อว่า การแผ่ไปด้วยสรีระ. ในที่ทุกแห่ง ควรกล่าวการแผ่ ๕
ประการนี้ ไม่ให้แตกแยกกัน.

ส่วน พระติปิฎกจุลลภยเถระ กล่าวว่า ในการเปรียบด้วยแก้วมณี
การแผ่ไปย่อมปรากฏเหมือนแผ่ด้วยกสิณ ในการเปรียบด้วยทองนิกยะ การ
แผ่ย่อมปรากฏเหมือนแผ่ไปด้วยรัศมีแห่งสรีระ ดูเหมือนท่านจะปฏิเสธวาทะ
ของท่านติปิฎกจุลลภยเถระว่า ชื่อว่าอรรถกถา (การอธิบายความอย่างที่ท่าน
ท่านว่านั่น) ไม่มี แล้วกล่าวว่า การแผ่รัศมีแห่งสรีระไม่มีตลอดกาล ควร
กล่าวโดยไม่ทำให้การแผ่ ๔ ประการเสียหาย. บทว่า อธิมุจฺจติ เป็นไวพจน์
(คำใช้แทนกันได้) ของบทว่า ผรณะ (คือการแผ่). อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
ผรติ ได้แก่ แผ่ไป. บทว่า อธิมุจฺจติ ได้แก่ รู้อยู่.

ในบทว่า อาภา เป็นต้น เทวดาอีกเหล่าหนึ่งต่างหาก ชื่อว่า อาภา
เป็นต้น ไม่มี (มีแต่) เทวดา ๓ เหล่า มีเหล่าปริตตาภาเป็นต้น ชื่อว่า
อาภา. เทวดาเหล่าปริตตาสูภา เป็นต้น และเหล่าสุภกนิหาเป็นต้น ชื่อ
ว่า สุภา เทวดาเหล่าเวหฬผลา เป็นต้น ปรากฏชัดแล้ว.

บุคคลอบรมธรรม ๕ ประการเหล่านี้ จะเกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจร
ได้ (ก็ไม่ว่าอะไร) ก่อน แต่ท่านจะบังเกิดในพรหมโลก และถึงความสิ้น
อาสวะได้ อย่างไร ?

ธรรม ๕ ประการ (คือศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา) เหล่านี้
เป็นศีล. บุคคลนั้นตั้งอยู่ในศีลนี้แล้วกระทำกถิณบริกรรม ทำสมาบัติ
ทั้งหลายเหล่านั้นให้เกิดขึ้นในกาลนั้น ย่อมบังเกิดในพรหมโลกที่มีรูป.
ทำรูปฌานทั้งหลายให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมบังเกิดในพรหมโลกที่ไม่มีรูป.
เจริญวิปัสสนา อันมีสมาบัติเป็นปทัฏฐานแล้วทำให้แจ้งอนาคามีผล ย่อม
เกิดในชั้นสุทธาวาส ๕. เจริญมรรคให้สูงขึ้น ย่อมถึงความสิ้นอาสวะ
แล.

จบ อรรถกถาสังขารูปปัตติสูตรที่ ๑๐

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อนุปทสูตร ๒. นวิโสชนสูตร ๓. สปัปฐิสสูตร ๔. เสวิตัพ-
พาเสวิตัพพสูตร ๕. พหุชาตูกสูตร ๖. อิติคิลิสูตร ๗. มหัจฉ-
ตารีสกสูตร ๘. อานาปานสติสูตร ๙. กายคตาสติสูตร ๑๐. สั-
งขารูปปัตติสูตร